

ІВАН

МИКИТЕНКО

ІВАН МИКИТЕНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У ШЕСТИ ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО
„НАУКОВА ДУМКА“
К И Ї В * 1965

**ІВАН
МИКИТЕНКО**

ТОМ 3

**НАРИСИ
ФЕЙЛЕТОНИ
ПОЕЗІЯ**

**ВИДАВНИЦТВО
„НАУКОВА ДУМКА“
КИЇВ * 1965**

У2
М59

**У порядкування,
підготовка текстів і примітки
*О. І. Микитенка***

КИІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

І. К. Микитенко. Фото 1927 р.

ГОЛУБИ МИРУ
РЕПОРТАЖ
ПРО ПОДОРОЖ ЗА КОРДОН

Частина перша

1

Тридцять першого жовтня 1928 року «Радторгфлот» на майдані Тевелева пізно зачинив свою контору.

Безщасний співробітник, що випишував нам квитки! Ні ми, ні він сам не сподівалися, що обійдеться так добре і що за якихось вісім годин роботи він таки подолає всі труднощі, знайде всі пункти нашого маршруту і таки проштемпелює колись наші «фаркарти».

Одначе він подолав.

Слава тобі, «Радторгфлоте» на майдані Тевелева, і твоїм кваліфікованим співробітникам... Якби не треба було збиратися в дорогу, я проспівав би їм панегірика. А так вони (власне — він, один отой нещасний співробітник) забрали мені не тільки час, потрібний для панегірика, а й нерви, кілька ниточок нервів і кілька грамів венозної крові, бо чистої у мене вже не залишалося ні краплі після того, як я вдвадцятье прибіг до «Радторгфлоту»... Та хто шкодуватиме за такими дурницями, як кілька грамів венозної крові?

Слава тобі, «Радторгфлоте», і твоїм кваліфікованим співробітникам...

Квиток, нарешті, в кишені. Тепер можна думати про батьківщину Гейне і навіть про речі ще більш романтичні. Ну, от хоч би про нашу симпатичну сусідку — дружню нам державу Польщу, через яку нам доведеться їхати.

Можна лірично мріяти про подорож взагалі, про закордонну подорож українських письменників зокрема, нарешті — про свою подорож особисто. Тисячі принад, загадкових, як казка, тисячі сподіванок, принадних, як

загадка, і мільйони загадок, тривожних, як чекання, можна викликати з найдальших закапелків мозку, дмухнути на них легким подувом уяви, і вони затанцюють, заколиваються і попливуть спочатку перед очима схвильованого мандрівника, потім — на сторінки блокнота і нарешті — на шпальти журналу «Гарт», щоб стати перед очима ні в чім не винного читача.

Можна...

Та хіба мало ще чого можна нафантазувати, коли квиток уже лежить у кишені і друзі поспішають востаннє сказати: «Гляди ж...»

Я думаю не про далекі країни.

В останні хвилини перед від'їздом особливо приємно думати про те, що було учора, про нашу буденну роботу, про тисячі наших щоденних тривог.

Слава ж тобі, «Радторгфлоте», і твоїм кваліфікованим співробітникам!

2

Учора були зібралися в мене друзі, члени Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників, запальні й веселі, одверті й гострі в дружніх розмовах. Ми сперечалися про великого Франка. Ми судили його як людину, хоч, може, й не повинні були судити.

Як трагічна доля наших поетів! Найкращих із них знала тільки кущка української інтелігенції. Іван Франко не став відомим на цілий світ, і його ім'я не вписано золотими літерами в книгу історії всесвітньої літератури, бо лихо його спіткало народитися українцем, а не французом, німцем, росіянином, італійцем чи англичанином. Пісні Беранже, анекдоти Боккаччіо, зітхання Гейне, філософію Толстого, п'єси Шекспіра і романи Достоевського перекладено мовами чи не всіх культурних народів. Пісні кохання Генріха Гейне співала мало не вся Німеччина, що правда, — коли сам поет поневірявся на чужині, вигнаний німецьким урядом за свій непокірний талант світ за очі. Франція співала Беранже, «Декамерон» і досі видається найдорожчими виданнями. Толстого ширять в астрономічній кількості. А хто знає добре Франкові твори? Історик української літератури, вчитель і, можливо, сучасний український письменник. Де там цілий світ! Україна, сама Україна не знала свого поета, і тільки Велика Революція

відкриває його нашим пролетарям та селянам. Та скільки ще пройде років, доки Івана Франка пізнають пролетарі не тільки України! А який народ не був би гордий мати в своїй історії літератури імена таких творців, як Коцюбинський чи Леся Українка? І де, в якій державі залишались би ці великі майстри слова і незрівнянні психологи людського страждання такими страшно невідомими, якими залишалися вони до революції в Російській імперії?..

3

Тепер вони встають із мертвих, і лави трудящих нашого Союзу починають черпати з сторінок їхніх творів.

Це прекрасно!

Але ось підходить скептик. Він каже:

— Годі вам «наливати». До чого тут ваша патетика? І «наливають»... Хіба не видно, що все це тільки розговор і більш нічого? Сказано — немає нам виходу. Ну, скажіть правду, тільки правду: і ото ви справді не скептик? Коли перед вами моря, перед вами порти і гавані, коли душа ваша вільна, розкована і летить... Куди вона летить? Ах! Ну, скажіть, і ото ви справді не скептик?

Він іде поруч і тихо скавчить. Його піняві сльози рішуче мені не подобаються.

Довго, настирливо скавчить.

Тоді думається: у братній нам республіці РСФРР є велике й прекрасне місто — Ленінград. Тут, на пероні двірця, на камені столиці колишніх імператорів, пролунали перші привітальні й пророчі слова ватажка Великої Революції.

У Ленінграді тепер, як і в столиці України, робітники потужно сіють Ленінове зерно. Воно сходить маками й димним квітом індустрії. Але ось виходить із свого затишного затишку, пахучого від «теже» й ситого від жирів, білків і углеводов, санкт-петербурзький міщанин Віталій Ніколаєвич, той, що працює з ласки робітничої у «Пуштресті». Віталій Ніколаєвич виходить на вулицю, застібає рукавичку і приємним баритоном, відкопиривши злегка верхню, гладенько виголену губу, говорить до своєї ніжної подруги, що йде поруч нього з біленьким кудлатеньким песиком на ланцюжку:

— Моя любя, на юг Росії, чи на Україну, як тепер дехто каже, їхати небезпечно. Я не можу тебе відпустити.

— Чому, котику?

— Там ще не встановилася влада, часом трапляються банди Махна і, певно, на вулицях немає електрики.

— Ах, що ти, котику? Який жах! А чого ж Александр Сергеїч Пушкін говорив:

Ты знаешь край, где все обильем дышет,
Где реки льются чище серебра,
Где ветерок степной ковыль колышет,
Где...

— По-перше, кицю, говорив це не Александр Сергеїч, а Ніколай Васильїч Гоголь *. Такі елементарні речі треба знати, кицько моя. А по-друге, ти не знаєш, що сказав би Ніколай Васильїч тепер, якби він був живий.

Вона (переконано). Але ж правда, що там чудове сало і взагалі вся природа, кажуть, дуже красива.

Він (бубонить). Сало? Сало звичайно... Ти ж знаєш, як я безумно люблю природу. Але, кицю...

Облишмо. Не будемо далі підслуховувати цю інтимну розмову санкт-петербурзького міщанина Віталія Ніколаєвича (що живе в Ленінграді й працює з ласки робітничої в «Пуштресті») з його милою подругою, що теж живе в Ленінграді, де й записана як домашня хазяйка. Не будемо, бо й так уже видно, що Віталій Ніколаєвич неабияк проінформований про нашу бідну країну, що він не з дурнів, що він, навпаки,— знає, що робить, і, отже, нізащо не відпустить свою милу подругу в далеку дорогу. Хіба що його самого переведуть із «Пуштресту» в «Пухтрест» на ту ж таки Україну або в інше місце, що теж кінчається на у... Тоді він не заперечуватиме. А поки що я, сповнений надії на це останнє, мушу спаковувати свого чемодана, навантаженого блокнотами й зошитами, в які я маю твердий намір записувати все, що побачу й почую на чужих землях.

З особливою любов'ю я дивитимусь на батьківщину Гейне, ходитиму кварталами Дюссельдорфа, де бігав колись маленький Генріх, романтично закоханий в маленьку Вероніку, а нині чорною хмарою проходять голодні й похмурі страйкарі в подраних блузах і з заціпленими зубами. В Гамбурзі я побачу матросів із далеких країн. Одинадцятую річницю революції я святкуватиму в Берліні. Там я розповідатиму друзям про нашу літературу, про те, як

* На нашу думку, Віталій Ніколаєвич перебільшує. (Тут і далі виноски без зазначення «Ред.» — авторські.— Ред.).

будується наша держава. Розповім, що Будинок промисловості на Університетських землях вінчає нині це будівництво вінком тяжкої індустрії, в якому Горький відчув воістину музичний твір, гармонію сили й чітких ліній.

Я скажу словами поета:

І хроніки буденної петит
Зростає до аншлагів жирних літер...

Не повірять? Не може бути! Я певен, що в них не може бути того наївного й милого здивування, яке спостеріг наш-таки український письменник в одній симпатичної московської панночки, що живе у самому серці нашого великого Союзу Республік, у червоній столиці Москві, і збирається днями оце віддатися за шановного Каналія Ніколаєвича. До речі, ви вже догадалися, що Каналій Ніколаєвич та Віталій Ніколаєвич — рідні брати. Отже, я не можу не розповісти про те наївне й миле здивування, що його спостеріг наш-таки український письменник в цієї симпатичної панночки.

— Вы из Украины? — спитала вона ніжним, як молоко, голосом.

— Атож,— відповів наш письменник і голосом ще більш романтичним додав ради штуки.— Кеннен зі дізес лянд? *

Вона Ха-ха-ха! Какой смешной этот украинский язык. И представьте,— я ничего не понимаю. Но у нас тоже есть прислуга хахлушка. За-а-бавная, страсть.

Нам дуже приємно, що майбутня дружина Каналія Ніколаєвича теж прекрасно знає наш український народ, принаймні не згірше, як шановний академік Петро Семенович Коган знає українську літературу, що він не раз уже й доводив документально на сторінках поважних журналів, вщасливлюючи своїми працями наших харківських та київських земляків.

Взагалі був такий час (скептики гукали тоді: «Ага! А що? Не наша правда?»), коли страшенно зацікавлені дивним «и странным на первый взгляд обстоятельством», себто розвитком нашої культури, зокрема літератури, редакції деяких московських журналів один час почали завалювати наші українські редакції листами, в яких вони вперто просили не таїтися й розповісти їм про те, що

* Чи знаєте ви цю країну? (нім.)

робиться на Україні в культурній галузі, зокрема в літературній. Це була злива листів. Ні, це був справжній потоп, щось суцільне, бо прийшов був власне один лист від однієї редакції якогось збірника, що мав вийти і не вийшов. І питалося в ньому про те, над чим працюють сучасні українські письменники, з о к р е м а Іван Франко... Ми не змогли далі таїтися і змушені були відповісти, що Іван Франко, цей великий письменник, перший, хто змалював у неперейдених бориславських оповіданнях страшну долю західноукраїнського пролетаріату, давно... помер. Отже, він ні над чим уже, мовляв, не працює, але ми натомість працюємо над вивченням того, що залишив він пролетаріатові.

Невідомо, якими шляхами довідався про це один цікавий персонаж із нової п'єси драматурга Миколи Куліша, а саме — дядько Тарас із Києва¹, той, що каже, ніби у нас у столиці України* тільки й українізації, що напис на вокзалі «Х а р к і в». І от цей дядько Тарас, кум автокефального дяка і великий прихильник української ковбаси й іншої національної «культури», присікується до нас з такими протестами:

— Помер? Отой письменник, що вони за нього питалися, помер? Ну, нехай помер, царство йому небесне, вічний покій, хоч я про це, сказати правду, також не знав. Але навіщо ви призналися москалям? Кацапам навіщо призналися? Ото вам така дорога українська справа?.. Ех, ви, запроданці... Немає того, щоб змовчати, хай би думали, що він живий, усе б нашої культури було більше... Ото все лізете в спілку з москалями та тільки псуєте нашу національну справу... Ех, ви, запроданці...¹

4

Тоді я думаю:

«Куме автокефального дяка, свате столицінського куркуля й «антилігентний» підпихачу нової буржуазії, дядьку Тарасе з Києва! Який же ви невдячний! Ви маєте з дозволу пролетаріату місце під сонцем. Чого ж ви ще хочете? Впливати на хід історії? Хіба ви не знаєте, що ваша роль, дядьку Тарасе, лягти гноєм для нашої епохи? Ви, аматоре від усіх мистецтв: сичати, мріяти про океанські пароплави, що привезуть вам шовку на онучі, гнати ліричну малоро-

¹ Див. коментар у примітках (ред.).

* Харків був тоді столицею УРСР (ред.).

сійську самогонку й їсти з кумом вареники! Хіба ви не знаєте, що ваша роль — лягти гноєм для нашої епохи?

А гній — як гній: смердить, але на ньому родить.

5

Та годі!

Попрощаємось на деякий час і з дядьком Тарасом, і з санкт-петербурзьким міщанином, і з московською панночкою, які посідають однакове з дядьком Тарасом місце в сьогоднішньому житті. Ви ж розумієте, — ми познайомилися з ними тільки тому, що на Заході нам доведеться, мабуть, зустрітись і з їхніми родичами, а не лише з нашими приятелями.

Поїзд рушає. На пероні залишаються друзі. Ми сигналізуємо їм наші складні, страшенно складні почуття, вимахуючи в повітрі високо піднесеними руками. Нарешті, зовсім тоне вдалині вокзальна табличка «Харків», про яку другий персонаж із тієї самої п'єси Миколи Куліша, а саме тьотя Мотя, говорить:

Тьотя Мотя. Зачем ви нам іспортілі город?

Тоді ми заходимо до вагона й мовчки влаштуємося на своїх місцях.

Тов. Озерський, голова президії Укрголовнауки, відразу добуває з портфеля купу ділових паперів і починає працювати, ніби у себе в кабінеті. Я також виймаю олівця й блокнота і починаю писати те, що оце тепер насмілююсь подати до вашої уваги, ласкавий читачу.

6

Недавно столицю України відвідав президент берлінського наукового товариства по вивченню Східної Європи, штатс-міністр професор Шмідт-Отт. Він зробив у Харкові доповідь про завдання т-ва «Ост-Європа», розповів про його роботу й запросив наукові кола України до співробітництва. І от Народний Комісаріат Освіти відряджує президента Укрголовнауки до Німеччини з офіційним зворотним візитом професорові Шмідт-Оттові й цілому т-ву «Ост-Європа». Тов. Озерський мусить зробити там доповідь про стан науки на Радянській Україні й остаточно закріпити встановлені уже культурні зв'язки.

Але раніш того ми маємо поїхати до столиці Західної України Львова, де має відбутись ювілей тридцятип'яти-

річної наукової діяльності відомого українського академіка Студинського. І там тов. Озерський має виступити з привітанням ювілянту від імені наукових робітників Радянської України й від імені Народного Комісаріату Освіти. Він мусить познайомитись безпосередньо на місці зі станом науки в Західній Україні. Потім відвідати наукові заклади й інститути в Берліні й т. ін. Отже, він має поважні завдання.

А ми?..

Робітничо-селянський уряд дав нам, цілому ряду письменників, можливість також поїздити цього року по світу. П. Г. Тичина, Л. Первомайський, Кость Котко поїхали до Туреччини. В. Коряк, І. Ле, В. Підмогильний, О. Копиленко, В. Поліщук поїхали на захід — переважно до Німеччини. Тепер ось їду я, а там ще мають поїхати й багато інших товаришів (Микола Терещенко, М. Семенко, І. Фефер).

І... стає трохи страшно. Чи ж будуть наслідки подорожі варті того, що витрачає держава ради цієї подорожі? Говорю, звичайно, за себе. Я одержав на подорож 250 доларів (500 карбованців). Це майже півторарічна стипендія студента, що мусить встигнути за той час проробити велику частину курсу вищої школи. Коли так, то від подорожі письменника очікується наслідків, принаймні еквівалентних тим цінностям, що набуває їх здібний і роботящий студент за згаданий період. Мене не рятує вигідне становище письменника, якому не доведеться, мовляв, повернувшись на Україну, складати іспита з подорожі, як доводиться студентові складати іспита з біології, хімії, історії, права, чи там з терапії або з фармакології... Справа, звичайно, не в іспиті і не в тих доповідях, що їх буде зроблено в літературній організації, в Будинкові ім. В. Блакитного й т. ін. Справа, нарешті, і не в тих нарисах чи, може, й книжці вражень, яку я напишу, повернувшись до Харкова.

А в чім же?..

7

Потяг шумить степами.

Колеса тупо б'ють...—

пригадується з Сосюри. Він, між іншим, odmовився від закордонної подорожі. І от, коли починаєш думати про

те, чи добре він зробив, одмовившись од подорожі, то стає цілком ясно, що він зробив погано. Чому? Я, мабуть, не зможу цього пояснити, бо це ясно й так.

Потяг шумить степами...

Давно десь потонув Харків. Може, зараз там ходить вулицями смутний Сосюра, якому не працюється, коли надходить зима, а може — він пішов з досади пограти в більярд. Завтра буде те саме, і в ньому він також не знайде стимулу для праці.

Ну, так у чому ж справа, нарешті?

Мабуть, у тому, щоб відчутти смак Європи на власних губах, взяти безпечну дозу психологічної Європи до лабораторії свого мозку, перетравити й непотрібне викинути. Мабуть, у тому, щоб навіть у підсвідомому не виникало голубих мрій:

На світі є співучий Лангедок,
Цвіте Шампанню Франція весела,
Де в світлі тоне кожний городок
І в виноградах...

етцетера... Мабуть, у тому, щоби зустріти в Німеччині робітника, почути, як і що він говоритиме в день десятої річниці німецької республіки. Подихати хоч трохи тим димом, що дихає ним він, поблукати в морі електрики, в царстві реклами на Фрідріхштрассе, а потім виїхати підземкою десь на край північного Берліна й піти в локаль, де збираються червоні фронтовики.

Європа буржуазна, капіталістична, Європа тимчасово стабілізована, психологічна Європа — все це категорії в достатній мірі загадкові для українського письменника, що хоче глибше їх зрозуміти, пізнати їхній смак, помацати їх, побачити на власні очі і, головне, побачити в різних ракурсах, з різних боків. Пролетарському письменникові допомагає одне: він уже навчений нашою революцією і нашою сьогоднішньою боротьбою не лише на фронті культурнім, а й на фронті соціалістичного будівництва — в економічному значенні цього слова. Навчений він прикладати класовий критерій до всіх тих суспільних явищ, в яких живе, думає, творить, змагається, мріє.

Отже, йому тяжче буде розгубитися в розмаїтих блисках європейської культури, тієї самої, що так дивує багатьох наших мандрівників.

Якби ж йому вдалося побачити справжнє обличчя

західноєвропейського пролетаріату! Тоді б йому ще тяжче було «розгубитися».

Це — одне.

А потім — там же є письменники, редакції, видавництва. Давно пора українській літературі встановити з ними зв'язки, живі, безпосередні, товариські зв'язки.

Слобожанські степи роздаються під колесами поїзда. Від паровоза летять рясні червоні іскри.

А все-таки тривожно. А все-таки.

Тривожно...

Ясно: якщо ти «хуторянин», то мушиш повернутися «європейцем», тільки не купуй, будь ласка, «кбстюма», бо це ж перша ознака твого «хуторянства».

Будь ласка, не купуй «кбстюма».

Європа — це...

Словом, не зовсім ясно. А от як стане ясно, то це й значитиме, що ти їздив не дурно. Тільки ж, як стане ясно...

8

Тим часом потяг підходить до другої вокзальної таблички «Київ» і зупиняється тут на дві години. Отже, на дозвіллі можна подумати про те, що тут, крім героїчних робітників із «Арсеналу», живе славнозвісний дядько Тарас із Києва, а також інші, не менш поважні дядьки, тітки й дядини. Але я не маю можливості подумати над їх безрадіним і, можна сказати, поганим життям, бо на пероні бачу похмуру постать нашого київського критика², одного з найсуворіших вуспівців і, можна сказати, першого й найбільш ненависного і заклятого ворога дядька Тараса. Він (суворий вуспівець, а не дядько Тарас) шукає моєї вагона. За хвилину ми сидимо в купе. Отже, ми будемо говорити про наші літературні справи, не цікаві для вас зовсім, якщо не брати на увагу того дуже «веселого» факту, що один невуспівський критик недавно «покрив» нашого брата вуспівця, використавши для цього свою лекцію в одному київському клубі.

Таким чином, робітники охорони народного здоров'я також знають тепер, слава богу, що то за штучка ВУСПП, і взагалі, дякуючи шановному лекторові, мають цілком правильне й безсторонне уявлення про складні процеси розвитку нашої літератури. О, шановний лекторе! — зриваються з моїх уст слова подяки й хвали.

Наша розмова на цю болючу тему (про сучасну критику) так зворушує паровоз, що він раптом стогне й рушає в далеку путь, залишивши на пероні похмуру й скептичну постать у синім торішнім кепі і в окулярах на серйозному носі.

Я роздумую ще кілька хвилин над станом сучасної критики, пригадую собі, як один із харківських критиків з цілковито «марксистською» рішучістю «покрив» був у «Культурі і побуті» відому п'єсу російського пролетарського драматурга В. Кіршона «Рельсы гудят», і мені стає невесело. Він назвав її бездарною, порожньою, непотрібною. Він так упився силою своєї «аргументації», він так радів, що «закопав» і «закапав» пролетарського драматурга Кіршона, що коли довідався потім, що в Москві «рейки гудуть» уже півтора-два місяці при переповнених залах, що там справжній ентузіазм охоплює робітників на виставах цієї п'єси, то... Навіщо говорити?.. Як після цього мусив би почувати себе критик? Ми думаємо, що критик мусив був почувати себе погано...

Проте ми так і не довідалися, як же почував себе критик.

Такі й подібні до цього думки гнітили мене деякий час, аж поки я не підвів голову. Тут я побачив, що нас стало більше: до нас прилучився один із харківських театральних діячів. Він їде до Берліна вивчати німецькі театри.

Отже, нас тепер аж троє.

9

На кордоні Радянської України ми востаннє потиснули руки незнайомим товаришам, службовцям шепетівської митниці і ще декому.

Серце ніби на хвилину зупинилося. Але потяг стукотів, котився до Могилян, і тут, на Могилянах, до вагона зайшли вже польські залізничники й один жандар у «шоломі» з ремінцем римського імператора. Підтримуваний ремінцем під бороду, «шолом» сидить на голові поважного польського жандара з таким виглядом, ніби ніякий вітер не може зірвати його з цієї хороброї голови. Одначе нам ніколи роздумувати на метеорологічні теми. Пан жандар обзиває нас панами, і ми, знаючи про колосальну ввічливість його країни, не можемо не прийняти цього найповнішого вияву глибокої пошани і любові до нас, яка, до речі, проглядає й з кожного руху пана жандара.

Ми віддаємо до рук жандара наші радянські паспорти з золотим колоссям, серпом і молотом на червоному полі. Він спочатку пильно розглядає наші обличчя, потім засовує наші паспорти собі на груди під полу чорної шинелі. Я запевняю, що давно, дуже давно не переживав нічого подібного! Останнього жандара я бачив одинадцять років тому. А червоний радянський паспорт в руках польського жандара — вперше у житті. І тому це потрясло мене так, як лише в дитинстві потрясали страшні казки.

Тим часом жандар повідомляє, що «пани» дістануть свої паспорти в Здолбуновому, стукає дверима, цокає абцасом і в такий спосіб зникає. Від цієї хвилини я почуваю себе німою частиною поїзда, що летить у море густої польської ночі, назустріч невідомому. Ми не розмовляємо між собою. Наші обличчя стали напружено серйозними. Я поглядаю на товаришів і відчуваю, що ми всі думаємо про одне.

Про що ми думаємо... ніколи не знає польський жандар у ремінці од шлема римського імператора.

Так ми приїздимо на Здолбунове, зносимо свої чемодани до зали ревізійної і чекаємо ласкавого перегляду наших речей, з яких, мабуть, кожна може легко зруйнувати і знищити державу, — так уважно до неї ставляться пани представники державного контролю. Через те наш театральний критик мусить позбутися кількох театральних афіш та фотографій, що являються, мабуть, речами особливо небезпечними, чого ми раніше зовсім не знали. В дорозі набираєшся розуму. Це стара істина, а тому я також мушу позбутися «Дела Артамоновых» М. Горького у виданні роман-газети та книжки «Червоного шляху», в якій надруковано статтю проф. Лозинського під назвою «Польсько-литовський конфлікт». Боже мій, що ж я наробив! Випадково я захопив не те число журналу. В цю хвилину мені й самому стає цілком ясно, що я зробив негаразд по відношенню до сусідньої держави, завізши на її територію статтю, в якій говориться про такі речі. Адже я можу хто й зна що наробити цим, хоч би й єдиним примірником «Червоного шляху», який я везу нібито показати в Німеччину і везу транзитом. Адже...

Словом, я дуже вдячний панові контролеру за те, що він звільняє мене від того гемонського примірника «Червоного шляху», від цигарок і від роману Горького. Я з полегкістю замикаю чемодана і можу тепер послухати над-

звичайно темпераментний діалог між однією сміливою мандрівницею і паном агентом.

Ця інтерна жінка, що, мабуть, бачила доволі світу раніше, ніж потрапила до Великої Польщі, пробує розмовляти з паном агентом англійською мовою. Пан агент з гордістю заявляє, що англійської мови він не розуміє. Тоді смілива мандрівниця починає говорити німецькою, французькою, італійською і ще якоюсь. Надаремно! Пан агент тільки дужче ображається, і я вже бачу, що нашій мандрівниці йдеться на лихе: отак, не зрозумівши її, пан агент може звільнити її від деяких речей, якими вона чомусь страшенно зацікавлена. Тоді вона заговорила дзвінкою російською мовою.

О, тепер вона врятувала свої чемодани!

Але що ми бачимо? Насамперед ми бачимо, що пан агент дуже червоніє. Виявляється, що російської мови він не тільки не знає, а зовсім не знає, ні одного слова, мовляв, не розуміє, і якщо ця пані хоче подорожувати через Польщу, то...

— Ви мусите знати якусь мову, коли ви служите на такий посаді!— голосно хвилюється симпатична мандрівниця.

О, краще б вона цього не говорила.

— Ви чули, проше пана! Вона нас буде вчити...

Полум'я з обличчя пана агента перелітає на шоки інших панів контролерів і агентів. Вони бліднуть, мов смерть, і спалахують потім вогнем образи. Ціла зала ревізійна гуде і сичить.

— Пся крев, як хочеш їхати через Польщу, то вчи сама польську мову. Мусиш знати, як хочеш їхати через Польщу...

Пан агент кидає такі погляди навколо себе, ніби хоче проткнути наші бідні серця шпичками своєї гордості. Нам стає страшно. Ярлики на наших чемоданах можуть позлітати від такого обурення, а тому ми поспішаємо їх урятувати й виходимо з ними до зали I—II класу, де міняємо перші два долари на польські злоти й замовляємо собі скромну вечерю, над якою сидимо, аж поки подадуть поїзд на Львів. За вечерю на мою долю припадає 4 зл. 15 грошів, і я записую до блокнота цей перший видаток. На наші гроші це виносить приблизно карбованця. Потім я купую «Відомості літерацькі» й знайомлюся з новинами в польській літературі. В залі тихо й затишно, чисто й приємно посидіти, так ніби десь у себе дома на маленькій станції

Радянської України. Якийсь дідусь звертається до мене з запитанням, почувши від нас українську мову. Але я, на жаль, не можу йому сказати, коли відходить потрібний йому потяг. Дідусь дуже симпатичний, і ми говоримо з ним ще хвилину, за яку він довідується, що ми годину тому як приїхали з Великої України. Очі йому піймаються химерними вогниками, одначе ми мусимо урвати нашу розмову. Навіщо підводити симпатичного дідуса під неприємності? Краще ми посидимо так, спостерігаючи людей, не кажучи нікому ні слова і слухаючи переливи польської мови, якою щебечуть до нас молода буфетниця і ввічливий офіціант... До буфета підходить і пан поліцай, і ми спокійно й далі можемо слухати собі переливи польської мови.

Нарешті потяг на Львів, або на Львув, як виправляє нас пан кондуктор, подано. Ми займаємо свої місця в вагоні і починаємо мріяти про те, як завтра будемо ходити вулицями столиці Західної України, відвідаємо деякі культурні установи, а потім увечері вшануємо свято академіка Студинського своїми привітаннями, власне привітанням від наукових робітників Радянської України, яке передасть г. Озерський. Цікаво буде побувати в «Просвіті», в т-ві ім. Т. Шевченка, в книгарні тощо. І що з ласки польського консула ми маємо право затриматися на території Польщі аж цілих чотири дні, то у Львові ми зможемо пробути днів зо два з половиною, а решти дозволеного нам часу вистачить на те, щоб залишити польську державу не пізніше приписаного терміну, бо навіщо ж, справді, своєю зайвою присутністю чинити неприємності тим, хто так добре й щиро до нас ставиться?

Потяг шумить західноукраїнськими степами. Польський вагон постукує колесами. Проти моїх очей рябіє об'ява, якої мені довго не хочеться читати, але яка цілий час муляє мені очі. В нашому купе їде ще один громадянин і виявляється, що він — німець. Нам всім трьом страшенно приємно, і нарешті я не витримую й говорю йому, що ми їдемо до Німеччини. Він розпитує, чого ми їдемо до Німеччини, ми розповідаємо, що отого й отого, він говорить, що живе в Берліні, а тут має тимчасову справу, до нас він ставиться дуже симпатично і тому нам усім стає ще тепліше. В цьому теплому настрої товариші починають куняти, схиливши голови на груди. Це ж саме робить і наш новий знайомий.

Польський потяг шумить західноукраїнськими степами.

Все ближче й ближче до Львова, столиці Західної України.

Але ніч ще довга...

Ще треба терпіння до ранку, коли ми будем у Львові.

Об'ява говорить про Львів. Об'ява, якої мені довго не хочеться читати і яку я все ж таки мусив був прочитати, бо вона мені муляла очі. Прочитавши, я пересвідчився, що в ній, як і треба було сподіватися, немає нічого особливого. Просто висить собі на стіні в польському вагоні, що їздить західноукраїнськими степами, об'ява про «приватни заклад науки ве Львовє» і що «пши закладзе знайдує сен інтернат»*.

І їздить собі ця об'ява по білому світу, розповідаючи скрізь про те відрадне явище, що у столиці Західної України є приватний польський заклад, такий привілейований, що вістку про нього возять по всіх західноукраїнських степах. Отже, я також знаю тепер, що заклад ім. Г. Йордана на вул. св. Миколая «пшиймує учнюв» і що «пши закладзе знайдує сен інтернат».

Ця звичайна, як бачите, об'ява спричинилася, одначе, до того, що мені полізли в голову неприпустимі в польському вагоні думки про колонізацію західноукраїнського міста Львова: я записав собі адресу і номер телефона з такою точністю, ніби збирався, приїхавши до Львова, в першу чергу подавати заяву про вступ до цього шановного закладу. Одначе я не зробив цього і не міг зробити, як ви самі побачите, шановний читачу.

О 6-ій годині вранці 3 листопада потяг зупинився на кілька хвилин на вокзалі Львів-Подзамче; а потім ще протягом десяти хвилин, поки він підходив до Львова, ми зачаровано милувалися з західноукраїнської природи, з

* Приватний учбовий заклад з інтернатом (польськ.).

величних краєвидів львівського передмістя. Гори, вкриті золотистими деревами, зелені доріжки озимини, городи з капустою, кукурудзою й буряками — все тихо сумувало в ранковому тумані і, ніби в зачарованому колі, пливло навколо нас.

А назустріч підводив голову Копець Унії любельської.

13

От ми й у Львові.
Прекрасне почуття!
Радісно!
Весело!

Ми беремо таксі й кажемо шоферові:

— Товаришу, везіть нас, будь ласка, на вулицю Набеляка, 37.

Так, ми зовсім необережний народ і навіть забуваємо, що сказати тут «товаришу», може, ми й не маємо достатніх підстав. Але ми такі були раді.

Шофер привозить нас на вулицю Набеляка — до нашого радянського консульства. Ми дзвонимо, чекаємо відгуку з замка, як написано на табличці, і за одну хвилину деренчить електрична пружинка, з'являється службовець і проводить нас до приміщення консула, де ми зможемо перепочити. Цей теплий товариський прийом нас просто зворушує. Ми сідаємо в зручні фотелі і чекаємо, поки з'явиться хтось з офіційних осіб, до кого ми мусимо також офіційно зголоситися і дістати потрібні нам відомості: що нам цікавого слід подивитися в першу чергу, що йде сьогодні в театрі, о якій годині почнеться святкування ювілею академіка Студинського — адже в газетах, певне, про це є. Отже, ми настроїлися почувати себе дуже добре.

І саме в цю хвилину увійшла покоївка, щоб запитати нас, що ми бажаємо на сніданок. Вона сказала:

— А в нас, у Львові, якраз непорозуміння з академіками.

Ми подивилися один на одного.

— А яке непорозуміння і хто це академіки?

— Та ж польські академіки, ну. То та молодь, що оце погромила українців... Що розбила «Просвіту», книгарню, «Маслосоюз» та все геть чисто потрощила.

— Стривайте. Яку «Просвіту»?..

— Які академіки?

— Який «Маслосоюз»?..
— Хто потрощив? (Невже ж ця симпатична дівчина так недотепно жартує?)

— Мені лихо! То товариші анічоґісько не знають?

— Як не знаємо? Ми знаємо, що сьогодні ювілей академіка.

— Але, але... я ж за академіків і говорю. Ну, геть чи-сто побили й вікна і двері, а залізо гейби зубами порвали... пошматували... А шкла то там на вулицях насипано стільки... Бо то був великий погром.

Ні, як видно, вона не жартує. Але хто це такі академіки, що так кваліфіковано розв'язують справу української культури і взагалі національну проблему тут, у Львові? Що це, нарешті, за «академіки»? І чи вміють вони також пускати в повітря пір'я з єврейських перин і кишки з їхніх дітей, чи здатні тільки на погроми українських книгарень і маслосоюзів? От що нас мучить. Кажіть же швидше, не мучте нас! Чи не студенти буває?

— Штуденти ж, еге, штуденти, академіки. Біля брами святого Юра як почалося... Українці панахиду правили, то зібралося народу. А академіки...

Ага, ми собі тепер уявляємо. І хоч знижувати «кваліфікації» академікам за те, що вони почали погром з нападу на ідеологічно невитриманих і, безперечно, націоналістичних українців, ми й не збираємось, одначе ми уявляємо собі й ту панахиду під церквою святого Юра, ми уявляємо собі «благочестиві» ундівські промови і навіть урочисті і червоні від національно-фашистської гордості обличчя наших соплеменників ми теж уявляємо. Одного ми не можемо ніяк уявити: як же воно тепер буде після такого рішучого «розв'язання» справи української культури польськими «академіками» в столиці Західної України?

Гм...

— Чи не думаєте ви, товариші,— звертається до нас т. Озерський,— що нам тут залишатися не випадає? Чи не думаєте, що...

— Так, ми вже дещо думаємо. Але ж ювілей...

— Який же ювілей може бути після такого...

— А що б товариші бажали на снідання?— запитує тим часом товаришка Юльця і в такий спосіб намагається одволікти нашу увагу від тем суто політичних до більш приємних. Потім вона бере до вуст телефонну рурку і дуже хазяйновито гукає в неї.

Юльця (в рурку). Стефцю! Зроби дві кави й одне какао. Але зараз і, Стефцю, я на мягку...

О, мила дівчино! Здавалося, ніщо не могло розвеселити нас після таких новин, але оцею хазяйновитий тон, яким було замовлено «я на мягку», примусив нас посміхнутися, глянути один на одного й зареготати.

— Ну й пощастило нам...

Між іншим, де можна взяти, коли відходить поїзд на Берлін?

Тут я виступаю з рішучим протестом проти такого поспішного відступу. Будь-що-будь, ми мусимо залишитися бодай на день — до завтрього. Мусимо подивитися наслідки «культурного походу» польської молоді.

Ми починаємо обговорювати цю тезу, і саме в цю хвилину до кімнати входить секретар консульства тов. Садовський з купою свіжих газет, польських і українських. Ми знайомимось і відразу ж засипаємо т. Садовського запитаннями, на які він не встигає відповідати.

14

Тоді ми беремо газети й читаємо їх дуже довго, поки не перечитуємо всіх шпальт під страшними заголовками:

«Крев на улицах Львова»,

«Міродайна фірма пши закупе шнеговцув і калоши маркі пепеге»,

«Демонстраціє українське»,

«Провокаціє обцих агентур»,

«Компромітуйонци замах на помнік оброньцув Львова»,

«Крваве демонстраціє на пл. Юра»,

«Ченста пальба револьверова»...

Всі польські газети — «Дзеннік львовскі», «Слово польське», «Хвіля» — всі в один голос розповідають про обурливу провокацію українців і закордонних агентів, внаслідок яких польська академічна молодь змушена була, рятуючи національну честь, вийти на вулиці в числі до 1500 чоловік, як пише газета «Хвіля», якій ми не можемо не вірити, чи то в числі до 3000 чоловік, як пише газета «Слово польське», якій ми так само не маємо підстав не вірити, чи, нарешті, в числі 4000 чоловік, що були на плацу Мар'яцкім, чому ми також не вірити не можемо. Словом, польська молодь численними юрбами вийшла на ву-

лиці й майдани, і, провокована пострілами з натовпу українців, що саме справляли панахиду, і ранена пострілами цих, хоч і богомільних, одначе, як бачимо, ехидних шовіністів, змушена була продемонструвати трошки й зовсім мирно біля будинку редакції газети «Діло», виголосити кілька промов на Мар'яцкім майдані тощо, а тим часом «темні елементи», скориставшись з нагоди, погромили українські культурні заклади, при чому їм шалено щастило: поліція ніяк не встигала наскочити саме під час погрому і все спізнювалась на кілька хвилин.

Отже, нам стало трошки розвиднятися, але, щоб зовсім зрозуміти хід подій, ми мусимо простежити їх хронологічно.

Насамперед ми мусимо нагадати, що 1 листопада починалося свято 10-річчя негідності Панахисти Польського, а також свято оборони Львова. І ось чужоземні агенти через львівських українців починають свою ганебну провокацію. «Слово польське» з 3 листопада в статті «Provokacje obcych agentur» * з підзаголовком «Zywiolowy odruch młodzieży» ** так дуже докладно й зворушливо розповідає нам про всі ці події. Провокація, розпочата вночі з середи на четвер, глибоко обурила ціле громадянство львівське, яке, одначе, заховувало цілковитий спокій. Лише тоді, мовляв, як зухвали розбишаки влаштували в годинах пополудневих демонстраційний похід і на інтервенцію поліції одповіли, мовляв, киями, ножем і кулями, від яких шерег осіб дістав рани, молодь зареагувала бурхливим відрухом протесту. Через дві години після святоюрських авантур польська молодь урядила похід «pod ruski dom akademicki przy ul. Supińskiego» ***, де, мовляв, її нахабно зустрінuto револьверними й карабіновими пострілами, що потягли шерег офір. Газета «Слово польське» в інтересах істини зазначає, що польська молодь була, звісно, беззбройна, що ж до поліції, то з її боку взагалі не пролунало жодного пострілу... Одначе, як же все це почалося?

Учора вночі, коло пів на другу двоє невідомих одкопали два ступні в цюколі пам'ятника «Оброньцув Львова» на Персенкувце і підклали під пам'ятник вибуховий набій, який пошкодив пам'ятник, на щастя, в незначній мірі.

* Провокації іноземних агентів (польськ.).

** Стихійний відгук молоді (польськ.).

*** Під руський дім академічний на вул. Супінського (польськ.).

Доки з'явилися двоє вартових, нікого вже біля пам'ятника не було. Тоді один з вартових подався зателефонувати куди слід, а другий залишився на місці. Кількома хвилинами пізніше, аж як перший вартовий був уже далеченько, другий вартовий, що залишився біля пам'ятника, помітив кроків за двісті від пам'ятника дві постаті, що виносилися з темряви й тікали в напрямку до ліса Зубжицького. Вартовий перебіг їм дорогу и примусив їх зупинитися. Але на вигук вартового «Стій!» злочинці, конешно, пусти-ли в нього коло шести пострілів, з яких один поранив вартового в пахву. Тут вони зникли в напрямку...

Але раніше ніж сказати, в якому напрямку зникли провокатори, ми мусимо перевірити деякі твердження шановної редакції «Слова польського», якій ми не маємо жодних підстав не вірити.

Насамперед щодо пам'ятника: Газета «Хвіля», наприклад, подає точніші відомості: біля підніжжя пам'ятника набій вижолобив невелику вирву. І оскільки ми віримо обом газетам однаково, то й цю «невелику вирву» приймаємо з подякою, бо й вона, як бачимо, допомагає нам добратися до істини. Нарешті газета «Дзеннік львовскі» в повідомленні під заголовком «Kompromitujący zamach na romnik obrońców Lwowa w Persenkówsce» * твердить, що динамітовий набій жодної шкоди пам'ятникові не завдав.

Ставлячись і до цієї газети з однаковою повагою, як і до перших двох, ми приймаємо й її додаток з подякою, адже й він також допомагає нам дійти істини, яка не лише для Платона, а й для нас дорожка над усе.

Натурально!

І ще доведеться на хвилинку затриматися на тих пострілах, що їх пустили провокатори в груди вартовому й ранили його одним пострілом в пахву, як каже «Слово польське», або просто в ногу, як каже «Дзеннік львовскі». Отже, цих пострілів було пущено провокаторами в груди вартовому коло шести, як повідомляє «Слово польське», або, вірніше, коло десяти, як повідомляє «Хвіля», або, «ще вірніше», їх було незлічима кількість, і вартовий був формально засипаний тими револьверними пострілами, як повідомляє, «Дзеннік львовскі» («...zasypyany został formalnie strzałami rewolwerowymi»).

* Компрометуючий замах на пам'ятник захисників Львова у Персенкувці (польськ.).

«Вияснивши» таким чином усі неясні пункти нічного злочину провокаторів, погодивши все, що здавалося нам спочатку протиріччям, повернімось до злочинців, що зникли в напрямку подвір'я полковника Снядовського. Тут вони, значить, і зникли, а коли на гвалт полковникових псів вийшов денщик Цимбал, стрельнули три рази в нього й потім утекли.

Вони втекли, але цього мало.

Та сама рука, що допустилася варварського вчинку на Персенкувце, накерувала ще й інших злочинців в подвір'ї Політехніки, де атраментом було обліто плиту з написом на пам'ятнику «Орлят» (Orląt).

Але й атраменту їм мало! Учора вночі, користуючи з темряви, невідомі особи вивісили жовто-блакитні «фани» на фасаді університетським при ул. Маршалковській, а також на Копцю Унії любельської. Поліція в годині 5 зраня «усунула» обидві «фани».

І що ж? Усунула «фани», а вони почепили на себе кокарди.

Протягом учорашнього дня по вулицях міста ходили демонстраційні групи осіб з небесно-жовтими кокардами. (Як і належить борцям за «українську ідею»).

«Вечірні демонстрації».

Закордонні агенти в провокаційній роботі, звісно, не обмежилися варварським замахом на пам'ятник Полеглих на Персенкувце і зневаженням пам'ятника «Орлят» в подвір'ї Політехніки. Надвечір вони змобілізували свої полки, озброєні ножами, киями і револьверами, і, використавши набоженство в церкві святого Юра, підбурили юрбу й сформували на майдані того ж таки святого похід, причому, співаючи цілком протипанствоваї пісні «Не пора ляхові служити», пішли вулицею Міцкевича до центру міста з метою провокувати публічність. А коли поліція під особистим керівництвом підінспектора Новодворського приступила до зліквідування походу, то з-поза кафедрального паркану, а також з юрби запукали в керунку поліції револьверні постріли.

Нечувано!

Чотири постріли, скеровані спеціально проти одного з вищих офіцерів поліції, схибили.

Так, ці чотири постріли, на щастя, схибили, але так

сказати — нічого не сказати. Тому й в цьому випадкові звернімось по допомогу до іншої газети, хоч «Слову польському» ми й не маємо жодних підстав не вірити. Отже, візьмімо краще це місце з газети «Хвіля», в якій воно, зберігаючи ту саму «правдивість», звучить воїстину патетично.

Отже, візьмімо краще це місце з газети «Хвіля»:

«...Градом куль обсіпано одного з найвищих офіцерів поліції, який чудом уникнув смерті...»

Ну, які ж можуть бути порівняння цих двох формул? Мусимо відразу визнати, що редакція «Хвілі», безперечно, талановитіша від «Польського слова», що ледве спромоглося на чотири постріли, які в нього просто схибили. Ні, чудом урятувати пана підінспектора від граду куль — оце героїство! На це треба мати іскру від бога...

Таким чином ми посуваємось «благополучно» далі.

Отже, після того, як пан підінспектор чудом уникнув смерті, і демонстрантів українських було розігнано, починає збиратися польська академічна молодь, яка оце допіру почула про криваві події на вулицях Львова.

15

Криваві події... Так, там була кров! Кров з-під копит кінної поліції, що врзалась у десятитисячну масу українців і почала топтати жінок і дітей. Там були зойки тих, що падали в цій безглуздій кривавій мішанині. Там був стогін, плач, дикий розпач і кров, що обливала брук під свист сюрчків поліції.

Так, з мирної демонстрації ображений поліцай викресав криваві іскри, які потім погромщики затоптали патріотичним польським чоботом під свист і вигуки: «За Збруч русинське стадо!»

Але це не з польських газет.

Цього немає в жодній польській газеті. Я не можу навіть думати про це на території радянського консульства. І тому я давно вийшов з будинку й блукаю глухою вуличкою з розритим бруком і з зажуреними осінніми деревами.

Глухо стукає дерево. Гнів починає тиснути груди. До неможливого. Але я мушу повертатися на територію, де нас хоронить право екстериторіальності. І чого йому треба, отому чоловікові в рудому капелюсі? Хіба я не можу

ходити цією глухою вуличкою під зажуреними осінніми деревами і думати... ну, хоч би про те, що написано в польських газетах?

Так. Здається, краще повернутися в замок консульства. Адже там ще недочитані польські газети.

Повернімось до них.

16

«Академіки» рушили походом на ринок, причому їх було чотири тисячі за одним свідченням, три тисячі за другим і півтори тисячі за третім, про що ми, зберігаючи цілий час абсолютну безсторонність, і згадуємо. Як би там не було, але національну честь було врятовано демонстрацією під «Ділом» і в «Ділі», звідки похід вирушив у напрямку вулиці Мохнацького, в кінці якої, на вулиці Сурпинського, міститься Український академічний дім, це «відоме огнисько махінацій закордонних агентів і антипанстових махінацій». Назустріч молоді, цій же таки молоді, що сповнена шляхетних поривів (а не фашистських, як натякають деякі антипанстові ж таки елементи),— так, назустріч цій сповненій шляхетних поривів молоді запукали знову ж таки револьверні й карабінові постріли.

Звідкіля вони пукали?— стає перед нами прокляте питання! І стає воно саме тому, що ми боїмось, чи не зробити, бува, наш ласкавий читач такого висновку, ніби у Львові, столиці Західної України, є українці-пролетарі, і що не тільки є, а що вони саме ото й надумалися проливати польську академічну кров. Боронь вас боже від такої політики, як боронить він до цього часу мене й боронитиме, сподіваюся, аж до кінця подорожі. Якмога далі від політики — ось той девіз, що його мусить прийняти письменник, виїжджаючи за межі радянської держави. Значить, боронь вас боже подумати. Але як же тоді розв'язується прокляте питання?

Воно розв'язується в той спосіб, що поки що з карабінів пукають українські націоналісти, фашисти, провокатори польського гатунку етцетера. А хто вкладає в їхні руки ножі, киї і револьвери, в уста «антипанстові» — слова і в груди — ненависть? Не будемо елементарні... Отже, подалі від такої політики, шановний читачу, від такої політики і від таких сутичок, в яких, як той дядько казав, «обое

рябоє». Якщо ж ви думаєте у цей момент про західно-українських робітників і селян, які нібито зовсім інакше розв'язуватимуть справу національного і політичного визволення, то я мушу відійти від вас і стати осторонь, не підтримуючи й не заперечуючи вашої думки, стати осторонь тому, що подорожую тільки з культурно-науковою метою і не можу встрявати ні в яку політику.

Таким чином, ми наблизилися разом з «надійною» польською молоддю до Українського академічного дому на вулиці Супинського і можемо подивитися, як ця симпатична молодь битиме вікна, вивалюватиме брами, трошитиме все на своїй путі, увірветься в середину дому й погромить там усе, що дозволено в таких випадках громити.

Побивши по дорозі вікна у приватній українській жіночій гімназії, панські погромщики уже придбали таким чином хоч невеличкий досвід. Отже, тепер їх не зупинить те, що українські студенти, які живуть в Академічному домі, саме в цей час вечеряють і не мають жодної охоти, щоб їх громили... А коли напівзруйнований будинок сповнять зойки ранених, тоді з'явиться польська поліція, на жаль... трошки запізно. Однак вона вплине на «демонстрантів» і примусить їх відійти від Академічного дому. Вони відійдуть знов до будинку «Просвіти», виломлять там усі двері в першому поверсі, всі вікна з рамами, знищать величезні зводі паперу, що належать друкарні, поб'ють і потрощать ротаційну машину й інші друкарські машини, й посиплять їх рукописами, що літатимуть на вітрі, як голуби миру. На першому ж поверсі погромщики знищать палітурню «Просвіти»; всі книжки й папери, що в ній лежать, захурчять на вулицю, вилітаючи в розбиті вікна. Якщо трапляться старовинні рукописи, власність Національного музею, то її вони безслідно зникнуть. Якщо ж там буде в помешканні управителя жива людина, дівчина Михайлина Філясівна, то її викинуть на брук і вона обілле своєю кров'ю холодне каміння...

А втім, обережність і тут підказує нам не підглядати й не вмішуватись у внутрішні справи панствові. Одійдім, щоб не бачити, як помирає в шпиталі безневинна дівчина Михайлина!

Зате ми цілком спокійно можемо вислухати резолюції, що їх ухвалює польська молодь на Мар'яцкім майдані.

«Молодь академічна, зібрана в числі 4000 чоловіка в

день першого листопада, стверджує, що на всякий гвалт гвалтом потрапить відповісти».

Це по-перше.

А по-друге:

«Молодь вимагає від уряду ліквідації всяких антипанстових, інакше кажучи — українських організацій, як-от «Луг», «Січ» і всілякі українські товариства академічні, що мають на меті виключно антидержавну роботу».

17

Вечір давно пройшов вулицями Львова, і тоді, о 9-ій годині, група демонстрантів, або погромщиків, як називають їх ехидні антипанстові елементи, група молодих погромщиків прийшла до редакції «Діла» й артистично розтрощила ротаційні машини й лінотипи, викинула їх на вулицю й посипала рукописами та іншими паперами, що крутилися в повітрі, як голуби миру...

Вечір саяв електрикою, і впевнені поліцаї оберігали спокій на вулицях міста. Саме в цей час на вулицях Руській, Бляхарській, Підвальній, де переважно містяться друкарні українських часописів та різні українські інституції, літали паперові голуби, дзвеніли розбивані вікна, стогнало залізо... Коли шибки в багатьох помешканнях на Руській вулиці, також на Підваллі, 7, в будинку «Дністра» було вибито, друкарню «Діла» знищено, крамниці «Маслосоюзу» в цілому місті зруйновано, дрібніші справи пороблено, тоді «демонстранти» приставили драбину до будинку друкарні «москвофілів» «Ставропігії», що на майдані Домініканським, і зробили й тут усе, що «слід було» зробити.

В такий самий спосіб розбито й висаджено вікна в будинках українців-адвокатів тощо.

І тут дійшла черга до секретаріату УНДО, що на вулиці Костюшка. Сердешна партія! Вона вже мало була не домоворилася з фашистами, а тут погром. Сердешній партії також вищербили кілька шибок і, головне, не тільки скаламутили той блаженний спокій травлення, в якому вона перебувала, незважаючи на голодне урчання кишок того ж таки західноукраїнського пролетаря й селянина, а ще й перервали метушню договорів з Пилсудським. Отже, УНДО перекапустили справу, але я певен — це не турбує вас, шановний читачу, бо ж ви прекрасно знаєте,

що є на світі «щасливі» партії, яких зобидити не дасть буржуазія, аж доки вона сама існує. УНДО ще матиме час поторгуватися з фашистською буржуазією Польщі.

18

Хвала богів, ми покінчили з газетами, сприймаючи їх під кінець уже по-своєму. Ми довідалися з них про все, що нас цікавило, і тепер могли б узяти в руки олівці й підрахувати ті сотні тисяч золотих, що в них, може, вкладається вартість погромленого й побитого; ті сотні тисяч золотих, що, родившись свого часу із мозолів робітника й селянина, потрапили пізніше до кооперативного «Масло-союзу», чи до «Просвіти», чи до редакції «Діла», чи, нарешті, і до самого секретаріату УНДО, і оце на наших очах розвіялись, як дим, як пара з вуст наших соплеменників, що молилися в церкві Юра.

Але ми не хочемо цього робити. Себто ми не хочемо займатися арифметикою. Адже в природі ніщо зникнути не може... Тільки все набирає з часом інших форм... Отже... Кров виступить із каменя.

А втім, ми ж умовилися не робити ніяких висновків.

19

— Як би нам дістати квитки на Берлін, товаришу Садовський?

— Хіба ви так скоро хочете залишити Львів?

— Хоч би й цієї хвилини.

— Ну, це вже надто. Небезпеки ніякої немає.

Та ми чуємо, що його устами говорить увічливість, бажання дати спочинок гостям хоч на день, що хочете, тільки не рація. Він запевняє нас, що поліція встановила вже абсолютний спокій, що вона ні в якому разі не припустить надалі нічого подібного; що сталося це вчора просто в такий короткий термін, в який поліція, при всьому бажанні, не могла встигнути не припустити демонстрації. Словом, ми переконуємося, що він говорить дипломатичною мовою.

Але в цю хвилину до кімнати увіходить віце-консул т. Григор'єв. Ми встаємо й вітаємось. Ми тиснемо один одному руки й приємно посміхаємось, ніби у всіх нас на серці цвітуть кущі троянд і в них співають соловії.

— А-а! Ну, як?

— Дуже добре, дуже добре.

— Але ювілей академіка Студинського...

— Так. Ювілей відкладено. Про це надруковано в газетах,— спокійно говорить віце-консул.— Одначе товариші мусять тим часом поспіdatи.

Я вже згадував про хазяйновиту товаришку Юльцю. Звичайно, в неї вже все готове і вона навіть сердиться, що товариші не йдуть.

Я переглядаю книжки в книжкових шафах і з великою приємністю констатую, що тут є майже все, що виходить у наших видавництвах з поля української художньої літератури. Особливо тут, саме тут, у Львові, на тому психологічному тлі, що утворилося під впливом згадуваних подій, я відчув гостру, неможливо гостру й пекучу радість за Радянську Україну, за все, що вона здобула, за її щоденний поступ, за її, за наш казковий розвиток і розквіт, за нашу славу, запашну боротьбу!

Думкою я стиснув руку Георгові Федоровичу Лапчинському за те, що зібрав у себе в шафах стільки книжок.

Повз вікно пройшов чоловік у рудому капелюсі і зник за рогом. Хвилин за п'ять він знову пройшов. Певне, мав тут якусь справу, бо й після того я бачив його недалеко від нас.

20

Ми ухвалили залишитися до завтраго. Квитки до Берліна вже лежать у нас у кишнях, завтра ранком, в десятій, ми виїдемо, а поки що можна сісти на таксі й об'їхати місто, подивитися столицю Західної України хоч з вікна автомобіля, коли блукати її вулицями пішки, заходити в ті місця, що ми їх згадували раніше, не зовсім безпечно й не зовсім зручно людям з Радянської України.

— Отже, везіть нас, пане шофере, на вулицю Супинського! везіть до церкви Юра! везіть на Мар'яцький майдан до пам'ятника Міцкевичу, де вчора звучали промови тих, що вважають себе за гідних нащадків цього великого поета. Везіть, і якомога швидше!

І ми їхали швидко. Вітер свистів у вуха, але в очі встигало устрівати бите шкло й цурпалля з рам, що лежали на пішоходах, підметені під стіни, мов після бурі й граду.

Віяло холодним протягом з вибитих дверей, з пошматованих ран жалюзі...

— Везіть, пане шофере, везіть якомога швидше!

Адже колись гонець татарського хана летів тут на скаженому коні, і гонець київського князя перетинав його шлях. Обом їм грала дика степова кров, і їхні зуби стискалися й скреготіли дужче, ніж зуби шестерні вашого елгантного таксі.

— Везіть же, пане шофере, везіть якомога швидше!

І, хоч би ви летіли швидше од вітру, ми все одно помічаємо кожну українську вивіску, кожну літеру з неї над дверима крамнички, skleпу чи спілки. Помічаємо, як жалюгідну трісочку, закинута в море польських вивісок, костьолів і пам'ятників. Помічаємо! Ще гостріше й ще більше потрясає нас ця жалюгідна вивіска, бо вона самотна в столиці Західної України, з якої так уперто й так самовпевнено роблять «Львув», яку так страшно полонізують!

Не спиняйтесь біля церкви Юра, щоб дати нам можливість вивчити на ній рококо. Не показуйте нам «церкев волоску», бо її ренесанс так само нас не цікавить у цю трагічну хвилину. Мимо! Мимо костюлу Бернардинового з львівським барокко. Мимо Кармелітанок з ампіром! Неренесанс, модернізм, кам'яниці на Галицькім майдані!

Мимо...

— Везіть якомога швидше...

Не зачепіть лише отого обідраного й голодного західноукраїнського «газду», що з таким переляканим виглядом прищулився до муру з своїми жалюгідними коненятами, запряженими в драбиння. Що й казати, хлоп, не знає де стати й не вміє поводитися в столиці. Але мимо, не зачіпайте його! То, мабуть, його халупка мелькала нам у вікно вагона, скривлена, стара й обшарпана, як старчиха. Не зачіпайте його. Може, він приїхав купити трохи солі, щоб не було так гірко жити.

— Далі, пане шофере! А може — товаришу?

Далі...

В «Театре велькем» іде увечері весела оперета «Дама таємнича». Ні, дякуємо, ми не будемо зараз брати квитків. Ми не знаємо, чи й буде настрій. Поки що? Та поки що немає...

Поки що вітер роздмухує в грудях тоскне полум'я. І хочеться летіти через кам'яниці й майдани, через костюли, церкви й високі замки... Над містом, над полем... Над Західною Україною...

— Пускайте третім погоном ваше елегантне таксі! Тільки... тільки не зачепіть отого обідраного «газду», що так жалюгідно прищулився з своїми коненятами...

21

Копець Унії любельської.

Яка висока гора! На такій горі червоний прапор горів би прекрасно і високо.

А втім, львівські жовтоблакитники потайки, вночі, як злодії, спробували начепити тут свою жовто-блакитну «фану». Вона не дочекалася навіть дня: поліція о п'ятій годині її «усунула»... і нікого не було при ній охочого захистити її... Герої жовто-блакитної «фани»... не великі герої!

Копець Унії любельської.

Яка висока гора! На такій горі червоний прапор горів би прекрасно і високо.

І от ми сходимо на цю високу гору, описуючи круг неї безконечні спіралі. Ми ступаємо на землю, привезену з цілої Польщі сюди, у Львів, на Західну Україну, 1869 року, коли почали були насипати цей славнозвісний Копець. З усіх кінців Польщі лягло тут по жмені польської землі і навіть з могил Міцкевича, Словацького й Князевича.

Хто ж скаже після цього, що Львів не польське місто? Хто сміє це сказати, коли вигляд на Львів із цього Копця не має собі рівного в Польщі?

Місто лежить перед нами спокійне, прекрасне. Ми навіть бачимо ті будинки, під стінами яких — бите скло й цурпалля з рам. А он — ратуша. Ось перед нами Латинська кафедра, он Домініканський костюл. А он, аж ген далеко — дим з фабричного комина.

Так ми довго стоїмо на високій горі, замислившись над тим, що робиться там, унизу, і там, за гранями міста — в степах, звідки мріють нам далекі Стрийські Бескиди.

Ми стоїмо довго, аж поки вечір виходить з темно-бронзового парку й починає вкутувати гору своїм химерним плащем.

Тоді ми повертаємось до таксі і знову їдемо містом. Вогні горять рясними гронами.

Кажуть, що сьогодні в трамваї одна дівчина наплювала польському студентові в обличчя за те, що він вихвалявся голосно, як вони били українців і як, мовляв, бити-

муть ще. Дівчина схопилася з місця, спалахнула, як полум'я, і... плюнула студентові в обличчя. Доки він отямився й замахнувся, щоб ударити її, вона зникла з вагона.

Вогні горять рясними гронами.

Хотілося б побачитись з українськими письменниками: Василем Бобинським, Петром Козланюком і з іншими. Але як, де, в який спосіб? Це зовсім не так легко. Адже ми з Радянської України... Хотілося б розпитати, як їм працюється, коли виходить чергове число їхніх героїчних «Вікон», чи одержують вони хоч частку з нашої літератури.

Тим часом ми приїздимо до свого помешкання й вирішуємо таки одвідати театр. Віце-консул ласкаво турбується про квитки, які дістати зараз нелегко, бо в театрі гастролює ляльковий театр «Пікколи», крім того, що на початку ми побачимо «Даму таємничу».

Дирекція театру ласкаво йде назустріч проханню віце-консула і, таким чином, о 8-й годині ми їдемо до Великого театру.

Я не хочу ображати польських артистів і артисток. Всі вони хороше грають і нічого собі співають. Та я й не міг би образити, бо я не театральний критик, а того, що говорив наш фахівець, не хочу повторювати. Хай він краще сам десь напише, якщо вважатиме це за потрібне. Я ж тільки хочу сказати, що на Радянській Україні співають багато краще. Зате ляльки так артистично підскакували й робили гімнастичні вправи, а службовці цього лялькового театру так непідроблено щиро й майстерно виконували за них арії з «Севільського цирульника» й неаполітанську тарантелу Фунікулі-Фуніколя, що можна було, нарешті, пробачити їхнім колегам «Даму таємничу» і слухати й дивитися на ляльок зі справжнім захопленням.

Я настроївся ще краще, коли під час антракту зустрівався в фойє письменника Петра Козланюка, з яким ми випили в буфеті лимонаду й викурили пару цигарок у дружній розмові. Я довідався, що «Вікна» виходять незабаром подвійним номером і що їм взагалі працюється «дуже добре». Так добре й легко, що...

Словом, дуже добре й дуже легко...

Літератури нашої вони майже не дістають, бо рідко-рідко хто з авторів догадається надіслати свою нову книжку чи редактор свіжий номер свого журналу. Отже, справа, таким чином, ще більш «полегшується».

При виході з театру я мав щастя познайомитись

якось із паном редактором «Діла», але на його обличчі вразу щасливого не прочитав. А втім, відношу це на рахунок панахиди в церкві св. Юра...

22

Ранком 4 листопада я востаннє дивився на Львів, на його гінкі, вузенькі вулиці, на кляштори й пам'ятники. Сонячний ранок палав на золотому листі дерев. Робітники брукували вулицю. Молодь у зелених круглих картузиках з колосальними козирками йшла до гімназій і до університету.

З кляштора вийшов чоловік, в якому я пізнав того самого, що проходив повз вікна консульства. Він був у рудому капелюсі. Я хотів зупинитися біля робітників, що брукували вулицю, і прикурити цигарку. Але подумав, кинув цигарку і пішов збиратися в дорогу.

Ми виїхали об 11-й годині вдень.

У вагоні другого класу було таке страшенне «пшеповнене», що ми ніяк не могли знайти собі місця. Тоді провідник дозволив нам зайняти купе першого класу в тому самому вагоні, доплативши, звичайно, рїжницю. Це вперше в житті я, та, певне, й мої товариші, їхали в купе першого класу. Ми стали центром загальної уваги і, мабуть, заздросів. Особливо після того, як цілий вагон довідався, що ми — українці.

Був досить теплий, хоч трохи й хмарний день. Власне, він не був хмарний, але вигляд сірих і вбогих халуп, що стоять занедбані і безнадійні в галицьких полях, утворював цей хмарний настрій.

А краєвиди, подібні до полтавських та київських, переносили наші думки туди, за радянський кордон, на Велику Україну, де хазяйновито білють хати, причепурені рукою господині, що, може, являється разом і членом сільради або Товариства ліквідації неписьменності. Взагалі треба сказати, що на чужині лізуть у голову найнесподіваніші думки.

У чверть на другу ми проїхали Перемишль.

А далі —

Ярослав,

Пжеворськ,

Гарнув,

Краков...

Чомусь як проїздили Перемишль, передо мною встали примари імперіалізму, здалося, ніби це часи минулої світової війни, і стало страшно. Може, це вплинув вигляд польських офіцерів, яких так багато скрізь, на кожному вокзалі; може, те, що вони кудись їдуть, їх проводжають, вони прощаються з жінками, часом і з дітьми, довгі шаблі гнуться і б'ються об ноги, об камінь, а чотирикутні конфедератки, поділені діагоналями кантів на трикутники, мов військові мапи, звисають із голів і підіймаються од вітру. Може, все це разом...

Не знаю. Тільки знаю, що стає тривожно. І тривожно цілий час, доки їдеш польською територією. Здається, що тебе чекають найнесподіваніші несподіванки.

І оте страшенне, просто неймовірне «пшеповнене» в вагоні — ще більше нагадує війну.

Ніч.

Але ми не спимо.

Ми чекаємо німецького кордону.

З годинниками в руках...

23

Ми чекаємо його з годинниками в руках, і наше терпіння зростає швидше, ніж летить до кордону поїзд.

Німеччино!

Але краще утриматися від пафосу.

До вагона знову заходить пан польський жандар. Ми віддаємо йому паспорти. Він проглядає польські візи і ставить на них штамп.

Кінець.

Тепер ми не маємо права ступити ані кроку назад на польську територію, хоч би, мовляв, і було у нас таке велике бажання.

Поїзд шкварчить колесами — затамовує хід. Ми кілька разів уже схоплювались і знову сідали. Ми знову схоплюємось. Відчиняємо вікно.

— Іст дас шон Бойтен? * — гукає в нього наш театральний професор, якого ми з радості прозвали дер Йона дас Шевченко³. Він не ображається. Навпаки, він ще енергійніш питає:

— Заген зі маль, іст дас шон Бойтен? Дойче гренц? **

* Це вже Бойтен? (нім.)

** Скажіть, це вже Бойтен? Німецький кордон? (нім.)

Тоді ми чуємо звідти, з перону, впевнений й дужий голос німецького залізничника:

— Jawohl! Das ist Deutschland! *

І ми ледве встигли підняти кришки наших чемоданів, щоб дати можливість представникові німецького контролю глянути туди одним оком (більше він не вимагав) та показати паспорти. І в ту саму мить були вже на пероні, де зразу ж почали знайомство з виробами ковбасної промисловості. Даруй, Німеччино, але ми, по-перше, були голодні, а по-друге — ковбаски у Бойтені неймовірно смачні, а пиво — неймовірно приємне.

«Вечеря на ст. Бойтен 1 марка 50 пфенігів». Записав я собі до блокнота.

* Атож! Це Німеччина (нім.).

Частина друга

1

І от — веселе й бадьоре сонце встало над полями Німеччини. Молода пшениця внизу, на рівній землі, густа, як щітка, і повна зелених соків, а над нею вгорі листопадний вітер повільно котить круті яблука диму з фабричних димарів.

Вогнетривалі будинки рясних німецьких селищ горять, виблискують загостреною черепицею покривель. До них біжать дроти, а дротами ллється голуба електрика.

Ах, я б не повірив нікому в світі, я поставив би в заклад усі свої сюжети до нових оповідань, якби знайшовся хтось охочий грати на цей непевний товар, я все одно не повірив би навіть людям з авторитетом, нікому, хто б мені не казав, що я побачу тут, на полях, над якими вітер повільно котить круті яблука з фабричних димарів, а дротами, як нам розповідали, біжить голуба електрика, що я побачу тут симпатичну круторогу силу, оспівану чумаками й іншими поетами моєї романтичної країни.

І я б програв.

Бо он край ниви сіріє облізними ребрами цілком незможницька грабарка, під нею — клуночок і якась одежина, як і годиться в полі. Хазяїн оре поле «трактором» на дві кінські сили. А он і симпатична рогата сила, двоє справжніх волів, на які дивлячись, я думаю про те, що з наших чумаків були колись добрі-таки куркулі.

Воли, що так звеселили моє серце, належали, як видно, доброму хазяїнові. Він розвозив ними гній і розкидав його купками по ниві, цілком певний і цілком спокійний за свої двісті пудів, що вродяться тут, на вгноєному ґрунті.

«Що робить техніка! Для неї немає недосяжного»,— подумав я і згадав нашого українського дядька, що в подібних випадках цілком слушно, як запевняє Остап Вишня, каже:

— Земля оброботки требають...

Так каже наш український дядько, чуває потилицю і, як запевняє Остап Вишня, на тому справа й кінчається.

«До чого все-таки доходить техніка»,— думаю я ще раз. Але тут мені влітає до голови нова нагла думка: «А що, як то, бува, не воли, а корови!»

Одначе це справи не змінює, і на цьому я заспокоююсь.

Я дихаю повітрям, насиченим пахучою сосною, мій зір потонув у ліску з срібногрудих берез, поважних дубів і лип. І знову чомусь кожна гілка нагадує Україну. Чи, може, то від підсвідомого настановлення на постійні порівняння?

І раптом — переключка на легкий транспорт: сотні з півтори гумових кіл, переважно червона гума, а всередині мерехтять сталевим промінням ясна мережка дротиків. Це робітники виїхали на роботу до колії і ото їхні велосипеди стоять обабіч. Вони сплелися нікельованими рулями і спочивають під парканом, щоб за кілька годин покотитись один за одним рівною стежкою між двома рядами дерев. Їхні рулі нагадують упокорені волячі роги, модернізовані від сучасної цивілізації, витончені й упосліджені.

До речі, промайнула станція Сорау.

Краєвиди на якийсь час різко змінюються. Ліси гущішають. Хвойні ліси замислено пливуть химерною орбітою. Де-не-де з їхньої зелені блисне жовта верхівка листвяного дерева, а частіше підноситься стрункий комин фабрики чи заводу.

А далі знову рівні квадрати полів, простелені, мов велетенські зелені скатерті, між ґаями.

2

Ф ю р с т е н в а л ь д е...

Князівський ліс.

Може, тіні предків останнього князя виходять на темний обрій зустрічати вечірню зорю?..

Ні, це звичайна станція, від якої вже недалеко до Берліна. Отже, тут, на порозі Фюрстенвальде, сонце підби-

лося вже геть високо. Начальник станції тримає поїзд не більше як одну хвилину, потім підносить руку з маленьким іграшковим семафором, натискає пальцем на маленьку пружину, і той семафор засвічується зеленим вогником. Машиністові більше нічого й не треба. Він легко й еластично пускає поїзд, і ми вже далеко за Фюрстенвальде, ми вже закурили німецькі сигарети й пускаємо пахучий димок.

— А скажіть, будь ласка, вокзал на Фрідріхштрасе в Берліні — це буде який вокзал по порядку, перший чи другий? — питає товариш Шевченко.

— Третій,— коротко відповідає йому громадянин з шовковою хусточкою в горішній кишені піджака.

— Ага, третій. Он як. Значить, третій. А нам, здається, говорили, що другий чи нібито аж четвертий.

— Ні, третій.

— Ага, в такому разі ми вам дуже вдячні. Значить, третій... І це все напевне?

— Так, це вже цілком, можна сказати, напевне.

— І, значить, коли ми хочемо встати саме на Фрідріхштрасе, то ми мусимо встати саме на третій зупинці, цебто — коли поїзд, в'їхавши в Берлін, зупиниться аж втретє, і от саме аж тоді ми й мусимо встати, коли волиємо на Фрідріхштрасе.

— Так, ви це правильно собі уявляєте,— трохи дивуючись, відповідає громадянин.

— У такому разі ми вам дуже вдячні. Пробачте, що потурбували. Але ми тепер з певністю можемо вставати на третій зупинці, що й буде саме, з вашої ласкавої інформації, потрібний нам Бангоф Фрідріхштрасе. Ми вам дуже вдячні. Пробачте, що потурбували.

— Дуже прошу,— відповідає громадянин, ще більше дивуючись.

Та наш театральний фахівець так і не відкрив йому свого секрету. Я думаю, що він просто вправлявся в німецькій мові.

3

Бангоф Фрідріхштрасе або вокзал на вулиці Фрідріха — це й є той вокзал, що з нього ми справді-таки виходимо на вулицю Фрідріха і, таким чином, з вагона потрапляємо просто на одну з найцікавіших вулиць Берліна.

Берлінські вулиці!..

Треба сказати: «Ах, берлінські вулиці!»

Одначе я утримаюсь від «аху».

Я скажу це саме «ах» десь іншим разом, а зараз мене страшенно зацікавили он ті два швейцари в червоних лібреях.

Один із них стоїть у вікні магазина. В одній руці він тримає величезну ручку «Паркер», якою, мабуть, можна було б написати хоч який роман «чебрець-зілля», «нудьгу», «нудоту» і таке інше, навіть не підливаючи атраменту. Лівою рукою він підіймає свого блискучого циліндра. Разом із тим він кланяється, коли ви проходите повз вікна.

Другий швейцар — стоїть на дверях «Танц-кафе». Монументальна постать, закам'яніла в олімпійській величі, байдужа до всього, що робиться на цьому грішному світі, навіть не далі, як за її власними плечима; ця постать ворушить тільки губами й жувальними м'язами, себто — вона запрошує до кафе, де танцюють *schöne Frauen*, ці, за висловами старої російської літератури, «милые, но безусловно падшие создания».

Я зупиняюся перед обома швейцарами.

Довго і філософічно я споглядаю обидві постаті і нарешті доходжу несподіваного висновку: одна з них — дерев'яна! Себто вони обидві дерев'яні, але одна — із справжнього дерева, і саме не та, що на дверях кафе, як подумав я спочатку, а та, що з ручкою «Паркер» у вікні фешенебельного магазина.

Сконстатувавши цю основну різницю між двома швейцарами, я озираюся навколо і бачу, що мої товариші десь попливли вже вздовж Фрідріхштрасе у напрямку до Унтер ден Лінден, де в будинкові № 7 міститься радянське повноважне представництво.

Я поспішаю за ними, обминаючи інваліда імперіалістичної війни, що, цілком пристойно вбраний, їде на возикові, якого він рухає сам, власними руками, бо ж йому відірвало на війні тільки ноги...

«Але чудовий возик! — встигаю подумати я. — У нас так не вміють. У нас як інвалід, то його неодмінно й відразу помітиш, бо він ходить або животом, зашитим у шкіру, або коліньми, також зашитими в шкіру. А вже тут — техніка! Чудовий возик... і головне пристойно... Європа!»

Тут я помічаю зелений сигнал на розі Фрідріхштрасе та Унтер ден Лінден. Автомобілі, таксі, мотоциклети, велосипеди й двоповерхові омнібуси зашеретували вулицю й

зупинилися на півхвилини, щоб дати можливість вулиці Фрідріха перехлюпнути свою хвилю через асфальт Унтер ден Лінден.

Саме з цією хвилею перепливаю і я.

Ми йдемо до радянського представництва. До «Гаркребо». До готелю Schmidts Hotel «Berliner Hof», де з нас правлять великі гроші за маленьку кімнату. Ми не бажаємо платити великі гроші за маленьку кімнату.

Що ж нам робити?

Треба зайти в оцей локаль пообідати. Так ми й робимо. Ми спускаємося сходами в долину, заходимо в локаль і кажемо:

— Гер обер! Шпайзекарту*.

Гер обер, заввишки як дзвіниця, радіотрубним голосом відповідає нам «Біте, майне геррен»** і подає нам все, що ми бажаємо. Отже, за маленькі гроші ми дістаємо велику порцію картоплі і шматок м'яса, а за окремі тридцять пфенігів — кухоль пива. Хліба до обіду не дають. Зате розмову з інтернаціональним спортсменом Вітебської губернії, що об'їхав на мотоциклі цілий світ і зараз уже не має жодної вільної цяточки ні на грудях, ні на животі, ні на спині, щоби причепити ще хоч одну медаль, — розмову з цим знаменитим спортсменом ми маємо цілком дурно.

— Гаспада! — каже знаменитий спортсмен. — Гаспада, я слышу вы аттуда. Прекрасный русский народ. Я живу здесь рядом в гостинице «Рига», две марки в день. Но, действительно, прекрасный русский народ. Вот я, например, объехал двадцать шесть государств, нахажусь в двадцать седьмом и еду сейчас в двадцать девятое...

Нам здалась ця постать загадковою. Бо як можна, об'їхавши двадцять сім держав, хоч би й на мотоциклі, хоч би й, нарешті, з медалями та жетонами, їхати відразу в двадцять дев'яту, не відвідавши спочатку двадцять восьмої? Ні, тут щось не так, — рішили ми і вийшли з локалю.

Вийшли ми знову на вулицю. І що ж нам далі робити? Далі нам варто згадати, що на Ельзасерштрассе, 47—48, є пансіон фрау Крайенбрінг, де зупинялося вже немало славних представників українського мистецтва. Бас Паторжинський, сопрано Сокіл і тенор Середа жили саме в пансіоні фрау Крайенбрінг. Що ж до представників тієї скромної

* Пане офіціанте! Меню (нім.).

** Прошу, панове (нім.).

галузі нашої культури, до якої причетний і я, себто — літератури, то Володимир Коряк та Іван Ле живуть у тому пансіоні й зараз.

Отже, нам варто тільки про це згадати, сісти в омнібус № 5, купити за двадцять «феників» квитка і доїхати до рогу Шосештрассе та Ельзасерштрассе.

Ми так і робимо.

За кілька хвилин ми вже сидимо в їдальні-вітальні нашого пансіону і дістаємо першу порцію розмови нашої фрау, жінчини поважної віком і м'якої серцем. Вона висловлює своє політичне credo, і ми його весело приймаємо до уваги. Насамперед вона визначає останнього імператора колишньої російської імперії як шнапсгендлера (Schnapshändler) і нічого не має проти того факту, що зараз у нас радянська влада. Така лояльність до нас дуже нас зворушує, і ми остаточно запитуємо фрау:

— Значиться, шість марок за добу?

— Так, так. Ви будете, наче у себе дома. Ніде ви не почуватимете себе спокійніше.

Ми залишаємося. Шість марок за кімнату, сніданок, обід і чай увечері. Ми, звичайно, залишаємось.

Так щасливо кінчився день 5 листопада 1928 року.

Але ні т. Володимира Коряка, ні т. Івана Ле я не побачив тут. Вони виїхали до Бремена та до Дельменгорста. Мені прикро було про це довідатись, але для читачів журналу «Гарт» цей їхній від'їзд безперечно на руку, бо Іван Ле саме там писатиме своє оповідання на дельменгорстським матеріалі, оповідання, що з'явиться, безперечно, на сторінках журналу «Гарт»*.

4

Другого дня, 6 листопада, напередодні 7 листопада, я мріяв про ті огні й знамена, що горітимуть завтра на вулицях Харкова, і про ті великі юрби народу, що завтра zalиватимуть вулиці радісним «Слава!»

Я стояв на мості біля вокзалу Фрідріхштрассе, дивився в темну, в'юнку воду Шпрее, над якою тривожно літали чайки. Осінній вітер знущався над моїм тоненьким пальтом.

* Автор не помилився. Оповідання Івана Ле, під назвою «Отець Вергун», справді надруковано в № 2 журналу «Гарт» за 1929 рік.

Проте я не помічав його. Чайки кружляли над головами юрби, що завжди стояла тут і кидала у воду шматочки бутербродів. Птахи підхоплювали крихти в повітрі, а сміливіші виривали бутерброди просто з рук.

Було холодно. Пругкий і радісний настрої. Чудно якось: незнайоме місто; щоб найти вулицю, мусиш розгортати план, коли не хочеш розпитуватись у перехожих, полісменів, кондукторів, газетярів. Місто-велетень і в його мільйонах людей ти, як маленька порошинка, ти невідома постать серед тисячі тисяч невідомих. Вони плывуть повз тебе асфальтованими пішоходами, мчать у моторах, повз тебе і над тобою гримлять вагончики. Ти спускаєшся під землю — там тисяча тисяч невідомих пролітають в електричних вагонах. Вони з'являються з темного тунелю і зникають у темний тунель. Ти сідаєш із ними і теж виходиш десь за десятки кілометрів. Виходиш десь у північній частині міста і, ніби в казці, зникли перед тобою чарівні реклами на гомінких хвилях електрики. Зникли. Немає. Порожньою вулицею гулко цокають кроки. Ліхтарі на низеньких стовпах, убогі ліхтарі, стережуть супокій глухих кварталів.

Було холодно. Пругкий і радісний настрої. Цілий день такий настрої.

Увечері я ще раз уважно перечитав оголошення в «Роте фане». Там стояло:

Вівторок, 6 листопада.

2 округа. Шенеберг — Фріденау. О 20 годині. Липовий парк, Гауптштрассе, 13. Тов. Марта Арндзее, член рейхстагу, говорить про 11 років російської революції — 10 років Німецької республіки. Рецитації*, світляні картини. Вхід вільний.

Середа, 7 листопада.

3 округа. Веддінг. Великі відкриті збори в Фарусзелен, 1, Мюлленштрассе. Початок 19.30. Перед тим демонстрація, збиратися 18.30, Леопольдплац.

Далі — четверта, дванадцята, сімнадцята, вісімнадцята, двадцята округи... Штегліц, Ліхтенберг, Вайсензее, Райнікендорф... Скрізь, по всіх бецирках — збори, виступи, свята.

Я ще раз уважно перечитав. Потім почав за допомогою «зухера» шукати на плані Берліна Гауптштрассе. І знайшов її на IV лінії, під шифром 28, літера «Z».

* Виступи (ред.).

...На воротах — у середині подвір'я — мене зустріли дві жінки. Це були робітниці з якоїсь фабрики. Одна — ще зовсім молоде дівча, а друга — уже виснажена, літня жінка. Вітер розкидав їм поли й волосся на непокритих головах. В одній руці кожна з них тримала жмуток паперів, а другою намагалася якнайзручніше приладнати поли, боронячи їх од вітру. Вони жваво про щось розмовляли, та, як тільки я зовсім наблизився до воріт, вони обидві замовкли.

— Будь ласка, де вхід? — запитав я.

— А вам куди? — спитала жінка. Дівчина ж додала:

— На свято?

— Атож, — відповів я. — Чи не будете ласкаві показати мені, де саме тут будуть збори?

— Просто й ліворуч.

І жінка, показавши рукою на низенький «гартенгауз», дала мені один папірець із тих, що вона тримала в лівій руці. Я одійшов два кроки і, розгорнувши його на світлі, почав читати:

Arbeiterin!
Hausfrauen!

Kommt
zur

REVOLUTIONSKUNDGEBUNG!

Am Dienstag, den 6. Nov. 28. abends 8 Uhr
im Lindenpark Hauptstr. 13
Reichstagsabgeord: Gen. Arndsee spricht über
11 Jahre russ. Revolution
10 Jahre deutsche Republik.

Aus dem weiteren Programm: Musik—Rezitation—Lichtbilder

Eintritt—frei—

K. P. D. Frauen 11. Bez.
R.F.M.B. II. Abt.

«Робітниче! Хатня господарко! Іди на революційні збори! У вівторок 6 листопада 28 року о 8-й годині увечері, в липовому парку, Гауптштрассе, 13. Од рейхстагу тов. Арндзее говорить про 11 років російської революції — 10 років Німецької республіки. В дальшій програмі: музика, декламація, світляні картинки. Вхід вільний». К. П. Н. (Комуністична партія Німеччини). Жіночий 11 бецирк. Р. С. Ж. Д. (Революційний союз жінок та дівчат). II відділ».

Потому я наблизився до низеньких дверей і увійшов у локаль. Це була низенька, але простора зала. Зараз же біля порога стояв маленький столик, а біля нього сиділи знов-таки робітниці. Вони одбирали гроші в тих, що приходили на збори. На столикові стояла тарілка, і в неї кожний клав свій добровільний внесок. Справа у тім, що в Німецькій республіці, як я потім довідався, робітникові ніде відсвяткувати 11 років Жовтня, ба навіть 10 років німецької революції. Отож, коли він неодмінно хоче зійтись із товаришами напередодні свята — послухати доповідь, рецитації, пісні і т. ін., то хай удасться до ласки господаря пиварні, може, той йому найме на вечір свою залу марок за сорок чи за шістдесят. За спокій хай не турбується — його охоронятимуть.

Я цього не знав. Не звернувши уваги на столик біля дверей, я пройшов був десь у куток зали і сів до звичайного пивного столика, біля якого сиділа вже одна середнього віку людина. Крім того, у залі, як і в кожній пиварні, стояло ще багато столиків, за котрими сиділи робітники, жінки, дівчата, старі матері, подекуди навіть діти, а декотрі ще залишилися вільними. Я побачив, що народ тим часом не одмовляється від кухля пива, і замовив також і собі. Таким чином, я спокійно став докладніше оглядати залу. Мене відразу дуже вразила подібність тієї зали до нашого сельбудинку, десь у далекому глухому кутку чи навіть до клубу в маленькому провінціальному місті. Всю стелю — з кутка в куток — було обвішано червоними паперовими прапорцями на шпагатинках. Точнісінько, як у нас, у глухих робітничих клубах чи в сельбудинкові. Посеред стелі — двяx, а від нього рясними радіусами у всі кінці — прапорці з червоного паперу. На них осіла курява. Від раптового хряскання дверей прапорці на ниточках во-рушаться, шелестять ізтиxa.

В одному кутку — буфет, міцно і хазяйновито встаткований. У другому кутку — невеличка естрада з простих дощок, прикрашена кумачем і великою п'ятикутною зорею з радянським гербом. Зоря з червоного паперу, напнутого на дерев'яні рами. Всередині горить електрична лампочка, і від неї зоря здається великою розтопленою іскрою, що впала тут зовсім випадково, та так, обпершись одним кінцем об стіну, а двома угрузши в хистку естраду, і стоїть тут, серед потомлених робітників, що збираються сьогодні на свято.

І. К. Микитенко в Берліні. Фото 1928 р.

Світла в залі небагато, навіть зовсім мало. Адже це не розкішне «Кафе-танц». І не так то вже багато заплатять робітники за помешкання, щоб їм робити ще якусь святкову ілюмінацію.

Наш столик стояв біля самої печі, в якій тліло вугілля. Людина, що сиділа напроти мене, поворушила плечима, поправила на шиї блаженський шарфик і ближче прихилилася до печі. Зрозуміло, що мені хотілося заговорити.

— Холоднувато? — спитав я.

— Трохи.

— Ви, мабуть, застудилися?

На ньому був легенький піджачок, витертий на ліктях, засмальцована сорочка без ковнірця й краватки і шарф на шиї. На виснаженому, блідому обличчі проступала рідка щетина. Щоки і лоб, як пожмаканий папір, западали зморшками. Очевидно, він зовсім не мав пальта, бо тут ніхто не роздягався, а він сидів у самому піджачкові з піднятим ковніром.

— Трохи трусить, але я не боюся холоду, — відповів він дуже серйозно.

Я подумав півхвилини і запропонував:

— Може вип'ємо разом по кужлю пива? Здається, мітинг почнеться не зразу.

Він не відмовлявся, присунувся ближче до столу і назвав своє прізвище. Ми познайомились. Чужинця він пізнав у мені, звичайно, з першого слова, дякуючи моїй поганій німецькій мові. Тепер він запитав:

— Може звідти? З Росії?

Я сказав, що він угадав: я «звідти», тільки з України, а не з Росії. І коротенько розповів йому про свою країну. Та він уже дещо про неї знав, бо під час імперіалістичної війни був у полоні. Дивно, з ким не заговориш про наші краї, кожний: «А, знаю... був у полоні».

А тим часом німецька армія, як нам добре відомо, воювала сказано, вперто.

Мій новий знайомий не ховався. Він одразу сказав, що безробітний, що в нього є дружина й діти — разом усієї родини дев'ять чоловік — і одержує він на місяць двадцять чотири марки державної допомоги, щобто — на наші гроші — дванадцять карбованців. Далі він сказав мені, що завтра буде великий комуністичний мітинг на Мюллерштрассе, в районі Веддінга, і що він там неодмінно буде, можна навіть піти разом, коли я маю охоту. Я вийняв

«Роте фане» і показав об'яву, яку я обвів з усіх боків хімічним олівцем.

— Ви говорите про цей мітинг?

— Натюрліх *! Ви вже знаєте? Тим краще. Хочете, пересядьмо он до того столика. Там прийшли мої товариші. Сьогодні тут буде повно народу. Подивіться, які з них франти. Еге? Ота стара жінка, бачите, сива? То мати оцього мого приятеля. А то он далі, то його дружина. Я теж прийшов з дочкою. Вона вже працювала на фабриці, але зараз також безробітна. Між іншим, ви клали на тарілку? За помешкання. Не знали? Можна покласти.

Я підійшов і поклав.

Ми пересіли до компанії, що про неї розповідав Макс (так називали його приятелі), і всі перезнаййомилися. Народу справді набилося повно, і за кілька хвилин у залі пролунав голос робітниці, що вийшла на естраду і оголосила відкриття мітингу.

В цю мить забринів оркестр... Кілька мандолін і гітара... Вони заграли (так, я не помилився!): «Смело, товарищи, в ногу!» Першої пісні вони заграли саме «Смело, товарищи, в ногу!» Власне на цей голос. І з першими ж звуками цієї пісні вся зала встала. Всі заспівали струнко і голосно:

Brüder, zur Sonne, zur Freiheit,
Brüder, zur Lichte empor.
Hell aus dem dunklen Vergangen
Leuchtet uns Zukunft hervor**.

Співали, як гімн. Низенька зала немов розсунула свої стіни. На стелі підіймалися прапорці. За дужими голосами не чути оркестру. Він тільки в паузах бринить зворушливо своїми тоненькими струнами:

Seht, wie der Zug von Millionen
Endlos aus Nächtigen quällt,
Bis euer Sehnsucht Verlangen
Himmel und Nacht überschwillt***.

Мій приятель намагається вимовляти слова якнайчіткіш. Але я можу підтримувати тільки другу половину

* Звичайно (нім.).

** Браття, до сонця, до волі, браття, до світла, вгору! Яскраво в минулого темного світить майбутнє (нім.).

*** Дивіться, як з ночі виходять мільйони, ідуть безконечно, аж доки прагнень їхніх мука не вкріє і небо і ніч (нім.).

куплета, коли її повторюють. Та й то — замість незнайомих слів мені хочеться проспівати:

...сами набьем мы патроны,
к ружьям привинтим штыки...

Але вони співають інакше. У них інші слова на цей голос. Міцніють, ширяться, летять крізь вікна останні рядки:

Brüder, in eins nun die Hände,
Brüder, das Sterben verlacht!
Ewig der Sklawerei Ende,
Heilig die letzte Schlacht! *

І, як тільки скінчили й посіли на свої місця, оркестр журно заграє «Варшав'янку». Всі прослухали мовчки. Потому робітниця, що на естраді, оголосила порядок денний, а слідом за нею вийшла на естраду дівчина, що їй першій дано слово, і почала читати революційні поезії Йоганнеса Р. Бехера. Вона читала поезії, скеровані проти війни, і зала винагороджувала її громовими оплесками.

І ще програли якоїсь пісні мандоліни.

Потому світло в залі погасло.

Робітниця, що керувала зборами, підійшла до чарівного ліхтаря і стала розповідати про долю німецької жінки-робітниці, про долю матері й дитини. Слухачі підтримували її досить категоричними репліками на адресу своєї буржуазії і соціал-демократів. На кожний світляний малюнок, що з'являвся на стіні, ілюструючи слово доповідачки, вони реагували щиро й недвозначно. Особливо зашуміла зала, коли, після голодних, виснажених дітей, на стіні з'явилася бездоганна, викохана постать прем'єра Мюллера з великим панцерником на руках. Він притискував його до грудей, наче малу дитину або голубку миру, яку він готовий щохвилини спустити з рук, а зала гукнула з усіх кутків:

— Пане міністре, натисни, може з нього потече молоко для наших дітей... — За цим розлігся гучний і злісний регіт.

Але потому доповідачка вставила новий діапозитив, і на стіні засміялися наші радянські карапузи, вихованці ди-

* Браття, з'єднаймо ж руки! Браття, над смертю посміємось. Рабству назавжди кінець, бій наш останній — святий! (нім.)

тячих ясел. Вони були такі веселі й товсті, що зала, мов вихором підхоплена, залила їх оплесками й жартами. Мій приятель кричав мені щось над самим вухом, а його товариші гукали йому:

— Максе, еге чиста робота? Більшовицька робота...

— Доннерветтер!

— Геноссін, куди виймаєш? Дай назад карапузів!

Нарешті блиснув останній малюнок. Це був великий, на цілу стіну, пфеніг, перекреслений двома грубими чорними лініями. Під ним такими ж монументальними літерами стояло:

ЖОДНА ЛЮДИНА ЖОДНОГО ПФЕНІГА НА ВІЙНУ!!!

Блиснуло світло.

Мандоліни заграли «Дубинушку». Товариш Макс поправив шарф і спробував підхопити другу половину куплета:

...Wenn auch viel ich vergass,
Immer bleibt doch die Weis
Von der Arbeit mir treu in dem Herzen...*

Але крім настрою, ще треба й голосу, а на нього товариш Макс не був дуже багатий. Отже, він махнув рукою, а потім ще й додав до цього й так зрозумілого жесту:

— Люблю «Дубинушку»! Страшенно люблю. Не, du Knurpelchen, du grünes, he und willt nicht von selber gehn, wir helfen, so gib ihm» **,— проказав він словами.— Знаменита пісня! Але стривайте, зараз наші фрауен заспівають щось хором. Це, розумієте, «Союз пролетарських жінок і дівчат». Бойова організація. Скажете ні? Це ж вони сьогодні організують. Ото їхня головна призводителька, що показувала картинки. Славна жінка. Ні? Вона також займається спортом. А що, скажете ні? Моя дочка також добре гямить на співах. Зараз вона увійде.

Я не встиг відповісти товаришеві Максу, бо з гурту і справді вийшло десять робітниць і, трохи соромлячись, посміхаючись і опускаючи очі, як зовсім незвиклі до такої великої загальної уваги дебютантки, стали біля стіни, що

* ...Якщо й забув я багато, то мелодія праці залишається вірна в моему серці.— Німецький переклад російської народної пісні.

** Гей, дубинушка зелена, якщо саме не хоче, двинемо, двинемо, ще й ухнемо! (нім.)

коло естради. Це були вже літні робітниці, жінки робітників, що сиділи в цій самій залі, або ж їхні молоді дочки. Вони були повбирані в простенькі білі блузочки, а на грудах у кожної цвіла червона бинда.

Вони заспівали кількох пісень із збірничка «Лідербух», друкованого на машинці. Товариш Макс дістав мені цей збірничок, і я зберіг його на довгу, на постійну згадку про той незабутній вечір.

А де ж тая дівчина, що стояла на воротях і спитала мене: «На свято?» Мені б дуже хотілося її побачити. Чого у неї такі тихі, такі печальні очі?

В цю мить головна «призводителька» знову з'явилася на естраді.

— Товариші й товаришки,— сказала вона,— товаришка Марта Арндзее, що мала зробити на сьогоднішніх зборах доповідь «11 років російської революції — 10 років Німецької республіки», захворіла і не може через це виступити. Доповідь зробить інша товаришка.

Вона назвала прізвище.

Доповідачка підійшла до столу і почала говорити. Вільно і просто. Їй років з тридцять два.

І з неї прекрасний мітинговий промовець. Вона робила такі сміливі порівняння становища робітників у Німеччині і в Радянському Союзі, так яскраво й незаперечно викривала політику соціал-демократії, наводила такі головокружні контрасти з соціальною дійсністю своєї батьківщини, і голос її звучав так упевнено й щиро, що зала двинулась до неї очима, слухом, серцями, наче притягувана магнітом.

— Геть руки від Радянського Союзу! Пролетаріат тих країн пролляв багато крові за свої права, за свою владу! — вигукнула вона останні слова, покриті дружними оплесками і криками «гох!»

Всі підвелися зі своїх місць.

Перші слова «Ітернаціоналу» розкотились по залі, заливаючи своїми хвилями звуки мандолін, цих наївних, убогих мандолін, на яких грали юнаки.

Ітернаціонал...

...Völker, hört die Signale!*

Шановний читачу! Ви розумієте мої почуття без слів? Прекрасно. Значить, я можу просто сказати:

* Чуеш, сурми заграли! (нім.)

— І на тому «призводителька» закрила збори...

Так, але я побачив нарешті ту дівчину, пам'ятаєте — з такими тихими, з такими печальними очима? — дівчину, що стояла на воротах і що не йшла мені ні з пам'яті, ні з серця.

Вона стояла аж ген у тому кінці зали і дивилася... в наш бік. Дивилася в наш бік, ніяких сумнівів. Навіть шукала когось очима. Чи треба ж говорити, що я...

— Алло! — взяв мене за руку товариш Макс. — Он стоїть моя дочка Елі. Ми підемо додому разом, неправда? Елі, зачекай хвилину. Ходім. — І він повів мене через залу до тієї дівчини.

— Елі, це товариш із радянського краю. З України.

Ми потиснули одне одному руки. Вона посміхнулася мені як знайомому і запитала:

— Як же вам сподобалося? Звичайно, у вас краще уміють робити...

— Ні, що ви! У нас багато гірше, — сказав я зовсім щиро. — У нас, по-перше, нудніше. Насамперед заморять довгими доповідями, а потім, годині о дванадцятій чи навіть о першій, почнуть довжелезний концерт. І співають там оперові актриси про те, як

...дрожит сирень
в пылающей руке...

Вона засміялася. Але ж я бачив, що вона не повірила мені. Вона так і подумала, що я жартую.

Ми йшли вечірніми вулицями. Берлін приховує тоді свою важку казенну виправку. На його могутніх колінах танцюють і сміються рожеві балерини й жовті кокотки. І золотий коньяк падає електричними краплями у велетенський кришталевий бокал реклами — десь аж під дахом п'ятиповерхового будинку. Полісмени вилискують лакованими касками та блискучими нарукавниками. Хочеться зайти в великі блискучі двері і замовити чогось смачного на вечерю... Тим часом ми проходимо повз Липовий парк. Ще трохи, і вже недалеко до Масенштрассе, де живуть мої добрі знайомі.

Елі одмовляється йти з нами вечеряти. Вона запевняє мене, що їй трохи болить голова. Товариш Макс злегенька пробує щось наспівувати, але в нього нічого не виходить. Тепер я бачу, що йому таки холодно в піджачкові. Я тисну

руку милій дівчині Елі — ми прийшли до воріт і вона зі мною прощається.

— А ви довго тут будете?

— Зовсім недовго...

Так ми розсталися.

— Алло! — сказав тепер я до товариша Макса. — Де тут є недалеко пристойний ресторан, де б ми з вами могли як слід повечеряти?

Товариш Макс не одмовлявся. Він поправив шарф, вище підняв ковнір свого піджачка, і ми пішли до найближчого ресторану.

Там, у затишку, в димному теплі, гіркому від тютюну і випарів густого пива, під сміх підпилих шоферів і їхніх веселих «дам», під звуки джаз-банду й мідяний спів музикантів, безробітний робітник Макс розповідав мені сумну історію свого безробіття і скаржився, що незабаром йому профспілка зменшить допомогу, бо вже минає положений термін.

Він фахівець робити печі. Але його приятель — металіст. Він (приятель Максів) навіть був членом делегації до Радянського Союзу. Так ось його теж викинули. Тепер і він безробітний. Одначе Німеччина така країна, що, мовляв, не дасть загинути з голоду. Отож, нічого боятися...

З товариша Макса був справжній оптиміст.

Коли нарешті офіціант подав йому німецький біфштекс, він ізз'їв його швидко й без хліба. А запивши вечерю пивом, товариш Макс навіть почав досить весело насвистувати. І, коли я почав розраховуватися з офіціантом, він шепнув мені:

— Я так думаю, що йому треба дати крім того якихось двадцять пфенігів. Неправда? Тут усі дають.

Ми вийшли на вулицю і скоро попрощалися. Убога Максова постать впірнула в юрбу і зникла. Тільки мелькнув крес поганенького капелюха та край шарфа з-під зачоченого коміра.

— Чудний ви, товаришу Максе...

І я пішов бродити нічним Берліном. Враження хвилювалися в мені, як море. Нічим його не заглушиш — ні гуком, ні дзеньком, що лине з дверей кафе, ні краплями золотого коньяку, що падають у кришталевий бокал реклами.

Нічим його не заглушиш.

Коли я зовсім пізно повернувся додому і подзвонив,

мені відчинила Маріхен, дівчина, що служить у нашої фрау.

— Пане докторе, ви десь дуже пізно гуляєте,— сказала вона й подивилася на мене лукавими, хитренькими очима.

— Еге, ви вгадали, фройлен,— відповів я тим самим тоном, радий, що це дитя таке далеке від істини.

Я увійшов до своєї кімнати, якомога тихше, щоб не збудить товариша, одкрив чемодан, дістав щоденника і сів до столу.

На балконі протилежного будинку ще й досі кричали корпоранти.

6

7 листопада.

Корпоранти — це, зрозуміло, студенти — члени тієї чи тієї корпорації.

Одного з них я зустрів сьогодні коло Бранденбурзьких воріт. Він ішов з роздертою щокою, на якій ще не засохла кров. Він так гордо ніс її, свою незав'язану щоку з свіжою шкрябиною на ній, що здогадатися було дуже легко: шкрябину заподіяно меткою шпагою супротивника на студентському двобою. Так, німецькі молоді студенти, члени монархічних, спортивних, «хліборобських» та безлічі різних інших корпорацій, земляцтв і товариств ще й досі б'ються на дуелях не гірше від середньовічних лицарів. Їх легко пізнати, цих корпорантів: вони носять широкі стрічки через груди. Особливо «гордо» виглядають ці різнокольорові смугасті стрічки на грудях у студентів перших курсів, тих студентів, що, крім обов'язків корпоративних, виконують одночасно ще й обов'язки «фуксів» перед студентами старшими. Отже, то вони вчора співали на балконі протилежного будинку монархічних пісень, добре-таки випивши (мабуть, з нагоди десятих роковин Німецької республіки). Сьогодні на їхньому балконі висять прапори такого самого змісту, як і їхні пісні. Але про корпорантів — потім. Зараз пів на дванадцятю, і ми йдемо до Бернбургерштрассе, 20/22 — в помешкання філармонії — на урочисті збори членів радянської колонії в Берліні. Десь тільки немає тов. Озерського — йому багато клопоту: сьогодні увечері, о 8-ій годині, великий раут у повноважного представника СРСР тов. М. М. Крестинського⁴, на якому йому треба бути. Значить, пішов десь у кравецьких справах —

добувати фрак ест., бо ж, звісно, свого не захопив із Харкова. Такий клопіт! На рауті буде «увесь Берлін». Найзнаменитіші представники Німеччини і їхні вельмишановні жінки. Такий клопіт — не захопити з дому свого фрака! Ото ще... Та ми не можемо чекати. Залишається 15 хвилин, щоб доїхати. Отже, відкладаю щоденника...

7

Зала філармонії на Бернбургерштрассе що й казати — зала «на ять». Фойє, ресторани, буфети... Публіка безнастанними допливами заливає залу, а потім і їх. І в гомоні, святочно піднесеному гомоні, зливаються руська й німецька мови. Ба, навіть українська, бо нею розмовляємо не тільки ми з тов. Шевченком, а й група он тих товаришів (робітники? учителі? емігранти з Західної України?), один із них ласкаво проводить нас до зали, а в одного веселого піонера, що агітує цілу групу червоних галстуків на вечір у трудовій радянській школі і весело підморгує мені, я дістаю програму. Це великий аркуш паперу, на якому настукано чітким «Ундервудом»:

«Поточного року
святкування 11-х роковин
Жовтневої революції
провадиться за такою програмою:

7 листопада
(середа)

о 12 годині вдень

у помешканні філармонії, Бернбургерштрассе, 20/22.

Урочисті збори членів радянської колонії
в Берліні

I

Промова тов. М. М. Крестинського.
Промова члена німецького рейхстагу.
(10-хвилинна перерва)

II

Концерт за участю:
Барановської (декламація),
Ельзи Юліх (співи), О. Френкель (скрипка),

Баерле (нім. декламація)
та оркестра під кер. М. Таубе.

Вхід за спеціальними квитками, що їх роздано співробітникам.

О 8½ год. увечері
в клубі «Червона Зоря», Десауерштрассе, 2,
вечір клубної самодіяльності,
присвячений Жовтневим Роковинам.

I. Виступи:

Драмсекції,
Спортсекції,
«Синьої блузи»,
Поширеного
складу оркестра балалаечників.

II. Кінофільм

«Октябрь» — Ейзенштейна.

8 листопада
(четвер)

в клубі «Червона Зоря», Десауерштрассе, 2.

О 4-ї год. вдень
Дитяче свято,
самодіяльні дитячі постанови, виступи, гри й т.ін.
Запрошується всіх дітей членів радянської
колонії та батьків
о 9-ї год. увечері.

1.

Виступи: Геронімус (малолітній піаніст),
Ліпіної (співи) та відомої письменниці й
поетеси Віри Інбер, що читатиме свої твори.

2.

Кінофільм «Красін» (з можливою заміною його іншим
кінофільмом, якщо анонсований не буде готовий до перегляду).

* * *

Так. Можна сказати, прекрасно.

Публіка ж яка чиста! Еге, ці співробітники торгпредства та повпредства, видно, давненько-таки живуть серед чистої німецької публіки. Увічливість, європейськість. Не можна сказати, щоб вони не здогадувалися, що ми оце кілька днів, як прибули з нашої соціалістичної Батьківщини. Але це ж нічого не значить. Не можна ж і справді

вимагати від людей, щоб вони неодмінно раділи з цього приводу. Мало нас тут вештається по закордонах? І чого, спитати. Наче й без нас не обійшлося б. Та, певне, ми й німецької мови гаразд не вміємо... Ну, звичайно. Хм! Дивно все-таки... *Es tut mir leid* *.

«Но... Простите, это наши места, нельзя ли не заниматься чужих мест?»

Так. Звичайно, можна!

Он тов. Шевченко сидить уже десь на найзручнішому місці. І я теж. Бо нам, безперечно, цікаво вислухати промову нашого повноважного представника в Берліні тов. Крестинського. Ото ж, будь ласка, хай за нас не турбуються. Нам дуже зручно.

— Удивительно.

— Еге.

— Варвара Николаевна, смотрите, смотрите, товарищ Крестинский уже приехал. Вон, вон!..

— Да что вы, Николай Михайлович. *Ich sehe nicht* **. Ах, да, да.

— Но какое у вас платье!

— А что? Не нравится? *Allen kann man nicht recht machen* ***.

— Ну, что вы! Наоборот, я хочу сказать, что оно очаровательно и удивительно хорошо к вам идет!

Одначе голова зборів з'являється на естраді, виголошує коротке слово, залу сколихують звуки «Інтернаціоналу», і ми бачимо на трибуні тов. Крестинського. Він спокійно починає свою промову, присвячену 11-ій річниці пролетарської революції. І коли всім запалали очі, коли зірвалася нарешті блискавична, нестримна, буряна злива оплесків, тоді я відчув-таки, що це р а д я н с ь к а колонія.

Саме цієї хвилини з привітанням виступив один товариш, член Центрального Комітету комуністичної партії Німеччини. І говорив він...

— Да, вот это речь,— сказав мені потім наш театральний професор, з яким я негайно погодився.

Але не забувайте, що веселий піонер з червоним галстуком таки підійшов до мене знову.

— Сейчас начнется концерт,— сказав він.— Бузовый, я вам скажу. Завтра, если хотите действительно послушать

* Мені від цього болять (нім.).

** Я не бачу (нім.).

*** Всім не догодиш (нім.).

«etwas» *, приїжджайте к нам в «Красную звезду», будет детская самодеятельность. Вот там интересно, действительно... Хотите приглашение?

Звичайно. Він ще питає! Але як же я...

— Всегда готов! Придете, спросите пионера Васю.

І я дістав запрошення з програмою вечора, що відбудеться завтра, певне, за участю мого нового знайомого, веселого піонера.

Тут почався концерт, і нічого в ньому «бузового» я, на жаль, не почув і не побачив. Навпаки — він був цілком пристойний. Так що після нього ми й поїхали обідати.

8

...Саксонська дівчина Маріхен, з хитренькими, лукавими оченятами, типова селянська дівчина, експлуатована добросердною фрау, на яку вона, будши на правах «майже» члена сім'ї, не могла сердитись, зустріла нас категоричним запрошенням до столу...

— Mittag essen! **

— Не заперечуємо. Але де пан професор? ***

— Пан професор приміряє фрак, — сказала сама фрау, і голос, і очі, і могилки на обидві сторони м'якого носа засвітилися їй пошаною та доброю, доброзичливою, прихильною ласкою до пана професора і до нас обох.

— Боже мій! Якби ви знали, як бездоганно сидить фрак на панові професорові! У нього така чудова постать! Він не худий, але він і не такий уже, щоб дуже повний. Ні, він якраз у міру, і тому фрак так бездоганно сидить. Ви посміхаєтесь? Але я знаю, що говорю. У мене є смак. Я вам кажу, що це правда. Пан професор як намальований.

У цю мить у кімнаті тов. Озерського задрижали стіни, затанцювали меблі і відхилились навстіж двері.

— Що таке?

— Пан професор сміється. Він дуже мила людина, я вас запевняю. Я не перший день держу цей пансіон.

Ми кинулися в кімнату до тов. Озерського. Фрау не помилилася. Наш товариш стояв перед люстром, що був у дверцях шафи, обсмикував на собі фрак і розривався од вибухів «здорового сміху».

* Дещо (нім.).

** Обідати (нім.).

*** Читач уже догадується, що мова тут про тов. Озерського.

-- Фррра...— проривалося йому крізь регіт,— фрррра...
-- Що, пане професоре? Я до ваших послуг...
-- Ні, ні, я кажу — фрр-а-к... фрак...
— А, фрак,— і наша фрау солодкомовно пролепетала: — Пишно, розкішно! Я всім кажу — ви розкішний у ньому, Herr Geheimrat! *

Ми всі мусили були погодитись на тому... фрау мала цілковиту рацію.

Ця чортова одежа, яких тільки див не робить вона з людиною? Боже мій! Представник нашої Укрголовнауки може сміливо тепер дати скільки завгодно очків уперед будь-якому буржуазному професорові.

9

Вечір.

Розгортаємо план Берліна і знаходимо Мюллерштрассе.

Але що воно за штука Vharussälen?

— Фарусзелен? Ідіть просто цією вулицею, вона дуже довга. Там запитаєте, і вам кожне покаже. Ідіть цією вулицею.

— Гаразд.

І я зупинився аж на воротах, цебто я легко його знайшов, розсудливо зупиняючи цілу дорогу громадян, що йшли назустріч і всі охоче стверджували:

— Vharussälen? Fünf Minuten zu laufen **.

— П'ять хвилин бігти? Пустяк діло.

Таким побитом «побігавши» ті «п'ять хвилин», я хвилин за сорок стояв уже на воротах і думав: «Кого б же тут запитати? Це, мабуть, знову, «гартенгауз», може, навіть отой великий сірий будинок, що в глибу подвір'я?»

Тут підходить Гарі Кайнс.

— Дозвольте припалити,— питає цей молодий і симпатичний хлопець.

— А ви не знаєте, де саме збори? — питаю я між іншим, поки він припалює від моєї сигарети — фірми «Salem Gold».

— Ще б пак не знати, коли я туди йду. Мене звуть Гарі Кайнс, я працюю на Фенштрассе за підмайстра у кравця. А ти?

— Я не знаю, де вхід.

* Те саме, що «ваше превосходительство».

** Фарусзелен? П'ять хвилин бігти (нім).

— Ідемо.

Мені стало так тепло і приємно, ніби я зустрів свого старого приятеля, якого знаю дуже давно і дуже добре.

Гарі Кайнс був зовсім молодий хлопчина з тонкими й нервовими рисами обличчя, худенький і блідий. Його вузькі, загострені плечі ніби підскакували йому за кожним кроком. Руки він тримав у кишенях, голову, що була під зеленкуватою кепі, ніс він просто перед собою, випнувши її вперед на довгій, тонкій шиї.

— Звідки? — запитав він мене.

Я сказав.

І чомусь відразу спитав його:

— Скільки ти заробляєш?

— Тридцять марок на місяць.

Я не повірив.

— Може на тиждень?

— Ого. Ти дуже щедрий, я бачу. Та, на жаль, я працюю не в тебе, а в мого хазяїна, що платить мені тридцять марок на місяць, спасибіг йому *. Якщо ти маєш замовляти собі костюм, то приходь на Фенштрає, 65.

Він нервово засміявся, ніби викотив із горла кілька гарячих шкляних кульок, що випали на брук і розбилися.

— Це вхід. На другий поверх.

У залі тим часом було зовсім небагато народу, але Гарі заспокоїв мене.

— Ще рано. Вони підійдуть з демонстрації.

Я став оглядати помешкання.

Це було велике й розкішне, коли рівняти до вчорашнього локаля, помешкання. Висока, простора, прибрана гаслами, червоними тканинами й портретами зала. Над входом — балкон для оркестру. Залу рясно заставлено рядами стільців, між ними симетрично стоять столики.

Стіни вкрито гаслами на великих, червоних полотнищах.

«Die Befreiung der Arbeiterklasse muss das Werk der Arbeiter selbst sein!»

«Die Jugend ist die hellste und reinste Flamme der Revolution!»

«Unsterbliche Opfer, ihr sanket dahin...»**

* Марка — 50 коп. на наші гроші.

** «Визволення робітничого класу повинно бути справою самих робітників».

«Молодь є найясніше й найчистіше полум'я революції».

«Безсмертні жертви — ви впали...» (нім.).

Це рядок із «Жалібного маршу». Але тут, після цих слів, замість того, що співають у пісні:

«...Wir stehen und weinen — voll Schmerz...»* —

поставлено інші слова:

«...Es lebe die Revolution!»**

«Хай живе революція!» — гукають і інші гасла.

І якоюсь несправжньою здається висока стеля з символічними, тяжкуватими на фарби малюнками, вкритими порохом інших думок, інших почуттів.

Все ясно.

Велика сцена темніє густим червоним полум'ям. На першому плані стоїть темно-бронзове погруддя Леніна. В глибу сцени — стіл, накритий червоною тканиною.

Так, як у нас.

І от нарешті в подвір'ї загриміли маршові кроки, залунали труби і вдарили барабани.

Мені стало холодно.

Їх стільки йшло!

Напівтемне подвір'я заблищало різким промінням кишенькових ліхтариків, міддю і нікелем, золотими літерами на прапорах і гострими кінцями держалн. Широкі й стрункі ряди увіходили в ворота. Голосна команда зривалася на вітрі, а потім загули під ногами камінні сходи і тисяча людей вальнула до зали.

Оркестр червоних фронтників увійшов у натовп і затопив залу до неможливого високими й різкими звуками.

Марш прапорів!

За оркестром робітники несуть один за одним густою, широкою хвилею — двадцять п'ять прапорів. Вони хвилюються, мов язика радісного полум'я. Двадцять п'ять хорунжих виходять на сцену, стають перед рампою, утворюючи майже фантастичне видовище. Перед ними горить мідь і нікель і клекоче радісне море звуків. Але це зовсім реально.

...Мені стає холодно і ніби не вистачає повітря.

Це зовсім реально.

Хорунжих проводить другий оркестр. Він грає «Варшав'янку». Обидва оркестри зливаються в одну стихію, в один велетенський поклик.

І нараз — тихо.

* «Ми стоїмо й плачемо, сповнені болю» (нім.).

** «Хай живе революція!» (нім.)

Десь із моря прапорів — голос. Він одкриває мітинг. Може, зараз буде доповідь? Так, зараз під це нестримне биття сердець, під цей одностайний подих колективу блюз і піджаків — треба виголосити запальну доповідь.

Але слово — коротеньке.

А слідом за ним — виступає пролетарський поет, він читає революційні поезії, і здається, що читає не він сам, а вся зала, всі дві чи три тисячі чоловік, що тут і набилосся, здається, що всі вони вимахують руками і стискають кулаки, з таким полум'ям і з таким незвичайним піднесенням читає поет.

Та ось уже гримить третій оркестр — з ним прийшли ще нові лави робітників. Вони вже не вміщаються в залі — вони заливають горішній балкон, підвіконня, столи, що між стільцями.

Пісня «Смело, товарищи». Вся маса щільно набитих людей підіймається й співає, звичайно, стоячи. Ця пісня — гімн.

Brüder, zur Sonne, zur Freiheit,
Brüder, zur Lichte empor!*

Я не чув іще такого могутнього співу. Після другого куплета оркестри беруть двома тонами вище.

І вся зала взяла двома тонами вище. Вся зала злилася з оркестрами.

...heilig die letzte Schlacht!*** —

вихоплюється з тисячі грудей і линуть, як подув вітру, останні, тривожні, урочисті й радісні слова цієї бойової і такої популярної в робітничих масах пісні.

Я глянув на Гарі Кайнса. Його бліде, нервове обличчя ніби ще більше побіліло. Він співав, дивлячись кудись перед собою майже невидючим поглядом. Ніздрі йому здригалися, руками він оперся в стіл, пальці йому раптом хруснули.

— Ти дуже нервовий, Гарі,— сказав я, коли пісня затихла і на сцені з'явився доповідач.

— Давай краще слухати, що він скаже,— кинув Гарі.— Коли я не помиляюся, то цей товариш — член Центрального Комітету комуністичної партії. Він мусить говорити цікаві речі.

...І от передо мною пропливає моя далека Батьківщина,

* Браття, до сонця, до волі, браття до світла вгору! (нім.)

** Святий останній бій! (нім.)

Радянський Союз, Харків, Москва, Ленінград і тисячні юрби на вулицях, перед балконом ВУЦВІКУ на асфальтованім майдані — «Бродвей чи Даунінгстріт» — як сказав поет, де за його ж словами

...Січе моторів гул, аеровітер... *

І в нашорощену юрбу падають слова вождів, як зерно на буйний ґрунт.

- Індустріалізація країни...
- Раціоналізація господарства...
- Машинізація села...

Так реально, так виразно підіймається перед очима Палац індустрії, впливає з степового безмежжя моя далека Батьківщина — Радянський край.

— Вони провадять брудні кампанії проти Радянського Союзу, їхні газети цькують більшовиків. Ці помічники великої буржуазії, агенти імперіалістичних воєн, дурисвіти й шахраї од революції, раді б задушити пазурами капіталізму Союз Радянських Соціалістичних Республік.

— Що це?

Так, так. Це говорить доповідач на багатолюдних робітничих зборах у північній частині великого Берліна, на Мюллерштрассе. Це говорить член Центрального Комітету комуністичної партії Німеччини — говорить про соціал-демократів.

— Живе й буде жити Радянський Союз! Живе лєнінізм, і нікому не вдасться задушити його. І як би не намагалася соціал-демократія разом з буржуазією, разом з імперіалістами наклепати на Радянський Союз — він росте, він індустріалізується, він міцніє, іде вперед, він кличе за собою пролетаріат Німеччини й інших країн!

Так говорить доповідач під грім оплесків і вигуків, так говорить...

— Хай живе соціалістична батьківщина робітників цілого світу! Хай живе штаб світової пролетарської революції — Комуністичний Інтернаціонал!

— Хай живе Радянський Союз!

— Хай живе пролетаріат Німеччини і його найактивніша частина — Німецька комуністична партія!!!

— А зала:

— Ноч!!!**

* З поеми І. Кулика «Ніагара».

** Те саме, що «свала» (нім.)

— Hoch!!!

— Hoch!!!

І за кожним разом — дужий помах двох тисяч міцних
робітничих рук.

Угору!

— Hoch!

— Hoch!

— Hoch!

Чому це знову вся зала на ногах? І знову од звуків
наче падають стіни...

А, це просто овація!

Це просто піднесення! Це просто обурення проти зрад-
ників, шахраїв і одвертих класових ворогів! Це — демонстра-
ція готовності до захисту СРСР!

А тепер — знову пісня. Пісня про червоний повітряний
флот....

Wir sind geboren Täten zu vollbringen,
Zu überwinden Raum und Weltenall,
Auf Adlerflügen uns empor zu schwingen
Beim Herzschlag sausender Motorenschall.

Drum höher und höher, und höher,
Wir steigen trotz Hass und Hohn.
Ein jeder Propeller singt surrend:
«Wir schützen die Sowjet-Union!*

— МОДР продає дуже цікаві листівки,— підштовхує
мене Гарі.— Може, ти купиш? Коштує марку, цікава ро-
бота.

І його знайома дівчина, що продає ці листівки, уже
кладе кілька штук передо мною. Гарі запевняє її, що я,
безперечно, візьму.

Гарі просто розумний хлопець, то чи ж помилявся б
він у таких дрібницях?

* Ми народжені творити великі справи,
Перемагати просторинь і всесвіт,
Здійматись на орлиних крилах вгору
Під серця стук і спів мотору.

То вище і вище, і вище!
Що нам сміх і знущання лакуз,
Нам пропелери грають і свищать:
«Захищаєм Радянський Союз!» (нім.)

— Слухайте ще одну промову,— кидає він, коли справу з листівками МОДР скінчено.

Виголошує цю другу промову людина з червоною пов'язкою на руці. Не виголошує, а говорить, рве, кидає динамітом. І між кожною новою думкою:

— Ленін.

— Ленін.

— Ленін.

Промовець надовго затримує увагу слухачів.

— Хай живе 7 листопада в Німеччині! — Ось його найголовніший заклик, до якого приєднуються збори.

Ще резолюція, привітальні телеграми в Москву, ЦК ВКП, Комінтерну, пролетаріатові СРСР, що їх приймається одногласно-бурано.

Інтернаціонал. І кінець.

— Ну, що ви скажете? — раптом почув я знайомий голос.— Де ви бачили такі оркестри? Це тільки у нас! О, знаєте, у нас! Може, ні? А як добре співають. У них сильні голоси. Я сам співав сьогодні дуже голосно.

Це говорив товариш Макс. Але він так закашлявся, що далі говорити вже не міг. Ми почекали, поки він трохи заспокоївся, і тоді разом вийшли на вулицю.

Елі з товаришем Максом не було.

— Чого не прийшла Елі?

— Вона захворіла. Кровохаркання. Але це не біда. Вона, безперечно, видужає,— сказав товариш Макс.

Ви ж знаєте, який з нього великий був оптиміст.

10

Ранком другого дня «три мушкетєри» сиділи за мирною кавою і ділилися бойовими враженнями, що їх дало за ці короткі дні життя в столиці Німецької республіки.

Ми всі були в доброму гуморі, бо тільки-но повернулися перед тим з поліції, де двоє громадян у поліційних мундирах проробили були спокійно і акуратно встановлену законом операцію з нашими паспортами і приписали нас до тих чотирьох мільйонів двадцяти чотирьох тисяч сто шістдесяти п'яти чоловік берлінських мешканців, що жили тут, безперечно, щасливо й весело ще до нашого приїзду. Нам дуже сподобалось у поліції. Згадані вже громадяни у згаданих мундирах були справді дуже ввічливі громадяни і дуже цікаві бесідники. Навіть поза

громадськими темами вони мали з нами багато дечого до розмови, і, покінчивши, наприклад, з питанням про те, що таке USSR, з'ясувавши докладно, що це зовсім не цілий Радянський Союз («Уніон-Сов'єт»), а тільки окрема республіка УРСР, що входить до цього Союзу, вони перейшли на теми родинні тощо. Так наш театральний фахівець мусив був відповідати їм про те, як було ім'я та по батькові його покійної бабусі і звідки вона була родом, на що він, можна сказати, і не міг відповісти, підірвавши таким чином авторитет ученого театрознавця, що не пам'ятає імені власної бабусі. На цьому ж ґрунті, мабуть, у названих громадян був добродушний намір скомпрометувати і мене. Та вони вибрали невігідний для себе пункт: вони запитали мене про мого діда! Я блискуче довів їм не тільки те, що з боку матері у мене був дід Денис Коробка, а з боку батька — дід під тим прізвиськом, яке я вславив оце розмовою з такими поважними громадянами Німецької республіки, як вони два; я довів їм ще й те, що мої діди як Коробка, так і той, що його ім'я я вславив, ходили колись у Крим по сіль та в знам'янські ліси по дерево на яра та розвори до своїх чумацьких возів, чого вже вони, мої високоповажні бесідники при всьому своєму розумі не могли, звичайно, доскочити. Таким чином, я витримав іспит громадської зрілості на «вельми задовольняюче» і після цього т. Озерському залишилося відповісти лише на такі зовсім легкі запитання, як запитання про ім'я, день, місяць і рік народження його маленької дівчинки.

Запитання, можна сказати, «пустячне», і за хвилину після того ми вже були вільні.

Отже, ми повернулися в доброму гуморі і тепер за мирною кавою ділилися бойовими враженнями вчорашнього вечора.

Насамперед товариш Шевченко розповів нам про виставу «Romeo und Julia» в театрі Рейнгардта, виставу, безперечно, цікаву, хоч, на мою думку, найцікавішим моментом вечора було все ж таки те, як наш теафахівець застосовував радянських засобів добувати дороге місце за дешеві гроші. Дирекція театру була, звичайно, щаслива відвідинами їхньої вистави українським театральним рецензентом і журналістом, співробітником газети «Комуніст» і інших українських столичних газет, всіх, що значилися на візитовій картці нашого «мушкет'єра», і навіть

тих, що на картці не значилися. Отже, заступник директора попросив ласкаво згоди пана рецензента сісти в середньому кріслі третього ряду в партері. Таким чином, перший досвід був зроблений, і надалі дер Йона дас Шевченко має надію відвідати всі театри Німеччини, Праги й Відня в цей самий спосіб. Ми трохи позаздрили безперечному хистові нашого товариша, одначе діяльність його на користь нашої, кінець кінцем, української театрультури схвалили, як-то кажуть, цілком і повнотою.

Далі йшов звіт представника Укрголовнауки, що мусив був розповісти нам якнайдокладніше про кількість кілограмів паюсної ікри, баликів, тістечок, морозива і інших смачних речей, що лягли ґрунтом для добрих взаємин між нашими та німецькими представниками держав на вчорашньому рауті.

— Німці їдять знаменито,— сказав представник Укрголовнауки.— Треба їм віддати справедливість, вони з великою увагою та любов'ю ставляться до нашої радянської паюсної ікри і не відмовляються віддати їй належне навіть після солодких тістечок.

Представник Головнауки відкашлявся.

— Що ж до осіб жіночої статі,— почав він після того, як одкашлявся,— то жіноча стаття, скільки нам пощастило сконстатувати, не відставала від своїх чоловіків і, можна сказати, не менш активно виявляла своє цілком прихильне ставлення до продуктів нашого харчосмаку і, таким чином, наші добрі взаємини підтримувала зовсім недвозначно. Я не буду говорити про туалети, а також про загальну будову тіла й окремих його частин у окремих громадян і громадянок, що їх я мав за честь бачити на вчорашньому рауті.

— А чому? — спитали ми.— Надаремно! Ми б з охотою вас послушали, навіть з великою охотою.

— Ні. Я просив би не змушувати мене до цього. Єсть речі, які складають дипломатичну таємницю.

— В такому разі... краще не розповідати.

Ми поставили крапку.

А після крапки я виклав те, що складає зміст попереднього розділу, і ми розійшлися по своїх кімнатах — читати словники та газети і набиратись іншої премудрості, що придасться нам, безперечно, на дальших етапах нашого берлінського життя.

Піонери, як намисто,
Як разочок —
Стук, стук, стук!

Мій годинник фірми Longines, придбаний у Харкові перед від'їздом за кордон і точний до 60-и секунд у кожній хвилині, тихенько цокав собі в коробочці од сірників.

— ? — питаєте ви.

— Бо я поклав його туди. Розбилося скло. Тут виявилася в мені мудра чумацька спадщина обох моїх дідів, що жили за принципом: «Чумакові віз ламається — чумак розуму набирається».

Отож, кому розіб'ється скло в годинникові, перший спосіб полагодити справу, це — носити годинника в коробочці од сірників.

Я відкрив коробочку і зазирнув на циферблат.

— Пів на четверту!

Тоді я вийняв із кишені папірця, що мені дав веселий піонер Вася учора в залі філармонії, розгорнув його і ще раз перечитав.

Советская
Трудовая школа
В Берлине.

Тов.

В четверг 8 ноября 1928 г. в помещении клуба «Красная Звезда», Дессауерштрассе, 2, состоится празднование 11-летней годовщины Октябрьской революции, устраиваемое Советской Трудовой Школой в Берлине.

Просим Вас пожаловать

Печать.

Председатель Учкома
Секретарь

Программа:

1. Вступительное слово.
2. «7-е н о я б р я». Стих. школьника, исп. учен. 2 группы Наташа Крестинская.
3. Соло на рояле — исп. ученик 6 гр. Аля Геронимус.
4. «Бунт Кукол». Музыкальная сказка — исп. 1, 2 и 3 группы.

Антракт 15 минут.

5. «Мы идем» — лит.-музык. монтаж — исп. 4, 5 и 6 группы.

Постановка С. С. Азарпетян.

У рояля — Е. Туманова.

Начало ровно в 4 часа.

* *
*

Отже, не можна гаяти ні хвилини.

Два кроки від нашого пансіону до першої підземної станції — Оранієнбурзьких воріт. Я повертаю за ріг на вулицю Фрідріха, і вже перед очима — велика, як підкова з-під коня-велетня, літера «U».

Вона синіє над входом під ґрунт — посеред вулиці.

Оце і є *Untergrund* — славнозвісна підземка. Під землею — довгі прекрасні перони, газетні кіоски, сигарети, автомати, що оббризкують охочих поганою спецією під назвою одеколон за 10 пфенігів, викидають охочим книжки, шоколад, цукерки, облатки від кашлю та інші речі «найпершої споживи» теж за невелику ціну, головне бо тут — масовий споживач. Там же ви можете й зважитись на точній механізованій вазі, що викине вам квиточок, на якому буде зазначено день, місяць, рік і найточніша кількість кілограмів, що їх потягне ваше дорогоцінне тіло. Я принаймні, щоб не відставати від західноєвропейської культури, «потяг» — 74,5 кіло... Мені здається, що то була дуже пристойна вага для літератора. Та, на жаль, за перший же місяць мого закордонного життя багато моїх кілограмів покинули мене, як зрадники. А все тому, що я не виконував тієї мудрої поради, що була надрукована на зворотній стороні квиточка:

Oftmals sich wiegen
und danach leben,
Wird die lange
Gesundheit geben*.

...Поїзди налітають через кожні 2 хвилини. Червоний вагон — для курців. Там досить проїхати дві-три зупинки і не куривши — ти будеш задоволений, наче викурив принаймні сто цигарок. Міцний народ, здорово курять. Що ви хочете — спортсмени.

* Часто важся і за вагою живи, це дасть тобі надовго здоров'я (нім.).

Таким чином, рівно о 4-й годині я підіймався по сходах на третій поверх до зали клубу «Червона Зоря», клубу, чудово обставленого, прибраного, святкового. Стінгазета розповіла мені всі внутрішні «таємниці» школярського життя, а крик і вереск дівчорі, такої маленької, що її ще не приймають навіть до піонерів, сповнив мене веселою, безтурботною радістю.

Зала вже була набита школярами, як соняшник насінням. Постаті батьків випиналися також по всій залі — між дітьми. Товариш Крестинський, поглядаючи на цю свою велику радянську сім'ю, шпацеравав коридором.

І нікого ж у мене знайомих! Жодної людини.

Стривайте! Вася! Веселий піонер! Він летить...

— Вася!

Але він тільки посміхнувся мені, підкинув руку і відповів:

— Всегда готов!

І зник.

За півхвилини він крикнув мені з того кінця коридору, відхиливши двері з-за лаштунків:

— Понимаете — некогда.

— Хвилинку! Одне слово.

— Некогда. Честное слово, некогда. Гримируюсь.

— Так мені ось...

— Не могу. Провалю спектакль...— і знову зник.

Та в ту саму мить він ще раз відхилив двері й кинув блискавичну репліку:

— Я ж медведя играю, понимаете! Устраивайтесь...

Ну, тут мені стало зовсім весело. Я б сам загравав там ведмедя чи що. Але треба було якось добиватися місця самому.

Я протовпився в залу. Просто в вічі впали від сцени світляні червоні літери:

Е
L
F*

Це дуже економно і тим дужче вражає. Німецька мова вростає в життя школярів, дітей радянської колонії в Берліні, як врастають німецькі піонери в лави наших радянських піонерів. Їх повно в залі. Червоні галстуки підпалюють розмаїтий натовп із усіх кінців. І вже не розбереш,

* Одинадцять (нім.).

кому належить той галстук. Їхньому чи нашому. А втім — це помилка, бо ж німецький піонер — наш піонер.

Та вони й штукарі однакові. Не встиг я обдивитися залу із стелею під дуб, у стилі світлиць руських царів, як піонерія, школярія, комзернята і вся нетерпуча малеча такий ізняли гамір, тупіт, ляскання в долоні, що завіса трошки відхилилась, і звідти висунулась голова ведмедя і крикнула:

— Сейчас! Не шумите...

Ефект, звичайно, колосальний. Комзернята загули, як сто роїв.

Та ось нарешті завісу розіпнуто. Школяр років п'ятнадцяти відкриває збори. Він говорить надзвичайно поважно. Майбутній громадський і політичний діяч уже відчувається в ньому з кожного руху, з кожного слова. Під кінець він пропонує вшанувати пам'ять хоробрих, що полягли за революцію.

Зала встає.

Потому обирається президія — від школярів, старостат у повному складі, від піонерів, від батьків і представник від учителів — завідатель школи. Найцікавіші в президії — двоє пуп'янків років по 6—7. Вони чи не найсерйозніший мають вигляд і з такою гордістю поглядають на залу, що хочеться заверещати.

— Ах ви, пуп'янки, — хочеться крикнути, — ах ви, карапузи!

Але ні кричати, ні верещати не можна, бо ось голова зборів дає слово для доповіді про 11 річницю Жовтневої революції піонерів дванадцяти років. І цей дванадцятилітній доповідач говорить:

— Ребята, я сейчас расскажу вам историю Октябрьской революции. Вот. В России была власть помещиков и капиталистов. Царь имел неограниченную власть, в то время как в Европе уже везде почти были парламенты. И вот...

І от він розповідає історію робітничого руху, підготовку Жовтня, саму революцію, наслідки і діла одинадцяти років диктатури пролетаріату. Він говорить для дітей і подитячому, але дорослі слухають його, може, уважніше, ніж слухають вони дорослого доповідача на своїх зборах. Раптом піонер забирає кількома тонами вище.

— Но, товарищи! Октябрь еще не окончен!

Це значить — він вичерпав тему і хоче закінчити «трошки» голосніше, ніж виголошував цілу доповідь. От він і взяв цілим регістром вище.

— Но, товарищи! Настанет день, когда во всем мире будет Октябрь!

І коли б від оплесків дівчорі могли падати соціал-демократи та фашисти, то Октябрь настав би того ж вечора...

Потім виступає з привітанням дівчинка-піонерка. Її ім'я, оголошене головою зборів, викликає рокіт задоволення в «публіці».

«Значить, авторитетний промовець»,— думаю собі.

А далі виголошує доповідь про стан школи завідатель її.

Радянська трудова школа в Берліні... Як собі хоче, а на мене цей факт (радянська школа в Берліні!) справив велике враження.

Та як же важко було її організувати! Скільки труднощів перейдено, доки пощастило, нарешті, набрати до цієї радянської школи шістдесят чотири учні, дітей наших радслужбовців, тих, що на посадах у радянських установах у Берліні.

Отже, завідатель школи розповідає про труднощі.

— Один чужоземний журналіст якось сказав був з приводу радянської школи і взагалі радянської системи виховання: «Найнебезпечніше в Жовтневій революції є те, що її ідеї пустили глибоке коріння в серця дітей, і вирвати їх можна хіба що з самими серцями». Отже, коли цьому буржуазному журналістові зрозуміле значення радянської школи, то нам воно звичайно ще зрозуміліше. Але...

І отут і мені стали зрозумілими ті труднощі, що їх довелося переборювати піонерам радянської школи в Берліні.

— Але... Ми живемо в Берліні у буржуазному оточенні. Більшість батьків наших дітей живуть у добрих умовах і не бачать тих злиднів, що панують в робітничих кварталах південної та східної частин Берліна. Батьки наших дітей живуть переважно в західній частині міста серед буржуазії і мимоволі звикають до свого оточення.

А нам треба, щоб діти не одвикали од радянського життя, треба, щоб вони виховувалися радянцями. А деякі батьки не хочуть віддавати своїх дітей до нашої школи та посилають їх натомість до німецької школи. Хотять, щоб діти добре вивчилися німецької мови. Мовляв, мова — то скарб. Не заперечуємо — скарб! Але з їхніх дітей можуть вирости якщо не вороги Радянського Союзу, то в кожному разі аж ніяк не майбутні будівники соціалізму.

Їхні батьки піддаються тому імпазантному враженню, що його справляє німецька школа, дякуючи своїй виїмковій організації та авторитету. Та вони забувають, що та організація, той авторитет убивають дитячу самодіяльність, придушують кожний прояв ініціативи. Батьки захищаються: «Що не кажіть, а там високо поставлено освіту. Знання там придбати нашим дітям не гріх». Так, знання придбати не гріх, та не треба забувати, що самих знаннів замало для того, щоб стати будівником соціалізму. Є прокурори від комунізму — люди, що добре знають протоколи всіх шести конгресів Комінтерну, люди, що опанували всю велику теорію комунізму, і все-таки... Володимир Ільіч говорив, що цього замало для того, щоб бути добрим комуністом.

Перед нами ще великі труднощі і великі завдання — підняти радянську школу в Берліні на той високий щабель, на якому мусить бути радянська школа. Ми вже дещо досягли. Спочатку у нас було 8 школярів. Нині їх 64. Ми вже маємо, таким чином, 6 груп. Дальших досягнень ми дійдемо лише з вашою допомогою...

...Хтось мені сказав потім, що завідатель, мовляв, «надто вже одверто» говорив про батьків. Я рішуче не погодився з цим опонентом. Чи не належав він часом до ордену німецької школи? Коли ж ні, то може в нього конституційна ідіосинкразія до самокритики? Як нам добре відомо, ідіосинкразія — це химерна властивість організму деяких людей. Бідолашні! Позначені ідіосинкразією, вони не можуть зовсім споживати деяких дуже корисних речей, наприклад, хини, смородини, самокритики тощо. Їм від таких речей, що до них їхній організм має ту прокляту ідіосинкразію, відразу підвищується температура, на тілі виступає рясний піт, дихання прискорюється, пульс стає поверховим, часом з'являється неможливий сип по всій шкірі. І вони раптом починають плести дурницю, причому роблять це із дуже розумним виглядом. Зрозуміло, що їм не можна споживати небезпечних речей, навіть у мізерній дозі.

З такими годі братися до самокритики!

Та будь-що-будь, а вчитель радянської трудової школи в Берліні одверто й правдиво розповів про «симпатичні» тенденції декого з наших тамтешніх радслужбовців, а ми, в свою чергу, виконуємо свій громадський обов'язок, вкрияючи названі тенденції неславою. Згадаймо ж слова шек-

спіровського філософа-гробовщика: «Живи, живи, а помирати доведеться все одно». Отак і людська кар'єра: візьме та й помре раніше за свого хазяїна, а йому, бідоласі — залишайся тоді з «симпатичними» тенденціями.

Але... Доволі мінору.

Бо вже знов розпинається завіса і веселі піонери трудової школи починають свій прекумедний «Бунт ляльок».

Як же вони весело грають!

Скільки смішного!

Скільки милого пафосу, і яка проста ідеологія у їхніх ляльок, що творять свою революцію...

От я не здогадуюсь тільки — навіщо було гримуватися моему знайомому — веселому піонеру? Він грає ведмедя. Це я знаю. І грає прекрасно. Так прекрасно, що коли б я не знав, що в середині цього клишоногого «мишки» орудує веселий піонер, то був би певен, що «мишка» просто з глухого лісу причвалав на свято 11-ої річниці Жовтневої революції і ото такої викомарює. Але навіщо було гримуватися? Однаково ж обличчя піонероного не видно — сама широкa, пухната ведмежа морда.

А втім... Що я розуміюся в театральній справі?

Дитячий літературно-музичний монтаж «Ми ідем» мене справді захоплює, і я, хвилюючись, дивлюся, як сміливі хлопчачі руки напинають міцні вітрила на човнах, як вони орудують при великій щоглі на пароплаві, як колектив схиляє на мить знамена й голови, коли проводиря не стало і місце біля стерна на коротку мить залишилось було порожнім.

Вони виводять корабель, вірні заповітам стерничого.

Ну, а під час перерви — біжать униз, аж сходи гудуть під ними. Внизу — буфет, і там для дітей накрито сьогодні рясні столи.

Я не гублю надії побачити і привітати з успіхом веселого піонера Васю.

Та ось і він вилітає з того кінця коридору. Він бачить, що я чекаю на нього, і ще здалеку питає:

— Ну? Что, может скажете — буза? — А сам тим часом обтирає з обличчя решту гриму якоюсь тряпочкою.

— Де там! — кажу. — Краще і в Рейнгардта не заграють. А скажи мені, будь ласка, навіщо тобі треба було гримуватися?

— А медведя-то я играл?

— Так, але гриму не видно було з-під ведмежої шерсті. Він глянув на мене, як на великого дивака, і раптом зареготався, не ховаючи своєї зверхності наді мною в питаннях театральної техніки.

— Гримировка — это разве для медведя нужна была? — запитав він нарешті.

— А для чого ж?

— Для монтажа, в котрому я играв потом старшего матроса. А когда б же я загримировался, если перерыв был только сорок минут?

Ну, от бачите! Я ж знав, що він зажене мене на слизке.

Ах, піонери!

...як разочок —
стук, стук, стук!

12

Коли ви їдете омнібусом, то краще сідати на другому поверсі. По-перше, ви маєте змогу розглядати вулиці згори. По-друге — там можна курити; коли ж не маєте сигарет, то й без них, проїхавши кілька вулиць, ви будете «накурений» доста. По-третє — там якось вільніше розпитуватись у сусід, коли їде цей омнібус, та на якій вулиці зупиняється, та чи довго туди їхати, а там чи довго йти «zu Fuss» *. І нарешті, по-четверте (але це трапляється не кожному) — там можна зустріти людину, за якою ваше серце, може, давно вже стискувалося в таємній тривозі. Ту людину, без якої вам тяжко.

— Нарешті! — заспівало мені щось усередині.

Це було зовсім несподівано.

Я видерся на другий поверх, сів на середню лаву і закурив.

Тут увіходить кондуктор і питає, кому квитки. Я, звичайно, виймаю 10 пф. і плачу кондукторові.

— А вам? — запитує кондуктор.

Я повертаю голову праворуч. Це й була та перша мить, коли наші очі вперше зустрілись. Вона сиділа поруч мене і теж курила. На колінах їй лежала якась книжка і

* Ногами. Цебто не в тому розумінні, що можна йти ще руками чи головою, наприклад, ні — ногами, значить не підземкою, не омнібусом, не трамваем, не таксомотором, не велосипедом, не конем, не мотоциклом, не биндюгом, не аеропланом, а ногами.

розгорнуті аркуші злегка тремтіли. Може тому, що вона не могла в першу мить знайти в себе 10 ф., щоб заплатити кондукторові. Ні в першу, ні в другу, ні в третю мить...

— Алло! — крикнув кондуктор.

— Хвилинку,— ніяково прошелестіла вона блідими губами.— Десь у мене було «десять феників».

Вона так і сказала «феників».

— Ну? — крикнув кондуктор ще раз.

Тоді обличчя їй проясніло.

— Ось,— сказала вона,— дірка в кишені! Це значить, вони сюди випали, десять феників...

І вона підвелася, щоб вийти з омнібуса. Але я не міг далі стримувати себе.

— Пробачте,— сказав я українською мовою.— Дозвольте мені взяти вам квитка, щоб ліквідувати цю прикру несподіванку. Адже вам треба їхати?

Вона глянула на мене, хвилинку повагалася, потім виїняла годинник і, скинувши оком на циферблат, спокійно відповіла теж українською мовою:

— Так, мені залишається кілька хвилин. Беріть, я вам поверну при нагоді.

Я взяв квитка, і ми їхали мовчки, прислухаючись до розмови наших сердець.

— Як ви взнали, що я з України? — нарешті спитала вона.

— Я взнав, що ви з Західної України.

— Дивно.

— Нічого дивного. Я взнав по «фенику».

Вона поправила капелюшок, подивилась у вікно і згодом тихо спитала:

— Що ви тут робите?

— Приїхав з Радянської України. Подорожую. А ви?

— Та... як вам сказати... Саме смуга безробіття...

Омнібус котився вулицею Фрідріха. За дворцем, що з нього ми вставали, як приїхали до Берліна, саме біля мосту, де над водою Шпрее літають тривожні чайки, мелькнув будинок «Komische Oper» *. На стіні, біля ясных кришталевих дверей, кричали червоні літери:

«Tausend nackte Frauen» **

* Комічна опера. Власне — оперета.

** Тисяча голих жінок (Афіша).

Я вже безліч разів читав ці літери, минаючи їх чи в омнібусі, чи так — zu Fuss.

Тисяча голих жінок!

«Святе мистецтво», «вічний абсолют духу», «блиск людського генія», якої ж високої грані досягло ти, «святе мистецтво», отут, у цій «Komische Oper».

Тисяча голих жінок!

О, «святе мистецтво»!

Але тут сиділа людина, за якою, може, давно вже моє серце стискувалось в таємній тривозі.

— Ви тут встаєте? — спитав я, побачивши, що вона підводиться з лави.— Мені також треба вставати... Пробачте, але я просив би вас не відмовити мені — зайти зі мною, хоч би в оте кафе. В одній справі нам треба з вами побалакати.

Вона знову глянула на годинника.

— Що ж... Туди мені вже однаково пізно. Навіть квіток ваш не врятував.

Ми вийшли з омнібуса, повернули трохи назад і зайшли до кафе.

Я замовив дві кави. Вона мовчала. Я глянув на неї. Мовчала. Ми сіли в затишному куточку.

Мовчить.

Тоді я відразу почав:

— Справа така. Ви ж добре знаєте місто? Ви давно живете в Берліні?

Людина поворухнула вусом, проясніла і посміхнулася.

— Так, досить давно для того, щоб стати в пригоді землякові.

— От бачите! Я ж так і знав. І німецьку мову ви знаєте чудово. Говорите, як німець.

— Дуже мені приємно те чути. Буду ся тішити надією, що в дечім допоможу вам.

Його руді вуса знову заворушилися, довге русяве волосся, давно нестрижене й засмоктане, він пригладив рукою, сьорбнув потому кави і з виразним задоволенням промовив:

— Я буду Петер Кош. Маю жінку й діти-піонери. Працював тут на одній фабриці, та, хай їй лихо,— розщитали.

Так я знайшов собі дороговказу, людину, що за нею давно вже моє серце стискувалося в таємній тривозі.

Дома т. Озерський повідомив мене, що він також зна-

йшов собі секретаря, українця, що вчиться в Берлінському університеті.

За третього «мушкет'єра» ми не турбувалися. Він ще сам узявся б водити будь-кого до всіх театрів Берліна.

Так щасливо кінчився і цей день. 8-го листопада 1928 року.

13

Петер Кош о десятій годині зранку другого дня з'явився до мене в пансіон. Після обережного дзвоника на парадних дверях я почув у коридорі моторні кроки Маріхен, коротку її розмову з кимось, клацання замка, потім — стук у двері моєї кімнати.

— Алло!

— До пана доктора прийшов пан секретар.

— Який секретар? Може, до пана професора? Ви не помилились, Маріхен?

— Ні. Він сказав, що ви йому веліли прийти, і чекає біля дверей.

— Гаразд. Чому же ви не запросили його до кімнати?

— Я можу зробити це зараз.

Як двері знов одчинилися, я побачив на порозі товариша Петера.

— Мой! — скрикнув я назустріч. — Ти вже прибрав собі титул секретаря? Що це значить?

Кош поклав на стіл, просто на мої папери, свого мокрого капелюха (надворі дощ), роздягся, нарешті скинув біля столу драні калоші, з яких негайно ж натекло дві калюжі, і тоді вже відповів, кивнувши головою в бік Маріхен, що стояла на дверях і здивовано розглядала «пана секретаря», нічого не розуміючи в нашій розмові.

— Німці, вони люблять титули. Я б назвався директором, та вона, оця дримба, не повірить. Ти вже пив каву?

— А що?

— Каву корисно пити щодня, хоч би раз на день. Тим часом я ще сьогодні не пив.

Я звелів Маріхен подати нам каву на двох, передавши фрау, що за другу порцію вона дістане окремо.

Потім ми склали план на цей день, погодившись на тому, що в першу чергу підемо до друкарні, де друкується газета «Die Rote Fahne»*.

* «Червоний прапор» — орган Центрального Комітету Німецької комуністичної партії.

— Будинок Карла Лібкнехта, число 28, на Малій Александерштрассе,— сказав Петер, вишкрібаючи мікроскопічні рештки білка з яйцевої шкаралущі.— Ми будемо там за півгодини. Ти вже готовий?

Читачу, не дивуйтеся, що Петер Кош говорить авторо-ві «ти». Адже автор відповідає йому тим самим. А це значить, як ви вже й самі давно здогадалися, що ми однаково з товаришем Петером дивимось на деякі речі; ми ніби однієї віри.

Так ми прийшли до великого будинку на Kleine Alexanderstraße, і тут я побачив, що Петер Кош дещо таки важить на цім світі. Дві хвилини розмови з завіда-телем друкарні, якому він передає мою візитну картку і додає кілька слів од себе, і от нас уже просять пройти до завкому, де нам дадуть провозатого, що покаже нам цілу друкарню.

— Ну то що, як дають? Чого ти ся дивиєш?— буркнув між вуса Петер, коли я глянув на нього після цієї розмови.

В друкарні зустрів нас Франц Мюллер, чудовий спорт-смен, голова фабзавкому і голова німецької спортивної робітничої делегації, що одвідала Радянський Союз у серпні 1928 року.

Насамперед він з гордістю показав на великий портрет Леніна. Цей портрет йому подарували в Москві. Робітники, що обступили нас, почали встрявати в розмову:

— Портрет ми повісимо в рамках отут. Ви подивіться: на ньому є напис — подарунок на знак пам'яті товарише-ві Мюллерові. Це не просто собі портрет.

Вони всі були горді, і ми разом з ними раділи однією радістю.

Правда, були деякі неприємності. Наприклад, біль-шість тих спортсменів, що їздили до Радянського Союзу, виключили потім з організації. Бо вони, бачите, роблять звіти про свою подорож на зборах своїх спорторганізацій, і роблять ті звіти при переповнених залах, у яких не лишається жодного вільного місця, незважаючи на одвертий саботаж соціал-демократів. Та й до того ж не лише роблять звіти про спартакіаду, а ще й одверто розповідають про політичне життя в СРСР, про робітничу диктатуру. Там, мовляв, іде високим темпом відбудова країни. І ось навіть робітники соціал-демократи, що з ними були в одній деле-гації, теж переконалися. Робітники ті — з лейпцігських

друкарень. Та що там, коли вже з спорторганізації викинули навіть кількох робітників соціал-демократів!

— З нашої організації виключили вже шістдесят чоловік, але це ще не всі.

— Та нам у Берліні взагалі легше робити справу. Бо всіх виключили три тисячі, так що вже створилася нова організація з цих виключених. Одначе залишилося ще 8000 чоловік в тій організації. Між ними теж іде заколот. Вони вимагають прийняти виключених назад.

— Як зветься наша організація? «Arbeiter Turn und Sport Bund». Це є центральна організація. Є ще окремі групи, що входять сюди. На 1 січня хочуть викинути тяжких атлетів за те, що вони вимагають зв'язку з радянськими атлетами.

— Тек-с.

І я подумав: «Важенько буде шановному панству «виключити» всіх отих членів спортивних та гімнастичних організацій, робітничих культурно-освітніх спілок, абстинентів, вільнодумців, членів театральних, стенографічних, есперантистських, шахових, музичних, співочих і безлічі інших союзів, добровільних медичних кас і т. ін. Важенько буде виключити відсотків із шістдесят цілого двадцятимільйонного німецького пролетаріату, що входить до всіх цих організацій і не має підстав ховати правду про Радянський Союз, коли сам її на власні очі побачить...»

Важенько!

Кімната голови фабзавкому обставлена дуже просто і зручно. Ми розмовляємо ще хвилину і йдемо оглядати друкарню.

Добра друкарня!

Нам показують умивальники, гардероби, бак для кави, убиральні, лазеньки. Скрізь блискуча, прозора чистість.

Добра друкарня!

Робітник до робітника!

І друкуються там цікаві речі. От вам обкладинка «Rote Raketen»*, от вам чергове число «Die Rote Fahne».

Он на маленькій стукалці робітник клацає візитні картки фабриканта квітів та пір'я Ісідора Шльосс:

Isidore Schloss
Blumen und Federnfabrik.

* «Червона ракета» (нім.).

Треба виконати замовлення. Адже це — друкарня.
Йї дано замовлення. Значить — треба виконати.
А ось на окремих великих машинах іде, наприклад,
VI конгрес Комінтерну, розміром на 80 друкованих аркушів.

14

Дош перестав, але на вулицях іще блищить вода, і в ній, як розчин золотих молекул, переливається електрика.
Вечір.

Автомобілі відбиваються в велетенських люстрах асфальтів, будинки — вниз поверхами і димарями, і в черевиках Петера Коша повно холодної слизоти.

— Мерзотники! — бубонить він, переступаючи каляжу.

— Хто, черевики? — питаю я, хоч знаю добре, що мова не про них. Питаю, щоб подратувати, бо мені вже набридло оце бубоніння.

— Які черевики? Ти знаєш, що в будинку № 3 на Рікерштрассе провалилася убиральня і впала з другого поверху аж на перший? І що робить Вауполizei? *. Приїхав, подивився та й поїхав. Це умови життя нашого робітника, йому на голову падає убиральня з другого поверху. Це його житлові умови! А на панцирник іде 80 мільйонів; власне він коштуватиме сто двадцять. А як їх будуватимуть дванадцять?

— Слухай, у тебе сьогодні поганий настрій і ти починаєш скептично дивитися на життя.

— Ні, ти мені скажи, скільки будинків для робітників можна було б побудувати за ті гроші, що йдуть на панцирники? Скільки...

Я рішуче перейняв його:

— Дай мені спокій! Я в політику не втручаюсь. І взагалі що це за штуки? Ти сам погодився йти на соціал-демократичний мітинг, сам мені запропонував — «Ходім, подивимось», і я пішов. І тепер, коли ми вже майже доходимо мети, коли ми вже стоїмо біля дверей соціал-демократичних зборів, ти починаєш вигадувати дурниці про якісь убиральні, що нібито падають комусь на голову. Я ж не такий маленький, щоб повірити твоїм наївним вигадкам. У Берліні не може такого бути! Тут, напевно, рай для робітників.

* Будівельна поліція (нім.).

— Donnerwetter! Він не вірить!

Петер посунув руку в кишеню, вийняв звідти пожмакане число «Die Rote Fahne» за 9 листопада, № 265, і тицьнув мені до очей сторінку, на якій підкреслене його червоним олівцем стояло:

Kloset fällt eine Etage herab...*

І тут ми підійшли до Спортпалацу на Потсдамерштра-се, де має відбуватися соціал-демократичний мітинг.

Ми не спізналися. Вони ще тільки підходили колонами до палацу. У них було багато червоних прапорів і оркестрів. Вони співали пісень і струнко марширували. Їх ішло кілька тисяч. Багато тисяч! І вони справляли імпазантне враження.

— От і подивися, і розбери їх, що вони зрадники революції,— обурено заворушив вусами мій товариш.— Поки робітник орієнтує сі, то «вожді» соціал-демократії його ж ім'ям устигнуть накинути на нього міцного недоуздка. Чекай! Он та колона співає фашистської пісні! Щоб я пропав... Чуєш?

Hackenkreuz am Stahlhelm,
Schwarz-weis-roter Band...**

— А як ми пройдемо в середину?

Петер також не знав, як нам це зробити. На дверях вимагали показати членський квиток і без нього нікого не пускали. Ми сподівалися купити вхідні квитки, але жодних квитків ніде не продавали.

— Справа безнадійна,— зробив я сумний висновок.— Не пощастить нам побувати на соціал-демократичному мітингові. Шкода!

А хотілося, дуже хотілося! Знаю, що дурять... читав, чув, знаю. Але як вони це роблять?

— Мой! Он на тих дверях чоловік з двадцять народу. Певне, теж без квитків хочуть пройти.

Я подивився на ті двері. Там, крім народу, стояло ще кілька надійних поліцаїв. Вони охороняли збори соціал-демократів від різної «босоти», що, може, була б охоча влаштувати який скандал. Також, бува, комуніст проскочить. Що ж ото він, з добрим наміром?

— Назад! Назад! Ніхто не пройде! Назад!

* Убиральня впала поверхом нижче (нім.).

** Свастика на шоломі, чорно-біло-червоний стяг (нім.).

— Біжим на ті двері, там немає «зелених»,— кивнув Петер.

— Так, як же...

— Іди, кажу тобі, за мною!— гукнув він знову.

Група народу також вальнула до других дверей. А коли сюди ж прибігли й поліцаї, народ наліг швиденько на перші двері і вже був усередині.

...Велетенська зала.

Безконечна.

Страшенно висока.

Тисяч на п'ятнадцять-двадцять народу.

Повна.

Море прапорів.

Колосальна естрада, на якій уміщується хор чоловік на двісті, оркестри, президія. І ця естрада ледве мріє з того кінця зали. І все залите «матерым» соціал-демократом. Він прийшов з дружиною, з тещею, з зятем, з сестрою в третіх. Зайняв усі яруси, майже під стелю. Він прийшов на великий концерт, розстебнув пальто і одного гудзика на жилеті, розмотав кашне, щоб не так парило.

І йому дуже подобається, що співають пісень, грає музика, шелестять прапори. Це так красиво! І хор велично співає про бідних людей. Хор співає: «Вставай, бідний рабе!» Декламатор декламує: «Вставай, Німеччино!» Це так гарно! Це так прекрасно:

— Вставай, Німеччино!

Від зворушення, від щирого «революційного» почуття і від зненависті до всіх, хто заважає Німеччині вставати, соціал-демократові виступають сльози, пріє міцна, червона потилиця, теща зворушено кліпає вогкими очима, сестри в третіх натхненно плещуть у долоні.

І вся велетенська зала наче править молебень, дякує богів за те, що дає таке прекрасне життя і створив таку благословенну партію, соціал-демократичну партію, що вміє справляти бучні революційні свята, вміє відзначити десять років Німецької республіки, не згадавши ні слова про 11 років Жовтня, про диктатуру пролетаріату в СРСР, про диктатуру буржуазії тут, у себе, про жажливе становище рурських робітників... Ах, навіщо? Ось виступить з промовою гер Дітман, і він все, що треба, скаже. Він нічого не забуде і нічого не скаже зайвого.

І от під урочистий гомін, під звуки оркестрів сходять на трибуну гер Дітман. Він говорить поважно. Він гово-

рить «як вождь». Говорить 20 хвилин. І його промова і є той політичний цвях, що скріплює концертне молебствіє на честь Німецької республіки.

— Соціал-демократія — захисниця всіх покривджених! Соціал-демократія — заступниця бідного люду! Це ж вона добилася тих великих прав, що ми їх маємо. Це вона дала народові право загального голосування! Нехай же вона живе, славетна соціал-демократична партія! Нехай живе і йде вперед Німецька республіка!

От бачите. Він уже кінчив свою блискучу промову! І хоч би тобі одне нетактовне слово. Він дуже розумний. Од його слів пріють міцні, червоні потилиці, теща кліпає вогкими очима і в залі зриваються довгі й бурхливі оплески...

...Я заходжу до туалету. Тут повно юнаків. Вони поставили в куточок плакати й прапори, що їх вони принесли на мітинг, і покурюють собі, борюкаються, розповідають анекдоти.

— Анекдоти...— кажу я потім до товариша Петера, знайшовши його в коридорі з блокнотом на коліні. Він записував промову.— Там анекдоти,— кажу.

— Які анекдоти? Що ти мелеш? — питає він, нічого не розуміючи.

— А ти багато записав?

— Де, нема чого писати, промова пісна, як блин без шкварки.

— То, може, підемо?

— А чого ж іще тут нудитись?

...Ми пішли. І от за нами розлігся спів... «Інтернаціоналу». Мітинг кінчився, і вони співали пролетарський міжнародний гімн!

— Теща співає «Інтернаціонал»... Сестра в третіх.. Зять! Свекор! Соціал-демократи співають міжнародний пролетарський гімн. Міцні, червоні потилиці в твердих капелюшах.

О, Німеччино!..

...Ми швидше вибігли на вулицю.

15

Шановний читачу, я розумію, що після соціал-демократичного молебствія, після «казання» гера Дітмана, у вас поганий настрій, ви бачите знову червоні потилиці, ви нервуєте і нікуди вже вам не хочеться. Ви стомилися.

Хочеться відпочити, подумати.

Але ви забуваєте, що з нами — Петер Кош, невтомний Петер Кош. Він має ще більше підстав нервувати і бути невдоволеним: тиждень перед тим він «перенісся» був на нове помешкання, бо зі старого хазяйка витурило, а тепер і ця нова, заявила, щоб за десять днів звільнив кімнату. Їй такої злидоти не треба. Не мала клопоту...

Він має право бубоніти нам про це своє лихо. Але в нього зараз зовсім інше на думці. Він хоче потягти нас іще в північну частину міста на N-штрасе.

— Ти ж хотів одвідати червоних фронтовиків, — заявляє він мені безапеляційно.

Одмовитись я не можу. Іще тільки пів на дев'яту. Отже, нам доведеться спуститись під землю і їхати туди, куди поведе нас Петер Кош.

За чверть години ми виходимо десь далеко в тихому і майже безлюдному районі. Ми йдемо ще хвилин з дванадцять пішки. Постукуючи щіпочком об камінні плити пішохода, ми слухаємо мого товариша і куримо сигарети фірми «Salem Gold». Ліворуч од нас залишається темний канал. Він тихо тече в камінному кориті, і в його воді кволо поблискують одинокі ліхтарі на низеньких стовпчиках.

Нарешті ми зупиняємось.

— Що це за будинок? — питаємо ми.

— Локаль, — відповідає Петер. — Поганенька пивниця. Загляньмо та випиймо два кухлі пива.

Більше він нічого не каже і мовчки проходить у низенькі дверцята. Ми йдемо за ним. Уступаємо в маленьку кімнатку, де вже повно народу. Це звичайна пивнушка. За буфетним столиком стоїть господар пивнушки і наливає кухлі. Ми сідаємо до столика. Тоді Петер каже нам:

— Почекайте.

З цим словом він проходить через усю кімнату і зникає в дверцях, що в протилежній стіні. Тим часом ми розглядаємо присутніх. Все це народ низовий. Більше — без ковнірців, дехто в светері, дехто в блузі, а інші в уніформі. Вони мирно п'ють пиво, хоч більшість давно вже сидить з люлькою чи сигаретою перед порожнім кухлем. За три хвилини Петер відчиняє двері й показує нам рукою — увійти.

Ми проходимо в ту кімнату, куди нас кличе Петер, і тільки ми з'являємося в ній і за нами зачиняються двері, як від столу підіймається висока, здорова людина в уні-

формі червоного фронтовика і щось коротко промовляє до товаришів, що рясно сидять коло столу й попід стінами на стільцях та на лавах.

Я встигаю тільки схопити уривок фрази «...письменник із Радянського Союзу».

Я розгубився. Обстановка така, ніби ми потрапили до якогось штабу десь на фронті. Першою мені впадає в око залізна пічка. У ній тліє вугілля. Довгі жерстяні труби від неї перетинають кімнату. На стінах — революційні плакати. На одній стіні червона зоря з серпом та молотом в руці робітника. По боках — портрети Карла Лібкнехта, Рози Люксембург, Леніна — в рамцях під склом. В кутку стоїть кілька велосипедів. В кімнаті накурено, тісно. Під стелею незмінні прапорці.

Все це я встигаю оглянути в одну коротку мить, шукаючи місця, де б мені стати, щоб не дуже звертати на себе увагу та не заважати їхній роботі. Але висока людина в уніформі також в ту мить кінчила своє коротке слово до товаришів, і тепер вони всі піднесли вгору стиснуті кулаки і одним густим, насиченим голосом крикнули:

— Гох!!!

— Гох!!!

— Гох!!!

Я розгубився ще більше. А висока людина забирає собі слово і від імені цього червоного штабу звертається до нас із привітанням.

Тоді я, хвилюючись мало не до скандалу, відповідаю їм, і Петер Кош підказує та перекладає мені, бо я не встигаю підібрати потрібних мені німецьких слів, щоб сказати те, що підступає мені до горла і гаряче клекоче в грудях.

Потім ми всі сідаємо, і вони продовжують свою працю.

Це — чергове засідання осередку червоних фронтовиків. Вони обговорюють чийсь реферат.

Хвилини за десять починає здаватися, що це сон.

Марення... Сон...

Засідання осередку — десь на далекій станції. Кругом степи, а вдалині — місто і фабричні димарі. Залізна пічка в кутку. Гарячі обличчя, блискучі, іскристі очі. Сперечаються про шляхи Жовтня і німецької революції. Хтось розповідає про Карла Лібкнехта. Це юнак розповідає про Карла Лібкнехта. На ногах у юнака зелені, вовняні панчохи, він нервово перекладає щоразу ногу на ногу, і від то-

го одна панчоха йому зсонується. Юнак говорить і хвилюється. Тоді забирає слово «папаша». Це теж червоний фронтовик. Йому, певне, років із сорок вісім уже. У нього сивенька гостра борідка і чорні, коротко підстрижені вуса. Чуб короткий, теж сивий. Він у блузі червоного фронтовика і в чорних, вузьких сукняних штанах, заправлених у старенькі гетри. Одна рука на столі, другою рукою він робить енергійні рухи, ніби рубаючи ними слова. Він теж говорить про Карла Лібкнехта, потім про кривавого Носке, про Шейдемана, про облудну політику соціал-демократії. Раптом він називає ім'я, страшенно мені знайоме.

І відразу — не сон!

Це справжня дійсність. Годину тому ми слухали промову Дітмана, якому так захоплено плескали пани соціал-демократи. І ось через годину я знову чую ім'я з уст «папаші» червоного фронтовика, що вимовляє це ім'я без найменшої пошани:

— Дітман казав нам: «Не робіть тієї дурниці, що в Гамбурзі»*. І такий у нього голос солоденький. Таким голосом колись Вельс казав нам стріляти в тих, що виходитимуть із зібрання. Там був Карл Лібкнехт, він промовляв на тих зборах. Таким голосом Вельс намовляв тоді убити Карла... Це проклята партія! Проклята! Собача!

...Сидять робочі піджачки, похилившись на стіл. Правда, більшість із них безробітні. Немає навіть на пиво. Сигарети немає.

— Камерад, дай сигарету!

Засідання кінчилося, і тепер ми сидимо і просто розмовляємо. П'ємо по кухлю пива і їмо картопляні млинці. Всім страшенно хочеться їсти. Ми співаємо. «Папаша» перший починає. Ми куримо і сміємось, розмовляємо і відчуваємо — прекрасно!

Вже пізно. Але розходитись нікому не хочеться.

— Камерад! Якщо ти не напишеш нам кожному хоча по одному листу, коли повернешся до Харкова, то ми всі будемо ображені. Ти мусиш передати наш привіт українським братам Радянського Союзу.

Вони так химерно і широко говорять.

— Стривайте,— гукає юнак у зелених панчохах.— Стривайте! Ми напишемо їм листа. Давайте писати листа!

* Страйк портових робітників, підтриманий робітниками гамбурзьких заводів.

- Так!
- Це ідея!
- У кого є зошит?

Вони виривають із зошита аркуш і пишуть листа. Потім читають його вголос. І всі присутні підписуються під ним.

- На! Вези і передай робітникам.
- Вони доручають мені листа.
- Я публікую його в цій книзі. Ось цей лист.

«Українським братам Радянського Союзу.

Товариші (такого-то) відділу «Союзу червоних фронтників» Великого Берліна шлють українському пролетаріатові палкі привітання в його боротьбі і обіцяють не лише словами, але й на ділі стати на захист Радянського Союзу. На цьому ґрунті ми бажаємо увійти з вами в братерський обмін думками, щоб ми могли навчитися з ваших досягнень, а ви могли взнати, як живеться німецькому пролетаріату. «Союз червоних фронтників» шле вам, українським братам, потрійне привітання.

Rot Front! *

(Підписи, підписи, підписи...)

Потім вони починають удвадцятьє розпитувати про все. Їх усе цікавить.

- Чи є Україна окрема держава і як вона увиходить у спілку з Росією та із іншими республіками?
- Як живуть там робітники?
- Що таке міліція?
- Як живуть у вас інженери, лікарі й інші категорії — партійні і позапартійні?
- Що роблять комуністові, коли він любить багато пити?
- Як працюють заводи?
- Чи добрі командири в Червоній Армії?
- Чи не допущають вони чого лихого в армії?
- Як там звертаються до червоноармійців — на «ти», чи на «ви»?
- Чому я звертаюся до них, червоних фронтників, «на ви»?

Я пояснюю, що ми ледве знайомі і що я ж не належу до їхнього «Союзу червоних фронтників», що я зовсім стороння людина, письменник, якому цікаво знайомитися з

* «Червоний фронт!» Це форма привітання, поширена між червоних фронтників.

людьми, щоб їх потім змальовувати в своїх писаннях. От і все. Чого ж я маю говорити їм «ти»? І як я можу їм на все це відповідати? Я не можу.

Вони сміються і підштовхують один одного.

— Говори там...

Я запевняю їх, що воно так і є. Тільки так, а не інакше. Бо я ж не втручаюсь у політику.

— Ну, гаразд, гаразд. Тоді розкажи нам про ваших письменників, про їхні книжки, про ваші газети та журнали. Ти в яких газетах працюєш?

Я розповідаю про письменників, про журнали і говорю, що працюю в «Гарті» — органі Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників.

Їх радує, коли я кажу — пролетарських письменників. Вони просять показати їм цей журнал. Та в мене його немає напихваті. Тоді вони просять надіслати їм, а цей камерад, що зі мною, прочитає і перекладе.

— Алло! — гукає знову юнак. — Давайте передамо картку нашого з'їзду!

— Ні! Давайте зараз сфотографуємося разом і передамо!

— Зараз не можна. Давайте позавтра! Ти прийдеш завтра вдень? Або післязавтра?

— Так, він прийде, але картку з'їзду передамо зараз. Підпишемо знову всі. Надрукуй її в журналі пролетарських письменників.

Кілька чоловік зриваються з місця і кудись біжать. За десять хвилин вони повертаються з картками. Тут і окремі портрети, і фото з'їздів, і момент відрядження на село для агітації. В грузовику стоять робітники, готові до від'їзду.

Друга картка — вони вже в селі.

З ними й грамофон, знаряддя «музичного впливу» на селян.

На великій фотографії III з'їзду Союзу червоних фронтників вони пишуть:

«Хай живе пролетарська література Радянської України!

Хай живе журнал «Гарт»!

На фотографії IV з'їзду роблять такий напис:

«Пролетарським письменникам Червоної України і їхньому журналові «Гарт» на знак пам'яті від Союзу червоних фронтників Німеччини».

Все чисте поле на картці вкривають підписами.

Я того настрою, що був тоді, ніколи не забуду.

Як розходились додому, вони все запрошували ночувати. Кожний запрошував до себе. Особливо товариш з польським прізвищем. Він був такий виснажений, що на нього страшно було дивитись. Усе запрошував і доводив, що в нього зручно, бо він має аж дві кімнати.

— А яка сім'я? — спитав я.

— Сім'я? Та що сім'я... Ну, сім чоловік. Помістимось!

Ми дійшли разом аж до якоїсь зупинки омнібуса.

Було вже дуже пізно.

Але вони розійшлись тільки тоді, коли ми сіли в омнібус і поїхали.

16

Настав сонячний день.

Чи треба казати, що Петер Кош був точний і що ми явилися в призначену годину (pünktlich *) до того самого локалю?

Майже вся організація уже була на місці. Отже, ми зараз підемо зніматися десь на повітрі, в районі Norden. Командир шикуює цуг і велить нам з Петером Кошем стати на лівому фланзі.

Ми стаємо.

Таким чином, на хвилину ми стаємо часткою 180-тисячного Союзу червоних фронтовиків.

Auf, auf, zum Kampf, zum Kampf!
Zum Kampf sind wir geboren...**

Пісня послалася широкими коридорами вулиць, майже порожніх, в цей ранній час на передмісті в неділю.

Наш цуг марширує. Робітник, що переходить вулицю, підносить угору стиснутий кулак і вітає:

— Rot Front!

— Rot Front! — відповідає йому дружно цілий цуг.

Маршируємо.

Пісня послалася широкими коридорами вулиць.

— А можна співати? Ви не боїтеся? — питаю свого сусіда.

* Точно (нім.).

** Вставай, вставай на боротьбу, на боротьбу!
На боротьбу ми народжені (нім.).

— О! Чудне запитання.

— Можливо, та я ж не знаю.

Тоді мій сусіда весело сміється.

— Вулиці наші. Чом би нам не співати? А от те, що ти маєш у руках ціпочок, це вже проти закону. Перший поліцай має право вивести тебе із строю. Ти ж знаєш, що нас позбавлено права носити дубинки.

— Так це ж... це не дубинка. Це так собі.

— Однаково. Наша зброя — кулак. Сто вісімдесят тисяч пар кулаків і гасла «Червоного фронту».

— Хм...

Я постарався притиснути до бока свій ціпочок.

За двадцять хвилин командир скомандував стати. Ми прийшли до якогось широкого поля чи городів, що обросли високими кущами та колючим дротом. Це ніби такі дачі. Окремі ділянки городів належать окремим громадянам, що влітку приїздять сюди подлубатись на грядках — після чесної тяжкої праці у власному магазині чи десь у конторі.

Тим часом деякі робітники живуть тут літо й зиму в курячих халупках на одне маленьке віконце. Холодно їм тут, але нічого... Терплять.

Люблять, бачите, «дачу».

Тут, принаймні, ніщо не впаде йому на голову, крім дощу та негоди. Тут ми й знялися.

А за півгодини ми знову були біля «штаб-квартири». Керівник давав інструкції — на роботу!

Вони йдуть на роботу: збирати на допомогу рурським страйкарям! Чи ж не цікаво нам піти разом із ними і подивитися, як це вони роблять? Вони розподіляють ролі.

Кільком товаришам дають у руки «підписні листи». Одному доручають виголошувати промову, а всі гуртом пробують гукнути:

— Achtung! Achtung! Hier ist Roter Frontkämpfer Bund!*

— Починаємо.

Всі гукнули. Та вийшло неодностайно. Дехто засміявся, а більшість — розсердилась.

— Ще раз!

І вони гукнули ще раз.

— Achtung! Achtung!

* Увага! Увага! Тут Союз червоних фронтовиків! (нім.)

На цей раз вийшло бездоганно. Ніби не з двадцяти п'яти, а з одних грудей.

Командир задоволено гукнув:

— Готово!

І знову цуг шикуються. Струнко.

Ідуть у першу-ліпшу вулицю, заходять на подвір'я великого будинку. Камінний чотирикутник гуде під їхніми кроками. Вони стають посередині, обводять очима поверхи, що дивляться рясними вікнами в чотирикутник подвір'я. Де-не-де вікна трохи відхиляються. Частина товаришів — ті, що з підписними листами, — уже позаймали всі майданчики на сходах і всі парадні. Вони чекають.

І от керівник групи глянув на товаришів, що були з ним. Гучно, одноставно, лунко гуде в камінному подвір'ї.

— Achtung!

— Achtung!

— Hier

ist Ro-

ter

Front-

kämp-

fer

Bund!!!

І як тільки останнє слово — «Бунд» — прогуде і стихне десь на камені, керівник виступає наперед, ще раз обводять очима поверхи, де вже рясніше відчиняються вікна, і починає свою запальну промову.

— Камераден! — говорить він. — Двісті тридцять тисяч робітників і робітниць Рурщини викинуті на вулицю, бо вони жадали платні й хліба за свою роботу.

— Камераден! Буржуазія хотіла б їх повішати.

— Соціал-демократія зраджує.

— Поліція побороє їх гумовими бичами...

— Камераден!..

Скільки вогню і гніву було в його промові! Він викликав магічним словом тіні голодних робітників, і вони ніби пропливали перед очима, кленучи світ, загрожуючи ворогам.

Червоні фронтовики на роботі!

Через п'ятнадцять хвилин підходили вже до другого будинку.

12 листопада. Понеділок.

...Гадав, що за кордоном матиму багато вільного часу. Там, на Україні, це було хронічне страждання: брак вільної хвилини. Наша епоха неймовірно багато вимагає. Люди у нас уже звикли до цього і часом навіть не помічають, що їм ніколи глянути вгору. І тільки тоді, коли раптом збігається на один день, на одну годину, три, п'ять невідкладних, бойових справ, людина хапається за голову і розлютовано стогне: «о, tempora! Та коли ж я встигну?» Проте встигає, не може не встигати, бо встигнуть інші, і ця думка, цей залізний закон нашого радянського життя, підганяє людину з неблаганністю машини. Люди, що не загартували свого хребта, в наших умовах неминуче посуваються наниз, їм починається розм'якшення кісток, на зразок остеомаляції, і вони, як лантух із кволими м'язами, мусять осісти в тихому затишку своєї родини. Життя котить через них свої скажені хвилі. Проте людина часом подумає: не завадило б одпочити, погуляти тощо... Мабуть, це найзручніше зробити за кордоном,— думав я, бігаючи в Харкові до «Радторгфлоту» по закордонний квиток. Наївняк! За кордоном зовсім не можна цього зробити. І щодо вільного часу, то на Україні ти був Крезом, рівняючи до закордону. Тут із тебе справжній банкрут. Дні вилітають із твого бюджету ще скорше, ніж марки з гаманця. Здається, вчора ти виїхав із Харкова, а дивись— сьогодні вже дванадцять. Уже дванадцять днів пролетіло, ніби дванадцять разів хитнувся маятник. Ти прекрасно розумієш, що мусиш максимально використати свої закордонні дні, і тому треба застосовувати радянську систему: встигати в кубі.

Учора, після роботи червоних фронтовиків, Петер Кош запропонував одвідати корчму на Корзерштрассе. Петер Кош—це справжній скарб. Він не спочиває сам і не дає спочивати мені. Ми пішли до тієї корчми, там мало бути засідання осередку. Та, на жаль, воно вже скінчилось, коли ми прийшли. Господар корчми, старий німець і немолодий член комуністичної партії, показав нам залу, де було засідання. Там ще гойдався дим. Біля стіни лежало на стільцях якесь аматорське театральне вбрання, тут працює ще якийсь гурток. У загальній кімнаті сидів безробітний будівельник, комуніст із сивим уже чубом.

Петер познайомив нас, і я довідався, що безробітний

будівельник має родину з трьох осіб, що старший син пішов десь у мандрівку, та й не вернувся. Менший — помер. Третій син сидить дома, теж безробітний... Товариш цей каже: «Все ліве, що є серед нашого робітництва, то воно тепер на вулиці, безробітне, бо його викидають із фабрик».

Ми викурили сигарети і пішли до будівельників. Нам цікаво було побачити його помешкання, родину, шматочок побуту. Він живе на п'ятому поверсі. Коридор такий вузький, до того ж завалений барахлом, що в ньому не можна розминутись, і такий довгий, що можна спіткнутися не раз, доки його перейдеш. Нас зустріла жінка будівельникова, зустріла дуже тепло. Ми сіли в кухні, бо в кімнаті було неприбрано, і туди нас не запрохали. Крізь прочинені двері я побачив невеличку кімнату, в якій на ліжкові стояли сторч неприбрані перини (дивно ці антигігієнічні «ковдри» бачити в німців! І це скрізь — і в готелях та кож).

З кімнати вийшла хвора сестра будівельникової жінки, привіталися. Вони готували обід. На столі стояла розкрита коробка з маргарином, у мисці полоскався шматочок гов'ядини. Стіни кухні рясно квітчали цілим арсеналом кухонного «струменту». Друшляки, каструлі, мисочки висіли на цвяшках, розплановані за ранжиром. Дружина безробітного будівельника докладала всіх сил, щоб додержати пристойності в своєму господарстві, компенсуючи цим той прикрий факт, що за теперішніх матеріальних умов тее господарство мало використовується... «Нічого, — сказав будівельник, — ми ще перебиваємось на ту допомогу, що дістаю від держави, хоч вона має скоро кінчитись. А от... А от рурські товариші в гіршому стані...» Ми не сперечалися, бо чули допіру промову червоного фронтовика.

Нотую все це в блокнот, нашвидкуруч, сидячи у вагоні підземки, що везе нас до одного видавництва — «Malik Verlag», де маю почати знайомство з німецькими письменниками. Від будівельника ми пішли тоді за годину-півтори, побалакавши про деякі цікаві речі. «То як тобі си подобало в того функціонера?» — спитав мене Петер Кош. «Нічого, — кажу, — добре сподобалось, хай дякує соціал-демократам». «Е, він ще добре живе, а подивися, як у мене. Або в інших. У нас там було так, що дітей погризли щурі. Батько й мати були на фабриці, а дітей щурі погризли, та й уже. Та нехай про це іншим разом».

Доволі!
Геть блокнота, читаймо краще веселенькі вірші на сті-
нах вагона.

Од Сибіру до Гаванни
Чистить ботики лиш Манна!

Манна! Екстра Манна! Чудова масть для черевиків!

Manna glänzt den Schuh geschwing,
Ohne Manna ist der Blind *.

— Чудово! Ви, значить, із Росії. Пробачте.

Це значить, що ти мусиш неодмінно купити коробку «Манни». Я з тривогою подивився на свої черевики. Чи не просить бува котрий з них якщо не манни, то просто звичайної каші? Ні, вони ще трималися. Але Петер ніби підстеріг мою думку. Він побачив, що я записую собі рек-
ламу.

— Запиши й оце.— І він висунув з-під сидіння свою ногу. Черевик таки шкірив зуби!

— А ти його манною! — порадив я.— Ти ж дивися:

Черевик блищить од Манни —
А без Манни він поганий.

— Сліпий,— виправляє мене Петер.

— Ніби сліпий — не поганий! — вивертаюся я.

І ми їдемо далі, переконані в тому, що —

Манна вигідна без міри,
Екстра знахідка для шкіри...

Петер Кош не хоче її вживати для своїх черевиків про-
сто тому, що він упертий і взагалі так настроений проти
буржуазної диктатури, що ладен негайно проїсти двадцять
«феників», коли вони в нього заведуться, ніж купити за
них коробку Манни і чистити нею черевики.

Невдячний!

19

Фундатор видавництва «Malik Verlag» і головний ре-
дактор його т. Вілянд Герцфельде залишив апарат, що в

* Манна чистить черевик швидко,
А без Манни він сліпий (нім.).

нього він саме диктував свою статтю про Толлера, одклав набір рурку і зустрів нас.

— Товариші, я дуже радий. В чім справа?

— Якщо ви — товариш Герцфельде, то я маю до вас листа від нашого видавництва «Український робітник», — відповів я.

— Чудово! Ви, значить, із Росії. Пробачте. Augenblick! *

Він підійшов до апарату, натиснув педаль, апарат проказав йому кілька допіру продиктованих фраз, що цілком його задовольнили. Він повернувся до нас.

— Із Росії?

— Ні.

— А ви ж сказали «Український робітник».

— Ну да. Значить, я з України. Бо «Український робітник», звичайно, на Україні.

— А, це ніяка різниця. Про що тут говорити.

— Гм...

Я ще раз подивився на свого співбесідника. Це була цілком солідна постать, в достатній мірі лиса. Вілянд Герцфельде — це і є брат художника Джона Гартфілда (John Heartfield), колишній редактор журналу «Нова молодь» («Die neue Jugend»), що виходив ще під час світової війни, 1916 року. Тоді в цьому журналі брали участь такі сміливі митці, як Йоганнес Р. Бехер, Георг Гросс та інша революційна молодь. Потому Герцфельде захоплювався рухом «да-да», видав свої поезії «Суламиф» («Sulamif»), почав видавати дуже гарний журнал «Банкрутство» («Die Pleite»); журнал 1919 року закрили, а видавця заарештували. Далі він засновує «Malik Verlag» і видає тут твори Ептона Сінклера та багатьох інших. Сам пише разом з Георгом Гроссом цікаву працю «Мистецтво в небезпеці» («Die Kunst ist in Gefahr»), за яку має від держави неприємності. Цю працю на Україні, між іншим, один груповий «академічний» журнал надрукував під прізвисьмом самого Гросса і після цього в недовгому часі навіки заплющив очі... Герцфельде ж тим часом закінчує статтю про Толлера і має вже готову велику біографію Ептона Сінклера. Колишній член «Спартака» і т. д.

Отже, мені дивно бачити таку неписьменність щодо нашого «Українського робітника».

* Одну мить (нім.).

— Ви, здається, не дуже поінформовані про українську літературу,— питаю руба.

— Всю російську літературу, що тільки з'являлася в німецьких перекладах, я знаю добре. Всю.

— Ich freue mich ganz besonders *. Але я питаю про українську. Не про російську, а про українську.

Він, видимо, не міг відразу спромогтися на відповідь.

— Як? — нарешті запитав він.— Окрему українську літературу?

— Зовсім окрему.

Тоді він одверто низав плечима.

— Не знаю, не чув, не буду казати... І мова окрема?

Тут уже я, а зі мною і Петер Кош, розвели руками.

— А то ясна річ! — вигукнув Петер і незадоволено поворошив вусом.

— Доводиться констатувати цей факт. Зовсім окрема,— додав я.

Герцфельде неймовірно подивився на нас обох.

— Може діалект?

— Kein Dialekt! ** — закричав Петер. — Самостійна мова, стародавня українська мова, дуже багата мова сорока мільйонів людей. Покажи йому альбом портретів ваших письменників.

— Будь ласка.

І саме в цю хвилину до кабінету ввійшла нова особа, висока на зріст, білява, в капелюсі з широкими крисами, в окулярах з темною роговою оправою.

— Франц Вайскопф,— представив нам нового товариша Герцфельде.— А це письменник з України.

— Наконєц, наконєц,— заговорив товариш Вайскопф російською мовою.— Давно следоует издавать тут сначала один альманах по-немецки украинских писателей... Они не знают ничего, наши издательства, об украинской литературе.

І ми почали єдиним фронтом атакувати директора.

Франц Вайскопф, безперечно, найбільш обізнаний в українській культурі зо всіх німецьких товаришів. Цілий час він працював у Празі і власне кілька тижнів лише, як переїхав до Берліна. Читачам наших журналів («Червоний шлях» і ін.) ім'я Франца Вайскопфа не невідоме.

* Я надзвичайно радий (нім.).

** Зовсім не діалект! (нім.)

Його навіть були вважали за чеха, хоч він — чистої крові німець. В Празі він народився двадцять вісім років тому. В Празі кінчив гімназію, а потім і університет. Ще з останнього класу гімназії пішов на війну (1918 року) як австрійський солдат, там «розклався», вступив потім до с.-д. партії (німецькі соцдеки в Чехословаччині). 1919 року, як повернувся з війни, організовує в Празі студентську організацію. Працює в «лівому комітеті», коли йшла боротьба за 21 умову Комінтерну. Лівих викидають з партії соцдеків в кінці 1920 року, і вони створюють 1921 року Чехословацьку комуністичну партію. 1928 р. наш майбутній співробітник «Гарту» сидить півроку в чехословацькій в'язниці в Їглаві, куди його запроторюють за комуністичну діяльність. Пише Франц Вайскопф майже виключно з робітничого життя. Цей молодий, енергійний письменник написав уже шість книг: книга поезій «Іде барабан» («Es geht eine Trommel»), соціальна драма «Країна на іншому березі» («Das Land am anderen Ufer»), що дістала премію празького пролеткульту 1925 року; «Антологія чеської соціальної лірики» («Tschechische Lieder»); книга оповідань під назвою «Втеча до Франції» («Die Flucht nach Frankreich»), з якої дещо друкують білоруською мовою (в «Узвышші»), українською та російською; подорож до Радянського Союзу — «Пересадка в ХХІ сторіччя» («Umsteigen ins XXI Jahrhundert»), що вийшла мовами німецькою два рази, російською і чеською і викликала багато рецензій та відгуків у німецькій, російській та чеській пресі. Нарешті 1928-го року з'являються останні оповідання під назвою «Хто не має вибору, той має горб» («Wer keine Wahl hat, hat die Qual»). Вайскопф працює в журналах «Die neue Bücherschau» (Берлін), «Monde» (Париж), «Польмия» (Мінськ), «Червоний шлях» (Харків), «На літературному посту» (Москва), «Ктеп» (Прага), «Red» (Прага, Товариство молодого мистецтва). І зараз пише роман з життя Закарпатської України під назвою «Мандрівні поля» («Wandernde Felder»).

— А тепер дозвольте нам передати лист від редакції журналу «Гарт» і просити вас узяти якнайактивнішу участь у роботі цього журналу,— говорю я, коли ми розбили тов. Герцфельде в цур і не залишили йому ні цала для відступу.

— Охоче! З приємністю,— відповідає Вайскопф.

— І я охоче,— додає т. Герцфельде, обтираючи рясний

піт з лоба.— Я теж з приємністю. Як зветься журнал? «Гарт»? Твердий?

— Та досить-таки твердий. Будьте певні.

— Еге,— сміється Герцфельде.— Може, підемо разом обідати?

Петер Кош нічого не мав проти.

— Не заперечую! — моргнув він усом.

20

Власне, з обіду й почалися всі дальші пригоди, що їх мені вистачило аж до від'їзду до Лейпціга, куди я виїхав був двадцять третього листопада.

Що ж то був за обід?

Найзвичайнісінький. А що з мене не прихильник німецької кухні, то й годі про нього.

Хіба що три моменти варто відзначити. Перший, і для мандрівника найголовніший, це — матеріальні витрати. Обід зробив у моєму бюджеті непередбачену в плані і несподівано велику вирву. Напевне, реальнішу, ніж злочинницький набій у підніжжя пам'ятника на Персенкувце у Львові. Другий момент — перша молода дівчина, що обідала з нами. І третій момент — друга молода дівчина, що теж була з нами.

Перша дівчина — то була молода німецька пролетарська письменниця. Зовсім молода. Її звали Марія Грехсхонер. Вона втекла од своїх батьків, а тато її був і є, доки живе соціал-демократія, великий пан, дідич, землевласник. Отже, Марія Грехсхонер, коли повернуло їй на вісімнадцяту весну, взяла та й накивала п'ятами на тепле батьківське кубло. Прибула дівчина до Берліна і, не вагаючись, пристала до тих, хто горить одвертою ненавистю до того ж таки теплого панського кубла.

І от вона теж горить тепер ясним пломенем, юна інтернаціоналістка, ентузіастка, молода пролетарська письменниця.

Її цікавила пролетарська література України. Вона розпитувала про кожну дрібницю і була щодо себе дуже скромною, не насмілюючись ні разу назвати себе хоча б початкуючою поеткою. Піднесення нашої культури її менш дивувало, ніж хвилювало й радувало. Чи ж можу я забути цю дівчину?

Але я не можу забути й другої!

Друга молода особа була, скажімо, Клавдія Ніколаєвна (чи не рідна сестра тьоті Моті?). А може, то була її прекрасна тінь, бо звернулась вона до мене, якщо не помиляюся, з такими самими запитаннями, з якими звертається тьотя Мотя до Мазайла:

— Зачем вы нам испортили город?

Зрозуміло, що я був трохи здивований.

— Цебто, як «іспортілі»? Що ви хочете, мадам, цим сказати?

Насамперед, я невідомо з чого переконався, що вона не хто інша, як мадам:

— Отже, мадам, я не зовсім вас розумію. Чи не будете ви ласкаві викласти трохи ґрунтовніше й послідовніше ваші авторитетні погляди на розвиток культур народів СРСР?

І от вона почала викладати.

Я вже не кажу за те, що ця симпатична Клавдія Ніколаєвна зіпсувала мені апетит. «Яких тільки тьоть-моть-перемоть не буває на світі»,— думав я замість наповнювати шунок виробами німецької кухні. А далі я не витримував:

— Слушайте, мадам,— скрикнув я, наставляючи проти неї виделки і стримуючи Петера Коша, що хотів проковтнути її живцем.— Ви імперіалістка! Так, так, ви справжня імперіалістка, і не дивуйтесь, коли я вам скажу, що на Україні, наприклад, є такі самі імперіалісти й імперіалістки, як ви. Різниця між вами хіба лиш та, що ви мрієте про «єдиную неделімую» і ганите все українське, а вони мріють одокремитися від РСФРР і створити імперіалістичну фашистську Україну. Отже, вам варто подати одне одному руки. Я розумію, що вам заважає це зробити ваше одверте русотяпство! Але ваша доля однакова: нічорта з ваших мрій не вийде. Отже — подайте руки.

— Ах! Вы так?

І знаєте, що вона мені сказала? Ні, ви не вгадаєте.

— Ах вы, петлюровец! — сказала вона мені.— Да! Вы петлюровец! Тоже культура самостоятельная! Украина... Скажите, пожалуйста...

І... власне я не знаю, що б вона сказала мені ще й далі. Та вона підвелася й намірилась бігти.

— Мне нужно бежать одевать Пудовкина. Вы знаете, что в Берлин приехал Пудовкин? Или вы из-за своей самостоятельной культуры не обязаны знать, кто такой Пудовкин? Сегодня в торгпредстве вечер в честь Пудовкина!

— Вітайте і скажіть, що ми прекрасно знаємо видатного кіномайстра Пудовкіна! Але про тьотю Мотю краще не згадуйте.

Як вона зникла за дверима ресторану, я звернувся до своїх приятелів:

— Скажіть, будь ласка, товариство, що це за одна?

— Клавдія Ніколаєвна? Як, ви не знаєте? Це співробітниця радянського торговельного представництва в Берліні.

Чи ж можу я забути цю співробітницю радянського торговельного представництва в Берліні?

Ні, я її пам'ятатиму.

Далі ми домовились із товаришем Вайскопфом побачитись у «Новому німецькому видавництві» на вулиці Вільгельма і це, власне, й стало зав'язкою до дальших пригод і зустрічів.

21

«Neuer Deutscher Verlag» на вулиці Вільгельма, 28—це великий будинок, у якому міститься безліч редакцій, відділів, установ. Товариша Вайскопфа я знайшов у відділі Центрального комітету міжнародної робітничої допомоги, де він постійно працює від того часу, як переїхав сюди з Праги. Ми піднялися з ним на третій поверх, обійшли всі редакції, знайомлячись з їхньою роботою та з людьми, що ту роботу виконують. Тут і «Робітничая ілюстрована газета» («Arbeiter Illustrierte Zeitung»), і «Робітничий фотограф» («Der Arbeiter Photograph»), і «Селянська газета» («Bauernzeitung»), і журнал «Нова Росія» («Das neue Russland»), що дивує мене своєю назвою, і багато інших. Т. Пфайфер, Артур Зеєгоф та інші редактори й співробітники презентують нам останні числа своїх журналів та газет, ми тиснемо їм руки і підіймаємось на вищий поверх — до книжкового товариства «Універсум».

Тут товариш Вайскопф знайомить мене з т. Альбертом Готоппом і сам десь зникає.

Готопп чудовий товариш, колишній чорнороб, потім машиніст на пароплаві, тепер працює в «Універсумі». З ним не тільки легко взагалі, а ще й дуже легко розмовляти німецькою мовою, бо він, зважаючи на моє прохання, говорить зовсім повільно, чого я ніяк не міг добитися від інших товаришів і берлінських громадян. Взагалі треба сказати, що в Берліні так «погано» говорять німецькою мо-

вою, що свіжій людині дуже тяжко щось зрозуміти, хоч її саму й розуміють.

Отже, Альберт Готопп, відповідальний робітник «Універсум», дуже поважна людина і молодий письменник. Тяжкі злигодні і довга революційна боротьба поклали йому на лиці виразні сліди. Коли він мовчить, губи йому міцно стиснуті. Коли промовляє, вони рубають слова коротко і виразно.

— От наша робота.

Він показує книгу Отто Катца — «Дев'ять чоловік під кригою. Документи однієї полярної трагедії» («*Otto Katz. Neun Männer im Eis. Dokumente einer Polartragödie*»), книгу, присвячену трагедії Амундсена і героїчній мужності радянського льодолама «Красіна». Від книги ще пахне фарбою, як і з палуби «Красіна» ще не розвіялись полярні пахощі вітрів і криги.

— До речі, от і сам автор цієї книги, товариш Катц.

Товариш Катц, що в ту мить увійшов до кімнати, робить автограф на своїй книзі і передає мені.

А за хвилину Готопп знайомить мене ще з новим письменником Гергартом Полем, редактором і видавцем журналу «*Die neue Bücherschau*»*. Гергарт Поль, стрункий і мужній юнак із Шлезька, так стискує руку, що я мимохіть думаю про те, який добрий спортсмен із цього молодого письменника й критика! Він запрошує нас до себе на маленьку вечірку, що відбудеться в нього сімнадцятого листопада, в суботу. Потому бере зі столу книгу Ептона Сінклера «*Präsident der USA*»**, що також допіру вийшла з друку, і дає мені зі своїм написом. Що б це мало значити?

— Тут є моє післяслово,— пояснює він.

Так, в кінці книги читаємо його «*Nachwort*».

Альберт Готопп кладе на стіл ще цілу купу нових книжок, що їх випустив «Універсум» прекрасними виданнями, такими, що кожного українського письменника взяли б на моему місці заздрощі.

Не знаю, чи думав так само товариш Готопп, чи просто хотів показати свою роботу, але всі ті книжки він раптом

* «Новий книжковий огляд» — журнал, що близько стоїть до письменників-комуністів.

** «Президент США».

подарував мені од видавництва зі своїми написами. Тут же він показує мені свіжі числа журналу «Die Front» — того самого журналу, що за кілька день витримав потім бій із журналом Гергарта Поля і став органом «Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини», про що читач довідається далі.

— Насамперед нам треба добре зв'язати ці книжки, щоб вам було зручно везти їх на Україну,— говорить Альберт і починає сам упаковувати їх. Чудово видані книжки Егона Ервіна Кіша, Еріха Мюллера, Курта Тухольського, Альфонса Гольдсмита, Георга фон Брінга і багато інших лягають у пакунок і щедро вкутуються папером.

— Чи не маєте ви шпагату, товаришко Сюсс?

— О! Чом би не мати?

Власне, я ще й раніше звернув був увагу на цю струнку, чорнооку співробітницю «Універсум», очевидно, помічницю Альберта Готоппа. Але я не чув її голосу, такого жвавого і дзвінкого і такого самовпевненого. Тепер я почув його, бо вона відповідала Альбертові.

— От вам цілий клубок.

Вона передала його мені.

— Я вам дуже вдячний.

— Але ви не знайомі! — гукнув Альберт.— Це товаришка Фрідль Сюсс.

— Я матиму приємність бачити вас у Гергарта Поля в суботу, о сьомій увечері? — запитала вона.

Гм... приємність. Що їй відповісти?

— Не знаю.

— Як? Вас там не можна буде бачити? Хіба він вас не запрошував?

— Так. Але я не знаю, чи матимете ви з того будь-яку приємність.

— Е! — Вона весело зареготала.— То буде видно.

Звичайно, що й цього всього було досить для того, щоб, виходячи з приміщення «Універсум», подумати: «Ну, здається, зав'язується три цікаві пункти: по-перше — оргзбори «Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини», на яких мені випадає бути присутнім, по-друге — вечірка у Поля, де, можливо, будуть цікаві розмови, і, по-третє — Фрідль Сюсс, що буде присутня на вечірці».

Про збори «Союзу» мене попередив Вайскопф, і я забаву про те згадати раніше.

І раптом Альберт додає ще одного пункта. Зав'язує новий вузлик на ланцюжку подій, і притому робить це цілком конфіденційно. Він нахилив до мене обличчя і каже виразно, але тихо:

— Одна справа — вечірка у Поля, де, як я бачу, буде і Фрідль Сюзс. Інша справа — у неділю в приміщенні Пруського ландтагу, вхід з вулиці Принца Альбрехта. Я чекатиму на вас рівно о десятій на вулиці. Підемо разом на конференцію «Червоного фронту», якщо це вас цікавить не менше, ніж ті інші справи. Згода?

— Цілковита! Але чи будете на цій вечірці і ви також?

— Н-не знаю. Поки що до побачення.

Я пішов, маючи про що роздумувати...

22

— Де ти бродиш, мой? Я на тебе чекаю цілий день! — так зустрів мене Петер Кош, що сидів і справді цілий день у моїй кімнаті.

— Я мав справи.

— Нічого мені не сказавши? То принаймні обідати ми будемо? І цигарок у мене немає. Я трохи не здурів.

— А які новини?

— Є цікаві для тебе. Приїхали Коряк і Ле. Вони у себе в кімнаті.

— В такому разі ми обідаємо всі разом! Це чудово. Українська радянська колонія на Ельзасерштрассе.

За півгодини ми сиділи всі біля одного стола. Товариші Коряк і Ле розповідали нам про Бремен та Дельмінгорст, звідки вони допіру повернулися. Ми слухали їх із захопленням, однак і самі мали чим похвалитися.

Наприклад, товариш Шевченко ще ні разу не зазнав фіаско ні в одному театрі. Скрізь його запрошувано на пристойні, навіть розкішні місця, за які він платив, крім подяки, хіба що дві марки на додаток. Щодо товариша Озерського, то він мусить готуватися до доповіді в товаристві «Ост — Європа». Доповідь — на тему про стан науки на Україні. Нарешті, я також маю свої окремі плани.

Словом, ми дуже весело обідали, і фрау Крайенбрінг запевняла нас, що кращих людей, як українські письменники, професори і театральні фахівці, вона ще не зустрічала і, напевне, ніколи не зустріне, хоч і не збирається помирати в плані ближчої «п'ятирічки».

— Між іншим, ви знайомі з її сином? — запитав нас товариш Коряк.

— А що?

— Я не знаю, як ви, але я не дозволю собі бути з ним одвертим. Крім жінок, він вам ні про що інше не розповість, тим часом од вас поцікавиться дещо взнати.

За кілька день товариші Коряк і Ле виїхали на Україну. Ми, звичайно, говорили перед їхнім від'їздом про справи ВУСПП. До речі, в Берліні ми зустрічали українських письменників — представників тієї організації, що й після своєї смерті залишилася «великою прихильницею» ВУСПП⁵. Ми дуже чемно й ввічливо розкланялись. Один навіть порадив мені купити в магазині Вертгайма чудовий гаманець під назвою «Reisverschluss», з якого я користуюсь і досі.

Отже, є між нами щось спільне!

23

Є в Берліні чарівне передмістя, власне, наукове містечко. Зветься воно Далем. Маленькі будиночки в стилі барокко та поважні професори, та акуратні дерева по обидва боки рівненьких вуличок, і більше майже нічого. Туди ми й поїхали з т. Озерським в середу, чотирнадцятого листопада.

Поїхали оглядати біохімічний інститут.

Всі ті інститути, що там є, всі професори, що в них досліджують тютюн, молоко, капусту на городах та інші продукти харчосмаку, все це постало свого часу іменем імператора Вільгельма і досі цим іменем живе.

Так, соціал-демократичний уряд республіки уміє шанувати традиції свого останнього імператора. Бранденбурзькі ворота, що від них починається вулиця Лип, мають три проїзди: два по боках — для звичайних смертних і один посередині — для кайзера. Ніхто, крім кайзера, не проїздив ніколи серединою. І ось, як не стало кайзера, його царський проїзд у Бранденбурзьких воротах уряд заклав, щоб не оскверняла його нога звичайного смертного.

Заклав і тримав його так аж до 1928 року! Десять років витримав! А на десятому році ми таки вільно проходили крізь ворота.

Отже, не дивувало нас і те, що в інститутах тих дбайливо зберігається пам'ять про кайзера Вільгельма.

Ми уважно їх оглянули, я совісно обмацував газіатори професора Юнкера, захоплювався лабораторіями, говорячи при тому (і цілком справедливо), що у нас, безперечно, є лабораторії, ніяк не гірші від цих, а тов. Озерський ставив такі запитання шановним професорам біохімічного інституту, що ті, незважаючи на свою колосальну і безсумнівну ерудицію, не могли дати на них такої відповіді, що могла б задовольнити т. Озерського.

Так-то.

Звичайно, було б незручно ставити ввічливим професорам питання в такий, наприклад, спосіб:

— Прекрасно. Берлін зараз недоїдає проти передвоєнних часів 30% м'яса, 33% молока і недопиває 30% пива. Чи не будете ви ласкаві, пане професоре, сказати нам, хто це саме недоїдає та недопиває? Чи, скажімо, мешканець Кюрфюрстендамен*, чи навпаки, щобто робітник з району Веддінга? Ми, наприклад, бачили робітничі касарні, голі й облуплені, як драні бубони, і робітничих дітей, голодних та синіх, як пуп. Вони, ті робітничі карапузи, уявіть собі, гірше од ваших капустияних черв'ячків риються в смітті по темних камінних закутках отих фабричних корпусів, з подвір'ями вузькими та невеселими, як камери в язниць; риються, звичайно, без діла, бо їсти там немає чого. Таким чином, чи не саботують вони разом із своїми батьками добрий німецький харч, навмисне недоїдають 30% м'яса та 33% молока? Годі й казати вже про пиво. Ясно, що його вони також «саботують». Через те вони, мабуть, такі худі, виснажені, недокровні. Якщо ви поділяєте нашу думку, то дайте просту і ясну відповідь, шановний професоре. Чи, може, навпаки: мешканці Кюрфюрстендамен, з яких мало що з самих не ллеться молоко, не падає м'ясо? Може, то в них од «недоїдання»? Наука, пане професоре, річ складна. Це нам відомо. Наука річ могутня. Значить, вона може дати нам відповідь на ці пекучі питання. Чекаємо!..

І сказавши так, стати в позу людини, що справді хоче дочекатися відповіді.

Ні, так питати було б незручно. Чого доброго, ще поперелякували б добрих старих професорів імператор-вільгельмівського біохімічного інституту. Треба було якнайлояльніш, та ще й здалеку, у загальних формах.

Отже, вони нас капустою, черв'ячками, тютюном та ін-

* Найбуржуазніший район Берліна.

шими «проблемами хімії», а т. Озерський їх — бюджетом! організацією справи! відношенням їхньої науки до соціальних проблем...

— Не знаємо,— одказують шановні професори.— Це нас не обходить. Не наш фах.

— А-а,— солідно протягує т. Озерський таким баском, що не зрозумієш, що він ним хоче сказати. Чи хоче він сказати: «а-а, розуміємо вас», чи навпаки: «а-а, ми вас не розуміємо».

В кожному разі питання ввічливо «замазується», ми дякуємо директорів біохімічного інституту і переходимо до фізіологічного, де повторюється майже та сама історія.

Так, поки не обійшли всіх помешкань, кабінетів, лабораторій, бібліотек. Нарешті ми знайшли-таки в фізіологічному інституті нашого радянського аспіранта!

— Кваліфікуємось? — питаємо його.

— Да, да! — відповідає він таким тоном, ніби всі ці інституту колишнього кайзерівського «Гезельшафту» належать йому або принаймні німецькому пролетаріатові.

«Народ...— думаємо ми.— Припусти його до чистої науки, а він почне в неї ідеології напускати. Хіба не видко, що за один».

Але професори висловили нам своє задоволення з приводу роботи радянського аспіранта:

— Хороша робота, талановита й старанна.

«Чиста робота»,— додаємо ми в думках і поспішаємо розпрощатися з ученими й вийти на веселенькі вулички Далема, де вже їде повненький автомобіль, що розвозить мешканцям барокканських будиночків вершки, молоко й масло. Словом, у Далемі розроблюються проблеми народного харчування...

24

Із щоденника:

«15 листопада були біля рейхстагу. Написано «Німецькому народові». Потім зайшли ми на «Колону перемоги». Історія колони, як відомо, така. На знак пам'яті про війну з Данією 1864 року мусив був з'явитися на Королівському майдані пам'ятник. Проекти виготовував проф. Страк. Будування починалося 1869 р., але події 71 року «трошки» перешкодили, і лише після закінчення німецько-французької війни збудували цю «Колону перемоги», цебто після кривавого загину Паризької комуни... На колоні

напис: «Вдячна батьківщина переможному військові»... Звичайно, звичайно. Бо ж саме у франко-пруській війні Німеччина розгромила була Францію і загарбала п'ять мільярдів контрибуції, які (французького народу міліарди) і вклала потім у свою німецьку промисловість. Отже, подяка за тисячі смертей «переможних вояків» і п'ятимільярдвий грабунок — оця колона... Видрались ми аж на саму верхівку колони. Коштувало по 50 пфенігів. На стінах усередині колони, звичайно, висять застережливі об'яви: «Das Beschreiben der Wände ist bei Strafe verboten»*. А через цю об'яву олівцем розписалась якась весела мандрівниця Фрида Малевська. І всі стіни в написах, часом найпікантніших, а часом просто безглузких. Згори, мабуть, гарно дивитись на місто. Але воно було повите туманом. Зеленіють, червоніють, спалахують і гаснуть зіниці ліхтариків, що регулюють рух машин і людей. Напроти — Алея перемоги. Словом — сама тобі перемога. Увечері пішли до театру «Grosses Schauspielhaus». Слухали оперету «Казанова». Постава, строї, гра, техніка, світляні ефекти — все це гідне найвищої капіталістичної вибагливості. А голоси... просто погані. Тільки інтермедії «сільські музики» виконували блискуче. Фойє в театрі світиться рекламами жіночих ніг, які, однак, не змінилися з часів Гейне і настирливо нагадують ноги «геттінгенських дам».

«16 листопада був у Державній опері. Слухав «Валькірію». Публіка приймає з захопленням, а в антрактах всі оті смокінги, фраки тощо опорожняють буфет з таким рішучим апетитом, що в дальшій дії чекаєш ще більших оплесків. Здорово їдять! Ну, й поставлено «Валькірію» теж добре. Тільки-но повернувся додому, кличе т. Озерський. До нього прийшли харківські лікарі, що працюють десь тут у клініці. Цікаво! Іду до них».

25

— Доктор Кіров! Доктор Попов!

— Поважання, поважання!

— Яким це побитом?

— А от, як бачите. Гризем граніт у клініці його прехвосходительства професора Бонгефера. Уже четвертий місяць. Та ось прийшли до т. Озерського поплакати в камізел. Не вистачає грошей, а Укрголовнаука не вірить.

* Написи на стінах забороняються штрафом (нім.).

Клініка нервових та душевних хвороб мене безперечно цікавить більше⁶, але я не можу байдуже ставитись і до грошової кризи товаришів. Отже, ми робимо спільний наступ на представника Укрголовнауки. Дуже приємно було б посидіти також на лекції професора Бонгефера, побачити берлінських студентів-медиків, послухати лекцію. Взагалі поглянути хоч одним оком і на цю ділянку життя.

Лекції професора Бонгефера відбуваються щоденно, крім суботи та неділі, звичайно, в клінічній аудиторії від одинадцятої години ранку. Так ми і умовились: прийти в клініку в понеділок дев'ятнадцятого — на лекцію. Тут, після лекції, вони представлять мене професору, і я дістану дозвіл обдивитися клініку.

— Як же ви тут поживаєте, в цьому дивному Берліні?

— Ми ніде не буваємо, крім своєї клініки. Майже нічого не читаємо, крім літератури з нашого фаху. Нікого не бачимо, крім студентів, лікарів, професора та наших хворих. Нам просто не вистачає часу.

— І грошей,— скромно додав другий.

— Здається, два рази за цілий час були в театрі. А які новини в Нервовій клініці Харківського державного медичного інституту?

Я розповів їм про все, що було в нашій клініці до мого від'їзду. І дивно, якою пекуче цікавою стає кожна найменша дрібниця, коли згадується її за тисячі верстов од столиці своєї республіки, в обставинах діаметрально протилежних до обставин нашого радянського життя!

Ми довго сиділи біля грубки, де тліло вугілля. Говорили про наш далекий Харків.

26

Другого дня я дзвонив телефоном до Йоганнеса Бехера. Він ствердив, що збори «Союзу» відбудуться дев'ятнадцятого листопада. Ми умовились побачитись в одному місці раніше.

Нарешті настав вечір і я поїхав до Гергарта Поля на Уляндштрасе. Служка відчинила мені хвіртку і провела через двір до невеличкого флігеля, де жив наш новий співробітник «Гарту». В кімнаті я застав уже Вайскопфа і другого молодого письменника — Клауса Германа. Крім цих двох товаришів і самого господаря, за столиком сиділа четверта особа. То була Фрідль Сюсс. Вона розглядала

альбом українських письменників, що його я дав був Гергарту Полю три дні тому разом із листом від редакції «Гарт».

Цей альбом і став героєм вечора, принаймні — першої його частини. Власне героями вечора були тридцять шість українських письменників, що їхні портрети складають альбом ДВУ. Треба було сказати добре слово про кожного з тих письменників! Отже, моє становище було не з легких. Та я доклав усіх сил, зберігаючи абсолютну безпартійність в характеристиці творців української літератури. Майже кожного з них було відрекомендовано як славнозвісного і дуже талановитого. Хай завдячують мої колеги не лише моїй безсторонності, а й моєму поганому знанню німецької мови, що нею мені найлегше було вимовляти саме ці слова: «відомий», «талановитий», «популярний», «славнозвісний», «дуже відомий». І якщо мої колеги не хотять потрапити колись у таке прикре становище, коли їм доведеться висловлюватись про вуспівців такими самими термінами або зовсім мовчати, то хай зарані вчать інші терміни, наприклад «бездара», «письмоводитель», «московський проданець» тощо. І найкраще, коли вони вивчать ці терміни всіма мовами, бо невідомо, куди саме, в яку країну доведеться поїхати їм популяризувати українську пролетарську літературу.

Не будемо ховати: найбільші симпатії Фрідль Сюсс випали все ж таки не на долю того, хто так гаряче і героїчно, якщо не щиро, розпинався за всіх представлених в альбомі письменників, а саме на долю одного з його літературних супротивників, над чийм портретом вона найдовше зупинилася і кому просила передати особисті привітання.

Тоді, незадоволений з таких несподіваних симпатій своєї бесідниці, автор цих рядків устав і почав оглядати чудову книгозбірню господаря. Поруч книжок найславетніших авторів нашої планети, англійських, німецьких, французьких, італійських і, зокрема, книжок велетів російської літератури, стояли й переклади з сучасних російських письменників і між ними, знов-таки поруч книжок Ф. Гладкова, Бабеля тощо, стояли й книжечки Л. Леонова.

Звичайно, автор цих рядків не побачив там ні Шевченка, ні Франка, ні Українки, ні Коцюбинського, а сучасних українських письменників, бодай одного з тих, що про них допіру йшла мова, він уже й не шукав.

Так, у Німеччині зовсім не знають української літератури, і винні в цьому найбільше самі українські письменники, українські видавництва і Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном.

Одначе ми належимо до числа найбільших оптимістів у світі і тому ні на йоту не сумніваємось, що найкращі досягнення нашої літератури таки стануть відомі широкому світові, і то в найближчі роки. Бо література наша на те заслуговує.

З такими думками я й повернувся до товариства, що збільшилось тим часом іще на кілька чоловік, між якими з'явилося й дві-три дівчини, що мали до літератури, здається, не безпосередні стосунки. Товариш Вайскопф продовжував розповідати веселі історії, і все товариство дружно реготалося.

За кілька хвилин, як всі перейшли до другої кімнати, де на столі чекали вже речі, що підтримують наше життя й бадьорість, увійшов іще новий персонаж, дуже поважний, дуже толерантний і, здається, дуже очікуваний господарем.

Це був соціал-демократ Зольман, колишній міністр внутрішніх справ, а тепер член парламенту — делегат від Кельна.

Отже — вечір в товаристві соціал-демократа!

Я підрахував сили.

Серед присутніх був лише один комуніст т. Вайскопф. Господар і Клаус Герман — позапартійні. Інші, здається, також. Загадковою для мене лишилась тільки Сюзс. Мабуть, вона комуністка...

В загальній розмові поволі стали гегемонами Вайскопф і Зольман. Як і треба було сподіватися, розмови точилися майже виключно на політичні теми, лише іноді і на короткий час переходячи на теми суто літературні. І, звичайно, в центрі уваги був Радянський Союз, радянське життя, політика Кремля, ставлення Комуністичної партії до соціал-демократів тощо.

Вайскопф мав велику перевагу: він був у Радянському Союзі, він написав про свою подорож книгу, отже, свої твердження він базував на тому, що бачив, що безпосередньо мацав своїми руками. До того ж із нього блискучий бесідник, що може примусити слухачів реготатися тоді, коли це йому треба, наприклад безпосередньо після слів свого опонента, до яких варто лише додати для цього коротеньку репліку.

Соціал-демократ Зольман також, безперечно, розумна людина, і до того ж з великим досвідом.

— Ні, що не кажіть, а політика Кремля примушує бажати багато кращого,— говорить він, легенько зітхаючи.— Кому ж не ясно, що Сталін мусить шукати погодження з соціал-демократичною партією Німеччини, бо тільки ми, масова партія, зможемо не припустити війни проти Союзу.

— І збудування для цього панцирників,— ехидно додає Вайскопф.

— Ну, знаєте, панцирники. Що ж панцирники? Це справа вождів. Маси проти панцирників. І ви знаєте, що я якраз належу до лівих, що були проти панцирників.

— А коли панцирники все-таки будуються, то ви, якщо дисциплінований член партії, не можете, звичайно, протестувати.

— Бачите, треба робити те, що відповідає здоровому глуздові. Я кажу, що московським більшовикам, безперечно, вигідно було б тримати широкий фронт разом з німецькою соціал-демократією. Сталін цього не розуміє і запроваджує якраз протилежну політику. Якраз протилежну, я повторюю. Кого він слухає? Хто його інформує в справах боротьби німецького пролетаріату? Тельман? Хіба Тельман — це та людина, що сама добре розбирається в цих справах? Аж ніяк! Тельман не має даних для того, щоб інформувати Кремль, однак він це робить, і це є основна помилка... А сам Сталін не читає німецьких газет... Та й скажіть, хіба можна механічно переносити більшовицькі методи боротьби, методи, що склалися на специфічному ґрунті, переносити на наш цілком відмінний ґрунт? Ви чудово знаєте, які сильні традиції порядку панують у психології німецького робітництва й селянства. Я пригадую собі такий випадок. Кінець імперіалістичної війни. Дезорганізація фронту. Демобілізація. Початок революції. Я був тоді в Кельні і добре все пам'ятаю. Солдати масами валять з фронту і питають: «Де можна дістати штамп?» «Який штамп? Не треба ніякого штампу, ніякої печатки, йдіть додому»,— кажемо їм. «Як, без одмітки? Без штампу?» — питають вони.— «Цього не може бути! Ми вимагаємо ставити нам у наших книжках штамп!» І ми змушені були, щоб заспокоїти їхнє обурення й задовольнити якомсь внутрішній, підсвідомий потяг до порядку, змушені були ставити їм якісь профспілчанські штампи, здається «деревообробників», чи що. Натє вам штамп. Тепер все в по-

рядку, по закону. «О, це інша річ»,— відповідали вони з задоволенням.

Всі дружно зареготали. Тоді Зольман ще з більшим почуттям гідності продовжував:

— От вам психологія німецького робітництва й селянства. Спробуйте тут застосувати більшовицькі методи боротьби. Ні, треба знати маси. Пригадую собі таку картинку. 1914 рік. Загальна мобілізація. Оголошення війни. Ви уявляєте собі, що робиться на вулицях великого міста? Шалений рух. Всі живуть одним почуттям...

— Патріотичним,— кидає т. Вайскопф.

— Одним почуттям, одним інстинктом. Все біжить, струмкує, клеткотить. Ви уявляєте. І от під цей час, бачу, йде по вулиці пожежник. В руках у нього відро з фарбою і великий пензель. І хоч би він на кого звернув увагу! Хоч би захвилювався чи спитав, у чому річ! Ні! Він спокійненько собі йде, підходить до пожежного кранта й починає його методично й старанно підфарбовувати. Це його обов'язок, його служба. І він її виконує. Хай там валиться цілий світ — він мусить виконувати свої обов'язки. Це вам обличчя німецького робітника. Я ніколи не забуду того пожежника.

— Значить, орієнтація на пожежника 1914 року? — запитує т. Вайскопф під загальний регіт.

— Годі, годі сперечатися! — кидає Фрідль Сюсс.

Мене це здивувало. Як? Вона не підтримує Вайскопфа?

Я підійшов до неї, коли вона відокремилась од товариства.

— А ваша думка щодо Радянського Союзу? — запитав я одразу.

Вона посміхнулася.

— Насамперед ви мусите визнати, що Зольман дуже розумна людина. Ні? Він дуже дотепний і дуже розумний. Адже правда?

— Я не збираюся цього заперечувати. Але навіщо ви відповідаєте запитанням на запитання?

— Гаразд, я скажу вам свою думку, якщо вона цікавить. У вас немає демократії. Більшовики задушили демократію. Вони не дають писнути нікому, хто тримається інших політичних поглядів.

— Стривайте! Ви маєте цілковиту рацію щодо «інших політичних поглядів». Наприклад, фашистові чи соціал-демократові, що підтримує імперіалістичну політику буржуа-

зії, у нас не дадуть і писнути, бо ж у нас — диктатура пролетаріату. Отже, ви маєте цілковиту радію. Але з демократією у вас непорозуміння. Ніде пролетаріат не має кращої можливості здійснювати принципи найширшої демократії, як у своїй пролетарській державі, цебто поки що тільки у нас, у Радянському Союзі. Хіба ви будете заперечувати цю істину?

— Так. Я буду заперечувати цю «істину». Між іншим, як вам подобаються німецькі жінки?

— Власне... що ви хочете тим сказати? Адже ви також німкеня?

— Ну, ні. Я парижанка. Тільки працюю тут. Але як вам подобаються тутешні жінки?

— Я... власне не знаю, що вам сказати... Про яких жінок ви питаєте? Адже ви — комуністка?

— Я? Ха-ха-ха-ха! Я — комуністка?

Чи треба казати, що я вже й сам прекрасно зрозумів свою прикру помилку? Але я все-таки для чогось запитав:

— Значить, ні?

— Я соціал-демократка!

Ну да, я так і знав. Ще як почала вона говорити про «демократію», знав, догадувався, з ким маю справу. Але подумав, що вона ж працює з товаришем Готоппом... Не може бути...

Ні до того, ні після того я не був такий здивований і... неприємно вражений. Мені лишилося тільки сказати всю правду, що я думаю про її партію. Я закликав на допомогу товариша Вайскопфа і сказав кілька гірких для соціал-демократки слів.

Була вже друга година ночі. Гості розходились по домівках.

27

Коли ранком ми з Петером Кошем підійшли до Пруського ландтагу і ще здалека побачили постать Альберта Готоппа, я вирішив нічого не говорити т. Готоппу про вчорашню вечірку.

Та він спитав мене сам:

— Сподіваюсь, вам було весело?

— А ви чом не прийшли? То й побачили б.

— Е, це інша річ.

— Хоч би були попередили, що працюєте з соціал-демократами. Вас тут не розбереш, німців. Куди ми тепер ідемо?

Він доброзичливо засміявся.

— Нічого, ви мусите бачити все і зустрітися з різним товариством. А тепер — ідемо на конференцію «Червоних фронтників». П'ята «Гауконференц» Берлін — Бранденбург. Вона засідає тут, у приміщенні ландтагу. Ви, напевне, скажете товаришам двоє хороших слів, і це буде дуже до речі. Отже, давайте умовимось про тези вашої промови, яку я охоче перекладу аудиторії.

Роздумувати зовсім не було часу. Ми зайшли до вестибюлю і, присівши десь у затишку, склали тези. Петер Кош, я і Альберт. Потому ми дістали картки — на конференцію. Зайшли до зали.

Я так звик уже бачити робітничі збори в локалях, що присутність кількох сот фронтників у цій розкішній залі ландтагу здавалася мені просто неймовірною. І не так присутність, як їхні промови.

Після короткого мого слова і відповіді на нього, президентія виділила делегатів — вітати робітничі збори, що зібралися в циркові Буша на свято десятиріччя комуністичної газети «Роте фане». Від конференції пішло четверо фронтників і нас трое. Разом сім чоловік.

Це було вісімнадцятого листопада об одинадцятій годині зранку.

Ми сіли на автобус і весело подорожували з півгодини, поки дісталися цирку. Фронтники. Які це чудові люди! Міцні й веселі. І кожний з них любить свою організацію, старається, щоб його цуг був найкращий поміж всіма цугами. Якщо буржуазія чи її лицар — соціал-демократія — надумає розігнати їх, то це ще дужче їх зреволюціонізує!

— Ось ти слухай, — шарпнув мене за рукав Петер. — Цей товариш просить приїхати до них позавтрьому, до їхнього цуга, неодмінно. Вони покажуть тобі прапор від робітників столиці України.

— Що ти мелеш?

— Мой! Кажу тобі — від харківських робітників мають прапора. Бо з них був дехто в Харкові. І просять тебе неодмінно приїхати.

— Так, це я прошу від імені цілого цуга. Я можу вам подарувати на знак пам'яті оцього ножика. Він годиться навіть голитися. Це є «разірмессер». Хочете?

Це говорив до мене літній, уже поважний фронтовик. Ножик мені так сподобався, що я не знав, як за нього й дякувати товаришеві. На жаль, мені не було чого подарувати йому.

— Отже, позавтрьому? — ще раз запитав він.

Ми погодились.

Біля цирку стояло дуже багато людей і немало зеленої поліції. Люди не могли добитись усередину, бо там було вже повно по вінця, а поліція стояла «так собі», ради свята. На всякий випадок вона мала при собі добрі палиці й досить куль. І нічого на шуцманських обличчях, крім готовності кожну хвилину стати на оборону порядку, не було написано. Та зрештою для благонадійного громадянина гінденбургівської республіки й цього «напису» на шуцмановому обличчі було досить. Він (громадянин) не перся, обходив подалі це зборище. Що ж до робітників, то їх не могли стримати ніякі сили республіки. Робітники зайняли кожний сантиметр у циркуві Буш, переповнили ще кілька інших приміщень у пролетарських частинах міста і все-таки, не вмістившись і в тих залах, товпились знову коло дверей цирку.

Нашу делегацію через силу втиснули в середину. Свято ще не починалося, отже, ми мали час обдивитися навколо. Цирк Буш розраховано не знаю на скільки тисяч чоловік, але сиділо й стояло там тисяч із вісім.

Біля естради купчилися співробітники редакції «Роте фане», найактивніші робкори, представники різних делегацій і дехто з пролетарських письменників. Тут мені вперше випало познайомитися з Карлом Грюнбергом⁷ та з Йоганнесом Р. Бехером⁸, з котрим учора ми умовлялися телефоном про зустріч. Товариш Готопп тим часом уже встиг домовитися з президією про виступ «представника українських пролетарських письменників» з привітанням і зараз, блискаючи очима, повідомляв мене:

— Ви маєте слово після двох промовців. Кажіть швиденько, що ви говоритимете, щоб я міг вас перекласти. Де ваш товариш? Хай іде на підмогу.

Словом, не доводилось сперечатися. Ми знову склали тези і стали чекати на початок свята. За кілька хвилин товариш Сланг⁹, відкриваючи свято, повідомив, що з церков уже повиходили, уже минуло пів на дванадцятую, і тепер сміливо, мовляв, можна починати...

Тисячі робітників загули реготом і досить міцними репліками на адресу патерів і ксьондзів.

— В чім річ, Петере? Я не розумію, чому не можна було починати, доки не повиходять із церков? Невже чекали на тих робітників, що пішли в кирхи та в костьоли?

— Е, ти смієсь? Де чекали! Дурниці! Хіба ти не знаєш, що тут ніхто не має право нічого робити, доки не одправиться в церквах? То є капіталістична країна, мой! Ти все забуваєш. Релігія тут під обороною держави. Якби були почали, то поліцаї ся втрутили б...

Він, ніби ілюструючи свої слова, сердито заворушив ву-сами.

— Але диви, скільки їх тут! — додав він, обводячи очима робітників, що поволі стихали, готуючись слухати промовців.

І вже відразу почувалося, що це власне не свято. Це — бойові збори, що мають поглянути на пройдений шлях, згадати в день десятої річниці центрального органу комуністичної партії фундаторів цього органу Карла Лібкнехта та Розу Люксембург; перевірити свої сили і дати обіцянку бути завжди, кожної хвилини готовими кинути ці сили на боротьбу за справу пролетаріату, за яку загинули фундатори «Червоного прапору», дати обіцянку не спинятися ні перед якими труднощами, аж доки не дійдуть остаточної перемоги, що для неї знаряддя кується в «Роте фане».

Нам розповіли, що за годину до початку зборів, як тільки відкрилися двері цирку, приміщення переповнилось робітниками протягом кількох хвилин. Тим часом трамваї та автобуси підвозили раз у раз нові й нові сотні робітників. Тоді ухвалили зробити одночасно другі збори в «Sophiensälen», паралельно збори десь ще по малих залах. І, незважаючи на те, що багато сот людей, що приходили до цирку, та, не вмістившись, повернули додому, не знаючи про паралельні збори в «Sophiensälen», там також було до краю переповнено.

Всі ті приміщення, виявилось, були замалі, щоб умістити читачів «Роте фане». Товариш Сланг, відкриваючи збори, мав повне право підкреслити, що такі збори свідчать про міцний зв'язок берлінського пролетаріату з комуністичною партією та її центральним органом.

Після цього, звичайно, заграв оркестр. Це був струнний «російсько-український оркестр». Грав він відомих уже нам революційних пісень.

А потім збори вислухали доповідь товариша Піка¹⁰, що говорив про значення десятої річниці органу комуністичної партії Німеччини, органу, що так відважно показував шляхи німецькому пролетаріатові в його боротьбі з капіталом протягом цілого десятиліття, коли пролетаріат підіймався, зазнавав поразок, гартувався духом і нині підіймається знову.

— Десять років «Роте фане»! Десять років боротьби проти контрреволюції, проти буржуазії, проти класової зради соціал-демократів, десять років боротьби за організацію революції. Протягом цих десяти років упали численні жертви з лав свідомого пролетаріату. Фундаторів центрального органу комуністичної партії Лібкнехта і Люксембург замордовано. Ми згадуємо їх і тисячі інших жертв, і тих класових борців, що сьогодні, через десять років після листопада 1918 року, ще гниють у в'язницях республіки...

— Республіки! Чорт... Теж республіка...— кидає хтось злісну репліку.

Товариш Пік нагадує, що місце, де відбуваються збори, це місце історичне. Тут, у циркові Буш, радились робітничі та вояцькі ради про долю революції. На цьому місці промовляв Карл Лібкнехт. Він застерігав тоді:

— Будьте напоготові, товариші! Контрреволюція вже під вами.

То була контрреволюція, що її 10 листопада тут обрали! «Роте фане» крикнула тоді робітникам: «Не випускайте з рук! Доведіть справу до кінця. Створіть із половини цілу революцію».

Але тоді ще не було великої масової організації, щоб повести німецький пролетаріат до перемоги.

Проте ні Еберт, ні Шейдеман, ні Носке, ні Вельс не змогли навіть кров'ю загасити той вогонь боротьби, що спалахнув у робітничих серцях. «Роте фане» йшла попереду робітничих лав, як керівник, як гучномовець більшовизму.

— Організувати революцію — ось завдання, що стоїть перед «Роте фане». Що густіше зберуться маси навколо «Роте фане», то легше, то краще буде проведена пролетарська революція.

Товариш Пік змальовує окремі етапи десятилітньої безперервної боротьби. Підкреслює ті завдання, що їх треба виконати для того, щоб звільнити шлях до остаточної

перемоги. Вказує на потребу докласти всіх сил для боротьби проти соціал-демократів — ворогів Радянського Союзу.

— Під керівництвом комуністичної партії Німеччини та її центрального органу «Роте фане» класово свідомий пролетаріат повинен організувати свій непоборний червоний фронт!

Тисячі загули.

Тисячі вітали «Роте фане», Комуністичний Інтернаціонал, комуністичну партію Німеччини, Радянський Союз і більшовицьку революцію.

І от, після цього довелось говорити людині з Радянського Союзу...

Говорити з трибуни перед морем пролетарів, бачити, як воно грізно хвилюється, відчувати єдиний з ним трепет і разом із тим пам'ятати, що сказати ти маєш право дуже мало, що ти не маєш права навіть крикнути: «Валіть зрадників соціал-поліцаїв!»

В такому страшенно тяжкому становищі опинився я, коли довелось мені, після промови т. Піка, вітати німецьких товаришів від українських пролетарських письменників, робітничих кореспондентів і пролетарів. Промовляти після того, як інші вже запалили аудиторію гострими бойовими кличами, як гасло диктатури пролетаріату вже пролунало тут під грім оплесків і могутній спів «Інтернаціоналу».

Чужинцеві, що подорожує з культурно-науковою метою, не дозволяється кликати німецьких пролетарів до збройного повстання проти диктатури буржуазії. Хто ж цього не знає? Якщо б мандрівник про це забув, то йому б далі не мандрувати.

Але хто може заборонити тому мандрівникові розповісти про диктатуру пролетаріату в його країні? Хто може заборонити йому згадувати шлях героїчної боротьби, в якій український пролетаріат разом з пролетаріатом російським та з пролетарями інших братерських народів здобув собі владу?

Ніхто!

Ніхто не може заборонити мандрівникові розповісти про велетенське соціалістичне будівництво, в якому зростає СРСР, про велике творче піднесення робітничо-селянських мас на його батьківщині і передавати привіт німецьким робітникам у їхній тяжкій і героїчній боротьбі.

З цього права може користатися кожний мандрівник. І чому б не скористався був з нього автор цих рядків? Не винен же він, що робітники дуже уважно і дуже прихильно слухали те привітання, може навіть уважніше, ніж того хотілося б блискучим соціал-демократичним шуцманам.

Я не дивувався, коли товариш Готопп, користаючись уже з свого права перекладача не зовсім точно перекладати кожне слово, де в чім доповнив мою нейтральну промову, підпалив її кількома гаслами і море робітничих рук захвилювалось, а в стіни ударились вигуки:

— Хай живе Радянський Союз!

Потому виступало багато товаришів, між ними були представники різних націй, але всі вони говорили однією мовою — мовою пролетаріату, що йде на штурм стабілізованого капіталу.

Воістину велике свято робітничої солідарності! Не можна було не вірити, не можна було не відчувати, що німецькі пролетарі здатні в ближчий час десь виступити на барикадах.

Ніби іскра пролетіла в приміщенні, коли гамбурзькі «синьоблузники» розпочали свою інсценівку, що примусила всіх пережити ще раз ті дні, коли руки пролетарів були вже над горлянкою визискувачів.

Збори тут-таки виголосили братерську солідарність з рурськими робітниками, пообіцяли їм підтримку в їхній страшній боротьбі.

Соціал-демократичний поліцай-президент, мабуть, сподівався на таке. Він своєчасно заборонив збирання грошей на користь рурських страйкарів. І коли, незважаючи на ту заборону, зборщик пішов-таки між рядами, а робітники найрішучіші почали реалізувати свою обіцянку, то поліція не менш рішуче заарештувала зборщика і... припинила «непорядок».

В резолюції, що її ухвалили перед цим збори, між іншим говорилося:

«Виголошуємо рішучий протест проти ухвали рейхстагу будувати панцирники і проти пропозицій соціал-демократів, що ніби також не підтримують панцирників, але роблять це так, щоб тільки затушкувати справу. Це підтверджується ще тим фактом, що соціал-демократична фракція висловила довір'я генералу Гренеру після того, як він на рейхстагу розвинув буржуазну воєнно-імперіалістичну програму...»

— Геть соціал-демократів, зрадників робітничого класу!
Так відбувся день десятої річниці «Роте фане». Героїчна газета вступила в 11-ий рік бойової діяльності. Перед нею майбутнє, як перед цілим пролетаріатом Німеччини. Але до того майбутнього — тяжкий шлях боротьби, заборон, арештів і конфіскацій*.

Боротьби! Хіба це може злякати робітників, що вальють старий світ?

Хіба це може їх зупинити?

— Сила! — філософічно зауважив Петер Кош, виходячи з цирку.— Вже та сила, як вибухне, то най ся тримають пани капіталісти.

Ми йшли мовчки, не хотілося відповідати на справедливе Кошове зауваження.

Хотілося зосереджено, напружено передумувати все, що ми бачили, що нас так сильно схвилювало півгодини тому.

А ще за півгодини довелося мені провадити таку розмову.

Якось випало обідати разом із сином нашої господині, молодим інженером Крайенбрінг, що працює на великому індустріальному підприємстві. Цей ввічливий панич досить весело запитав мене:

— Де це ви ходите, пане докторе? Хе-хе...

Я переконаний, що він думав про веселих дівчат у затишних кафе. Він навіть усміхнувся поблажливо. Розумію, мовляв: «Треба ж скористатися з європейської культури». І я вирішив розчарувати його.

* Як відомо, соціал-демократичний поліцай-президент Цергібель після розстрілу робітників на вулицях Берліна в першотравневі дні 1929 року закритим був «Роте фане» на сім тижнів. Заарештовано й тих товаришів, що з ними зустрічався автор. Саме коли друкується ця частина «Голубів миру», ми читаємо в «Комуністі», № 43 (2829), 25.IV 29 р.: «Берлін. 24. Після семитижневої перерви знову вийшла «Роте фане». В номері — листи робкорів і резолюції зібрань, де робітники заявляють про свою відданість компартії та її центральному органу. Після арешту головного редактора газети Гірша заарештовано також другого редактора г. Сланга. «Роте фане» пише, що такої долі зазнають ще деякі редактори. Гірш і Сланг заарештовані з розпорядження вищого прокурора по обвинуваченню в «спробі державної зради». «Спробу» прокурор вбачає в ряді статей, опублікованих в «Роте фане» напередодні 1-го травня».

Отже, соціал-демократичні «миротворці» невтомно роблять свою ганебну справу та ще й пурхають, як «голуби миру», над в'язницями, куди вони кидають представників німецького пролетаріату.

— Вивчаю Німеччину,— відповів я.

— Вивчаєте, хе-хе... Що ж ви саме вивчали? Власне, кого ви сьогодні вивчали?

— Робітників.

— Що?

— Робітників,— кажу.

— Цебто... як?

— А дуже просто. От пішов на мітинг з приводу десятиліття «Роте фане». Дуже ловко. Робітників сила. І видно, чим вони живуть, як мислять, на що сподіваються. На мене, принаймні, вони справили велике враження.

Я зачепив шматок закуски й поклав собі на тарілку. Мій співбесідник не рухався, так і тримав ложку, піднесену догори.

— Ви жартуєте,— промовив він згодом.

— А чого б мені жартувати? Правдивіш, чого б мені не піти на мітинг? Хіба це заборонено? Адже я цікавлюся всіми сторонами громадського життя сучасної Німеччини. Сьогодні я був на робітничих зборах, завтра зранку піду на лекцію професора Бонгефера, а увечері — на засідання Союзу пролетарських революційних письменників. Чи, може, ви гадаєте, що досить з нас було б походити по кафе, театрах і музеях?

— М-м... я цього не кажу. Звичайно, треба вивчати всебічно. Але в тім то й лихо, що в с е б і ч н о вам все-таки не вдасться побачити Німеччину. Не вдасться вам побачити її мозку, тих шарів суспільства, що рухають Німеччину вперед, творять, відроджують її. До цих людей, звичайно, вам дуже тяжко потрапити... Ви згодні зі мною?

— Ви говорите про буржуазну інтелігенцію, нарешті, про самого власника заводу, що «творить» і «рухає»?

— Та хоч би й так.

— Да-а, мабуть, він не прийме мене в своєму кабінеті. Дуже шкода, я, значить, не побачу справжньої Німеччини... Та все ж таки з паном інженером, коли не з самим його господарем, я ось маю приємну можливість провадити бесіду.

— Ну, що ви... Хе-хе... Ми ж з вами зовсім по-приятельському.

— Дуже дякую... Отже, я з цього й користаюся... Чи не будете ви ласкаві сказати, як ви почуваете себе на виробництві? Як вам працюється, чи задоволені ви морально?

— Будь ласка! Дуже добре. Цілковите задоволення. Мене обіцяють швидко перевести на великий самостійний відділ. Справу поставлено у нас зразково. Ніхто не має права спізнитися ні на хвилину...

— А скільки одержують робітники середньої кваліфікації? Взагалі — умови їхньої праці й життя. Чи вистачає їм, і взагалі як вони себе почувають?

— Робітники? Нічого, знаєте. Власне, я в політику ніколи не втручаюсь. Політика — не моя справа.

— А, ну тоді, звичайно, коли не втручаєтесь...

Так закінчилась наша розмова на соціальні теми з молодим інженером великого заводу.

28

В Берліні були випадки, коли робітничих дітей загризали пацюки. Батьки були на фабриці, а діти залишалися вдома — замкнені в холодній комірчині, де, як відомо, з однієї нори може вилізти багато голодних пацюків з гострими зубами. Батько й мати на фабриці, відроджують капіталістичну промисловість, що справді встає з руїни буйним колосом, висмоктуючи соки з м'язів і костей німецького робітника.

Чи варто наводити цифри для ілюстрації дивного економічного, промислового розвитку Німеччини? Розвитку, що не підлягає жодному сумніву і переконливо свідчить про те, як може востаннє спалахнути й підвестися вгору післявоєнний капіталізм, підвестися на піску тимчасової стабілізації, покропленої живою кров'ю робітника і його дітей.

Не варто. Цифри і назви трестів, синдикатів, об'єднань великих підприємств можна легко знайти в будь-якій соціалістичній брошурі, написаній поважним фахівцем, економістом, ученим. Не будемо по-дилетантськи їх переписувати й глумачити. Ми боїмося гніву читача, що, взявши до рук книгу, наприклад Пауля Уфермана «Германський сталевий трест» чи книжку іншого поважного автора під назвою «Сучасна Німеччина», й перечитавши там захоплюючі розділи про німецьку промисловість, може справедливо сказати на нашу адресу:

— Так ось звідки ви берете «вражіння», уредні мандрівники!

Але про пацюків там немає. І тому ми дозволяємо собі подати цю картинку з життя-буття столичного робіт-

ника гінденбургівської республіки так, як ми її собі уявляємо після деяких деталей, що їх нам виклав Петер Кош.

Рівно о шостій ранку, коли клапоть осінньої мряки ще висів над вікном п'ятого поверху, в тісній, темній комірчині прокинулись маленькі діти.

— Татусю! — покликав хлопчик, зовсім маленький хлопчик.

Але татусь не обізвався. Він був на фабриці, куди не можна спізнитися ні на хвилину.

— Мамо! — писнула малесенька дівчинка, майже немовля. — Де ти, мамусю? Я хочу їсти.

Але мамуся також не обзивалася. Вона теж була на фабриці. Тоді маленькі дітки заплакали. А далі повилазили з-під лахміття, давай гратися на підлозі. Вони вже звикли жити без няньки, без мами, без тата й без догляду. От за кілька хвилин із тої он дірочки вилізе тваринка з гострою мордочкою й довгим хвостиком і почне швидко все обнюхувати, перебігаючи з кутка в куток. Як на неї чимось кинути, то вона сховається, потім знову вилізе і почне своєї.

Така з нею розвага...

І справді. Тваринка висунула з нори гостру мордочку, понюхала повітря і швидко вибігла на середину кімнати.

— Ой!

Це скрикнула дівчинка, бо та сіра тваринка пробігла повз неї і зачепила її хвостиком.

— Ге! Ти дивися, он і друга! — сказав хлопчик. — І... третя... — прошепотів він, і очі йому поширились від жаху.

Справді. З нори вилазили один по одному великі пацюки. Їхні спинки тьмяно виблискували під кволим світлом ранку. Пацюки вилазили табуном, як бандити, й швидко й рішуче, ніби за точним, зарані виробленим планом, готувалися до наступу на двох поживних істот, що з криком тікали на ліжко.

Вони ще ніколи не бачили стільки пацюків, як сьогодні. Півкімнати встелено ними, ворухиться, пищить, вишкірюється гострими зубами.

— Лізе один на ліжко! — крикнув хлопчик.

Але дівчинка і без того вже була перелякана на смерть і тільки впивалася пальчиками в хлопцеве тіло, шукаючи порятунку на його вузьких грудях.

А пацюки, пославши одного найстаршого на розвідку, не барилися й самі. Вони давно вже готувалися до на-

ступу на цю комірчину, де живуть дві істоти, що їх можна загризти великим табуном.

Швидко, швидко, один по одному шкрябаються на ліжку, хижо пишуть.

Хлопчик кидає на них подушкою, махає руками.

Це не спиняє їх. Вони сунуть уже сірою лавою, впираються білими гострими зубами в ноги, в руки, в очі... Лізуть по всьому тілу, кров роздрочила їх, вони весело пишуть і починають рвати свіже м'ясо.

В напівтемній комірчині, на п'ятому поверсі, відбувається веселий бал пацюків.

І коли повертаються через дев'ять годин стомлений батько і виснажена мати, то в кімнаті лежать недогризки їхніх дітей.

Пацюки лікувато ховаються в норі...

З тихим зойком безсилля мати падає на порозі неприємна. Батькові ворухиться на голові волосся і з рук поволі висувається газета, що в ній надруковано ухвалу будувати панцирники для захисту гінденбургівської республіки.

Так от: цю картинку ми й пригадали собі, коли увечері, на зборах однієї робітничої української організації, куди ми пішли з універсальним Петером Кошем, одна робітниця з колишньої Катеринославської губернії запитала мене:

— Чи то правда, що той... що на Радянській Україні і в Росії кожна жінка мусить примусово на рівні з мужчинами йти на роботу, а дітей мусить обов'язково нести в дитячі ясла? Що то воно таке за ясла? Для чого то примушують жінку?

Була це літня вже робітниця-комуністка. Емігрувала вона з України давно, ганяючись за своєю долею, мов невірною тінню. В Німеччину потрапила з якоюсь іншою країни, з Туреччини, здається. Бойова, але «щоб дуже грамотна, то ні».

— Отже, не сердьтесь, а об'ясніть. Як нам тут буржуазні газети кажуть фальш, то ми знаємо, що то фальш, але об'ясніть ви, як ви от ізвідти приїхали, то об'ясніть.

Тоді я розповів їй про пацюків.

— Було. Аякже! Це було в нас. На якій це штресе, Петере? Аякже, було...— сказала вона.

— А на Радянській Україні і в Росії цього ніколи вже не може бути і не буде,— одповів я цій товарищі і з'ясував, що то за штука така дитячі ясла.

Ранком я, настроївшись на студентський лад і захопивши великий зошит для нотаток, помандрував на лекцію проф. Бонгефера.

Перед парадними дверима «II Medizinische Klinik», де стоять погруддя Траубе та Фрідріха Крауса, я зупинився, щоб трохи поміркувати на тему про тяжку медичну науку та її складні перипетії і обдивитися будівлі клінік Шар'єте. Тут я сумно похитав головою, згадавши свою працю про кінестезію шкіри, ту саму працю, що так довго й терпляче чекає, коли ж її, нарешті, буде закінчено.

Треба сказати, що в згаданих будівлях, як і слід було чекати, все було кстроці і нічого не було особливого.

Милосердна сестра показала мені вхід до нервової клініки і я, разом з кількома студентами, піднявся на другий поверх, де міститься аудиторія.

За п'ять хвилин до початку лекції майже всі студенти були на своїх місцях. Саме на своїх, бо я, сівши, звичайно, на чуже, мусив був поступитися ним і пересісти на інше, коли з'явився власник цього місця і сів на нього пожувати перед початком лекцій свій бутерброд.

Я подумав: «Як це чудно, що за п'ять хвилин до початку лекції всі студенти — на своїх місцях! У нас вони приходять часом не за п'ять хвилин до початку, а за три хвилини до кінця. Зате у нас мало не кожний студент має громадські навантаження, одне чи десять, це не важливо, працює в предметово-плановій комісії, засуджує (і справедливо!) старі методи викладання, сперечається з професурою і вказує їй на її хиби, взагалі виявляє своє громадське обличчя. Невже він не має після цього права спізнитися на лекцію на п'ять-п'ятнадцять хвилин або не прийти, або й не ходити зовсім? Має! І не лише право, він має навіть досить громадянської мужності, щоб, не пішовши на лекцію, попросити товариша відзначити його все ж таки в спискові тих, що відвідали лекцію... Не розумію тільки, чому з такими «активними» й хвацькими парубками бореться профком, партколектив, академвідділ, деканат, правління вишу? Хай би собі...»

Мої думки порвалися від енергійного жування сот із півтора бутербродів. Це студенти зміцнювали свої духовні сили перед тим, як сприйняти чергову дозу науки.

«Бутерброди — це, безперечно, досягнення західноєвропейської культури... Наш студент його не має, і це дає йому право являтися на лекцію не раніше, а пізніше на кілька хвилин. Однаково-бо, що ж він жуватиме? Хіба що граніт?» — знову подумав я, пригадуючи невисокий розмір наших стипендій і високу ціну підручників.

Далі я звернув увагу на зовнішній вигляд студентів. Всі вони добре повдягані, і що їм не треба нікому доводити свого ворожого ставлення до міщанських забобонів, то в кожного з них комірць зав'язано хоч би й дешевою краваткою.

«У нас, то вже ні,— думалось мені з цього приводу.— У нас не лише деякі студенти, а навіть деякі професори, щоб довести свою ворожість до міщанства і свою відданість робітничому класу, не зав'язують комірця краваткою, а так і залишають його, з шпонькою, що теліпається на ланцюжкові в одній петельці. Вигляд їм від цього стає справді «пролетарський». Але це їх не рятує. Партколектив та інші студентські організації таки вгадають: «підроблюється, братишка».

Однак не в кого з студентів не бачу я ознак приналежності до будь-якої корпорації.

Як відомо, в Німеччині, а зокрема і особливо в Берліні, тих корпорацій до смутку. От, наприклад, «Кор», куди вступають сини великої буржуазії, дворяни тощо. Дорога корпорація. Туди будь-кого не приймуть. Сто відсотків монархістів.

Друга «Burschenschaft» («Земляцтво») — корпорація чоловік на 30—50 студентів. Це вже значно поступовіша корпорація. Монархістів у ній лише — дев'яносто відсотків.

«Landmannschaft» — тут більшість із сільськогосподарських академій. Монархістів тут відсотків на два, а може, на п'ять більше чи менше — яка різниця?

Далі — Гімнастичне об'єднання (Turnenschaft).

Далі — ...ну, «і так далі».

У всіх цих корпораціях — скажена дисципліна. Люди б'ються щоденно по чотири години на шпагах (Paukboden). Виховують із себе вольових фашистів, завзятих монархістів тощо.

Коли хто лякається такої дисципліни й таких методів виховання і взагалі дещо розходитьсь з настановленням цих корпорацій, то вступає до «чорного об'єднання» — Schwarze Verbindung, що протистоїть всім цим корпора-

ціям. Тут закони, що зобов'язують добре й міцно пити, не мають тієї сили, що в інших корпораціях. Дуелів у цій корпорації також немає.

Поза цими є ще організація «веслувальників» (Akademische Ruderverein), організація «човнів на вітрилах» (Akademische Segelverein) тощо.

Та медики — люди науки і бутербродів. І хоч про них не можна категорично заявити, перефразувавши українського професора М. Зерова, «що їм «корпорація» і що вони «корпорації»?», — принаймні не можна цього заявити так категорично, як шановний неокласик категорично заявив, здається, про наше радянське студентство й молоді культурні сили — «що їм Гекуба і що вони Гекубі?», та все ж доводиться визнати, що медики більше уваги віддають своїм клінікам, ніж «корпораціям».

Отже, вони готові приступити до слухання лекції.

Між іншим, вона має починатися рівно об одинадцятій годині. Зараз уже сімнадцять хвилин на дванадцятую, а професора ще немає в аудиторії.

З цього приводу я мимоволі думаю: «Скільки разів я чув оповідання захоплених мандрівників про абсолютну, непогрішиму німецьку точність, про те, що потяг у Німеччині не може спізнитися, що візників у Берліні немає і не може бути etc... Як бачимо, все це не зовсім відповідає дійсності. Спізнитись може не лише потяг (факт!), а навіть професор (теж факт!), візники не лише можуть бути, а таки є... Але це не стосується лекції...»

Професор увіходить до аудиторії рівно, пунктуально... в двадцять хвилин на дванадцятую. Нумо ж приглядатись до методу викладання.

Насамперед він викликає на передню лаву п'ятьох чи шістьох студентів-кураторів. Так. Точнісінько і в нас так. Далі з палати привезли на ліжкові хвору. Професор розпитує її, як вона себе почуває, а ми тим часом дивимось на нього, уважно вивчаючи зморшки на вченому обличчі.

Різниця в «методах» поки що немає.

Він сивий, хоч волосся для сивини уже не так то й багато залишилося; з коротко підстриженими вусами, хоч ми звикли говорити: «голене німецьке обличчя», в розмову пенсне, хоч мода, як відомо, пішла тепер на рогові о к у л я р и. Говорить тихо.

Словом, обличчя професорове нагадує мені архітектора

Дашкевича, що буде в Харкові будинок письменників «Слово».

Так хоч і дуже вабить мене ця прекрасна тема (будинок письменників «Слово», що восени 1929 року має бути, нарешті, закінчений), але не будемо відхилятися вбік, нумо слухати лекцію.

Хвора — морфіністка. До речі, ще перед лекцією один студент, що з ним ми викурили були пару сигарет, розповідав мені, що в Німеччині сила морфіністів, кокаїністів і інших наркоманів. Кокаїн у високій ціні. Неймовірно високій, особливо рівняючи до передвоєнного часу.

— А чи у вас, в радянській республіці, також багато нюхають кокаїну? — питав мене цей симпатичний юнак.

— Ні, — кажу. — Якщо хто й нюхне коли, то це напевне один із тієї «корпорації» люмпенів, що звуть кокаїн «марафетом». А так порядній людині немає причин нюхати. Більше під шкіру пускаємо задля анестезії. А нюхать навіщо ж?

— Е, а в нас нюхає часом і порядна. От лікарня Віттенгау. Там спеціально для наркоманів. Дуже багато кокаїністів. Бо, знаєте, умови життя. Чесній людині тяжко жити. Моральні умови тяжкі. Взагалі доля нашої батьківщини многостраждальна...

Він сумними очима посміхнувся. Я дуже шкодував, що ми не могли продовжити нашої розмови.

Професор, оглянувши хвору й продемонструвавши студентам її добрий вигляд та веселу вдачу, велів одвезти її назад до палати.

— Ви бачили майже здорову жінку. Ми вилікували її абортивним способом. Обірвали відразу морфій, хоч серед широкої публіки існує неправдиве уявлення (*falsche Vorstellung*), ніби морфіністи не можуть знести такого методу. От вам наочний доказ. В нашій клініці ми застосуємо тільки цей метод і з добрими наслідками.

«І в нашій клініці, — думаю собі, — прекрасно володіють цим методом, але зовсім не тільки ним користуються».

Подумавши про це і, таким чином, одволікши увагу від професорового пенсне, я почав вивчати інших слухачів. І тут я відчув одверту радість: німецькі студенти зрівнялися з нашими! А саме: дехто слухає, а дехто, поклавши голову на руки, лежить так, схилившись на парту, і не відомо, про що він мріє... Очі йому свідчать про те, що його увага десь далеко, далеко за мурами цієї тихої аудиторії.

Нарешті, монотонність лекції починає хилити на сон навіть деякого з тих, що прийшли сюди з великим «зошитом для нотаток».

Який ще може бути гірший скандал для мандрівника, як заснути на чужині, в аудиторії, під час лекції?

Та цього не трапилось саме тому, що під цей час, як почало «хилити на сон», кілька студентів з горішньої лави для чогось піднялись і вийшли з аудиторії, не дочекавшись кінця лекції.

«Знову зрівнялися. Так і в нас іноді буває»,— подумав я.

Тоді професор, звертаючись до тих, що виходили, і до решти аудиторії, сказав:

— Мої панове, ви заважаєте нам працювати.

Студенти на знак солідарності з професором і протесту проти тих, що порушили спокій, раптом затупотіли злегка ногами — одну мить, і знову все тихо.

Лекція гаразд закінчується.

Ми зустрічаємось з товаришами Поповим та Кіровим і виконуємо наш план. Але годі про клініку. В ній так само нервово хворі, як і в нашій. В психіатричному відділі такі психічно хворі, як у нас на Сабуровій дачі або в п'єсі сучасного українського драматурга Куліша «Народний Малахій». Отже, варто читачеві подивитись Кулішеву п'єсу, щоб мати уявлення про божевільних¹¹. Тому не будемо їх змальовувати. Не варто описувати й інших лекцій, що їх я одвідав. Замість морфінізму мова мовилася в інший раз про параліч Ландрі і, якщо це хоч трохи задовольняє читача, то я дозволю собі поставити на цьому розділі крапку і перейти до справ літературних.

30

Локаль «Шульц» міститься на Елізабетштрассе, де не дуже багато ліхтарів і зовсім не великий рух елегантних таксі й приватних автомобілів.

Отже, тут спокійно можуть засідати пролетарські письменники. Локаль, хоч добре тут відомий, але не дуже помітний з вулиці. Я потрапляю до нього тільки за допомогою доброї старої німкені, що ласкаво показує мені вхід до цього затишного кутка.

Перша — низенька, але досить широка кімната з буфетом. Тут можуть сторонні люди, що їх не обходять справи пролетарської літератури, спокійно пити собі пиво. На две-

рях до другої зали стоїть столик. За столиком — дві симпатичні молоді дівчини. Вони просять заповнити анкету й дають мені матеріали: реферати Бехера, Карла Грюнберга, Курта Клебера, товариша Сланга, проект статуту і інші матеріали з'їзду. Я виконую всі формальності, що їх повинен виконати кожний делегат з'їзду, і входжу до зали.

Це — ще ширша від першої, але така само низенька зала і так само заставлена столиками, за якими вже сидить понад півсотні народу.

Я зустрічаю товаришів Вайскопфа та Поля, і мені здається, що я знайомий з ними тисячу років, — так приємно зустріти поміж зовсім незнайомих хоч трохи знайому людину. Та ось і т. Грюнберг — автор великого роману «Рур, що палає» («Brennende Ruhr»).

Учора він пообіцяв мені подарувати цю свою книгу і сьогодні свою обіцянку виконує. Йому бажано було б, звичайно, побачити свій роман в українському перекладі і в виданні Державного видавництва України. Але як я можу пообіцяти йому таку річ, коли не маю хисту читати в серці ДеВеУ? В кожному разі з товариша Грюнберга — великий оптиміст, і навіть б мені здалося руйнувати його надії? Тим паче, що, може, й справді роман з'явиться українською мовою, хоча він, про нас мова, доволі таки сируватий, незважаючи на блискучу й захоплену до нього передмову Йоганнеса Р. Бехера¹².

Бехер уже також тут. Цей невтомний і відважний революціонер і письменник являється, безперечно, одним із стовпів організації. Він ще молодий — йому тридцять чотири роки, однак він несе в організацію не лише великий досвід революційної боротьби, а й чимало своїх книжок. Син баварського судді, Йоганнес Р. Бехер давно постав проти суда й розправи буржуазії, значить — й проти свого батька. Батько і зараз — великий націоналіст, представник буржуазної диктатури, а син — відомий цілому світові пролетарський письменник, що б'ється за диктатуру пролетаріату. До війни з Йоганнеса Бехера був один з головних представників німецького експресіонізму в ліриці. Року 1916—1917 Бехер одверто виступає проти війни, а далі рішуче й остаточно переходить на бік пролетаріату. Його творчість почалася книжкою «Занепад і триумф» («Verfall und Triumph», 1913). В шістнадцятому році він видає книжку поезій «До Європи» («An Europa»), після війни виходять його «Ритми машин» («Maschinen-Rhythmen»),

«Труп на троні» («Der Leichnam auf dem Thron»), славновісний роман «Люїзит» («Lewisite»), книжка поезій «Голодне місто» («Die hungrige Stadt», 1927), що 1928 року з'являється вже другим виданням. Зараз готується до друку повна збірка його поезій. Працює Бехер над новим великим романом, але коли я був запитав його в циркуві Буш, що саме він пише, то він відповів:

— Та так, знаєте... дещо пишу там... Таке писання...

Мені пригадалося, що зовсім же недавно він ледве уникнув суду буржуазії над собою, суду, що проти нього протестували не лише пролетарські письменники України, РСФРР і цілого Радянського Союзу, а й революційні письменники цілого світу; якби той суд був відбувся, то не довелося б мені зустрінути товариша Бехера на зборах «Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини». Сидів би він десь у в'язниці під охороною соціал-демократичних тюремників.

Та, видно, він уже забув про це і зараз його лагідні й разом з тим уперті очі світяться завзяттям.

— Він завжди такий,— каже мені т. Вайскопф.

Далі ми знайомились з т. Куртом Клебером, що також являється одним з видатніших пролетарських письменників, членів «Союзу». Він же — один з редакторів «Proletarische Feuilleton Korrespondenz». Його книжку оповідань з революційної боротьби рурських шахтарів «Барикади на Рурі» («Barikaden an der Ruhr») конфісковано державним прокурором за «державну зраду». Тоді дещо з тих оповідань з'явилося на ринкові новою збіркою під іншою назвою («Revolutionäre»). Друга книжка — «Пасажири третього класу» («Passagiere der dritten Klasse») — широко відома вже й російським читачам і мусить з'явитися також в українському перекладі.

Бачимо тут і нашого молодого позапартійного товариша Клауса Германа, що з ним ми вже зустрічалися у Гергардта Поля. Клаус Герман — молодий критик і історик літератури, що останнім часом виготовував низку статей про Бернарда Шоу, про Томаса Манна й т. ін. Пише він також невеликі новели. Тут же зустрічаємо і редактора «Роте фане» тов. Сланга, що веселими очима з задоволенням дивиться на учасників з'їзду, від яких він чекає насамперед активної участі в робітничій пресі. Словом, у залі вже добрих півтори сотні товаришів; Карл Грюнберґ

відкриває збори рефератом на тему «На що сподівається пролетарський письменник від свого «Союзу».

— Ні на що неможливе...— говорить Грюнберг.— Хоч я оптиміст і для мене революціонер-песиміст так само неможливий, як дерев'яна кафельна піч, але було б ілюзією гадати, що із створенням «Союзу» геть все відміниться...

Він докладно зупиняється на шляхах пролетарської літератури в Радянському Союзі і на відмінах історії німецького «Союзу».

Потому говорить Курт Клебер. Він повідомляє, що на заклик РФК («Proletarische Feuilleton Korrespondenz»)* відгукнулося двісті товаришів, охочих вступити в «Союз». Він певен, що кількість ця збільшиться. До комітету, що провадив підготовчу роботу, увіходили: Бехер, Грюнберг, Лорбер, Вайнерт, Гун, Ляск, Клебер і Петерсон. Вони всі — присутні на зборах. Тов. Клебер викладає далі головні твердження, що лягли в основу статуту.

Збори відбуваються дуже організовано. Реферати короткі. Увага аудиторії напружена. Слово забирає Йоганнес Бехер. Його тема: «Наш Союз».

Бехер:

— Коли наш «Союз» стане тим, чим він може бути (і на що, на мою думку, він має силу), тоді цей момент, в який ми тут зібралися, матиме значення не лише для пролетарської літератури, але стане також подією в історії робітничого руху. Наш «Союз» виник не за зеленим столом, він — не конструкція вигадки. Коли всі товариші відчували, що їхню справу переслідує класова буржуазна юстиція, ми об'єдналися. Так постав наш «Союз». Сьогодні нам залишається ствердити: добре, що зроблено цей крок. Перед «Союзом» виростають незчисленні завдання. Вам відомо, що пролетарська література заперечується не лише в так званому громадському таборі, а навіть в деяких революційних колах. Ми ж — віримо в цю літературу з низів. Наша сила лежить на цій роботі. Ми знаємо, що пролетарська література мусить стати і стане гострою художньою зброєю в класовій боротьбі пролетаріату. Пролетарська література, а не буржуазна інтелігенція буде першим фронтом. Не треба чекати, склавши руки, і скаржитись на те, що наша література не виявляється поки що високо-

* Орган німецьких пролетарських журналістів (нім.).

майстерними художніми творами. Той, хто чекає готових наслідків, доводить цим самим, що він не має уявлення про розвиток речей і явищ.

Літературу з низів треба не вичікувати, а спонукати її, сприяти її розвиткові, піклуватися нею. Ми повинні докласти сил, щоб зростити міцне літературне покоління, яке з помилок старшої генерації мусить навчитися, нарешті, вкладати в просту й переконливу художню форму класовий зміст.

Нам потрібні молоді пролетарські письменники, вільні від захоплення формальним дилетантизмом і настроєні проти ідеологічної неясності, проти екзальтованості почуттів і думок. Ця генерація є. Вона хоче рости. Вона — цемент нашого «Союзу». Наш «Союз», якщо він хоче бути життєздатним і спроможним виконувати свої завдання, не мусить говорити: це письменник «з іменем», а це «без імені». Жодних «імен» і «без імен». Жодної нездорової конкуренції і кадіння фіміагом. В наших лавах кожний — учень. Найголовніша якість пролетарського письменника — скромність і свідомість того, що він — не що інше, як організатор досвіду інших. Пролетарський письменник живе не для себе, він на службі у свого класу, значить — і на службі людськості. Тисячі, незчисленні сотні тисяч являються співробітниками в його праці. І те, що він говорить, це є відбиток того, що твориться навколо нього.

Час не такий, щоб ми могли побоюватись бути захлюпнутими хвилею охочих стати пролетарськими письменниками. Час не той, щоб «революційні» гульвіси та ділки потрапляли до наших лав. Ми живемо не в «жирний рік» революції, а в тяжкий для неї час.

Я певен, що всі, хто з нами сьогодні, залишаться з нами й завтра, і що всі ми, готові сьогодні боротися пером, будемо готові боротися завтра за нашу справу не тільки цією зброєю. Я бачу дальше завдання «Союзу» в тому, що ми мусимо усвідомити собі марксистську теорію до високого ступеня досконалості щодо політики й економіки. Так само марксизм у галузі літературної критики та естетики — це — поле, що на ньому ще треба багато працювати.

Ви погодитесь зі мною, коли я підкреслю як одне з завдань «Союзу» критику серед нас самих. Ми на протилежність письменникам Радянського Союзу не можемо організувати масову критику, де б розглядалася книга і автор

міг відповідати. В Німеччині про це не можна мріяти. У нас немає такої критики, яку представляв Франц Мерінг, і ми самі проходимо надто швидко і без критики повз найважливіші події, що їх створила атмосфера випещеної буржуазної літератури.

Ми інертні.

Ми пасивні.

Ми біжимо один повз одного, не помічаємо одне одного. І через ту чужість можливість учитися і взаємно одне одного підносити — мінімальна. Ми хочемо стати колективом. Таким, де не лише сусідують імена одне біля одного і де присутно один не має нічого спільного з другим. Колектив наш треба виробити. Наш «Союз» сьогодні — це маленький початок такого колективу.

Ми боремось ради однієї мети, ми просякнуті одним і тим самим світоглядом. І якщо шляхи одного і другого з наших товаришів ще не зовсім однакові, то всі ми прагнемо знайти найпевніший шлях до нашої мети.

В такому «Союзі» буде можливість подумати і про те, що особливо важливе для нас, як письменників і поетів, — композиція творів, форма, техніка, проблема слова тощо. Все це — питання, що їх ми в загальних наших інтересах мусимо взяти на увагу.

Зрозуміло, що нашому «Союзові» доведеться боротися проти кожного гатунку буржуазної літератури, а також — проти певних гатунків «робітничої» літератури.

— Хто є пролетарський революційний письменник?

Лише той, хто дивиться на світ з погляду революційного пролетаріату і таким його відбиває і творить у своїх працях.

Горький 1905 року казав: «Ідіть з народом, боріться з ним, допомагайте йому піднятися з колін». Сьогодні, 1928 року, ми мусимо сказати:

— Ідіть з пролетаріатом, ставайте класовими борцями, боріться разом із ним у великому й малому, оберніть ваше мистецтво на зброю і оголосіть війну війні!

Глибше корінням у пролетарський ґрунт. Постійний зв'язок із масами. І «Союз» мусить ще міцніше з'єднати нас із справою, що їй ми служимо, із справою соціальної революції. І чим міцніше ми з'єднаємось, тим вільніше будемо!

Бежер кінчив.

Збори винагороджують його гучними й довгими опле-сками. Настрій високий і бойовий.

І тоді в атмосфері піднесення й загального збудження почалися обговорення й привітання.

Мені випало говорити від імені Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників, але в привітанні моєму, звичайно, була й інформація про досягнення цілої радянської української літератури, що виходить нині не лише на всесоюзний терен, але й на арену міжнародну.

Братерський зв'язок поміж німецькою та українською пролетарськими літературами мусить забезпечити обом їм можливість дійти широких робітничих читацьких мас у найкращих взаємних перекладах.

«Союз пролетарських революційних письменників Німеччини» безперечно відіграє історичну роль не лише в організації сил німецької пролетарської літератури, а й в історії зв'язку з пролетарськими літературами інших народів світу.

Найбільша боротьба розгорнулася потім навколо питання про орган «Союзу»: який журнал має більше підстав і можливостей претендувати на те, щоб стати тимчасовим органом «Союзу» — чи «Die neue Bücherschau», досить солідний журнал Гергардта Поля, позапартійний, хоча в редколегії журналу і є два комуністи; чи «Die Front», менший розміром, але з цілком певною пролетарською орієнтацією.

Після довгих боїв переміг журнал «Фронт».

Далі затверджується:

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ СТАТУТ „СОЮЗУ ПРОЛЕТАРСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ НІМЕЧЧИНИ“

Назва й осідок

Об'єднання прибирає назву «Bund proletarischrevolutionärer Schriftsteller Deutschlands» і має свій осідок в Берліні.

Мета

Спілка має на меті через об'єднання всіх пролетарських революційних письменників сприяти пролетарській літературі й поширювати її згідно з окремо виробленим планом роботи. Не зрікаючись впливу письменників на питання господарського характеру, Спілка пролетарських революційних письменників Німеччини особливо підкреслює свої літературні і культурно-політичні завдання. Спілка відкидає можливість

вважати її за організацію, що замінює «Профспілку», навпаки — вимагає від всіх своїх членів приналежності до профспілок і політичних організацій.

Найголовніші точки діяльності

1. Участь у проведенні всіх кампаній, що сприяють пролетарській революційній літературі.
2. Влаштування лекцій та вечорів-диспутів.
3. Влаштування авторських вечорів, доповідей тощо.
4. Намагання досягти можливості використовувати радіомовлення.
5. Видавати й поширювати свій орган («Die Front» і «Proletarische Feuilleton Korrespondenz»).
6. Підтримка всіх організацій, що співчують пролетарському революційному письменству, особливо робітничого театру, робітничого радіо і робітничо-кореспондентського руху.
7. Піклування про пропагандні матеріали до певних кампаній.
8. Виділення референтів, лекторів, спеціальних доповідачів на різні пролетарські революційні збори.
9. Захист економічних інтересів пролетарських революційних письменників, особливо впливом на газети, видавців та на різні установи, що являються замовцями; посередництво при конфліктах між зазначеними сторонами.
10. Встановлення зв'язку з пролетарськими революційними письменниками закордону, особливо — республік Радянського Союзу.

Членство

Членами «Союзу» можуть бути письменники, письменниці й робітничі кореспонденти, що стоять на ґрунті пролетарського революційного письменства й приймають програму «Союзу», хоч би для них літературна праця й не була головною, як і ті письменники, що працюють тільки над літературою.

За Президією Союзу залишається право втручатися в рішення округових президій про прийняття чи неприйняття нових членів. Найвищою інстанцією є з'їзд делегатів. При виключеннях членів за порушення інтересів Спілки залишається той самий порядок.

Доки справа переглядається, виключений не користується жодними правами.

Внески

На покриття видатків стягається 0,50 марок вступного та не менше як 0,50 марок щомісячних внесків. В особливо тяжких обставинах окремі члени можуть дістати дозвіл сплачувати внески пізніше або тимчасово й зовсім звільнитись від них. Навпаки, від тих, що працюють на посадах або мають кращі умови життя, членів спілки очікується вищих добровільних внесків.

Організація й управа

Члени «Союзу» по можливості концентруються в округах. Окружна президія складається з голови, секретаря й скарбника, які обираються на генеральних зборах і можуть заступати один одного. Кожна окружна управа призначає своє місце осідку, де й погоджує всі свої справи, що належать до її компетенції за головним статутом і не розминаються з планом роботи «Союзу». Кожна окружкова організація має право для своїх потреб стягати локальні внески в розмірі, визначеному Головною президією.

Головна президія («Hauptvorstand»)

Головна президія обирається від Берлінської округи до першого з'їзду. Складається Головна президія з 9 осіб, що розподіляють між собою функції першого й другого голови, діловодів, скарбників, двох засідателів і секретаря. Вони мусять мешкати поблизу Берліна. Крім того, обирається ревізійна комісія.

З'їзд

З'їзд скликається по можливості щороку і розв'язує організаційні й ідеологічні питання, а також являється найвищою інстанцією і у всіх інших питаннях «Союзу». Головна президія виробляє докладніший порядок з'їзду.

Новий статут

До затвердження з'їздом нового статуту членів «Союзу» цей статут являється обов'язковим для всіх пролетарських революційних письменників Німеччини.

Берлін, 19 листопада 1928 року.

Отже, залишається тільки обрати президію «Союзу» — і організаційні збори закінчено. Дружно й одностайно до Головної президії обирають таких товаришів: Йоганнес

Р. Бехер, Курт Клебер, Карл Грюнберг, Курт Петерсон, Гун, Сланг, Берта Ляск, Мюллер-Глоза, Еріх Вайнерт.

Дев'ять чоловік.

А підписні листи «на допомогу рурським страйкарям» давно ходять по залі. Письменники й робкори вписують у них свої прізвища й кидають у тарілку зборщика рейхстаг-марки, яких і у самих делегатів з'їзду до трагічного мало. Бюджет пролетарського письменника й робкора в Німеччині — голодний бюджет. Та й з нього вони виривають марки на підтримку робітничої справи!

Це був незабутній вечір.

Ми підсумовували враження, сидячи потім в кафе, в товаристві Бехера, Сланга, Грюнберга, Петерсона. Були там ще — Генріх Ванд — відомий берлінський публіцист; Гасбара, що був драматургом у театрі Піскатора; Поль Кьорнер — з «Роте фане» й багато інших. І був ще один присутній, непомітний для стороннього ока, але великий і дужий... Це — почуття радості й тривоги за нову організацію¹³.

31

Довгий і мультяшний перед нею шлях!

Остання зустріч із «Червоними фронтовиками». Читач не забув певне, що ми пообіцяли товаришеві, що подарував нам «разірмессер», відвідати їхню організацію в районі Шарлотенбурга. Авторіві неможливо про це забути, доки живе на світі Петер Кош, невтомний функціонер, до-роговказ і товариш.

— Чом ти сидиш і досі невбраний? — сердито запитує він, лише переступивши поріг моєї кімнати. — Хіба ти забув, що сьогодні двадцять листопада?

І от ми вже їдемо в район Шарлотенбурга, де в одному локалі має збиратися сьогодні відділ «Червоного фронту».

Несподіване ускладнення: коли ми приїздимо в призначене приміщення, то зустрічає нас тільки господар локалю, старий німець з гострими очима і з тяжкою астмою.

— Нема, — каже він. — Ви самі винні.

— Кого нема? — питаємо ми здивовано.

— Зборів нема. Ви спізнались майже на годину. Товариші чекали на вас довго, а потім пішли до іншого локалю, на вулиці N, де мають бути в них спільні збори разом із іншим відділом. Так що — ви поспішайте, вони про-

сили підігнати вас, коли ви нарешті з'явитесь. Стривайте. Адреса... номер телефону... Ми передамо їм, що ви йдете.

Старий почав ритися в телефонній книзі, такій грубешній, що мені зовсім пропала надія знайти в ній потрібний нам номер. Але він знайшов дуже швидко.

— А де ми дістанемо таксі? Тут у вас щось не видно їх.

— Треба йти на ріг NN, моя стара вам покаже. Галло! Я дивувався дедалі більше. Вийшла стара господиня дуже солідної конституції.

Привіталися.

— Ходімте, я доведу вас до таксі, але раніше подивіться нашу залу.

Вона прочинила двері. Перед нами відкрилася простора і надзвичайно чиста висока зала, прикрашена червоними плакатами й портретами Леніна, Лібкнехта, Цеткін і інших проводирів пролетаріату. В одному кутку стояв червоний прапор. Урочиста тиша і бездоганна чистота обкутали нас, і ми довго мовчки стояли на одному місці.

Потому, подякувавши господареві зразкового локалю за привітність і допомогу, ми вийшли з господинею на вулицю.

— Ідть здорові,— сказав услід нам господар.— Нема за що дякувати.

Уже сідаючи в таксі, ми взнали від старої німкені, що вони обоє — і вона, і її старий — члени комуністичної партії.

— Чоловік давній комуніст, я молодша,— сказала вона нам на прощання.

«От чим пояснювалась їхня прихильність до чужинця».

Як підїздили до другого локалю, умовились: увійдемо непомітно й сядемо десь у куточку, щоб не заважати роботі. Та й взагалі не варто дуже висовувати голову.

Гаразд.

Але вийшло зовсім, зовсім інакше. Як тільки ми з'явилися перед яскраво освіченим будинком, двоє товаришів, що стояли біля дверей, зникли в середині будинку. Ми не звернули на це уваги і зрозуміли цей «номер» тільки потім. Назустріч нам зараз-таки вийшов наш знайомий і ще два товариші — керівники організації. Разом з ними ми увійшли до широкої світлої зали з блискучим паркетом.

Просто в око впадав одразу широкий розгорнутий прапор, що стояв посеред зали, біля колони. На прапорі тому горіли золоті літери:

«Червоним фронтовикам Берліна від робітників Харкова — столиці Радянської Соціалістичної України».

І тут... назустріч нам так загриміли два оркестри, барабани вдарили таким боем, а труби — урочистими баритонами, що нас трохи не звалило повітрям.

Не знаю, як Петер, а я розгубився. Чую його голос (кричить над вухом, але я ледве чую, власне догадуюсь):

— Оце то сховалися... Непомітно.

Як переграли «зустріч», ми сіли «непомітно». Та де там!

— Тільки на вас і чекали,— говорить керівник.— Зараз одкриваємо збори. Я скажу вступне слово. Далі ви скажете промову. От перед вами прапор од харківських робітників. Це вам перша теза, так би мовити. А після вашої промови ми збудуємо свої доповіді — за вступ нових товаришів до наших лав. От і цілий вечір. Для цього ми й зробили спільне засідання. Ну, починаємо. Готуйтеся. Ви й так спізналися.

І все так, як він сказав, все так і було.

Просто неймовірно. На мить навіть забуваєш, що на вулиці ходять «зелені», та й як не забути про «зелених», коли тут перед тобою прапор від робітників Харкова? Але потім контраст здається ще більш різким і страшним.

О, республіко Гінденбурга! Яка ж ти химерна республіка...

Але настрої серед товаришів так високо піднісся, що від промов, головне од музики, бряжчать вікна.

Коли вже вечір майже кінчався, ми підійшли до керівників потиснути їм руки.

— Стривайте,— звернувся до мене один,— це не все.— І тут же до аудиторії:— Товариші! До президії надійшли пропозиції подарувати товаришеві з Радянської України нашу повну червонофронтницьку уніформу.

Незручно писати, бо та уніформа обходить автора, але оплески заглушили промовця.

— Хто «за»?

Всі «за». Як одна рука.

— Завтра о дванадцятій годині вдень ми вас чекаємо в магазині «Червоного фронту». Там ви одержите свою уніформу; в ній ви повинні будете передати наші палки

червонофронтівські привітання харківським пролетарям і всім робітникам України, яку одвідували наші представники.

— Хай живе наша пролетарська непохитна єдність!

— Рот фронт!

— Рот фронт!

— Рот фронт!

І після всього нам довелося ще на вулиці пройти перед фронтом. Вони вишикувалися перед будинком двома рядами і, коли ми проходили,— в нічне небо летіло:

— Рот фронт!

Ми вже були в трамваї, що віз нас в іншу частину міста. Пульс неймовірно стукав у скроні. І з кожним ударом глибше і глибше врізувалось у мозок прохання одного з керівників:

— Зробіть так, щоб я потрапив у делегацію до Радянського Союзу. Зробіть!

Та як це зробиш?

Частина третя

1

Тепер я починаю подорожувати. Увесь мій скарб — книжки та уніформа — залишився у Петера Коша, і разом з ним я ніби залишив йому всі турботи, що ними сповнене було перебування в Берліні. Збори, засідання, мітинги, зустрічі з товаришами, перевтома, щоденні тривоги, гарячковий темп життя — все це там, на вулицях Берліна, в пролетарських локалях та ще в маленькій, тісній, освітлюваній газом комірчині Петера Коша, де з кожного кутка визирають страшні злидні. Я ще повернусь сюди на кілька день, — ще мушу зазнайомитись із тим, із чим не встиг зазнайомитись. А поки що — подорож!

Приємна і безтурботна подорож людини, що взяла з собою в дорогу тільки вуха та очі — найпортативніші і найдосконаліші в світі апарати.

Тихого, сонячного вечора Anhalter Bahnhof*, по-пихкуючи білою парою, спокійно, навіть меланхолійно виряджав потяги на Лейпціг. Громадяни допивали своє пиво та доїдали гарячі ковбаси з пересувного буфету, що весело проїздив безконечно довгим і врочистим тихим пероном.

У купе третього класу незабаром блиснула щедра електрика і чистенькі, лялькові будиночки станцій хутко замелькали повз вікна вагонів.

Все таке пристойне, чисте і ніби всміхається. Я розгортаю ілюстрований тижневик «Lachendes Leben»**. І справді, в ньому все сміється.

* Вокзал у Берліні (нім.).

** «Радісне життя» (нім.).

Стрижені по-запорізькому голови німців на міцних спортсменських в'язах одверто й весело споглядають «божий світ» вогкими од задоволення очима. Білі, мов український рафінад, і міцні, як залізо, блискучі, всміхнені зуби жінок розсипалися радісними разками на крейдяному папері.

— Які ми здорові! Які ми впевнені, дужі й свідомі своєї сили! Наші м'язи треновані й слухняні, як гнучка сталь. Наші рухи меткі і зручні в замахах. Наші легені не залишають бажати нічого кращого. Шлунки працюють, як найдисциплінованіші полкові кашовари бравого генерала.

— Хто сказав, що буржуазія розкладається? Ха-ха! Ви наївний, наївний чужинцю! І ви повірили? Ха-ха-ха! Дивіться на нашу прекрасну голизну. Ви не знайдете на ній жодної плями. Дивіться на шкіру. Вона чиста й еластична, як фабрикат найкращого гатунку. А наші нігті! Вони витончені і блискучі. Та хіба ви не бачите, що вони здатні рвати не згірше від леопардових пазурів? О, та snadна рука золотоволосої медхен, що впала вам у пожадливе око — то рука найпершої рекордсменки, рука прекрасної веслувальниці. Так, вона, звичайно, тямить правити й автомобілем. Подивіться на її стегна. Художня, різьбярська робота, адже правда? А як вона чудово на них підскакує. І ви повірили були, що буржуазія розкладається? Кому? Отим жовтозубим, щербатим, з довгими шиями і неоковирними жилавими руками? Тим, кого ви бачили в кварталах Ведінга та в тих задушливих тісних локалях? Ха-ха! Адже єдина їхня перевага — це те, що вони завжди голодні. Решту переваг маємо ми! Тільки ми! О, ви не знаєте, які модерні, надійні, перевірені на щедрій практиці способи захищати своє життя ми маємо! Ви не знаєте, наївний чужинцю! Читайте «Lachende Leben». Читайте! І нікому — чуєте? — нікому не кажіть: «Буржуазія розкладається». Бо з вас сміятимуться!

Так весело й самовпевнено гукали мені сторінки ілюстрованого журналу.

— Fertig *! — пролунав за вікнами короткий вигук начальника станції. І потяг летів далі, залишаючи позад себе лялькові будиночки.

— Так-так, — стверджували колеса. Тільки паротяг на гомінких вузлах потрясав повітря бадьорим і грізним, як

* Готово! (нім.)

невблаганне заперечення, басом. Але в вагоні їхала ділова публіка, і не було до кого сказати:

— Галло! Єдина їхня перевага — це те, що вони завжди голодні? А не здається вам, що цієї переваги уже досить для того, щоб проткнути вам пузо? Що? Ну, не сьогодні, то завтра.

Стабілізація,— мов доспіле важке яблуко, що, висячи на гілці, перебувало під небезпекою впасти, а впавши, відчуло ґрунт і лежить задоволене та рум'яне. Переверни його, уважний досліднику! Ти побачиш другий — розм'якшений бік, бурувато-жовтий, як пролежень на шкірі мерця. Завзятий черв'як уже прогриз його до самої середини.

Це єдине, що залишилось подумати людині, що не мала можливості звернутись на адресу фабриканта ілюстрованих журналів хоч би з такими філософічними словами:

— З вас страшенно дотепний соціал-демократ! Ви талановито служите своєму панові. Чи не одвідуєте ви часом реву «Тисяча голих жінок», те саме реву, що день у день виставляється в Берлінській «Komische Oper» *. Адже там, сповнившись еротичної млости, добрий буржуа совається в кріслі, набирається справжнього патріотизму і благодушно мугикає в потрійне підборіддя «Deutschland, Deutschland, über alles...» ** Адже там, як ніде краще, показується «прекрасна голизна» і спортсменська вправність молодих фашисток! Не інакше, як цим реву, живите ви свою фантазію і своє буйне натхнення. О, не турбуйтеся, я також одвідаю «Тисячу голих жінок», щоб не бути голослівним. І я скажу навіть більше! Соціал-демократичний поліцай-президент — це ж справжній державний розум! Як дотепно він придумав: у день великого релігійного свята, коли республіканці каються в своїх гріхах і прощають один одного, усі театри Берліна мусять показати благочестиво-патріотичні вистави! Це ж геніально. «Komische Oper», наприклад, у той день замість «Тисяча голих жінок» виставила цілком благочестиву п'єсу «Віра і вітчизна» («Glaube und Heimat»). А «кафе-танці»! Жодна жінчина не мала права уже з одинадцятої години вечора напередодні свята не лише «заробляти на хліб», а навіть просто танцювати фокстрот. Така витриманість! Така

* Згадувана раніше «Комічна опера» (нім.).

** Німеччина, Німеччина над усім! (нім.)

суворість звичаїв! Один помах шудманової палиці — і всі бажання слухняних республіканців заснули в жилах, як вітерець на межі. Не вірте, пане соціал-демократе, нікому, хто скаже вам: «Буржуазія розкладається». Не вірте тому, хто скаже: «Її роз'їдають соціальні протиріччя, як іржа роз'їдає залізо, навіть швидше! Як черв'як точить доспіле яблуко!» Не вірте, бо вас засміють, і господар вижене вас із двору, як поганого, зрадливого собаку! Кажіть: вона здорова й рум'яна. Вона сповнена творчого напруження. Вона відроджує Німеччину. І заспівайте «Deutschland, Deutschland, über alles!»

Отак міркуючи, я й незчувся, як промайнув Вюртемберг і потяг підійшов до Лейпціга. Таким чином, я перепустив єдину, можна сказати, нагоду поміркувати про Мартина Лютера, що чотириста років тому розліплював був свої прокламації на Вюртемберзькій церкві. А перепустивши цю нагоду, незручно було б повертатися до Лютера, тим більше, що вичерпливу згадку про нього уже подав у своїх «Нотатках мандрівника» український письменник О. Досвітній.

Мені майже нічого не залишається після нього писати про Лейпціг. Єдине, що я можу зробити, це не погодитись із автором «Нотаток», що назвав Лейпціг «легковажним джигуном». Де ця легковажність, коли, крім фашистських листівок, що ними обсіпають людей на вулицях цього вечного й, безперечно, поважного міста, людині на кожному кроці загрожує ще й інша небезпека: бути зачепленим за ребро колосальним і зручним для цього носом вільної громадянки Лейпціга, як легендарного Байду зачепив був свого часу цар турецький гаком.

Особливо гостро відчуваєте ви цю небезпеку увечері, в ресторани, де на маленькій естраді наг्राють на гітарах та цитрах трагічно смішні баварці в коротеньких штандах, і «весела мюнхенянка», виконуючи роль співачки й танцюристки, гепає перед вами чесними хліборобськими ногами, посміхаючись винувато й розпусно разом. Тоді, обернувшись ліворуч, ви побачите загрозовий ніс «жінщини», вона стежить вас, як голодний коршун. Її кухоль для пива порожній. Обернувшись праворуч, наткнетесь на два, три, п'ять носів. Страшна доля молоденького Байди негайно впливає в вашій уяві, і ви, як-то кажуть фахівці, «даєте дряпу». Тільки потім, як небезпека залишиться позаду, ви зітхнете з полегкістю:

— Ху!

Нехай йому смуток з таким «веселим» життям!

Що ж до лейпцігської друкарської промисловості, то вона справді не мала собі рівної в цілій Німеччині, аж доки в Берліні не постала велетенська друкарська фабрика Ульштейна. І хоч ми чесно одвідали лейпцігські друкарні, з великими труднощами діставши на це дозвіл дирекції, ми все ж таки з більшою охотою розповіли б про Ульштейна, цю казкову фабрику журналів та книг, хоч і друкарні Лейпціга переводять не менше дорогоцінного паперу.

Газета «Neue Leipziger Zeitung», наприклад, вийшла в неділю 25 листопада на сорок дві сторінки європейського газетного формату. Одинадцять друкованих аркушів!

При такому розмірі можна бути спокійним, що кожний спекулянт, націонал-фашист, педант і просто «республіканець» знайде в газеті все потрібне для себе, все, що цікавить його кишеню, серце й дружину.

Воістину яка іронія: «Свобода друку!» «Свобода», що при ній масовий збірничок робітничих пісень «Liederbuch» — виходить з-під поли, убогою брошуркою на дванадцять сторінок мізерного розміру, друкований на машинці! І одна буржуазна газета забирає на одне число мало не дванадцять аркушів, сорок дві газетні сторінки! Оце і є «свобода друку». Хто скаже після цього, що з соціал-демократів не талановиті брехуни і ошуканці? В кожному разі, якби знайшовся такий дивак, то соціал-демократи мали б цілковите право навіки образитись.

А поза тим і справді Лейпціг нічим не дивує. Звичайно, можна згадати ще хутра, університет, що в ньому учились колись Клопшток та Лессінг. Останній, щоправда, нічому не навчився був, аж доки не залишив університету і не пішов у науку до життя, жорстокого і сповненого непримиренної боротьби.

То були часи, коли прокидалося буржуазне самоусвідомлення і коли Лейпціг був першим у державі торговельним пунктом, «майже республіканської незалежності», як каже Франц Мерінг. Тоді в ньому навіть військових залог не мали права тримати.

Ці часи промайнули, як юність. І тепер, за часів собачої старості буржуазії, на десятому році німецької «республіки», в Лейпцігу уже «республіканські солдати» живуть у королівських касарнях, що їх прикрашують камінні літери: «Касарні короля Альберта»...

Тоді, в часи Лессінга, з Лейпціга був не тільки центр книжкової торгівлі, а й центр художньої літератури, цієї єдиної арени боротьби, в якій буржуазні класи могли тоді змагатися за свою соціальну емансипацію. А тепер... провінція гнилої буржуазної диктатури, що глушить вільне революційне слово убійче грубими і одверто загарбницькими «цайтунгами».

А втім... Лейпціг — учене місто. І ви б не виконали «приємних обов'язків» мандрівника, коли б не одвідали музеїв, принаймні музею, що на майдані Августа.

Тут ви побачите справжніх голубів, непричетних до жодної політики. Милих птахів, що, сповнені кротості й довір'я до лейпцігських буржуа, зграями літають над майданом Августа, клюють брот із рук дітей і потім сідають на пишну скульптурну групу перед музеєм — одпочити й залишити на ній численні білі цяточки, сліди голубиною життя... Богоподібні мужчини, з хвостами замість ніг, трублять у роги і стримують крилатих коней, роздираючи їм роти міцними вудилами, і жінки з крутими стегнами та тугими горбиками грудей простягають над ними й до них свої принадні руки, обтяжені рибою, квітами, виноградною лозою і раками. Вгорі, на заломі колони, що підноситься над цілою групою, розважаються легковажні амури. І як пасує до всього цього буркотіння голубів! Зворушлива ідилія! Хвальна добрість благочестивого буржуа, що власною рукою годує птахів — живих символів миру та громадського спокою.

Тільки у фашистських газетах не все спокійно. Там блискають шалені блискавиці і гримлять громи на адресу «бунтарів», «ледарів» і «зрадників батьківщини» — рурських робітників.

В музеї ви побачите портрети роботи Франца фон Ленбаха: король Альберт Саксонський, кайзер Вільгельм I сидячи, князь Бісмарк в цивільному, фельдмаршал граф Мольтке в мантелі, князь Бісмарк в кірасирній формі тощо. І, о диво! Картина Константина Мейніра — «Дівчина-шахтарка». В каталозі ви прочитаєте, що то — дочка художника. Крім того, ваше око вразить прекрасна картина Бекліна «Гімн весни», жакливо зіпсована амурами, що літають у блакиті над головами трьох жінок.

І тоді можна їхати на Дрезден.

Дрезден — суцільний витвір мистецтва. Ельба! Славновісна Цвінгерова галерея! Мости Фрідріха Августа! Не-

ймовірна колекція коштовностей у Замкові (Grünes Gewölde). Колосальне зібрання скульптури («Skulpturensammlung»). Дрезден — місто неймовірної краси!

Як же не пробути в ньому хоч днів із вісім? Адже саму Мадонну Рафаеля, досягнення над досягненнями італійського образотворчого мистецтва XVI сторіччя, годиться споглядати кілька день...

Але мені зіпсував настрої перед самими дверима Цвінгергалереї один молодий безробітний художник. Він і тихий, і лагідний був, але він був голодний і попрохав у мене на хліб.

— Як, ви — художник — і просите на хліб? Ви? Тут, під дверима знаменитої на цілий світ галереї?

— Благаю вас, не кричіть так голосно. Поліцай може прогнати мене. Я малював там копію з однієї картини. Але не так-то легко продати, знаєте... Я ще молодий художник.

Він посміхнувся. Як посміхнувся... Перекривив обличчя жалкою гримасою! Він був без картуза, в старенькому піджачку. Худе, зеленкувате обличчя. Можна було повірити, що він голодний. За півмарки він дякував до жаху щиро.

І от ви підіймаєтесь по широких сходах цього будинку світової слави і насамперед проходите до окремої кімнати, що в ній зберігається Сикстинська Мадонна.

Кілька одвідувачів сидять тут на стільцях. Споглядають.

Мертва тиша.

Ви входите нечутно і нечутно сідаєте або стаєте десь, вибравши зручну позицію.

Перед вами твір, що про нього ви звикли думати як про щось недосяжне, незрозуміло прекрасне, як про щось таке, що коли ви побачите його, то захитаєтесь. Ви звикли так думати, уявляти, нарешті, говорити, ніколи не побачивши цього твору і майже не сподівавшись будь-коли побачити.

Але ось вона, Мадонна Рафаеля, перед вами. Ви дивитесь і... не хитаєтесь... не падаєте... Ви з жахом відчуваєте: «Що ж це? Я не розуміюсь на мистецтві? Чому я не падаю? Чому я спокійно, зовсім спокійно дивлюсь на цю картину і навіть жодного тремтіння в пальцях не відчуваю? Адже це... Сикстинська! Мадонна! Рафаеля!»

Ви непомітно озираєтесь. Як же інші одвідувачі?

Сидять. Стоять. Замислились.

Тоді ви також сідаєте і теж «замислюєтесь».

Проходить півгодини.

Година.

Ви дивитесь на картину і вже не звертаєте уваги на відвідувачів. Ви звертаєте увагу тільки, коли чуєте дзвоник і служник приходить сказати, що вже четверта година, галерея зачиняється.

Про що ж ви думали?

Про все.

Ви думали насамперед про те, що ця Мадонна і справді нічим не нагадує вам богородицю. Ви думали про те, що перед вами чудова, гармонійна, здорова жінка, що хлопчисько в неї на руках — також чудовий хлопчисько, рожевий наївняк, і мати його дуже любить, хорошою здоровою любов'ю. Від кожної складки її одержі і навіть від ступнів її ніг віє на вас земне, упевнене щастя. Її хода струнка. Її форми сповнені життєвих сил. Вам стає радісно і приємно за цю жінку. Якщо ви батько — то ви згадаєте свого хлопця і напевне згадаєте й дружину.

Далі ви почнете думати взагалі про життя. І в залежності від того, до якого класу ви належите, яких політичних переконань тримаєтесь і кому та якій справі служите, так будете й думати.

Звичайно, у вас не знайдеться під рукою XIV тома Г. В. Плеханова. Ви тільки подумаете про нього. Але як тільки зможете, нарешті, взяти цей том у руки, ви відкриєте його на сто сороковій сторінці і прочитаєте про Сикстинську Мадонну.

Отже, я не буду писати, що ця картина, найкращий твір італійської школи XVI сторіччя, завершувала довгу боротьбу земного ідеалу з християнсько-монашеським. Завершувала перемогою земного ідеалу. Я сам прочитав про це на сто сороковій сторінці.

Але в цьому її сила. В цьому секрет, чому вона аж ні краплі не вражає вас і чому ви можете довго-довго споглядати її і неодмінно прийдете ще й другого дня й третього, аж поки не виїдете з Дрездена.

Крім того, ви, звичайно, обійдете всі безконечні зали галереї. Познайомитесь з прекрасними творами великих майстрів не лише італійської школи, а й фламандської, голландської, німецької, нідерландської. І погодитесь, нарешті, з т. О. Досвітнім, що в своїх «Нотатках» справед-

ливо писав про цю галерею: «Митці пензля своїми картинами дають навіть змертвілому потяг до життя, до людських красот. Хочеться жити, забути всю нудоту нещастя людства».

І тільки здивуєтесь, чого дивується т. Досвітній, що: «...великі майстри віддавали свої таланти до ніг тих вельможних, що могли піднести їх на п'єдестал велетнів, од ласки яких залежав їм добробут...»

Адже це нормально. Цілком нормально. Бу т т я ви-значеє свідомість. І хіба в нашу епоху не служать справі диктатури пролетаріату багато таких митців, що роблять це лише тому, що пролетаріат єдиний може «піднести їх на п'єдестал велетнів»? Отже, можна не гніватись на Тиціана, Корреджіо, Гвідо Рені, Помпео Баттоні, Дольчі, Бернардо Строцці, Антоніуса ван-Дейка, Рубенса, Йорданса, Рембрандта, Альберта Дюрера, Гольбейна, Гранаха, Анжеліку Кауфман і інших за те, що вони служили панівним класам... Нам по ширості здається, що обвинувачувати їх в ідеологічній невитриманості не можна без того, щоб не потрапити в полон ідеалістичного розуміння естетичного розвитку людства.

Словом, треба піти в дрезденську бібліотеку (Sächsische Landesbibliothek) і в тінях зелених лампових дашків помріяти про світову літературу, почитати Гете «Страждання молодого Вертера» і знамениту гейнівську «Подорож на Гарц». Хімічна реакція з'єднання цих двох гостро протилежних літературних речовин — гіркої сльози і розбишачького реготу — дає надзвичайний ефект, засвічуючи в серці мандрівника вогник філософічної посмішки.

Щоб досягти його, треба насамперед перейти міст через Ельбу, від католицького кляштору до Нового міста. Не будемо говорити про надзвичайну красу цього міста Фрідріха Августа, збудованого за проектом архітектора професора Крайса, бо міст уже також описав т. Досвітній. Залишається нам зупинитися перед пам'ятником одному з Фрідріхів Августів, королів саксонських, збудованим іншим Фрідріхом Августом, королем саксонським. Пам'ятник стоїть на базарному майдані Нового міста. На чотирикутному постаменті з левиними головами на чотирьох кутах досить неоковирно підігнув передні ноги й зігнув коротку шию важкий золотий кінь, і золотий верхівець з непокритою головою, закутий у панцир, натягає однією рукою повіддя, а в другій тримає жезл. За пам'ятником почи-

нається безконечний сквер. Перед ним стоять високі шпиль, і на їхніх верхівках разюче горять золоті кола, а в них — орел Німеччини і герб міста — золотий дракон.

Ефектно, як і все в цьому згромадженні краси, в цьому різьбленому місті — Дрездені.

Бібліотека відчиняється десь о п'ятій. Ви ще маєте час. Ідіть у ворота чудового саду. Він — поруч. На воротах прочитаєте кілька десятків «verboten»*. Але ж ви не збираєтесь робити жодної шкоди, і тому «verboten» викликає у вас тільки посмішку.

Ельба, повногруда й каламутна, як жінка на картинах Рубенса або Йорданса, широко пливе перед вами. Ви споглядаєте всю цю красу і нараз ловите себе на гарячому:

«Подорожую! Може, це сон — Ельба, галерея, замок, повний неймовірних коштовностей саксонських королів, дрезденська бібліотека і... радянська людина, що виїхала з країни молодого соціалізму і споглядає архіви мертвої краси, одгороджені камінним муром од тих, хто будував цю красу і навіть той мур...»

Читачу! Даруйте мені цю експансивність. Але я думав у ту хвилину про те, що буде час, коли людина замість читати бліді й нецікаві нотатки мандрівників, як ось ці, що перед вами, вийде ранком надвір і махне... Куди? У всі світи! У всі центри минулої культури, якщо та культура людину цікавитиме. А поки що доводиться читати тільки нотатки та враження, гатунок літератури, позначений крайнім і найдосадливішим суб'єктивізмом.

А втім, треба погодитися з думкою Мерінга: «Може Дрезденська галерея була не меншим двигачем німецької культури, ніж палиця, що за її допомогою пруські Фрідріхи дресировали своїх солдатів».

І якщо ви пристанете на цю думку, то вже значною мірою обороните себе од суб'єктивізму мандрівників, які мріють на березі Ельби про різні речі, що їм сподобались.

Тим часом у вікнах бібліотеки зазеленіли вогники.

Я увійшов і за одну хвилину одержав карту (Tages Lesesaalkarte, № 14701). З квитком я зайшов до зали, тихої і таємничо зосередженої, як і всі зали в бібліотеках цілого світу.

Ніде людина не здається такою прекрасною, як у залі бібліотеки! Ніде не звільняється вона такою мірою від

* Заборонено (нім.).

тягара дріб'язкових турбот і життєвих неприємностей, як у всевладному царстві книг. Тут із тихим, урочистим шелестом розпинається перед нею завіса, що за нею нечутними кроками ходить людська думка по сторінках тисячоліть. І в людини розходяться глибокі зморшки, чоло спокійніше, із стиснутих губів злітає дрібна пристрасть, як шкаралупа розлузаної перед тим насінини. Людина міцніє духом, запалюється вогнем великої любові чи великої зневаги. Ви бачите, як обличчя їй то спалахує, то блідне, як очі то блискають упертою іскрою, то гаснуть.

Людина мислить.

І якщо це навіть супротивник ваш, то ви побачите, на що він здатний у тому смертельному двобою, що в нього ви з ним вступили...

Але цікаво, крім того, довідатись, чи скоро можна дістати потрібні вам книги. Я сказав п'ять назв. За дві хвилини книжки лежали переді мною на столі. І коли настав час іти з бібліотеки, я залишив їх на столі. Читача просять не турбуватися і не витрачати часу. Книги здадуть самі службовці бібліотеки.

Таке ставлення до читача мені сподобалось.

Після цього я одвідав Skulpturensammlung, де побачив погруддя Гете роботи Йозефа Германа між погруддями Nikolaus I v. Russland і Alexandra Feodorovna, Gemahlin Nikolaus I v. Russland. Дивно! Цьому великому поетові «щастить» навіть мертвому... За життя і після смерті — між царів! Але, мабуть, легше йому було служити таємним радником Веймарського графства, ніж навіть мертвому стояти між таких двох осіб...

Skulpturensammlung! Можна заблудитись, як у глухому лісі, в цьому велетенському зібранні скульптури. Колосальні роботи Мікель-Анжело Буонаротті та Андреа Верроччіо. Мойсей. Бахуси. Адоніси. Бартоломео Коллеоні верхи. Мельпомени з масками. Богині з такими стегнами, що на них можна будувати будинки.

І все це мертве. Мертве, як сама смерть. Тлін епох вкриває цей камінь і бронзу, мармур і гіпс. Велично і дивно. Але не хвилює. Мертве.

Разючий контраст — піти після цього в тяжкий, похмурий Schloss *, переповнений золотом і самоцвітами, що в шаленому танкові райдуг розбризкалися в довгій анфіладі

* Замок (нім.).

низьких, облямованих люстрами королівських кімнат. Все горить. Золото — жовте, як свіжий мозок із кісток тих, що його здобували. Рубіни, як справжні краплі крові. Діаманти, мов «хрусталики» з людських очей, що випадали з орбіт у страшній гонитві за ними на славу короля! І чий, чий «хрусталиків» тут немає!

Ось напис на пам'ятникові Августові другому:

«Август другий, з божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, київський, волинський, подільський, ліфляндський, смоленський і чернігівський...»

Можна жити. Досить пристойний «прожитковий мінімум»...

Дивно!

Дивно!

Дивно... що тільки в шостій частині світу панує пролетаріат, а поза нею і досі панують короновані й некороновані королі. Королі вугілля. Королі заліза. Королі нафти. Королі гумових палиць.

Королі... І над Дрезденом — дух королів. Хоч мертвих.

2

І от я сиджу в ресторані. Молодий увічливий німець злегка вклоняється і також сідає до столу. Він читає газету. Його симпатичне обличчя раптом кривиться в по-смішку.

— Ви бачили? Знову якась дурепа назвалася родичкою Вільгельма і обдурила ще більших за себе дуреп. Почитайте, коли маєте охоту.

— Я вже читав про це в російській газеті.

— Хіба ви росіянин?

— Українець.

— І звідти?

— Так.

— Давно?

— Місяць.

— О! Надзвичайно цікаво. Як же воно там?

— Дуже добре.

— Я так і знав. Я завжди говорив, що тут не можна добитися правди. Е, більшовики — то, на мою думку, справжній народ. З усіх партій у Німеччині я поважаю лише одну.

— А саме?
— Комуністів.
— То, може, ви партійний?
— Ні. Я агент фірми «Sen-Sen».
Він простяг мені руку.
— Карл Цорн. Будьмо знайомі.
— Дуже приємно. Що ж то за фірма, що ви їй служите?

Цорн дістав картку, і я прочитав на ній:

Sen-Sen
Das beliebteste echte vornehme
Mund-Parfüm für alle *.

— Бачите, це такі маленькі чорненькі зернятка. Ви кладете в рот. Приємно. Свіжить і застерігає від кашлю, нежиті та інших неприємностей. Я приїхав із Кобленца. Сьогодні продав двом дрезденським аптекам на п'ять тисяч марок. Спробуйте. Прошу вас. Вам мусить сподобатись. Не бійтесь. Кладіть на язик. Отак, дивіться. Потім дайте мені вашу сигарету. Я зараз вам її поверну. О, будь ласка. Тепер запаліть. Ну. Приємно, адже правда.

Я потяг сигарету і захлинувся гострими, холодними пахощами ментолу.

— Та це ж ментол!

— Так! Але це чудова річ. Я продав сьогодні таких флакончиків на три тисячі марок. Будь ласка, залишіть собі, я хочу вам подарувати. І також пакунок «Sen-Sen». Цю коробочку передайте вашій дружині. Хай завжди кладе в рот одне зернятко «Sen-Sen», як тільки надворі негода, вогко. Бо тоді легко застудитись, адже правда? Та цього ніколи не трапиться, як тільки ви вживатимете до сигарет цей наш препарат, а на язик братимете зернятко оцього препарату. Дивіться, я сам жодної цигарки не скурих без цього ментолу від того часу, як я його продаю. І я здоровий.

Він був такий переконаний і так переконував, що не можна було не переконатися.

— Ця фірма — ваша, чи що?

— Та ні! — відповів він дуже весело. — Я тільки служу за агента. Сам я маю іншу професію. Батько мій м'ясник

* Сен-Сен — найулюбленіші справжні парфуми до рота — для всіх (нім.).

у Кобленці. Між іншим, прекрасне місто. Ви подорожуєте? Неодмінно зайдіть. Я також був м'ясником. От моя фотокартка. За роботою. Це зовсім не така погана професія.

— Хто ж каже?

— А потім кинув. Пішов на різні інші роботи. Ось тепер — за агента «Sen-Sen». А батько й зараз працює. Я вам надішлю гостинця. Надзвичайні ковбаси. Будьте певні, тільки залишіть адресу.

Все це було так несподівано, що я не встиг йому будь-що відповісти. Нарешті, мене цікавило одне: агент «Sen-Sen» чи який інший агент.

Він запитав:

— Ви в якому готелі? У «Вікторії»? Чудово. Ідете зараз в готель? Дозвольте разом. Вип'ємо там кави.

І ми поїхали.

В ресторані готелю ми пили каву і провадили довгу розмову. Головним чином говорив Цорн. І головне про свій уряд, про соціал-демократів. І чистив же він їх, сердешних! Я нарешті запитав:

— Ну, скажіть, будь ласка, як же так? Ви агент буржуазної фірми і лаєте свій буржуазний уряд.

Цорн засміявся.

— Нічого дивного! Я мушу жити, то я — агент. Але я б хотів жити краще, то я лаю уряд, бо він поганий уряд. Коли вже з мене агент, то я мушу хвалити свій товар, бо то мені на користь. Я швидше його продам. А щоб хвалити, то найкраще самому повірити в те, що товар справді корисний. Так я роблю.

«Цей уміє торгувати», — подумав я, коли ми прощались.

Увечері я одвідав Дрезденську оперу, одну з найкращих німецьких опер. Слухав у «Чарівній флейті» («Zauberflöte») музику Моцарта. А другого дня виїхав із Дрездена.

3

На Прагу. Через Шандау.

Саксонська Швейцарія.

Гори.

Ліс.

Потяг залізним черв'ячком підлазить до станції. Ви їдете на Прагу, але в Шандау робите зупинку на кілька годин, бо вам хочеться полазити по горах, подивитись на

це маленьке місто, що все складається з самих готелів, ресторанів, крамниць.

Влітку тут буржуазія відпочиває. Тоді в лісах, на горах Саксонії живуть шпарким життям численні буфети, а готелі Шандау ледве витримують навантагу.

А зараз — холодно. Пустеля. Падає сніг. Одинокий катерок перевозить через ріку — в місто. Ріка темна, порожня й байдужа. Готелі стоять замкнені. Лише де-не-де в низьких ресторанчиках цокають об стіл важкі кухлі та хлопчаки пробують щастя на апаратах — грають на гроші.

Я підіймаюсь пустельною дорогою — вгору і вгору. Іноді назустріч промчить мотоциклет. На будинках, що туляться по схилах над дорогою, сумують вивіски: «Кімнати», «Обіди», «Спокій».

Уже місто лишилось далеко внизу, в улоговині. Тоді я звертаю на стежку, що круто пнеться на гору, в сосновий ліс. Нога сковзається по мокрих дерев'яних сходах. Але глибока тиша і запах сосни всмоктують у себе людину.

Я підіймаюсь вище й вище, аж доки не губляться останні звуки на подвір'ях саксонців.

Тоді на горі — тиша й самотність...

А сніг падає легкою мережкою. Падає з неба на сосни. Потім із сосен падає. Кволий, легенький сніжок. Падає і розтає. І півень кукурікає. І така далека та людина, той півнів господар. Одірвана од цілого світу. І нічого вона не знає, що робиться, наприклад...

Тут я послав руку до кишені і витяг жмуток паперів, що про них був давно забув, ще як виїздив із Харкова. Розгорнув.

Матеріали останньої вуспівської товариської зустрічі.

Далекий у ту мить від літературних суперечок, я з насолодою пригадав ті останні вуспівські збори, що на них ми говорили про Франка, а потім товариші розважались експромтами. Я прочитав і весело, на всю гору зареготався над експромтом Антона Шмигельського:

...N киди ВУСПП.

Валізку в руки і — бувайте.

— Європа жде мене, клянусь.

Не дурно мовам я учусь

І вже суботу зву я «Freitag».

Мені стало так весело, що відразу прокинувся апетит. Я зійшов з гори і почапав у місто.

Там, у затишній і теплій «шпайзеціммер», я замовив собі обід і, взявши до рук «Саксонську Ельбгазету» («Sachsische Elbzeitung»), знайшов у ній одну маленьку, але пекуче цікаву телеграмку, яка знищила впень мої філософські міркування про бідлашного саксонця, що живе на світі й не знає, що робиться в Радянському Союзі. Я помилився! «Саксонська Ельбгазета» подає своїм читачам «усі» відомості про Радянський Союз. Отже, той «бідлашний» обізнаний навіть на такому:

«Р о с і я.

Єдине командування в Червоній армії. Реввоенрада Радянського Союзу встановила єдине командування в Червоній армії, як нас повідомляють із Москви через Ровно. Інститут політичних комісарів, що був за часів громадянської війни, касується. Командир частини одночасно є і політичним комісаром. На ньому єдиному лежить обов'язок політичного виховання військової частини»*.

Якби раптом я довідався, що всі німці перестали пити пиво, я б і тоді не був такий здивований, як цією телеграмкою — в горах, у маленькому містечкові на кількасот будиночків, та ще прочитаною за столом у «доброго» старого німця, господаря поганенької ідальні!

— Діла!— вигукнув я, коли кельнерша допитувалася в мене, що я маю взяти на друге.

Тут увійшло трое хлопчаків, що на їхніх обличчях, комірцях і краватках було написано: «Нічого схожого, які ми хлопчакі? Ми вже дорослі». Випили пива й почали грати на більярді. Кілька парубків, видать, шандавські «серцеїди», мовчки сидять за столом. П'ють і споглядають. Кельнерша дивиться на одного красеня, що допіру увійшов, і дивиться зовсім не байдуже. Особливо ласкаво вона бере його пальто, подає йому пиво й сигарети. Він сидить десять хвилин і раптом платить і зникає. Кельнерша дивиться йому вслід із глибоким жалем, сумно, а потім сідає до столу, починає розлупувати ножем горіхи і смаковито їх пожирати.

Хлопчаки зіграли партію в більярд і приступають до автомата, що висить на стіні. Вони кидають монету в дірочку, крутять коліщатко з дротяною мережкою і з кулькою всередині, спускають пружинку й чекають наслідків.

* «Sachsische Elbzeitung», N 282, 1.XII 1928.

Автомат висипає їхній виграш, що складається з програвів попередніх аматорів цього мистецтва. Або ж і їхні монети «застряють».

В кімнаті вже нікого немає, крім корчмаря, типового німецького бюргера — з волом і з пузом, та кельнерші — білої, дебілої німкені, що прибрала тепер добродійного вигляду. Корчмар зливає пиво з недопитих кухлів в окремий кухоль і ставляє його під застойку.

Певне, для якоїсь «утилізації».

Ще за кілька хвилин до корчми привалює чоловік з п'ятнадцять поважних бюргерів з жінками. Всі вітаються з корчмарем та його фразою і йдуть до окремої кімнати.

Це почесні гості. Питимуть пиво. І так це все нудно та одноманітно, що...

Ну й побут...

4

За кілька годин поїзд зупинився на німецько-чеському кордоні. І коли він знову рушав, то пасажирів й валізи вдарилися об стіни вагона.

— Заступив чеський машиніст...— пробурмотів один німець і досить енергійно вилаявся.— Повбиває, чорт би його забрав!

Однак без жодної жертви ми доїхали до Праги. Поїзд зупинився на «Масариковому надражі»*.

Ви в центрі чеської промисловості.

Темне, похмуре, задимлене місто.

Середньовічне місто, повне принад для романтиків і містиків.

Ще не встигли візники одірвати пасажирів ні руки, ні гудзика, як хмари проституток пропливли перед ним, туркочучи всіма мовами, обіцяючи тисячі «принадних речей» за невелику ціну.

Місто романтичних злочинів і спиритизму, як запевняв мене один місцевий поет.

Місто історичної давнини, пам'яток боротьби і поразок. Старий університет. Один із найстаріших у цілій Європі. Іван Гус. Сліди Габсбургів. Єзуїти. Католики. Протестанти. Старі годинники. Хрести на брукові біля ратуші...

* Вокзал Масариків (чеськ.).

Колосальний арсенал для романтика!

Але я раджу вам, читачу, раніше ніж читати цей розділ, узяти до рук «Нотатки мандрівника» т. О. Досвітнього і перечитати в тих «Нотатках» розділ про Чехословаччину, якщо ви не встигли зробити цього раніш. В коротких і стислих нарисах автор «Нотаток» подає надзвичайно цікавий матеріал про сучасну Чехословаччину і, зокрема, змальовує Прагу. Перечитавши книжку т. Досвітнього, ви пробачите мені блідість мого викладу. Бо я подав лише ліричний акомпанімент до суворо викладених т. Досвітнім фактів. Це найбільше, на що я можу піти: зарані признатися, од чого я «одштовхуюсь», бо ж відмовитися зовсім бодай від короткого нарису про Прагу — це понад сили мандрівника.

Отже, старий годинник, що на ратуші, біля Прашної брами, годинник Orloj збудував Jan Růže біля півтисячі років тому. Але й досі, рівно о дванадцятій годині вдень, відчиняються нагорі біля годинника двері і, разом з дванадцятьма ударами годинникового дзвону, виходять дванадцять апостолів, півень кукурікає, смерть дзвонить у дзвінок, турок махає головою і багатир стукає палицею та трясє кисетом з дукатами. Сонце, місяць, земля й інші планети рухаються механізмом годинника. Циферблат обертається раз на рік, і таким чином громадяни Чехословацької республіки мають можливість щоденно перевіряти не лише годину, день, місяць і рік, а ще ім'я того святого, що в його день вони живуть, їдять «кнедли» і складають у банк легковажні крони.

Тому нас не дуже цікавить легенда про самого Яна Руже, що йому, за цією легендою, викололи очі, щоб він, бува, не зробив іще комусь такого самого годинника. Бо, хоча Ян Руже й примудрувався потім зіпсувати свого незвичайного годинника, та годинника таки реставрували, і він продовжує безпосередньо впливати на хід історичного розвитку чехів.

Що ж до легенди, то не дуже то вона нас дивує. Виколоти очі — це примітив. Так і цар Іван Грозний міг зробити з будівником церкви Василя Блаженного.

Не дивує нас і легендарна княгиня Лібуша, що нібито стала колись на Вишеграді і ніби уві сні прорікала: «Я бачу, як стане тут велике й славне місто...» Прага тобто. Бо також і Гедемінові, литовському князеві, приснилось чи привиділось, як відомо, те саме перед тим, як

закладати Вільно. «Я бачу, як стане тут...» і т. д.,— говорив князь Гедемін.

Але двадцять сім хрестів у брукові, мозаїка з білих камінчиків — це не легенда. Хрести у вас під ногою. Ви ступаєте на них і маєте рацію сказати: «Тут на кожному кроці — історія».

Австрійсько-цісарсько-католицька реакція прилюдно скарала на горло двадцять сім чеських шляхтичів за те, що ті повстали були проти цісарства. Це було після битви на Білій горі. Протестанти програли її, а з нею разом і чеську самостійність. Голови двадцяти семи шляхтичів десять років висіли в клітках на вежі біля Карлового мосту. Потому їх спалили біля ратуші.

І от на тому місці — двадцять сім хрестів. Карлів міст через Влтаву. На ньому багато слідів єзуїтської політики. Єзуїти будували імпазантні речі. Постаць Христа з єврейськими написами і постаць Яна з Непомук впадають вам у око, коли ви йдете цим мостом. Ян з Непомук був сповідником жінки короля Вацлава IV. Як водиться, король сумнівався в чеснотах жінки й хотів від сповідника довідатися про вчинки королеви. Ян не сказав. І його скинули з мосту у Влтаву. А потім поставили постаць ще й рельєф на бар'єрі мосту зробили: Яна з Непомук скидають з мосту у воду.

Цим мостом ви йдете до гори Градчани. Ви хочете подивитися замок, де жили Люксембурги та інші.

Тут же — готичний кляштор, що його почав будувати Матей з Арраса, а закінчив Парлер. Цей витвір XV сторіччя примушує вас захопонати на місці. Такої готики ви ніде, крім Кельна, не побачите. Все те, що зробили Матей з Арраса та Парлер, здається неймовірним. Тільки побачивши на власні очі цю божевільно складну будівлю, можна зрозуміти, чому такі кляштори будувалися протягом довгих десятків років, до сотні років, як собор у Кельні.

Між іншим, 1928 року знайшли десь у цьому Градчанському кляшторі труни й пам'яткові дошки Матея з Арраса та Парлера. Містикою, середньовіччям, задушливою історією тхне од замку, од кляштору, од цілого Граду.

Є тут і «новіша» річ, добудована в середині XII сторіччя при королеві Оттокарові II. Це — знаменита вежа Даліборка.

Страшна в'язниця Даліборка. Була вона спочатку просто оборонною баштою, а на початку XVI сторіччя її

почали «використовувати» як державну в'язницю. Першим в'язнем був у ній шляхтич Далібор із Козоїдів, що забрав був маєток свого сусіди Адама Плошковського. Після цього сміливого вчинку він сконав у страшній в'язниці, закатований на «дотепно» зробленому приладі, що звався «скрипкою»...

Справжній містичний жах охоплює вас, коли ви увіходите в середину в'язниці. Перша «кімната», так би мовити «передпокій». Страшні закапелки в стінах, де можна тільки стати або сісти. Там, за ґратами, димом душили в'язнів. Для цього — збоку спеціальна піч. На стінах у тих закапелках під дротяними мережками ще зберігаються «малюнки», зроблені кров'ю в'язнів.

Звідси спускається камінними, покрученими сходами в долину. Кругле приміщення, глухе, як камінна пляшка. Посеред підлоги — дірка. Навколо неї приковували засуджених на голодну смерть. Одного з них спускали в ту дірку ще нижче, в льох. Останній збанок води і шматок хліба ішов за ним. Коли невдаха помирав, то згори спускали найближчого по черзі кандидата. І цей, якщо не бажав залишатися в товаристві свого мертвого попередника, скидав його ще нижче, в дірочку, аж в останній льох, на спід... Туди ж таки ішов за день — за два і він сам.

Останньою збожеволіла і вмерла у цій в'язниці пані Марія Катерина Заградкова. Віддали її за старого та поганого шляхтича Заградку. Не змігши зносити його нечуваної жорстокості, пані Марія Катерина намовила слуг, і ті одсадили її мужеві печінки. Пані Марію Катерину засудили на смерть. Але цариця Марія Тереза «змилосердилась» і, замість покарати негайною смертю, вкинула Заградкову до тієї «симпатичної» пляшечки. Там вона й збожеволіла і померла.

І коли всі ці історії розповідає вам молода чешка, що тепер, доглядаючи Даліборку, має добрий зиск на тих колишніх муках, вам мимоволі починає ворухитися чуб.

Тоді ви йдете подивитись на речі, хоч і не такі страшні, але не менше цікаві.

Це — будиночки алхіміків. До цього часу збереглися лабораторії цих завзятих і фанатичних шукачів «філософського каменя». Тепер з тих лабораторій — кухні, і в них хазяйновиті чешки варять собі каву. Але ви не пройдете спокійно цим вузеньким, покрученим провулочком з будиночками-печерицями. Чешки відразу помітять, що ви ціка-

витель штучним золотом і хотіли б побачити лабораторію ваших попередників. І коли вам не скажуть, що тут лабораторія самого Рудольфа IV, цесаря австрійського, славетного алхіміка з династії Габсбургів, то в кожному разі назвуть ім'я якогось іншого, не менш мудрого і славетного. Ви заплатите дві крони і увійдете в хатинку. Тут вам покажуть малесеньку кухню і продадуть кілька листівок із малюнками Праги, Даліборки, Града, Івана Гуса на вогнищі.

Все це ще більш нагнічує вас. Ви йдете присмерком — темними завулочками, і вам здається, що десь аж від Констанци лине передсмертний поклик ректора Празького університету Івана Гуса, що його не могли врятувати від смерті «залізні листи» Зигмунта третього. Вам здається, що тинь Валленштейна, забитого цесарським поручником Бутлером у замкові Егер, випливає з-за рогу і йде вам назустріч.

Не лякайтесь.

То постать цілком реальна: агент таємної поліції, що йому доручено стежити за кожним вашим кроком. Він не зачепить вас, аж поки... Але про нього далі.

Поки що послухаємо лише нашого молодого чичероне, колишнього галицького жовніра, емігранта, людину цілком радянської орієнтації¹⁴.

Ми прийшли до готелю і він розповідає:

— Вчора, як ми з вами попрощалися, той пан мене затримав. «Ви звідки його знаєте?» — питає. «Кого?» — «А того советського спісователя».

Я перейняв мого чичероне:

— Як він мене назвав?

— Советський спісователь.

— Що він, здурів?

— Е, ні, то ви не розумієте. Спісователь — то є по-чеському письменник.

Я заспокоївся. Це інша річ. А то ще агент таємної поліції хоче піймати тебе на списуванні...

— І що ж?

— Звідки? — кажу. — Нам мама разом колисанки співала... Та й уже... А що він мені? Куди він мене вижене? Я б сам радий був на Радянську Україну... Та ніяк дозволу не дочекаюся.

І скільки їх чекає дозволу!.. Та частина еміграції, що давно пережила свої помилки, частина, що для неї

еміграція справді була помилкою, чекає тепер, працює над собою, намагається всіма силами виявити свою радянську орієнтацію. І дивиться на вас благальними очима.

А інша частина... Про неї так розповідав мені український поет, музикант і філософ із західноукраїнських емігрантів, що його ім'я я змушений, на жаль, приховати.

— Ви кажете «еміграція». Яке її громадське життя! Ви не чули казки про гнилого щура? Не чули. То я вам розповім.

То є вигідна для цього казка...

«Одного разу був селянин на ярмарку та й не продав своєї корови. То він собі повертає додому та й веде тую скотину невеселий. А на дорозі сидить, знаєте, циган. От він подивився на газду та й питає:

— Купив корівку?

— Ні,— відказує му газда,— водив продати, а й не продав.

— Ото дурний чоловік! Мати корову, та не вміти продати. Хе!

А чоловік, знаєте, дивиться на цигана, бачить — лежить біля нього на дорозі гнилий щур. Чоловік і говорить до цигана:

— Знаєш що, як ти такий мудрий, то з'їси отого щура, а я тобі віддам корову задурно.

— А віддаси?

— Кажу тобі, то вже правда.

— То я зараз його з'їм!

Бо циганові то не завадить ще й не таке. От він береться до того щура й починає його їсти. І добре їсть, аж злякався селянин. Бачить — половину вже з'їв. А що, як цілого з'їсть?

Але циганові таки завадило. Чує — не з'їсть. Бачить, що програв, то нехай же хоч не задурно. Він і каже до селянина:

— Ти бідний, чоловіче. Тепер ти бачиш, що я цього щура з'їм, бо мені що? Ось уже половини немає. Та й будеш без корови. А мені тебе шкода, і діточок твоїх. З'їж ти цю другу половину, то я тобі віддам корову.

Мусив був селянин братися тепер сам до щура. Надувся та й з'їв.

— Тепер ми квити,— каже циган.— Веди свою корову.

І розійшлися кожний своїм шляхом.

Але навіщо вони з'їли ту погань?..»

Поет здригнувся від огиди. За хвилину він додав:

— Отак і наша еміграція. Вона не живе, а гниє. Вона не має жодного громадського життя, жодної акції. Вона гризеться між собою, оббрікує, ненавидить своїх «ближніх», підлабузнюється, лакействує, плаває у власній погані і щодня один з другим їсть гнилого щура.

— І все-таки уряд їх тримає на чеській землі й підтримує коштом своїх робітників і селян,— гірко зауважив другий товариш, що сидів з нами.

— То маєте уявлення про уряд!— злісно, із ненавистю вигукнув чех.

Увечері третього грудня ми одвідали театр «Освобожене дівадло». Це формально лівий театр. Грають у ньому, між іншим, і письменники. Але п'єска, що ми її бачили, навдивовижу порожня. Театр намагався дати щось подібне до сатири на детектив. Та йому не пощастило.

В другому театрі йде «Хрест святого Володимира» — інсценівка відомого вірша Гавлічека-Боровського, перекладеного колись українською мовою Іваном Франком. Театр «осучаснив» його, скільки міг. Автор цим віршем упорскував був у чеські серця певну дозу скепсису до сподіванок на визволення, що «мало прийти» від старої царської Росії, звідти, де Київ, «мать городов русских», де святий Володимир — джерело світла й християнської любові... Театр зробив з цього вірша досить антирелігійний спектаклик... Грають п'єсу à la «синя блуза».

І оце все, що має Прага, столиця Чехословацької республіки...

5

За два дні в Студентському домі влаштували літературний вечір, на якому мені довелося виступити з доповіддю про сучасну українську літературу та з читанням творів.

І от після вечора до мене підійшло кілька студентів, членів «Громади радянського студентства». Є така громада в Празі. Складають її ті, що «чекають дозволу»... Ті, що караються за свої помилки і справді прагнуть до того, щоб Соціалістична Україна колись їм подарувала їхні тяжкі гріхи і прийняла на свої землі.

Після довгих і настирливих подяк та висловлювань один із них запитав:

— А ви знаєте, товаришу, хто то сидів у першій рядку, якраз проти столу?

— Ні. Звідки я можу знати?

— То поліцмейстер. Він любить ходити на такі вечори, як хто приїздить із радянських письменників. Це, — каже, — для мене корисно. Я дістаю свіжу інформацію.

Мені, звичайно, було дуже «приємно» почути таку новину.

— Що ж він, задоволений лишився? — спитав я.

— Е, не дуже...

Студенти зареготали.

— Не сподобалось...

По тому товариші запропонували подивитися будинок, що в ньому «жив Фауст», і... піти до Флеків.

Пішли.

Флеку — це також знамените місце у Празі. Флек давно помер. Але пивниця його стоїть на тому самому місці. Грубезні шари лепу й традицій осіли на її темних стінах. Пиво, що тут варять, продається і випивається на місці. Ніде, тільки у Флеків! Фірма існує близько трьох-чотирьох сторіч. Навіть самі чехи точно не знають, коли її засновано. До пива чехи беруть гірку редьку, після якої людина не може не пити. Гострі пахощі і такі ж гострі пісні мало не валять столів і стін. Чех приходять сюди з цілою родиною. Але це не заважає гостям поводитися дуже вільно. Словом, з великими труднощами ми добилися столика в цій фабриці артеріосклерозів та «бичачих сердець»*.

І як тільки ми сіли, заговорило серце людське. Один із товаришів звернувся до мене з проханням підписатися на листівці, що він надсилає до своєї милої в Галичину. Ви дивуетесь, читачу?

Так, я так само був узяв це за жарт. Та де там! Товариш таки щиро прохав...

Тоді поет розповів мені, що в них такий звичай: як хто надсилає листа до милої, то їй приємно буде прочитати під тим листом ще й підписи його приятелів. Особливо ж, коли то буде літераторів підпис!

Хай бачать люди, які файні приятелі у її нареченого.

А надсилав він їй смішну листівочку з бульдогом, що залицяється до червоногубої з породи *canis vulgaris*.

* Од споживання пива у такій кількості, як його споживають німці та чехи, людське серце перероджується на бичаче — *cor bovinus*, так запевняє медицина. Автор радить повірити їй.

Другого дня я одвідав поета у його вбогому приміщенні, десь на передмісті. Був там і той товариш.

— Ви не дивуйте,— виправдувався він.— Та товаришка, що я їй подав листівку, вона велика прихильниця талантів.

Його широке, масне обличчя розплилося в неможливо наївну посмішку, геть аж до самих вух. Зуби, великі й міцні, як лопати, радісно заблищали.

Сорочка на ньому була посічена неблаганним часом, ніби її сточили миші. Комірець мав непоправний ухил збігатися вірвовкою. Але все те не обходило веселого й життєрадісного юнака. Він усе посміхався своєю колосальною посмішкою та все розпитував про життя на Радянській Україні, радіючи з цього, мов дитина.

— От! Мені аж не віриться, що ото воно так... Що українці ото можуть свою культуру... і їм той... не боронять. От!

На столі лежало кілька тістечок до чаю, булочки, трохи масла й ковбаси. По-студентському скромно, але й по-студентському щиро. Юнак одною миттю впорався біля тих ласощів, коли ми сіли до столу. А потім здивовано глянув на стіл, на поета:

— Я таки тебе сьогодні порядно об'їв. Еге?..

І голосно й щасливо зареготався.

Він мене страшенно зацікавив.

Поет розповів мені потім, що цей юнак двадцять другого року тільки почав учити абетку, за два роки склав іспити за вісім класів гімназії, далі скінчив університет і нині закінчує докторат із філософії...

От тобі й листівка з бульдогом...

6

Років із два тому Володимир Сосюра написав і надрукував був у «Червоному шляху» велику річ, поему «Відповідь». Відповідь українському поетові-фашистові Маланюку на його «Послання» до наших радянських поетів. З приводу цієї «Відповіді» мені розповіли товариші в Празі цікаву річ.

Став фашист Маланюк «мучеником» за українську ідею після того, як Володимир Сосюра опублікував свій гнівний твір. Емігранти молитись почали на Маланюка. За українство страждає... Душу за нього віддасть... Сосюра

пророчить йому близьку сметрь від кулі чи від шаблюки, що засвістить у вихорі революції.

І от приїхав до Праги польський поет Н. У консульстві влаштували вечерю. За столом сидять: польський консул, поет Н., чеські письменники Юліус Фучік, Їржі Вайль, Здена Анчік і «страдник» український Маланюк.

До Н. звертається один із чеських письменників:

— Що там у вас з українцями? Здається, їх душить ваш уряд? Як ви на це реагуєте?

Н. знизав плечима:

— Так то ж бидло, проше пана. Наш пан староста б'є їх по морді, щоб вони дали свої голоси на польську лісту. І вони дали, бо то є бидло.

Чеських письменників ця відповідь обурила. Вони звернули свої очі на українського поета, «страдника» Маланюка.

— Чого ж ви мовчите? Як ви на це дивитесь? Нам здається, що ви мусили б якось реагувати. Та можна вдарити за таку образу!

Але «страдник», що «душу віддає за українство», мовчки попивав із свого бокала.

Тоді підвівся польський консул і, задоволено посміхнувшись, підійшов до «страдника».

Чеські письменники чекали... Що буде? Маланюк підведеться і...

Нічого страшного не сталося. Польський консул просто «похлопав» Маланюка по плечу й промовив:

— Е, що ви! Це н а ш українчик...

І Маланюк був на десятому небі від щастя.

І такі... такі підлі й принижені лакеї мріють «повернути» Україну!

.....
Скоро я виїхав із Праги. Коли я виходив із Радянського консульства, де мені готували візу знов до Німеччини, від протилежних воріт одлипло дві постаті й пішло за мною.

Ті ворота теж знамениті в Празі. Вони — проти Радянського консульства, і цього досить. Якщо вам доведеться в невідкладній справі зайти до консульства увечері, то, виходячи звідти, ви побачите, що з протилежних воріт їздить автомобіль. Він, бідолашний, неодмінно застряне в тих проклятих воротах і довго не зможе з них виїхати. Його прожектори тим часом силкуються йому допомогти

і свігять на вас чимдуж... Шофер, звичайно, «фотоаматор». А що ж йому робити, як застряв?.. Хоч сфотографує вас, і то веселіше...

Удень біля тих воріт «продають бензин»... Для цього й будочка.

Одна постать нагнала мене біля вітрини. Я зупинився, щоб подивитись на таку далеку від політики річ, як жіночі строї. Постать підійшла і, звичайно, запитала:

— Ви пан Шостак?

Я зробив здивоване обличчя.

— А ви його шукаєте? Пішов он туди.

— В такому разі...— Постать вийняла з кишені знак агента таємної поліції і показала мені його із жмені. Я ще більше здивувався:

— Дякую. Я не купую. Ви, певне, гадаєте, що я антиквар?

— Ні, ви мене не зрозуміли,— ображено мимрить «талановитий» агент.— Я агент поліції.

— Ах! Як приємно. Що ж ви хотіли?

— Ваш пашпорт. Де ви живете? Хто ви такий?

Задовольнивши цікавість цього поганого хорта, я пішов до готелю і був дуже радий, що за кілька годин залишаю цю країну, де малі діти уміють за рік вкладати в державний банк два мільйони крон, а дорослі ганяються за людьми й показують їм знаки таємної поліції.

Пріч із цієї «республіки».

Частина четверта

1

Прощай, важка, задимлена Праго, з усіма твоїми шпи-ками, повіями, емігрантами, дешевими пивницями і з авто-матами на вулицях, куди республіканський свідомий своєї національної гідності чех та його юна дрібнобуржуазна зміна кидають свої копійчані заощадження, підсилюючи, таким чином, добробут республіки і складаючи собі не-величку базу «про чорний день». Так велить їм раціона-лізований щоденною дієтою чеський розум та найсвятіші традиції дрібної буржуазії. Прощай, середньовічна Праго, місто романтики і містики, місто реального зиску та ек-сплуатації — з грізними примарами фабричних димарів над усім тим убогим і хистким арсеналом. Словом, прощай, юна національна державо Чехословаччино, що переможно постала на руїнах австрійської монархії.

Ми знову їдемо в країну, що сама по війні стала була руїною, а погім в умовах Версальської угоди і плану Дау-еса, в пекельних умовах експлуатації своїх робітників, підвелася з попелу й гніту так швидко, як жодна країна Європи не підводилась.

Ми їдемо до Німеччини, де серед мінливих реклам, у світлі електрики, найяскравіш горять ілюзії капіталістичної стабілізації, де «молодий» імперіалізм щасливо п'є на бру-дершафт із міцною і відданою йому соціал-демократією, що в жагучому захопленні співає своєму коханцеві натхненних пауціфістських пісень.

У вагоні нам «щастить доля»; ми зустрічаємо двох зем-ляків, чистокровних українців, що з них один охоче захо-дить із нами в розмову. Він давно вже працює в Ліоні на фабриці штучного шовку. Ось людина, що продася між-

народному панові не лише з ногами, а й з утрухлим мізком своїх кісток, що їх не встиг йому потрошити український робітник, коли цей жалюгідний лакей тікав од берегів «неньки». Тепер він цілою своєю смердючою істотою, що складається з брудного комірця, кашне штучного шовку та підлої брехні на адресу Радянської України й цілого Радянського Союзу, доводить нам стару істину, сформульовану ще від латинців: *Ubi bene, ibi patria* *. Так лакеї буржуазії з рабською психоідеологією вульгаризують і запаскуджують слова класової правди — «пролетар не має вітчизни», підводячи як базу під цю істину шмат гнилої ковбаси та ганчірку із штучного шовку, на якій найкраще їм було б повіситись, не чекаючи робітничого суду. Але годі про «землячків».

Ми в старовинному німецькому місті, такому старовинному, що, крім готики й барокко та ще крім опери «*Der freie Soldat*» **, ніщо в ньому не нагадує нам про Україну. Це місто — Нюрнберг, старовинне німецьке місто, з середньовічними баштами, готичними шпилями та барокканськими дахами, що їх, як сказано, вже не побачиш на Україні. Оглянувши місто, ми йдемо на «Мистецьку виставку», що міститься в спеціальній «*Ausstellungshalle*» **, збудованій радником комерції Оскаром фон Петрі та його дружиною Елізабетою року 1913. Це має бути щось сучасне, може тут є зразки модерного мистецтва, цікаві картини, скульптура тощо.

Ми помилилися.

Хоч на фасаді й написано: «*Kunstaussstellungshalle*» і хоч над написом і всміхаються приємно два купідони, а при вході хоч і беруть з одвідувачів 50 пфенігів, проте на «виставці» немає нічого, крім звичайних дурниць, узятих на комісію з магазинів: тканини, посуд, іграшки, скло, меблі тощо. Ще раз маємо нагоду повторити: німці з усього уміють заробляти гроші.

В такому разі як можна не одвідати ще й Нюрнберзької опери, де саме йде «Вірний солдат»?

Купуємо квитка, сідаємо в крісло і дивимось... старий український побутовий спектакль! За цю несподівану насолоду можна було б приплатити вдвічі дорожче! Наївна дирекція не знала цього... І от ми за три звичайні марки

* Де добре, там і батьківщина (лат.).

** «Вірний солдат» (нім.).

*** Приміщення для виставки (нім.).

дивимось на «Вірного солдата». Цей вояка одбився був од свого регіменту й одружився з Кетхен, дочкою сільського судді Вальтера. За чотири роки до того самого села знов повертає його регімент — на старі помешкання — і цьому солдатові Генріху Дувалю починаються непереливки. Та його рятує вдова Агата, що має свої інтимні підстави радіти з вороття полку, а з ним і капітана... Вона з'являється саме в ту хвилину, коли капітан скомандував був стріляти в дезертира, що спокійно собі походжав на варті перед дверима красуні-вдови. Виходить, що він її беріг... Красуня жива! Вона виходить просто на зброю, капітан командує «аб», солдати спускають рушницю, і справа розв'язується на гаразд.

Та річ не в самій цій дурничці і навіть не в Шубертівій музиці, хоч вона і сподобалась нам. А річ у сільських дівчатах та парубках з граблями й косами на зеленому сільському тлі. Хор дівчат та парубків, фарбисті національні вбрання, справжні, не конструктивні, сльози розлуки і такі самі справжні радощі зустрічі, увесь цей побутовий примітивізм, «ширець» минулого життя, ідеалізований і далекий від гіркої дійсності... ах, стара Німеччино! Навіщо до цього наївного спектаклю дирекція доточила ще й одноактний модерний балет? Якщо й він мав нагадати мандрівникові Україну, то це не вийшло. Одверто кажучи, у нас коні танцюють краще...

А проте модерна цивілізація Заходу, відбита на вибагливих порнографічних листівках, настає людину й тут, у старовинному місті під барокканськими дашками. Агенти одвертої розпусти заходять до старовинної корчми, де стомлений мандрівник у хмарах уїдливого диму з поганих німецьких сигар гріє душу шматком м'яса та традиційним кухлем пива після опери «Вірний солдат». Це низька, темна корчма з грубими сволами, з довгими, непокритими столами, що стоять попід стінами, обшитими дебеолою жовтою дошкою. На покуті, де монументом за важким столом — господар, висять на шнурівочках стара гітара, глиняна машкара та опудало мавпи з кухлем до пива. Все покуття завішане, крім того, старими атестатами, світлинами почесних бюргерів, патентами, склеротичним годинником та штучними оленячими рогами.

Куток старого світу, затишний, як волосате вухо корчмаря. Суворий стиль, стара німецька доброчинність і безсумнівна порядність. А ось між столами пливе підозріла

тінь, так би мовити, примара стабілізованого капіталу. Вона продає порнографічні світлини. Вона виймає з потайної кишені похабні малюнки і всовує їх у руки одвідувачів корчми так спритно, ніби одним ударом упорскувача пробиває шкуринку старої Німеччини і впорскує в її душу найкращий фермент розкладу.

Ні, не врятують тебе, старовинне місто, ні середньовічні башти, ані шпилі високої готики. І навіть соціал-демократичні шуцмани не врятують...

2

М ю н х е н.

Нині столиця самовпевненої реакції. Твоїми вулицями страшно йти: тут на камінні та на асфальті цвіла кров комунарів. Юрба філістерів і зрадників давно зачовгала ті трагічні квіти своїми підлими підощвами. Та все одно тобі ніколи не стерти навіки сліду героїв, Мюнхене! Під землею, під каменем, під іржою заліза конденсуються частки розпорошеної сили, злучаються мікрони, готові до нових вибухів.

Мюнхен — третє місто в Німеччині після Берліна та Гамбурга. Блискучі, вилізани вулиці, величні ратуші, роздуті пивом баварці і скажений рух товарів, людей, авто, поїздів і велосипедів. Миготливі колеса велосипедів настирливо мелькають у мільйоновій юрбі, ніби навмисно здрібнюючи її до масштабів доброго хатнього знайомства одного й другого мюнхенця. Та де там! Їх об'єднує не добре знайомство, а шалений опір тій силі, що зводить поволі сухорляві кулаки над вузькими їхніми лобами й широким пузом...

С к е п т и к: Відомо, відомо, відомо. Скажіть краще, що бачили цікавого в Мюнхені?

А найцікавіше для мандрівника в Мюнхені це, звичайно, «Deutsche Museum».

Наприклад, автор цих рядків, побувши в тому музеї, ради чого, звісно, він і поїхав був до Мюнхена, ладен тепер стати на тринадцятому поверсі Будинку промисловості й гукнути звідти всім своїм читачам:

— Я бачив цілий світ! Історію цілого людства. Кожну річ, що з неї користувалася людина, доісторична, історична, сучасна і навіть користуватиметься майбутня. Я спускався в глибокі шахти і довгими годинами блукав у їхній вогкій темряві, натикаючись там на всі стадії видобутку

чорного золота та інших скарбів із глибоких надр: на страшні катастрофи й загибель шахтарів. Потому я потрапляв у розкішні каюти океанських пароплавів, де знаходив геть усе, що може придатися до послуг мільйонерів, коли він мандрує у справах свого катарального шлунка на тому велетенському пароплаві. Далі я всмоктав у себе одверто й жадібно історію всіх машин, карет, кухонь, мотоциклетів, годинників, велосипедів, аптек, автомобілів, порцеляни, фісгармоній, водяних млинів і вітряків, ливарних печей, крил та літаків і ще безлічі подібного і тому подібного...

— Словом, ви хочете сказати, що ви одвідали «Deutsche Museum»?

— Так, шановний читачу! Це саме я й хотів сказати.

— Ну, то злазьте з тринадцятого поверху і скажіть серйозно: що воно, путня річ?

Я спускаюсь на землю і цілком серйозно заявляю: нічого подібного ви собі не уявляєте! Німецький музей у Мюнхені можна вивчати ціле своє життя і все-таки нічого не вивчити й нічому не навчитися.

Все залежить від настановлення.

Цей афоризм можна сказати, не будши навіть звичайним ветеринаром, а не те що харківським кооперативним професором скотарства Омельком Буцем¹⁵, дотепним і шикарним у цій складній штуці, як чорт...

3

К е л ь н...

Але в цьому розділі я хочу одверто признатися вам, дорогий читачу: я розумію вас. Подорож почала вас стомлювати? Признаюсь — і мене також. Легеньке пальто фірми «Ленинградодежда», що його я придбав був у Харкові перед виїздом за кордон, почало абияк виконувати свої функції. Падав сніг. На вулицях Кельна було страшенно холодно, і я літерально страждав усередині свого надто легкого термостата фірми «Ленинградодежда». З другого боку, товариш Ф. Крушина зовсім не був свого часу так притиснутий метеорологічними умовами, бо, як вам прекрасно відомо, він був у Кельні не в грудні, а ще в серпні, цебто — коли було зовсім тепло, і через те ви мали можливість читати свого часу в «Комуністі» докладні «враження без'язикового» під загальною назвою «На Преса-Кельн»¹⁶. А що ми виходимо з загальних інтересів української літе-

ратури та журналістики, а не з особистих міркувань, то я спокійно можу тепер проскочити в своїх нотатках Кельн, Гамбург, ще раз Берлін, Варшаву, сказавши про них лише по кілька слів. І скорше на Радянську Україну!

Ну, от, наприклад, славнозвісний Кельнський собор, що будувався мало не ціле сторіччя. Звичайно, що людина перед ним видається якоюсь мізерною. Стане перед ним і, мов та інфузія, споглядає камінні сталактити, що висять своїми гострjаками просто в засніжене та непривітне небо.

Я увійшов усередину собору. Дві грубезні німкені саме замітали підлогу, а поважний, череватий клерк у червоному балахоні та в чорному циліндрі припадав коло них, безпардонно пускаючи бісики. Обидві прибиральниці святого дому відповідали на його зальоти тихим та стриманим, але безперечно прихильним смішком. Поодинокі одвідувачі блукали поміж колонами. Молода жінка молилася перед скульптурою Ісуса, Марії та Марії Магдалини. Робітники на високих риштованнях длубалися коло якоїсь роботи. У вікна, замальовані барвистими малюнками, щідився скнарій день. Було холодно, порожньо і нудно. Така гнітюча велич і така абсолютна порожнеча, що страшно стає від неї. Коли б не хвацький циліндр на клерковій голові, то був би не побачив мандрівник жодних Sehenswürdigkeiten * у тому соборі, крім давно відомих Sehenswürdigkeiten.

В такому сумирному настрої мандрівник обнюхав усі куточки цього дивного витвору нікому невідомих робітничих м'язів, усі шпилі й барельєфи, чудові постаті, сходи й дзвіниці, усі зали й витівки, що коштували життя тим багатьом тисячам невідомих, що їхнє життя ні тоді, ні ще й тепер у цій країні нічого не коштує.

В такому сумирному настрої він одійшов од собору й пішов оглядати музей, що зветься «Wallraf-Richarz-Museum».

І тут на нього справила досить уїдливе враження стара кельнська малярська школа XV—XVI сторіч, а саме — своєю безглуздою, смішно карикатурною скривавленістю христових ран, що з них на кожній картині янголи щідять у свої чаші кров, і тая кров тече дзюрками, наче з діжок. Ось, наприклад, зразок. Іде Христос, а назустріч йому Марія з благальним виразом. Христос натиснув пальцями

* Вартих уваги, визначних речей (нім.).

на свою рану, а Марія наставила чашу, приблизно ступнів на два од рани. І кров цівкою, описавши відповідну траєкторію, сикає в чашу... Певне, маляр сидів на своїй голові, працюючи над цим виключним твором!

Подумавши так, я дуже здивувався, що цей мистецький прийом сидіти під час творчого процесу на голові, переключивши інші органи на функції, їм невластиві, зовсім не є винахід деяких наших сучасних літераторів, а що він був відомий уже старим майстрам кельнської школи XV сторіччя. Що ж залишалося мені ще робити в Кельні після того, як я добувся такої цікавої історичної довідки?

Нічого.

4

І я виїхав туди, де проминуло дитинство нестерпного Гейне,— в місто Дюссельдорф на Рейні, радіючи з того, що сім німецьких городів — Шільда, Крєвінкель, Польквіц, Бокум, Дюлькен, Геттінген і Шепенштадт — не встигли ще й досі привласнити собі честі міста народження великого романтика, і що я, таким чином, цілком вільний од морального обов'язку відвідувати ще й ці шановні міста, уславлені невблаганним поетом. Але і в самому Дюссельдорфі я відчув небезпеку пережити на собі трагедію гейнівського дуалізму. Незважаючи на його руйнацькі походи проти романтики, він, Генріх Гейне, сам завжди, як відомо, залишався романтиком... Ото ж варто мені було лише згадати ім'я маленької напівреальної-напівфантастичної Вероніки, Замковий майдан, Болкерову вулицю і чорну постать курфюрста Йоганна-Вільгельма, як чари романтики, незважаючи на мої ширі вуспівсько-реалістичні переконання, могли б ударити мені в голову і в ніс шановному читачеві. Цілком усвідомлюючи всі можливі од цього наслідки, я утримуюсь не лише од Вероніки, але й від «Червоної Зефхен» і від Амалії, що, знехтувавши жагу свого шістнадцятилітнього кузена Генріха, віддалася була за купця Фрідлендера... і від решти привабливих, але небезпечних постатей.

Друга небезпека — вже не ідейного порядку, а особистого. Я просто не хочу підіймати пера, блискуче використаного моїм другом Л. Первомайським у «Романтичних зустрічах», де в нього танцюють і шкварчать не лише прикуси, а ще й критики, засмажувані на сковородах за їхні

свідомі, несвідомі й позасвідомі гріхи та провини проти мого друга Л. Первомайського. Убивче перо скептика-сатирика-«надсмешника» плюс романтичний плащ і приспів «тра-ла-ла-ла, тра-ла-ла-ла-ла», як і пісні про невинного плакану сльозу із книги «Ле-гран»,— цілий цей дуже вдячний арсенал мій друг не лише вдало використав ради інтересів української літератури, але й не менш удаło потім відкинув — також в інтересах української пролетарської літератури.

А тому, щоб не пасти задніх та не переспівувати ще раз, поради́мо читачеві прекрасні «Романтичні зустрічі» Л. Первомайського і зарані умовимось, що надалі не будемо повертатися до Гейне, навіть коли нас дивуватимуть дивні квартали старого Гамбурга.

Туди і мчить наш поїзд, залишивши Дюссельдорф, обгорнутий димом тяжкої індустрії і похмурий від промовистого мовчання рурських страйкарів. Не та романтика, не та... Зовсім не та.

Глухі, завіяні димом зиску та вугільним порохом каторжної боротьби мури заводів і фабрик здригаються з внутрішнього горіння. Іржа експлуатації лежить на них, мов жовте сало на гіпертрофованому серці тресту. Мимохіть слухаєш, чи не засвистять тут, у вузьких і темних провулках, поміж тяжкими брамами заводів, одчайдушні кулі, чи не загримить смертельним залізом революція, що віддасть за робітничу кров усі добра, всі незчисленні скарби індустрії в руки самих робітників.

Попід вікнами на канатах, що натягнуті між чорними будинками, на гачках, на рямцях вікон, на засипаних сажею парканах і на вузьких одвірках мотуляються клапті погано випраної білизни. Вітер зриває їх і кидає в багно та в порох, немов роздерті надії страйкарів.

...Психологічна Європа!

За кришталевим склом велетенських вітрин у кожному місті м'яко виблискує шовк жіночих панталонів. Розфарбовані ляльки тендітно й дражливо підіймають пелени своїх сорочок, тонких, як найтонша розпу́ста. Жодна порошок не впаде на них, доки чорний кулак робітника, озброєний прикладом, не трахне в те блискуче скло...

Безкінечно плывуть заводи... Величне царство індустрії! Ти в полоні, ти рабinya, але ти будеш вільна, велика індустріє!

У печах клекоче розтоплений чавун, робітники випускають його поволі, і він блискає на чорні могили шлаку й вугілля іскрами та гарячими відблисками.

Колосальні труби перетинають просторінь...

І знову ця безпритульна білизна! В плямах, як папірці з-під скупої їжі робітника.

Д у і с б у р г.

О б е р г а у з е н.

Заводи. Заводи. Гори шлаку. Безкінечна панорама темних мурів і диму. Маленькі робітничі будинки поміж ними.

Е с с е н - А л ь т е н е с с е н. Серце Рурщини. «Вгеппепе Рур», що в романі Карла Грюнберга. Дошані бараки, сторчові парканчики й білизна на них... Тонкою швайкою вколовся в сиве небо шпиль собору. Готико! До чого ти тепер? Всі надії, всі сподівання і всі прокляття нині на землі, а не в небі...

На стінках скрізь палахкотять плакати — червоне серце, цебто пелюсток чирви. Однаково. Це просто реклама кави...

Г е л ь с і н к і р х е н. Особливо могутня концентрація вугілля, вогню, залізних риштовань.

В а н н е - А й к е л ь...

Р е к л і н г а у з е н.

Як часто станції! І все рейки, рейки та червоні труни вагонів, вантажені чорним золотом.

Поля. Зеленіють смуги. Чорніє рілля. Пропливали два стоги. Не молочені? Ліски. Левади. Земля — суглинок.

М ю н с т е р. Словом — Вестфалія, де все життя у вугіллі...

Зовсім увечері ми проїхали Бремен. Тут розлучився я з своїм супутником, дуже симпатичним чолов'ягою, монтером, що заробляє на своїй висококваліфікованій роботі 220 марок на місяць і скаржиться, що «жити, друже мій, дуже тяжко! Працюєш до нестями, а що маєш?»

А як же некваліфікованому робітникові?

Він знизав плечима, зітхнув і швидко вийшов геть із вагона.

За дві години шмат неба, що його видко було з вікна вагона, раптом замиготів сліпучими смугами, затанцювали реклами, блиснули береги Ельби.

Це й був Гамбург, світовий порт, друге місто в Німеччині.

Із щоденника. 11 грудня. Hamburg.

«Болить processus masteideus sinistrum *. Це — з холоду. Спинився в готелі Herrmann, біля Hauptbahnhof **. Завтра переїду до іншого готелю (Hotel Stadt Breslau): тут дорого, холодно і незручно. Хоч би швидше додому! До друзів. На Радянську Україну. Годі байдикувати по світу, хай вона тобі западеться, оця психологічна... До роботи швидше. Ніщо не дає такого спокою, насолоди й рівноваги, як робота у нас, там... Хоч би швидше додому!»

Г а м б у р г готувався до різдвяних свят. На вулицях стояли понапинаті ятки та балагани, звідки надривно хрипіли голоси крамарів-фокусників, що в їхніх руках кожна копійчана дрібниця крутилася, мов скажена, і набувала незрозумілих, чарівних властивостей. Юрба, що купувала різдвяні подарунки, мов та вода в камінній ковбані, шуміла й переливалась через вінця. Навколо горіли казкові ялинки, обсіпані блискучими цяцьками та золотим горохом лампок. Стрункі ліхтарі розігналися понад тротуарами, несучи на верхівках стовпів, ніби карафи з теплим молоком, біле та ясне світло. Глибоке небо проорав літак — велетенською світляною рекламою. Сіра камінна готика собору під білим промінням прожекторів здається кованою із щирого срібла. А на майдані перед ратушею і геть далеко понад берегом Ельби, з камінних мисок на масивних підмурках палахкотить червоно-жовте полум'я.

Фантастика!

Розкіш!

Ах...

Але що це за один шурхнув у юрбі повз вітрину — в блаженному капелюсі, але без пальта. Синя, подрана на ліктях сорочка на випуск. Витерті на колінах штани. Гостро зведені плечі... Чому він не зупиняється біля ялинок, не купує своїм дітям різдвяних пакунків? Куди він бреде, поблизкуючи голодними хоробливими очима?

* Лівий сосцевидний відросток (лат.) — одна з кісточок внутрішнього вуха (ред.).

** Головного вокзалу (нім.).

Це — просто гамбурзький пролетар. Може він був учасником недавнього страйку, може, за що інше його вигнали з порту, чи з заводу. Хіба не однаково. Факт той, що він голодний і плентається додому зовсім не в різдвяному настрої. Heiligabend * йому, можна сказати, не світить...

Ідемо слідом за ним. Переходимо мости через темні канали, де між камінними громадами будинків заснули баржі.

І ось ми потрапляємо, нарешті, в глухі суточки, у вузли та закапелки, в прокляті нори, де можуть плазувати лише кроти та черви. Але ці нори звуться кварталами старого Гамбурга. Це і є той самий Альб-Гамбург, де будинки нагадують коробочки од сірників, накладені одна на одну, коробочки з рясними рамами вікон, з дірками у стінах, звідки стирчать угору, в трухлий живіт будинку, старі, скрипучі сходи, темні, жахливо загадкові.

Ви йдете майже навромацки. І з-за кожного рогу, з кожного вікна, з кожної дірки дверей висовується назустріч вам, мов хитливий зуб із поганого рота, на свіжу поживу, мов вовче око з барлогу, бліда, фальшиво наелектризована постать...

Це — жінки.

В чому річ?

— Камарад! Камарад, куди поспішаєш? Іди до мене! Дві марки!

— Як дві марки? За віщо дві марки!

— Диви! Приставляється.... Трах-та-ра-рах! Іди! Проходь, ти! Трах-та-ра-рах!

І от... уже й зникла вся загадковість. Це квартали чорної проституції. Тоді ви помічаєте, як із блідої вітрини перукарні впливає і суне на вас грубий, одвертий символ «веселого» життя цих провулочків: колосальна коробка з відомими виробами, що ними вдячна наука вщасливила мешканців та одвідувачів цього старого люетичного світу. Тоді ви не можете не помітити й того, як ці головні «богині кохання» немудро хитрують і нехитро примудровуються, щоб спокусити «клієнта». Не можете не помітити, бо ж це «мистецтво» складає базу їхнього щасливого життя у цій «щасливій» Німецькій республіці...

І нарешті,— напливом,— новий кадр, останній символ,

* Свят-вечір (нім.).

що вінчає своєю монументальністю «порядок» буття цих кварталів: два спокійні, велично неприступні поліцаї! Вони випливають із-за рогу Шульганге, проходять Радемахерганг, Кугельсорт, Корнтрегерганг, Великий Трампганг і всі інші провулки, всі свої володіння. Ніхто не сміє тут пустувати чи шурубурити. Щоб усе було тихо та пристойно! Хай точиться з вікон, з-поза фіраночок, крізь рамці й щілини в завісочках тихе й червоне, як сукровиця, світло. Хай кліпає воно від п'яного, розпучливого, двомарчаного й багатоповерхового «кохання», мов останній лампадик у «храмі» капіталізму перед укритим струпами велетнем, що здригається на постелі історії, агонізуючи прилюдно й «весело».

Коли ж вам замакітриться голова од міазмів, що випаються з цієї густої колосальної гангрені, і знову захочеться світла, різдвяних радощів, настрою свят-вечора, то виходьте на центральні вулиці, на майдани, на берег Ельби! Там плывуть небесні течії, мов срібно-білі гольфштроми, там палахкотить полум'я з камінних мисок, ніби огненні прапори, там і прапори великої комерції, торговельні сині, жовті, строкаті прапори палахкотять на вітрі — символи нестримної жадоби життя і боротьби.

У завулочку Корнтрегерганг на дверцятах будинку № 13 знайшов я наліплений чиєюсь дбайливою рукою зелений папірець. На ньому було написано:

Arbeiter,
treten ein in die
Arbeiterhilfe*.

Так. У цьому робітничому центрі, Гамбурзі, одному з найпередовіших пролетарських центрів, високо й напружено тримається прапор робітничої солідарності. Гамбурзькі пролетарі уміють боротися і завжди готові до найрішучішого бою, до бою смертельного.

Але ні порту, ні зоологічного саду, ні поля «святого духу», де крім ковбасок, пива та дешевих розваг, немає нічого святого, я вже не маю можливості описувати: інші мандрівники це зробили раніш од мене. Читайте, шановний читачу, «Нотатки» О. Досвітнього та «Гамбурзькі замітки» Ф. Крушини; в останніх докладно змальовані збори партійного активу одного з гамбурзьких районів, на

* Робітнику, вступи до Робітничої допомоги (нім.).

яких гамбурзькі робітники-комунари обговорювали проект програми Комінтерну.

А тепер — на Берлін.

Із щоденника. 14 грудня.

«Прощай, Гамбург... і Альтона. Гамбург — Альтона. Гінсбург — Альтона. Альтона! Альтона! Альтона! Альтона! Гамбург — Альтона! Якби ви знали, які прекрасні спогади викликали ви, Гамбург і Альтона! Одеса. Зовнішня, 2. Кафедра епідеміології, 1923 рік. Професор Лев Громашевський, ректор Медичного інституту, що його він вивів із тяжкої руїни і зробив зразковим, високодисциплінованим інститутом, незабутній учитель, що залишив у нашій психоідеології сліди, яких уже ніякий час не зітре. То ж він уперто, дотепно і обережно руйнував у студентських «душах» халупки рудого ідеалізму і натомість закладав щоденно по одній міцній цеглині підмурки стрункого матеріалістичного світогляду. Він використовував для цього лекції не лише з історичного матеріалізму, але й з епідеміології і з гігієни. І от через те, що в одній із лекцій він страшенно цікаво розповідав нам про Гамбург і Альтону під час однієї давньої епідемії, коли Гамбург мав водогін, а Альтона не мала, чи, може, навпаки — Альтона мала, а Гамбург не мав, я вже забув, але суть не в тому, що я забув, хто не мав і де була епідемія, а де її не було, а суть у тому, що тоді мені страшенно хотілося побачити Гамбург і Альтону — ось через те й згадалося. А тепер ось я тут — їду трамваєм з Гамбурга в Альтону. Вони злилися так, що, власне, ніякої різниці, ніякої межі немає. Але професор Громашевський тепер у Дніпропетровську директор Бактеріологічного інституту, а його кафедру Одеський інститут знехтував, і мені шкода, що вже ніколи студенти Одеського медінституту не почують лекцій нашого учителя. Ніколи... Шкодную, що в останній день таки пішов до зоологічного саду. Надивився на ту погань, що є на світі (маври, гадюки, тхори), аж одворотно стало, і різні порівняння в голову полізли...»

7

Нарешті, знову Берлін, пансіон фрау Краенбрінг, лукаві привітання Маріхен і заклопотані валізи товариша Шевченка, що вилетіли мені назустріч.

— Шановний...— почав я свою радісну промову.

Але наш театральний професор безжалісно мене перейняв.

— Не маю часу,— сказав він.— Бувайте здорові! Їду на Відень. У Берліні вже не маю нічого до роботи. Здається, не лишилось ні одного театального куточка, де б я не був. Бувайте здорові!

— А марки? — скрикнув я.

— Не турбуйтеся, вони цілі. Гадаєте, що я витратив їх на театри? Ви наївний, як дитя.

Він стиснув мені руку і просто з третього поверху стрибнув у авто, що стояло біля парадного. До поїзда йому залишилося чотири з половиною хвилини, а ще три з половиною хвилини тому він дивився якийсь спектакль у якомусь театрі... Я помахав йому у вікно капелюшем і, зачепивши зі щокі гірку сльозу, скинув її тим самим капелюшем додолу.

— Де пан професор? — тихо запитав я згодом фрау Краенбрінг, натякаючи на товариша Озерського.— Скажіть мені, де він?

— Дома,— відповіла вона.

— Значить, я можу до нього постукати?

— Не почує,— ледве вимовила фрау, і сльози, як з брансбойта, бризнули на мене.

— Не почує?

Серце мені зупинилось і затремтіло, мов та миша.

— Чого не почує? Невже... спить...

— Не знаю! Нічого не знаю,— зойкнула вона.— Ах, яка це була золота людина! Ось і пантофлі його залишилися...

Я не витримав. Крикнув нарешті:

— Та що з ним? Помер?!!

— Зробив доповідь і виїхав на Харків,— хитнула вона головою.

Я впав на ліжко і, самотній, покинутий, без друзів і майже без марок, заснув.

Прокидаюся, кажуть: Крига з дружиною приїхав вичати фотомистецтво.

Тоді я на все махнув рукою і пішов до кафе — подивитися, як розкладається буржуазія.

Як же вона розкладається? Безперечно, з досягненнями. У «танц-паласі» «Weidenhof», наприклад, крім того, що білогвардійські офіцери в російських косоворотках зашпарюють на балалайках і вже одне це являється незаперечливим досягненням «Weidenhof'у», є ще й така зручна річ, як телефон на кожному столику, а біля телефону — табличка з номером.

Ви сідаєте до столика і просите подати вам чашку кави. Раптом чуєте:

— Др-р-рр... (Телефон!)

Здіймаєте рурку.

— Галло!

— Як ся маєте? — питає вас нижній голосочок.

— Та нічого, так собі, — відповідаєте ви досить розгублено. — А в чому річ? Це звідки говорять?

— Ха-ха! Озирніться на столик номер (такий-то).

Ви озираетесь, а звідти просто на вас одверто стріляють очі, а губи лопочуть у рурку:

— Вам нудно самому? Безперечно, нудно! Я вас розумію. Каву краще пити вдвох, і коли ви дозволите, то я складу вам товариство на цей вечір...

Отямившись, ви швиденько кладете рурку і «рвете когті» з цього веселого паласу, доки вона не встигла, і справді, підійти до вашого столика й защебетати до вас, як ваша давня знайома.

Ви пробиваетесь до виходу, а позад вас офіцерський баритон бере трагічне соло:

Две гитары за стеной

Жалобно заныли...

С детства памятный напев,

Милый, это ты ли?..

Трах! Брязь! Бух — барабан. Але вам треба так звідси «дряпануть», щоб не наткнутись на офіціанта, що несе вам каву...

Баритон у косоворотці патетично й переконано виводить:

Все мы любим кабачок,

Сладко в нем живетъ,

Тот наверно дурачок,

Кто в нем не напьется!

Трах! Брязь! Бух — барабан. Але ви вже рвете з рук у швейцара свою «ленінградодежду» і обтрушуєте за дверима прах од ніг своїх...

На вулиці агент «Weidenhof'у», не помітивши, що ви допіру вийшли з цього симпатичного танц-закладу, всовує вам у руку агітлістівку «Weidenhof'у», що в ній запрошується вас на цікаву програму сьогоднішнього вечора...

«Achtung! Schon passiert
Erlaubtes und Unerlaubtes.

Eins Spiel von Farben, Liebe und schöner Frauen» *.

— Що таке? — питаєте ви спритного агента.

— Шон, шон... — огризається ви, зрозумівши нарешті, чого хоче од вас цей представник цивілізації.

В «танц-барі» Роккоко на Фрідріхштрассе — «Bunt und Nackt. Wäsche Modenschau. Schicke Frauen im Tanz» **. Звідси наш друг Іван Ле і взяв собі типів для оповідання «Отець Вергун». Тут ви почуєте страшенно дотепного конферансьє, якому плещуть усі папаші і всі мамаші, що приходять сюди посидіти вечером за пляшкою лікеру. А коли на естраді «співачка» демонструє останню моду білизни, що світиться цілком прозоро, папаша ще й запитує:

— Продається?

— Звичайно, звичайно! — відповідає конферансьє.

— Тільки зверху? — спокійно продовжує папаша.

— Що ви? Не ображайте! Там теж є що продати! — гордо закінчує конферансьє, і всі папаші, і всі мамаші, і всі молоді чоловіки і медхен відсипають дотепному конферансьє та веселій «співачці» заслужовану порцію оплесків.

І так — щовечора, щоночі, раз у раз... Оце і є Berlin bei Nacht ***.

9

Читач уже здогадується, що вдень ми зворушливо зустрілися з Петером Кошем. Він приніс мені уніформу. За час розлуки він ще дужче поблід, позеленів, а вуса йому ще дужче поруділи. Та, незважаючи на це, ми пішли з

* Увага! Уже підходить дозволене й недозволене. Гра фарб, кохання та прекрасних жінок (нім.).

** Строкате й голе. Модний огляд білизни. Танцюють шикарні жінки (нім.).

*** Берлін уночі (нім.).

ним оглядати музеї, Вільгельмів Schloss*, цейхгауз тощо.

— Ось тобі ціла історія німецького імперіалізму,— говорив Петер, тикаючи пальцем на кожен річ, коли ми оглядали цейхгауз.

Проте замок, де кожний стілець, кожне крісло перев'язано вірвовочкою, щоб не сідали, нагадав мені трупарню дорогих речей — золота, міді, бронзи, діамантів, срібла, гобеленів, шухлядок, тарілок, хрестів, коронок. У тронній залі — білій, мармуровій — це враження посилюють іще постаті Вільгельмів та Фрідріхів-Вільгельмів, починаючи від «нульового» аж до четвертого:

Вільгельм.

Фрідріх-Вільгельм...

Вільгельм II.

Фрідріх-Вільгельм I.

Вільгельм III.

Фрідріх-Вільгельм II.

Вільгельм IV.

Фрідріх-Вільгельм III і т. д.

10

Стомився. Журба заїдає. Гнітить кожна шуцманова морда, кожна червона соціал-демократична потилиця.

11

І коли за кілька день я виїздив із Берліна, ми обоє плакали на вокзалі: я і Петер Кош. Я з радощів, що повертаюся на Радянську Україну, а він — з горя, що залишається з голодними дітьми в Берліні. Пробачте, читачу, це трохи сентиментально, але це факт. Ревіли обоє, мов діти.

...У Варшаві забрали в мене вантажники останні 15 злотих за те, що вирвали із рук чемодани і занесли їх туди, де їх зручніше було перетрусити, поки я блукав цілий день по місту, переслідуваний нахабним шпиком.

На Варшавському вокзалі, як і скрізь, як і на кожному польському вокзалі, повно військових. Офіцери та солдатня, ці «квіти» пілсудської Польщі, пахнуть задушливо і крутять вуса страшенно хоробро.

* Замок (нім.).

Один розцяцькований гудзиками, наплічниками та нашивками «унтер» вийняв люстерко, поглянув у нього, пригладив масткою долонею чуба, видавив прища на гордому обличчі і сховав люстерко за карваш шинелі.

Шпик провів мене до вагона, зазирнув у купе, і, коли поїзд, нарешті, рушив, він задоволений зостався на пероні.

12

Як заgrimіла під колесами вагону радянська земля, як повіяв український вітер і заблищали вікна Шепетівки, група мандрівників, що повертала з Європи, підійшла до вікна вагона і, захилинаючись од власного пориву, гукнула на всі груди...

Але... читач і так здогадається, що саме і як ми гукнули.

1929.

**ФЕЙЛЕТОНИ
І НАРИСИ**

ФЕЙЛЕТОНИ ПЕТРА БУНЯ

З НОВИМ РОКОМ!

Був собі дід та баба. Була в них...

Тьху, що я кажу! Був собі старий рік. Та хіба один старий рік? Багато їх було! Тільки всі один на один схожі. Ну, точнісінько, як дві краплі води.

От хоч би й Терешко. В десятім році ходив без чобіт і стогнав на похмілля, в одинадцятому стогнав на похмілля і ходив без чобіт, а в дванадцятім і свити збувся. Набрав у шинкарки в борг аж на руб п'ятдесят — мусив свиту застановити. Оце й вся різниця.

Потім — 1913, 1914, 1915, 1916... без чобіт, стогнав, стогнав, без чобіт, без чобіт і т. д.

Це як про Терешка самого.

А як про все село, то ось як буде:

В такім-то році «кубрячили» тиждень — з нового року до водохреща...

В такому-то році палили по садках сміття (гроші горять!), потім удосвіта «посипальники» («Ой, в полі, в полі сам господь ходив, діву Марію за руцю водив...»), «кубрячили» тиждень, побились мало не всім селом...

Потім... Ну, чого вам ще? Хіба ви самі не пам'ятаєте?

Сміття, посипальники, «сам господь ходив», «кубрячили», побились, знову «кубрячили», знову сміття, посипальники, «сам господь кубрячив»... і т. д. і т. д.

Ви чули казку про попа та про собаку? Оцю, що: «У попа була собака...» Ну, так я розкажу вам її ось як:

— У мужика був цілий рік. Він його проробив, як сирій віл. Пристав та земський податъ зібтали, решту мужик на базарі продав, горілки накупував, про книжку ніколи й не чував, новий рік зустрічав, тиждень гуляв, кутю виганяв, а потім слабій лежав... А як слабій лежав, то казав: «У мужика був цілий рік...» і т. д.

Отак і життя сходило...

Коли це — ба-бах! Аж луна на весь світ пішла!

Револуція... Й «сміття» розвіяла, і «сам господь ходив» — годі вже, і «кубрячити» нема з нового року до водохрещта.

— Га? Питаєте — а як же?

А ось як:

Лежать ото собі на печі дід та баба. (От бачте — таки дійшло до них!).

Лежать, а баба й каже:

— Старий, це ж сьогодні Новий рік. Ти б виніс у садок з рядно сміттячка, а я б запалила. Нехай стареньке погорить.

— Погоріло воно й так уже, — говорить дід до баби. — Ось я сьомий десяток живу, а за останні роки такого надивився, що, як колись, то мабуть би ще сімдесят років жив, а такого б не побачив.

І почав дід згадувать та бабі розказувать:

— У двадцятomu році, на Новий рік саме, в наше село Красна вармія прийшла... Замість посипальників, виходить. Такого наговорили, що я, прости господи, трохи танцювати не пішов на старість. З того часу, що новий рік, то й новина, що рік, то й новина. Так бісові мужики звикли до новини, що як не почнуть новий рік з новинки, то їм і в голови низько...

— От дивись, — почав дід лічити. — То дві школи, після каперація (це він про кооперацію), а там соскомолісти (цебто комсомольці), а баб'ячий комітет, а незаможники, а сельбудинок, щоб його грім побив — скоро в церкву перестануть ходити та всі до нього попруться... От, мабуть, і цього року щось нове буде...

Коли це на дворі — гав-гав-гав!

— Може посівальничків бог приніс, — говорить до діда баба, — піду відчиню двері.

Відчинили, а в хату сусіди — Каленик та Йосип.

— З Новим роком, діду Семене, і вам бабо! Знаєте, що оце ми придумали?

— А що?

— Ходімо з нами сьогодні у тіятри, там щось цікаве будуть розказувати про зорі, про сонце, про те, скільки років земля наша живе на світі.

— Скільки ж,— каже баба,— скільки бог дав.

— Багато ти знаєш,— каже дід, радий, що і його, старого, не забули сусіди.— Що ж, ходімо. Все їдно поси-пальників не буде — їх тепер вчителі не пускають.

Та й пішли.

В сельбудинку людей було більш, ніж у церкві.

Говорили, говорили, а потім і порішили:

— З нового року щоб усі щонеділі ходили у сельбудинок слухать про землю та про те, як люди живуть на світі, щоб усі перестали лаятись поганими словами, щоб накупить книжок і передплатити на кожні десять душ газету, щоб до 1925 Нового року ні одного темного селянина в селі не було. А тоді почати будувать новий побут.

Дід приходить додому та й каже бабі:

— З Новим роком, ягідко моя!..

МАЛЕНЬКИЙ ФЕЙЛЕТОН

«В селі Глинному, Одеської округи, попа було заарештовано за п'яний бешкет та за лайку».

«Южный селянин»

Надворі було тихо.

Село примружилось у вечірніх сутінках. Де-не-де починали переморгуватись вогниками запорошені вікна. Селяни, упоравшись біля скотини, грілися по своїх за-кутках.

Тільки комсомольська молодь галасувала десь край села, нагадуючи бадьорою піснею про те, що життя тут не спить.

І більш ніде ані одна собака не гавкне.

І от по дорозі закривуляла якась чорна, страшна постать. Невідомо звідки виринула вона з герлигою в руках і посунула попід тинами.

Ноги їй плутались в широченній і довгій одежі, руки щось хапали в повітрі й ніяк не могли вхопити.

Страшна постать щось бурмотіла собі в бороду й підспівувала:

Гоп, кумо, не журись,
Сюди, туди повернись!

Зорі з неба байдужно слухали.

Явище було настільки незвичайне і страшне, що якби хто вздрів його, то перелякався б на смерть.

І переполоху того ніяка баба не вилила б...

Комсомольці (тих не злякаєш), прислухавшись, стали наближатись до страшної постаті.

— Як ви гадаєте, хлопці,— що воно за мара ото коники такі виробля руками й ногами?

— Статурою скидається на попа Олексія Кондратенка...

— Що б воно не було, хоч сам сатана з рогами, а треба дізнатися!

Отакечки скоком-боком
Перед моїм карим оком...—

незграбно витанцювувала постать з герлигою...

— Ха-ха-ха! Та він ще й танцює,— весело зареготали хлопці.

Гоп, кумо... гоп!..

А собаки з Демкового двору (з-під воріт, кляті!):
...Гир-гир-гав!..— накинулись.

Таке зняли на вулиці, що чорна довжелезна постать зовсім розпатлалась.

— Рягуйте, товариші,— сказав хтось із комсомольців,— а то розтягнуть бісові собаки на шматочки.

І всі швидко побігли на гвалт.

— Еге-ге! Це й справді отець Олексій.

— А... а... вам я-ке...ке діло... що отець О-о-лек-лек-сій? Геть з дороги, погань нечестива!

— Дивись, він ще й лається! А чи не краще б оце вам, отче, спочивати дома, ніж отут полохати собак?

— Де це ви так напричащалися, батюшко?

— Моє діло! А...а вам... дуля... Розпроканалі...

— Гляди, він тобі скаже де... Може десь «чудо» майстрували? Тільки ж після пилипівських говільниць є за що й без чуда гуляти...

— Вон! В-о-он!.. Пр-р-рокля-ну! Роз-прона-проклянну!..

Отут, уже зовсім неждано, з уст отця Олексія вивернулось таке слово, що написати його ніяк не можна. Краще змовчу...

— Ого-го! Так ви зовсім «живий» піп!.. Беріть його, хлопці, до міліції,— сказав секретар комсомольців.— Тягни його за рясу!

— Ко-го? Ме-н-не? Га? Я вас... рра-та-дра-тат-та... (Знову благословеніє!).

Зорі з неба хитро моргали. Мов:

— Так їх! Так їх... Благослови, щоб знали наших!..

Повели. Крик, галас, товпа селян (повискакували).

— Що? Що таке? Хто це так сповідає?

— Не чуєш хіба? Отець Олексій комсомольців. Бач, яку гарну службу править...

— Олексій? Ой боже мій! Оце так штука!

І дядько завмер у глибокій задумі, встромивши пальці в потилицю.

— А як же він... Що завтра в церкві правити?

— Га-га-га!.. Він же проспиться до ранку. Та тепер не треба й у церкву йти. Прослухати «вечірню» — буде з нас.

Довго ще гомоніли селяни під хатами.

Аж поки отця Олексія оштрафували й пустили додому...

— Ой лихо! — ляснула в долоні матушка, уздрівши розпатлану постать отця Олексія.— Що це ти наробив, анахтемо?.. Що то за гвалт на вулиці?

— Хто... я? Пита-єш... ти сама анах-тфу!..

Гоп, кумо, не журись!..

— Здурів ти? Ось я тобі покажу, п'яного, такої куми, що ти й кума не схочеш...

Сюд-и, тпру-ди
повер-р-р-нись...

Як не вхопить же матушка батюшку Олексія за коси!

— Брязь! Брязь!

А тоді в ліжку сторч головою...

Бехнув. І захропів...

Надворі знову тихо.

МАЛЕНЬКИЙ ФЕЙЛЕТОН

«У селі Краснополі, Захарівського району, куркулі використовують бідняків для охорони власних інтересів, всовуючи їх у свої куркульські колективи».

«Червоний степ»

— От що, куме Карпо, та ви, люб'язні сусіди... Я зібрав вас для дуже важного діла...

— Кажіть, куме Василь, кажіть,— послухаєм.

— Думав я оце, думав... Трохи не заслаб від думок. Три роки думав... як би його так зробити, щоб хазяйствечко своє збільшити, самому важко не працювати, і щоб ніяка чортяка тебе не шарпала, що, мовляв: «Ич, куркуль! Багатіє».

— Еге, свате, ми й самі вже так думали. Так що ж? Савецька власть!

— Треба тільки голову мати на плечах. Що ви на те скажете, якби оце ми заснували якогось колектива або артіль? Тільки притягнемо до свого гурту чоловіка кільки з тих комзlidнів... З ними швидко діло звариться — одержимо папірця й земельку, а тоді наплювають...

— Ну й голова ж у цього Луценка!.. Діло! Краще й придумати не можна. А як же ми охрестимо свій колектив?

Василь Луценко взяв у рота обидва вуси, пожував їх і глибоко замислився.

— Як охрестимо? Я ще про це не подумав. Он на хуторі Гарбарі, що біля Копійкової, колектив зветься «Цвіток»... і дуже, знаєте, гарно: хазяїни собі цвітуть, а робітники-комзlidні грядки копають... Або в Качауловій теж гарно зветься колектив — «Вигода». Але «Цві-

ток» — багато мудріше. «Вигода» — то це й дурень зразу розкусить — для кого...

— Ну, то як же?

— А так — артіль та й годі... Ні богу, ні чорту.

На тому й порішили.

Через деякий час радились неможливі:

— Ну й ускочили ж ми, хлопці, у це діло.

— По самії вуха!

— Це добра артіль, як вони кожен собі. А ми роби на них.

— Це та артіль, що кажуть: «Спарував бог, та й сам сміється».

— Звісно — у них і коні, й реманент, а тепер ще й земля, то вони собі посвистують... А нам яка від того користь?

— Сказано, визволили куркулів.

Порішили: вийти всім з артілі. Хай тоді, як знають.

— Що ж, ідіть собі, люди добрі,— спокійно відповів Василь Луценко,— як вам не подобається.

— І підемо!

— Ідіть. Бомаги ось у мене в кишені. Якось обійдемося й без вас.

А може хто-небудь умішається у цю бесіду?

Щоб повернути її трохи не так...

МАЛЕНЬКИЙ ФЕЙЛЕТОН

(Трохи науковий, трохи так собі)

«Ти його хрести, а він каже
«пусти!» (в сільраду!). Так оце
й овідіопольські куркулі...»

«Червоний степ»

Чували, може, таке чудне слово: «елементи»?..

Хитре слово. З елементів складається матерія, що її ми бачимо навкруги себе.

Не тільки та «матерія», що йде на штани тощо, а навіть камінь, їжа, повітря, вода, тепло, людина, мороз, сонце й так далі — все, що є в природі, складається з матерії.

Вона в кількості своїй не міняється, тобто не збільшується, не зменшується, а тільки зміня свій вигляд. Наприклад: камінь розпорошується в пісок, а потім в пил, а з пилу знову може камінь утворитись. Вода переходить в пару, а потім знову у воду. Штани обертаються (як порвуться, розуміється!) в онучі, ці рвуться далі, але ж не губляться з кола матерії, а лиш гниють і переходять в елементи.

От! Елементи — це найпростіша матерія. З неї вже утворюється складна матерія.

З цими елементами має діло наука, яку звать хімія.

Зовсім друга річ «темні елементи»... Хімія з ними нічого спільного не має.

Це, що є найгіршого на світі, то ото вони! З ними має діло Радянська влада. На щастя, «темні елементи» при Радянській владі довго існувати не можуть і потроху гинуть.

Вони зовсім зникають з кола матерії. Хто його зна, куди й дух гнилі діваєгься!

Але ті, що досі не подохли, аж надто нахабні й хитрі.

Як ти від нього не стережись, а він тебе таки підкує!
Як не зачиняй двері, хоч найщільніш, а він просунеться...

Куди його не просять.

Та ось живі приклади: Коломієць, Бабій, Павличенко.
Всі три «з темних».

Прикмети: перший — бувший шинкар (мав винного погребя, там, сердега й «стемнів»); другий — куркуль, спекулянт; третій — голова якоїсь церковної спілки... (Личить йому бути в сільраді, як корові сідло).

От вам трійця свята!

І всі «просунулись» у сільраду.

— Як?! Були ж перевибори?

Та! На те ж вони й елементи (ще й «темні!»). Туману людям у вічі вміють напускати.

От напустили й пролізли!

А комнезам оце тепер тільки, мабуть, очі протирає...

Тепер ви скажіть, чого вони пруться? Що там, заробіток, чи що?

Аж ніякісінького! Вони ще раді своє втеряти, аби бути в сільраді.

То ж вони будуть щодня, щохвилинно захищати своїх родичів — куркулів, спекулянтів, шинкарів тощо. Ті може й положать яке жалування їм.

А ви, незаможні, чухайтесь, поки «темні елементи» будуть складати свій добробут.

Знаєте що? А чи не слід би їх оце той... як його... попросить ладненько із сільради?

Щоб аж своїх не пізнали.

Га?

Слід, кажете? Ще й не гаючись?

Чудово! Так і запишемо.

«НАРОДНИЙ ЛИЦАР», АБО ПЕТЛЮРА — ПАНСЬКА ШКУРА

«Згадайте, добродії, жовто-блакитну душу пана Петлюри,— хай йому легенько гикнеться в Будапешті.

Йому в Польщі, бачте, була щурка. Так що він мусив чухрати до Угорщини...»

З газет

Варшава, схвильована дорожнечєю на базарах, загальною грошовою кризою, щоденними арештами й іншими «розкошами» демократичного ладу, клекотіла за вікном незадоволено й погрозливо. По вулицях дзеленчали балабончики — то прудкими саночками поліцаї чимдуж поспішали розганяти зібрання, хапати, арештовувати, давити... (Є доволі їм «сердешним» роботи!).

І химерні сніжинки крутилися в морозному повітрі.

Пан-отаман Петлюра бігав по кімнаті, хукаючи у за-кляклі пальці.

— Чортова свинота! Хоч би вугля дали фунтів з десять, пся кров... Живи в такій погібелі!

Він обвів очима кімнату.

Але нічого, що б можна було спалити, вже не залишилось. Останній стілець пішов у піч ще на тому тижні.

— Ні, так далі не можна! Піду й рішуче запитаю, по-трібен я їм, чи...

Потім пан-отаман глянув у вікно й чомусь згадав біле пір'я з розпанаханих шаблями жидівських подушок... Весело.

— Ш-ш-пор-р-ть! — уздовж напірника, а воно — па-а-хх! у повітря хмарою... І крутиться.

Як бувало.

— У-х-х!.. Ле-ти-и-ть же!.. Тьфу! Та це ж сніг, не пір'я.

І, надівши облізлу шапку із шматком китиці, подався до пана Грабського.

2

— Ви хто? Чого вам треба? — спитав перший міністр, немов не помічаючи простягнутої отаманової руки.

— Як хто?.. Не пізнаєте?..— несміливо здивувався отаман, ховаючи назад свою руку.

— Ні! Чого вам?

— Мг, які добрі!.. Як я Галичину віддав Польщі в дев'ятнадцятому році за пухлу душу... тоді всі до мене добрі були... Як я зі своїми орлятами ні в чому неповинну Литовію лушпарив... з приводу Мемеля (за вас душу свою отаманську чорту продавав!), тоді... цілувалися зі мною... а-а-а тепер...

— А-а, пан Петлюра! Пізнаю. Я, положим, не цілувався з вами. Ви забули — то ви з паном Пілсудським, як букет бузку йому подарували...

— Як у двадцять першому році на Радянську Україну я... я... організовував нальот... тоді жалували, а те-пе-р-р-р...— зовсім уже розм'як і захлипав пан-отаман.

— То ж пан полковник Тютюнник, здається, робив нальот, а не ви, пане...

— Що Тютюнник?.. Без мене він нічого не варт... Я — все! А те-те-пер-р-р...

(Сльози йому здушили горло)...

— Що ж ви, власне кажучи, хочете, пане-отамане?

— Що ж! Без роботи я сидіти не можу. Нудно. І в кімнаті холодно, і в животі порожньо, як і в кишені... Дайте щось... чи на Україну, чи на якого дідька наскочити та почухрати... А то що ж так?

— Шкода, пане!.. Зальоти пана-отамана трохи більші, ніж пан має сили,— сказав пан Грабський, обводячи очима слабку, пошарпану Петлюрину постать.

— Чого?.. Та я!.. Та ми!..

— З ким? З тими двома тисячами ваших «здохлят» (це він про орлят з такою непошаною!), що сновигають, як неприкаяні, по вулицях?

— А що ж? Ви їм тільки конинки побільше... Підгодуйте, так вони за вас... Ого! головою накладуть...

— Нема конинки! Які ласі! Геть з кабінету, щоб вам тутка часом не наклали,— раптом розсердився пан міністр.

— Та... та... я ж, я ж... нічого! Нема то й нема... Може вугля хоч фунтів з... десять... Такий холод собачий.

— Пане жовніре! Заберіть пана-отамана під три чорти!

3

Причвалав пан-отаман додому. Став посеред кімнати й гірко замислився.

Перед очима пропливли любі, дорогі картини: веселі пожари, погроми, руїни... Вся Україна, на якій палахкотів колись його жовто-блакитний прапор.

— Ні, ні! Туди не можна! Туди ніяк не можна... Тю-тюну що? А я, я зовсім друге діло... Куди ж його? Куди? О, доле бандитська!.. доле собача...

Рипнули двері.

Увійшов щирий прихильник, останній з багатьох колишніх отаманових друзів — Прокопович.

— Вячеслав! Слава тобі, господи! Ну, що? Нащот Чехословаччини...

— Погано, пане-отамане... Не хотять нас пускати до себе.

— Не хотять?! — І очі йому стемніли від суму.— Було б же сказати, що ми їм у пригоді станемо, коли треба Угорщину шарпнуть або ще кого...

— Говорив. І слухать не хотять... А я от що придумав: махнім оце ми до пана Хорті, в Будапешт...

— До Хорті? Він же той, монархіст... Чи личить же нам, народним, як його... ну, словом, демократам... наймається до монархіста?

Добродій Прокопович весело загоготав...

— Хо-хо-хо! Коли це ви, пане-отамане, почали розбирати? Не плетіть лишень дурниць та швидше збирайтесь. Тут ми більш нікому не потрібні.

— А... як же ми через кордон?

— Ось. Я вже дістав! — подав Прокопович отаману папірця.

— Го! Директор «Пресбюро» Степан Могила! Значить, був Петлюра, а тепер Могила?

— Ш-ш-ш! Тихше... Що ви там про могилу кричете?

— Так тут же написано, що я — Степан Могила.

— То, що написано, то добре, а що про могилу згаду-

вать, то не годиться проти ночі. Ви ще, чого доброго, осиковий кілок згадаєте...

— Тьфу! І справді, страшно...

— Ну, в дорогу!

Ніч...

Пан-отаман з добродієм Прокоповичем перейшли кордон.

4

— Милости просимо! Ви саме нам потрібні,— сказав Хорті, венгурський міністр, побачивши Петлюру, і завбачливо сховав свою руку в кишеню.

— Чим можемо служити, ваше високопревосходительство?

— Та в нас тут з Чехословаччиною негаразд... То, може, доведеться її налякати трохи. Та, може, й ще кого...

— О, з радістю! Я для вас...

— Так, я знаю, що ви чудовий отаман... Та от ви зберіть тут всяких, знаєте... Ну, що жебракують там... старці і всякі молодці. Розумієте?

— Розумію, розумію... Це можна. Я враз... А от, якби...

— Що, грошей вам? Ось візьміть на перший раз двадцять п'ять рублів.

— Двадцять п'ять? Малувато...

— Заробите, тоді ще дамо. Бувайте, поки що...

І пан Хорті повернувся до столу. (Щебто до пана-отамана... спиною).

От бачте! А ви журились... Кат його не вхопить, поки є на світі добрі пани, яким лакеї потрібні!..

ПІП ТА ВОДОСТІЧНІ ТРУБИ

«У селі Гарбузинці батюшка украв з лікарні водостічні труби. Виявилось все через бляхаря, якому батюшка приніс труби «на відра».

«Червоний степ».

Значить, були собі на хаті водостічні труби. Звичайні труби — цинкові. (Тепер дорога річ, бо з них добрі відра можна поробить).

Так от були собі труби, і був собі батюшка. І був громадський будинок з трубами, у якому батюшка й жив. Аж поки «воля громади» його звідти не попросила. А будинок пристосували під лікарню.

Поки цієї «волі громади» не було,— все було гаразд. І батюшці добре і трубам непогано. Висять собі тихенько на місці, де їм і слід, та й...

А як ото «воля громади» сталась, то піп розміркував: — Коли вже мене тут не буде, то набіса ж будуть висіти труби? А в хазяйстві вони згодяться...

Та як полягли люди спать, батюшка й «позичив» їх потихеньку.

«Позичив» та з чистою совістю й сам спати ліг.

Звісно — красти хай бог боронить! Це ж прямісінько проти восьмої заповіді, а позичить, коли ніхто не бачить, який же тут гріх?

Та з божого благословення і той... смикнув...

Власне, що таке труби? Хоч вони й цинкові, а безпокоїтись про них багато не слід... Хіба лікарня без них не може обійтись? Велика чи що біда, коли вода по стінах тече? Весною громадою б обмазали. Не завалився б же до весни будинок?

Так от же капосний бляхар!

Зовсім інакше розсудив.

— Значиться, вам відерця поробить, батюшко? Розчудесно. Зробимо. Гарні труби! Покиньте їх у мене.

А тим часом сам собі:

— Якщо це ті самі, що я бачив на громадському будинку, то святий отець — справжній митець. А що хазяїн — то не абиякий...

І тільки батюшка за ворота, — бляхар зараз з трубами до сільради.

— Чого це ти, Никоне? — спитали в сільраді.

— Та ось труби.

— Які труби?

— Та цинкові...

— Ну, то що, як цинкові?

— Хочу спитать, чи можна з них відра поробить бачущі?

— А хіба ж ми знаємо? Це діло твоє — ти ж майстер.

— Та звісно. А як вони з лікарні, тоді як?

— Що?! З лікарні?? То це ти вкрав громадські труби? Арештув...

— Оце б таки! Що я дурний, щоб укравши приносить!

— А хто ж тобі?

— Батюшка дали...

Швиденько й батюшку попрохали до сільради.

— Пізнаєте, батюшко?

— Кого?

— Труби.

— Які?

— Цинкові.

— Ні... щось не той... не пізнаю...

— Придивіться краще! — трошки прибавив голосу голова сільради.

— Та... так... на-на-че... трошки... пізнаю...

— Навіщо ж це ви?

— На... на... відерця. Нема, знаєте, в чім...

— Ага. На відерця? Розчудесно. Запишіть, товаришу секретар, у протокол та надішліть до міліції.

— О господи! Чи варто ж за такого пустяка, та вже й до міліції?

Варто, батюшко! Ще й не так би варто, щоб не «позичали» громадського добра, як люди сплять. Хай би текла собі по них водичка.

А то тепер що люди скажуть?

Скажуть:

— А мінь!

МАЛЕНЬКИЙ ФЕЙЛЕТОН

«Сельбудинок Червоно-Маяцький, а діла в ньому... білі».

«Червоний степ»

Стоїть собі Червоно-Маяцький сельбудинок та й стоїть. А в сельбудинку тов. Вільде.

Сидить тов. Вільде та сельбудинком завідує. Завідує він тиждень, завідує два, місяць... аж до цього часу.

Важко завідувати сельбудинком. То ж цілісінький день просиди за столом — прозавідуй! Аж язик від насіння опухне. Ляжеш на ослінчик, теж без подушки більш чотирьох годин підряд не влечиш. Закуриш цигарку, теж нудно: з газети — полум'ям горить.

Тільки й знай, що поплъовуй та поплъовуй...

Словом — тяжко завідувать сельбудинком.

Ще увечері трошки легше. Понасходяться кучани, загомонять, сидять «у хвиляки»... Лузають усі разом.

Лузь, лузь, лузь!

Знову ж — тютюн у кожного різний; у того дрібний, у того сіяний, а в того молотий. І ото як змішається в повітрі, то і тов. Вільде почуває, що він справді є завідуючий сельбудинком, а не яке-небудь... ну, що-небудь...

Все було добре, поки хтось не сказав:

— Оце накадили! Якби сюди штунду Семена затягти. От би кашляв.

Ех, як не плюне ж тов. Вільде на підлогу, як не закипить!

— Ш-ш-що!? Штунди? Скільки їх у нас є? Скільки, питаю?

— Та скільки ж... Хіба ти не знаєш? Два ж у нас у селі.

— Два? Так от що! Не я буду завідуючий сельбудинком, як не виведу оцю штунду з коренем! Та я їх... Я їх... На неділю призначую антирелігійну бесіду. Приходьте всі!

— Ну, що ж... Бесіду, то й бесіду. Прийдемо. А в «хвильки» ж будемо грати?

— Яка там «хвилька»? Тут клопоту повна голова — штунду виводить треба, а вони «хвильку». Темний ви народ...

— Та звісно... Що ж ми знаємо?

— Ну, закуримо та й додому.

Як настала ж та бесіда! Як пішла ж та бесіда! Як повів же тов. Вільде ту бе-сі-ду-у-у...

Ай-яй-яй!..

Шутка думаєте? Народ темний тобі, як ніч, слухає попів, над штундами так собі, наспіхається... А тут товаришу Вільде так треба зробити, щоб ні богу, ні чорту більше зовсім не вірили, а не те що штундам...

Ну й постарався тов. Вільде...

Що то була за бесіда!

Увечері питає Вільде:

— Ну що? Здорово ми їх той? Бабахнули!

— Нд-д-а-а,— каже хтось,— бабахнули «майо паштеніе»... Вісімнадцять чоловік записалося...

— Що? Як записалося? Куди?

— У штунди, куди ж...

— Ой?! Що це вони, подуріли? На неділю знову бесіду! Я їх... та я їх... з кор-р-р-інцями!

Після другої «бесіди» в селі вже не 18, а... 50 штундистів.

Тов. Вільде, як почув, та й рота роззявив. А потім:

— Тьху! Ну й народець! Хоч ти йому кілок на голові теши... Ну, чорт їх бери. Давай насіння!

Л-л-у-з-зь! Лузь, лузь!

Аж виляски пішли...

З горя.

У мене був колись дід. Так він частенько, бувало, говорив мені:

— Не вмєш — не берись.

А от у Вільде так, мабуть, діда не було.

І дуже шкода. Треба, щоб був та й порадив:

— Не вмєш — не берись.

А ще краще, коли б зовсім того... перестав Вільде «завідувати» сельбудом.

Йй-богу, Вільде, краще буде!

А то ще й про дівчат щось люди говорять...

ЯК ПУЗИК ТА ЧИКАЛО НА ЗАКОНИ ВСІ НАЧХАЛИ...

«В селі Юр'івці, Добровеличківського району, в кожній хаті — самогонний апарат. А голова сільради Пузик якраз не від того...»

«Червоний степ»

В кожній хаті... Розумієте, в кожній!

Як тільки яка не подбає про те, щоб мати власного «куба» і ото піде позичатися по сусідах, то вже голова Юр'івського комнезаму й незадоволений. Сповідіає голову сільради тов. Пузика:

— А в Захарка й досі чортма свого апарата, то треба на нього якось подействувать...

Ну, Пузик і «действує»:

— Викликать сюди десятихатника громадянина Чикала...

— Єсть!

— Непорр-рад-ки! Чому ото Захарко видира людям очі? Свого не в состоянні мати??

— Та... у нього є... тільки позавчора прогорів трошки...

— Залатать!!!

Словом, ясно: головою бути, це вам не моркву рити... З клопоту того (то ж услід, щоб у всіх було самогону порівну), так голова замакітриться, що...

— Чим її розмакітрить? Га, Чикало?

— Не інакше, як до Захара ходім, з позиченого смик-немо...

— Ото тільки що з позиченого, а то б і в рот не взяв куркульської горілки!

Охо-хо-хо!.. Тяжко головувати з макітрою... Чи той —
тяжко макітриться голові сільради...

Скаржиться селянин П-ко:

— З цієї причини в селі зовсім не провадиться політ-
освітня праця.

Ще б пак! Ніколи ж...

По макітрі їх!

НЕ ФЕЙЛЕТОН, А ЧИСТІСІНЬКА ПРАВДА

(Як голова Овідіопольського райвиконкому
організував політперевірку
для секретарів сільрад...)

«... виходячи з того, що кожен секретар сільради, який знаходиться завжди у близьких стосунках з селянством, мусить знати, що таке селянство і що таке пролетарій, і що таке революція, і що таке Радянська влада... і що таке буржуазія...»

Словом — познайомитись з політграмотою.

Це голова.

А це секретарі сільрад:

— Грицьку! Читав????

— Читав!.. Де його дістати ту книжку політграмоти...

— Рятуйте, хто в бога не вірує! Дайте політграмоту!

Познаходили. Читають.

— Тепер не наривайся, бо вся політграмота як на долоні. Спитають про пролетарія або про Радянську владу, так ми їм!

— Одріжемо!

— Як дважди два!

А воно вийшло, що голова райвиконкому й секретар райпарткому хитріші за секретарів сільрад.

Почалось.

— Н-ну! Гм...— сказав секретар райпарткому першому сіренькому секретареві сільради: — Що таке... пауперизм??

— Як, як... ви зволили сказати?? Я ще такого слова й не чув. Це не по-нашому, мабуть? Я вам про буржуїв... Дозвольте?

— Не знаєш? Садись!

— Я... я про... пролетарія та про революцію...
— Садись!! Хто далі? Ага, н-ну! Щ-що таке діалектика?
— Га?? (А очі як п'ятаки поробились).— Не чув... Я вам про капіталізм та про Жовтневу революцію краще...
— Що ти з своїм капіталізмом! Діалектики не знаєш? Маркса не читав? Садись!.. Хто далі?..
— Мабуть, я...
— Такс-с... Н-ну! Щ-що таке... детермінізм?
Мовчанка. Як у домовині.
«Погибли ми, як руді миші...» — думають секретарі.
А один:
— Сійте, хлопці! Я побалакаю з ними...
Та як чесонув!
Тут тобі й пауперизм, тут тобі й діалектика всяка...
А до своїх підморгує:
— Не дивуйте, хлопці, бо я бувший студент. А от нехай тепер комісія роз'яснить нам ті слова, що вона говорила...
(Тут тобі й детермінізм, значить, і всякі коники).
Мовчить комісія.
Немов у рот води набрала.
— Гм... той... як його... мені треба поспішати... Де мій картуз?
(Це голова).
— Перевірку закінчено...
(Це секретар райпарткому!).

.....
Ото ж бо то й є! Питаєте таке, що й самі не знаєте... А говорили б про пролетаріат і про революцію, та про буржуя, то й по-людському було б і тікати не довелося...

МАЛЕНЬКИЙ ФЕЙЛЕТОН

(Чисто науковий)

— Ху-у!.. Як натомилась,— сказала одна й присіла на малісіньку грудочку землі спочити...

— Що ж це ти, сестро, таке важке робиш, що так за-хекалась,— спитала друга.

— Та азот же той з повітря виловлюю... Оце з рання до пізньої ночі у нас така робота кипить, що ніколи й уго-ру глянути... Посіяв хазяїн горох, а ми тепер працєю на нього!.. Земелька, бач, виснажилась, витратила увесь азот за ті роки, що не було плодозміни, а тепер нам хоч перервись, настачай його...

— А ви б забастовку!

— Де вже там забастовку! Він же добре знає, що ми тільки й можемо жити в корінцях бобових рослин... Хазя-їн, він не дурний. От і посіяв горох...

— То це, виходить, що він вас експлуатує?

— Оце ж тепер такі порядки пішли на землі... Розказу-вав кумі дощовик, що хлібороби самі поскидали з себе ярма, землю заволоділи, а тепер, мовляв, хочать усі сили природи повернути собі на користь. Отаке-то! Ну, побіжу ж я. А то рослина без харчів ніяк не може рости, а азот — це ж харч для неї...

Та й побігла в корінець.

За нею друга, третя, десята... сотні тисяч, мільйони! Видимо-невидимо! Бігають, метушаться, влазять, вила-зять...

А горох собі росте, аж сміється. Як то кажуть — ні кує, ні меле.

А вони ж малісінькі, малісінькі, що простим оком їх і не побачиш...

Ух! Важко писати наукового фейлетона... Я вже бачу, що дядько Харитон не розуміють... Думають: «Ну, про що це він теревенить?!»

— Ви може думаєте, дядьку, що то кума Ївга з кумою

Ганною зійшлися на межі, посідали в борозенку та й цокотять?..

Отже не вгадали! Чого б ото Ївга покинули свою роботу навгороді та полізли в корінці, у горох?.. Та вони ж таки, дякуючи богу, і не помістяться на грудочці. Жінка вони, нівроку їм, такі, що й на лаві чи посядуть...

А потім знов — азот... Навіщо він їм здався? Щастя не бачили!

О, бачу, що дядько Харитон не те що, а й азоту не знають!

Ну, так от... Доведеться дописувати, коли зачепив...

Оті дві, що збіглися під грудочкою на Терешковій ниві, то бактерії. Живе їх у землі сила-силенна. Це такі зовсім малісінькі кузочки, що їх тільки в мікроскопі побачимо (а мікроскоп — це трубка, в яку вставлене побільшуюче скло, через нього можна побачить найменшу бактерію).

Живуть вони скрізь. А оця саме, що азот ловить, живе на корінцях бобових рослин.

Роботу вони роблять страшенно велику: дають необхідну їжу рослині, насичують родюче лоно необхідним духом (газом), який зветься азотом...

Беруть вони його з повітря, в якому його знаходиться чотири п'ятих частини всього повітря. Беруть чистий азот з повітря, а тоді вже виробляють з нього те, що потрібно рослині.

Їх дуже багато (мільярди) живе й працює на ниві, де посіяно горох або яка інша бобова рослина. Коли вони вмирають, то увесь азот з їхнього тіла переходить у землю і тому на такому полі родить потім добрий хліб...

Да... так от, значить, запам'ятайте, дядьку Харитоне, бо про це ні в одному евангелії не написано. Не знали апостоли, що люди й під землею побачать, і під водою плаватимуть, і в повітрі літатимуть.

Словом, нема ніякої роботи богів.

Отак і занудиться, сердешний, без діла.

Вже коли бактерії на хазяїна роблять, то не скажеш: — Як бог зародить, то буде й на штани, й на продналог, і на все...

А тільки скажи:

— Як з розумом працюватимеш, то й бактерія тобі допоможе. А як на бога надіятимешся, то тільки цурку від штанів матимеш.

ВІК ЖИВИ — ВІК УЧИСЬ!

(Міркування на самотині
після кореспонденції тов. Темного
у „Червоному степу“)

Це з приводу того, що нам пише товариш Темний про село Іванівку, Хмільвського району.

Оці сількори, бісової душі, іноді як напишуть!

«І видере ж, і побачить,— міркуєш потім.— Немов тобі він і вилупився сількором...»

Вилупився, та зараз за перо і давай жарить до «Червоного степу» кореспонденції!

А ти сиди потім і міркуй.

Ну, й міркуєш...

...Хіба ж і я колись не смалив халявки до «барішні» на хуторі? Секлетою звали...

Е-ех! Нема, пройшло, минулося... Скільки разів, було, повертаєшся додому вранці, а батько вже з двору виїжджає. Сапи на возі. Вода в барильці.

— Ну,— каже,— парубче, получай!

Та що получай!? Єрунду! Разів зо три пужалном опереже!

— А тепер,— каже,— сідай на воза, та побачимо, як ти сапатимеш, не спавши ніч.

І що ж? Ніде правди діти... Сапалося не так гарно, як почувалось!

Н-да-а...

Так от, значить, і товариш Темний пише:

«Велос в Іванівській сільраді діловодство українською мовою...»

Дуже, дуже добре! Так, знаєте, радісно, аж до сліз... У мене там троюрідний дядько. І він, знаєте, по-російському не тямить. Та й усі іванівці. Мовою своєю, українською розмовляють, хлібець собі сіють, а тут і сільрада до них мовою українською промовляє.

Так радісно! Достукались-таки свого. Добре пішли справи!

Н-да-а...

Отак було й мені, поки не починав парубкувати... Сапається було так, що аж грає в руках сапильно.

І треба ж було отій Секлеті впасти в око!

Ну, та це нецікаво.

А от що цікаво: голова Іванівської сільради, значить, коли писав моему троюрідному дядьку якогось папірця, то українською мовою...

Власне не сам голова, а секретар.

А голова підписував...

Це ж, знаєте, так радісно! Дядько зразу вшолопають, про що там говориться. Я так радів за дядька!

І от — на тобі!

Знайшлась у голови якась добра знайома, «баришня».

Знайшлась, і просто — в сільраду.

За секретаря, значить.

— А мову ж ти українську знаєш, голубонько?— спитав її голова.

— Ні, мій соколе, не знаю мови української, лише знаю мову російську... Та хіба ж ти мене й по-російському не зрозумієш?

— Зрозумію, шановна! Зрозумію, моя добра знайома!— одказав голова.

— А селян навіть втручати у наше знайомство! Буду писати по-російському.

— А я буду підписувати!

І пішло діловодство в Іванівській сільраді переводитись на російську мову, на мову, що нею «баришня» говорить.

.....

Сидиш, значить, та й міркуєш.

...Навіщо товаришу Темному отаке було писати? Краще б я не знав, що через «неї», та через «нього», отого голову іванівського, мій рідний троюрідний дядько мусить тепер нізащо пропадати.

Ну куди йому оті баришенські папірці? Не розбере, сердяга! Ні за що не розбере! Я ж його знаю.

От бачите, що ви нарobili, товаришу Темний?!

Ах ви, го-ло-ви!

І де тільки ваші голови?..

РЕЛІГІЯ ПОРОСЯЧА, ЯГНЯЧА Й ЦУЦЕНЯЧА

Гм...

Шкода, що дід мій помер... Дуже шкода! Це б я тепер показав йому, як лаяться: «Ах ти ж порося нехрещене!»

А втім, полишивши діда на боці, розгляньмо, що оце недавнечко в Данилівському районі на Первомайщині розпочалося!

«Останнім часом серед селян нашого району зникає віра й прихильність до церкви та до попів»,— пише товариш Печерога.

Ну, це вже, знаєте, зовсім якось дуже серйозно, круто.

Коли вже Данилівський район, якого ще рік тому трохи не було взято жужмом на небо за його незвичайну темряву, несвідомість і святість, коли вже він не хоче вінчатись у церкві, хрестити дітей, причащатися й виконувати «калачевого налогу», то це вже не дурниці...

Невже справді зникає віра?

І... і невже зникне?

Як дим, виходить?

То, значить, була віра, була завше свіжа копійка в батьшиній кишені, були калачики й до калачиків, а то раптом... ні віри, ні калачів — сама дуля?

Н-ні! Це щось не так... Щоб у Данилівському районі батюшка допустили таке розпутство серед православних — не можна погодитись!

Почитаймо далі.

«...А кошарівський піп Костюк видумав хрестити поросята, ягнята, цуценята, щоб краще велися, а за це бере більше, ніж ветеринарний лікар за лікування худоби»,— пише далі товариш Печерога.

— Ага! Ото ж бо то й є...

Значить, сама віра не зникає, не занепадає, а лише переходить на поросята, ягнята та цуценята!

Ну от! А то я й справді подумав...

І навіщо писати, що віра зникає, коли по району телята вихвищують хрещені, коли ягнятка бекають во славу божу, коли цуценятка за спасіння своєї душі цуценячої купіль приймають, а батюшка їх стриже та елеєм маже...

От! А ви, товаришу Печерога — «зникає, зникає...»

І потім, що це за вираз — «під Костюк видумав»?

Добрі видумки!.. Та якби я — не доведи мене, боже — був попом, а ви од мене одсахнулись, та годі хреститися й молитися, годі причащатися, то що ж я, подарував би вам?

Ова! Я б не те що поросят хрестив! Я б, може, й курчат та гиндиків сповідав і причащав.

Дуже просто! Роззявив би йому, паскудному, рота і часточку й запахнув... Ковтай та не гріши!

Та ще стривайте, може й під Костюк не дурніший за мене — добре рахуби...

Самі ж пишете, що за хрещення поросяти або якої іншої тварини бере більше, як ветеринар за лікування. Бо воно таки й праця трудніша — ганяй за ним по сажу або по хліву, поки охрестиш.

Ну, а за причастя гиндиків та курчат і бог велів збільшити платню.

Значить, будемо надіятись, що віра православна серед поросячої, ягнячої, цуценячої, курчачої, гиндичої й котячої громади не зникне!

Будемо надіятись, що ця новоутворена релігія поширюватиметься серед вищезазначених кіл, допомагатиме попові Костюкові кропилом та мазилом збільшувати кабанячу силу, доводити приплід у свині до 25 поросят, до 15 цуценят — у суки, до 30 ягнят — у вівці і так далі.

Будемо надіятись!

Тільки от що! А хто ж платитиме Костюкові за нову релігію?

Невже той самий Данилівський район, який оце нарешті побачив, що «релігія тільки шкодить людям», і не хоче ходити до церкви?

Гм...

Невже він?

А втім, господь його ягнячий знає...

КОВБАСА

Празникове оповідання

Дядько Пархом рубали ото клечення... Щоб тройцю святу обзеленить... А сучий сук під ними візьми та й уломись! І проклинали ж вони тоді тройцю, як у хвосі під осокорем лежали!..

Потім під вечір розвели тільки огнище, щоб первачка до ковбаски вигнать, а міліція...

Ну, словом, що тут говорить? Прокляли дядько Пархом тройцю, а ви хочете, щоб я про неї оповідання празникове писав?

А от до Одеси прилетіли два аероплани — «Незаможник Одещини» і «Пролетар Одещини», з Харкова прилетіли... Е-ех, і празниковий же у них вигляд!..

Дивлюся, як вони ріжуть небо над Одесою, і думаю: «Ото ж і дядькова Майничева мірка пшениці літає по під небесами...»

Та хіба тільки дядькова Майничева? От тобі й незаможники! Якого літуна двинули!

А вже коли про дядька Майнича згадав, то не вдержусь... Тут воно й починається...

У дядька в хаті зібралися.

Вечірка.

Дядька звать Оверко. Це, положим, не важно. А важно, що вони бачили отого змія деркучого, що літає, як чорногуз або справжня тобі гава.

Збіглися кучани, а Оверко сидять коло печі на соломі — щитають... Потім, як у хату набилось люду, немов огірків у діжку, тоді вони роздушили недокурка на долоні і сказали:

— Наберіть у рота води й слухайте обома вухами. Бо

не тільки самого яроплана бачив, а й з яропланщиком балакав.

— Ну, ну... та швидче ж... ой...

— Нехай вам так не припікає,— сказали дядько Оверко,— бо усе одно нічого не pomoжеться. Треба про все по порядку.

— Ну-ну... та по порядку ж...

— Діло було ось як. Хомка мій, як вам звісно, вчиться в Одесі. Запровторив його комнезам у якесь таке училище, що натщесерце й не вимовиш. От він там проходить усякі тобі науки...

— Ну?... а яроплан?

— Ну, проходить собі та й проходить, проходить та й проходить, та й проходить... Коли це аж на тім тижні, що був, виходжу я на двір підкинуть коням самари, а воно...

— Що?! Яропл...

— А воно приходить письмо, значить, од Хомки — з пошти. От узяв я грушевого ціпка, надів шапку, підперезався. Пішов у сельбудинок... Прочитайте — кажу.

Поздоровкались до мене. Почали читать... Та як почали читать, та читають собі та й читають, а я собі слухаю та й слухаю. Як почав я слухать, та й думаю: і коли він, бісів Хомка, навчився отако письма писать?

— Ну, та той... дядьку Оверко... про яроплана ж...

— От і пише, значить, Хомка, що зібралась їх кампанія в Одесі і в одну душу, щоб скількись-то построиць яропланів.

— Ага, ну й що ж?

— І що ж ви думаете?

— Построїли?

— Мого Хомку вибрали за того, що ходить по місту та людей підговорює, щоб купити яроплани, за гавкитатора значить... І це добре. Нехай собі, думаю, підбріхує, аби в діло, коли сам ні копійки не може дати. Я вже тут якихось фунтів десяток лишніх перекину... Коли це він далі пише, що ходили вони всі гавкитатори дивитися на яроплани і що він, мій рідний Хомка, літав... на ковбасі!

— На... ков-ба-сі-і...— так разом і гукнула вся хата.

— На ковбасі, братця мої. Так і написано.

— Ну, і...

— Як почув я таке, то й за голову схопився... То писав, що буде або докторем, або хвершалом, або ниверсите-

том, або інженером. Як голова не трісне... А я й думав, що як не розпаскудиться та не стане пику задирать, то, може, й буде... А то на тобі!

— Що?

— Э розуму, виходить, з'їхав.

— Ой матінко,— обізвалась чиясь тітка,— з такої науки так у голові замакітриться, що не тільки на ковбасі, а й на свинячому хвості полетиш.

— Далі він ще про шехство щось писав, та я вже бачу, що таке лихо, та за ціпок... А вони ще й гукають услід: «Маладець Хома Овер'янович! Діло громадське робить!»

Мене так у жар і кинуло. Глузують, думаю, паскуди...

Іду ото я додому, а в голосі так ковбаса й крутиться.

Тьху ти, прости господи, хоч би написав, на якій — чи на телячій, чи на свинячій, чи на заґрянйшній на якій...

«Як там...» — питає стара. Мовчу. Не кажу, яке лихо спіткало. «Живий?» — питає.

«Та тільки що живий...» — мугикнув я та й поліз на горище.

Дай, думаю, спробую... Липівочка там у мене стояла з салом і ковбас зверху кілець скільки. Взяв я за утори. Куди там! І зворушить важко, не те щоб полетіти з ними.

Промучився я отак днів з десять — ні їсти, ні пити, ні спати... А далі плюнув, поїхав півдесятини на Вовчій перорати.

— О, то це вже про оранку?! А яроплан?

— Поїхав, кажу, на Вовчу і... оце аж тут воно й починається.

Всі притаїли дух і широко відкритими очима впились в руду дядькову бороду.

Вона не ворушилась. Дядько Оверко повним келихом пили насолоду заґальної нетерплячки.

Потім вони крякнули і стали говорити далі.

— Загнав ото я з Васильком на цабе та й орю собі. Підкрутив свого трахторя на глибшу борозну, поколупую істиком на лемеші, ударю об полицку, гукну на коні, словом, і сяк і так, аби хоч трохи себе розважить.

В обід випрягли коні, сіли під возом. Розв'язав я мішка з харчами, а там... ковбаса, стара поклала. Так мені й підійшло до горла. То, було, нічого в світі не було смачнішого за ковбасу, а то й дивитися на неї не можу...

— Їж,— кажу,— Васильку, а я піду.

Та й пішов собі понад межею.

Іду та й іду, голову опустивши, коли чую:

«Р-р-р-р-р-р-р-р...»

Чи це мені здалось?— думаю. А воно знову!

«Р-р-р-р-р-р-р-р...»

«Р-р-р-р-р-р-р-р...»

«Р-р-р-р-р-р-р-р...»

Я сюди-туди, сюди-туди, не видко, а воно: «Р-р-р-р-р» та «р-р-р...» Аж хропе.

— Та, може, то собака в борозні гарчав?— хтось догадався з гурту.

— Який там, братця мої, собака? Чого б же він над головою?..

— Ну, ну? І... і що ж?

— Ну от, упав я та й лежу. Лежу та й дивлюсь угору. Дивлюсь, дивлюсь, а воно верть, верть...

— Що верть, верть?

— Воно, оте, що «р-р-р-р...»

— Як же воно верть, верть?

— Як ото голуб вертун! Достоту так. Тільки ж не голуб. І за яструба, й за чорногуза більше... І все нижче, нижче, нижче...

«Р-р-р-р-р-р-р-р...»

Та понад мою головою.

І що ж ви думаете?!

— ?!..

— Я-роп-лан!

— Ой! Ну?..

— Справжній! Аж вилискує. Я за ним, а він од мене, я за ним, а він од мене. І втік... За хвилину й не стало його. Кудись на Одес подався.

— Оце так штука!— Ухнула разом уся хата...— Ну, а як же ви з яропланщиком балакали?

— Як? Та так і балакав... Стою в борозні та й балакаю до нього... Стій,— кажу,— хоч подивлюсь, бо, мовляв, зерна ж мірку повнісіньку віддав на яроплани... А він щось крикнув — не гаразд було чути...

— Це,— думаю,— чи не до Хомки полетів. Та як згадав про Хомку й світ мені затьмарився.

— Ну, а як же Хомка?

— А ось!.. Друге письмо прийшло. Пише, що та ковбаса — шовкова, надута водородою (дух такой якийсь легкий), а завбільшки така, як ото моя клуня...

— О-о-о-о?!

— Справді! Щоб я клечення не діждав. Ну, звісно, коли вона шовкова та з водородою, то тоді полетиш... І чого тільки не попридумують? Пише Хомка, що нехай спробують заґрянишні буржуї покусать нас, то дулю з'їдять.

Тепер я вже бачу, що Хомка наш буде чоловіком, як не розпаскудиться...

ЯК НАШІ СЕЛЯНИ «ЧЕРВОНИЙ СТЕП» ВИПИСУВАЛИ

Наші — це значить рівнянські, округи Єлисаветської, на Одещині, «раю» Рівнянського.

Містечко Рівне на самому ділі не дуже рівне, а так — балочка, горбик, балочка, горбик, балочка, «у пиримешку» виходить.

А у тих балочках діло оце, що я кажу, й робиться.

І діло велике! Славне діло!

Добре, путне, словом — настояще, велике, розумне діло.

І почало воно робиться, як тільки я в'їхав у свою рідну балочку, зняв з фургона лантуха з газетами і почав чоломкатися з батьками.

Не встиг я навіть як слід начоломкатись, як закипіло велике, розумне, хороше діло...

— Драстуйте! Драстуйте!.. Здоров... ов... гов... гов... Ну, як? Що? Га? Кажі!! Що там воно в Одесі тому?

— А це що в лантухах?

— Газетки,— вимовив я необачно...

Вимовив... а через півгодини вже бачу: тільки півмішечка газеток лишилось. А то «яко таєть дим», так пішов «Червоний степ» під небеса.

Ну, покурили... Що ж, не куривши теж не всидиш, а євангелів та псалтирів давно вже ані листочка!

Покурили... Папір похвалили.

— Хороша,— кажуть,— газетка. Полум'ям тютюну не сушить і клеїться добре...

— А що, якби спробувать ще й прочитати цю газету?— рискнув на таке діло Левко з Дубинівщини.

— Прочитати!— В одну душу.

Стали ми читати. Прочитали. Потрудились, значить, і побеспокоїлись... Ще потрудились. І ще... і ще... ще... ще.

— Е-е!.. Та вона тобі, бісова душа, оця газетка, як на долоні показує! Добра штука! Інтересна! Єй-бо.

Отут мені й треба було знову вимовить:

— То, може, випишете? Сорок копійок на місяць, незможним тридцять...

— А чого ж? От тобі й на! Канешно... Це обов'язательно... Та газетка, вона повсігда знадобиться — чи світ сонця крізь неї побачиш, чи й на цигарку ж знову, як перечитаєш її разів скілько...

— Та як же?

— Що як? Діло ясне! Діло це дуже ясне і дуже хороше... Путне, велике, розумне діло... Будемо виписувати, будемо получати, будемо читати «Червоний степ». Діло це велике і хороше!

• • • • •
— Так що, хлопці, збирали б ви там по сусідах гроші, та я б вам зараз же й виписав...

— Діло ясне! Діло хороше... На цім тижні й гроші...

• • • • •
І от тепер щовечора у нашій балочці кипить велике, розумне діло. Щовечора «виписують» «Червоний степ»... Вже так язики пописували!

— Та нічого! Для великого й хорошого діла язиків нам не шкода!

• • • • •
А от грошей... Це вже, як той казав, трохи інакше...

Ще одне слово. Мабуть, таки наші селяни випишуть «Червоний степ», бо як почули, що я скоро од'їзду і що, значить, не буде вже сюди приходити газета, так на другий день почали й гроші приносити...

— Не, це діло велике, хороше... Треба. Чи світ сонця крізь неї побачити, чи й на цигарку... Випишіть і мені.

— Та й мені...

— Та й мені...

ОДНА ЗІРКА НА ВСЕ СЕЛО

«Все це робиться з дозволу члена правління сельбудинку громадянина Карабчевського, який сам бере жваву участь у танцях».

Сількор А. К.

Взую ж я нові батинки,
Та й гайну до сельбудинка...
Тай-ра-рі-ра! Рі-ра-ра!
А там молодь просвіщають,
Там кадрелі навчають...
Рам-та-дрім-та! Ду-ра-ра!..

— О-го-гов! Па-рас-ко!.. Збирайся швиденько — ми вже йдемо...

— І Явтух тутка...

— Оце, уявіть собі, тільки божий вечір упаде на землю, як заіржуть, як загогочуть!.. Ну, жеребці ж тобі ті, невикапані жеребці.

Чи воно, може, від того, прости, господи, що сельбудинок у нас такий.

Жеребківський, звісно, сельбудинок, бо й село — Жеребкове. Чи то, не при вас згадуючи, Карабчевський під такою планетою народився...

Ну, тільки ж нема тобі супокою і на копійку.

Ото, як вечір, так і заіржуть, загогочуть, зарараракають, цебто заспівають, та до сельбудинку! Аж земля реве!

Йй-богу ж, реве земля!..

Наб'ється їх туди повнісінько ж, а той Карабчевський як скомандує, а вони як гупонуть! Так повірите, хати по

селу дрижать. Лежиш на полу, а піл так під тобою ходуром і ходе, так і ходе ходуром, як скажений...

І ото щовечора. Ну, щовечора ж тобі, що божого вечора. Воно звісно, просвіщеніє... Без нього теж, як той казав, лізеш, як сліпе теля в яму,— без просвіщенія, виходить...

Ну, а неспокійно. Дуже неспокійно. Хоч би вже не так самошедче гупали... Ще б таки...

Це так дід жеребківський іде по снопи. А тут («Чи воно камисар якийся-то, чи саломщик зоткедась») — чоловік іде пішки... Підвіз дід і розповів про свій сельбудинок...

Ну, а як глибше на це діло подивитись, то воно дід і по правді і не по правді говорить...

Бо «без просвіщенія» таки не можна. Це ж не тільки Карабчевські (члени правлінь), а й ми тямимо...

А «просвіщенія» того де дістанеш? З коліна ж його не вилупиш, коли в голові «рам-та-дрім-та».

Хіба що членські внески з отихо паруб'яг зібрати, з культфонду скубонуть якусь десятку та книжечок купити?! (Тепер же їх! Понадрукували ж!). Так це клопоту, гей! Мороки! А, нехай йому абищо!

І так подумаєш, погадаєш...

Бідні жеребчики... чи як їх, члени жеребківського сельбуду. І Карабчевський бідний — нудьга ж їх заїдає.

Інший, може, на його місці ще й апарата пристроїв би там десь під стінкою... Та й хильнули б...

Тоді б уже повне «просвіщеніє» пішло. Вроді б то «вища культосвітня праця».

А Карабчевський же цього не робить!

Сили в нього, мабуть, не вистачає.

Треба піддержати такого чоловіка.

Треба!

І сельбудинок теж.

Бо ж одна зірка на все село тільки й блимає...

ДО ПЕРЕВИБОРІВ РАД

Іменно: до перевиборів.

Бо вже опісля перевиборів, мовляв, скільки не говори і як не говори, і скільки не пий, і що не роби, і куди не ходи, і скільки не чухай потилицю, а їй, «новозбранній» сільраді, те все — як з гусака вода.

Тільки покахикує коло первачка...

Так от: тільки до перевиборів.

Значить, ви всовуєтесь у чоботи, влазите в свиту, за шапку і — пішли!

Пішли та й пішли, аж до... ну, хто найрідніший у вас? До кума.

Приходите. Вид стривожений.

— Ну?

— Що ну? (Це кум. Звісно, спросоння).

— Та кого ж будем... той... Ну?

— Що — кого?

— Ну, та вибирать же...

— А, вибирать. Звідкіля вибирать?

— Та ну, господи! Ви нічого не знаєте? Спите у себе в кублі. До сільради ж когось треба вибрати. Таких, щоб хороші люди...

— А-а, до сільради! До сільради треба... своїх треба людей вибрати. Е... гм... внеси, Хвесько, з комори там, знаєш — у просі плисковата пляшка.

Сідаєте...

Починаєте «світуватися».

От-от уже б дійшли-таки до того, кого ж саме вибирати.

Не вистачає плисковатої...

Звертаєтесь до кума:

— Зачепили діло, треба ж його до кінця якось доводити?

— А треба... Хвесько, мотнися іще в просо... там пошукай облетену...

Продовжуєте... Облєтєної вам, певне, теж не вистачить «для такого діла».

Ви з кумом ідете тоді вже до його кума і продовжуєте перевибори втрех...

Тут, уже твердо зійшовшись на тому, що «будемо вибирати комуністів! Вони все-таки кращі за нас», ви чимчикуєте до четвертого кума...

Вас уже четверо.

Так потроху «організуєтесь».

І так «організовано» з божою поміччю й сільраду куркульську, чи то пак «свою, хорошу», матимете. Бо туди ж за час вашої «організації», хто тільки не схоче, той тільки й не влізе...

Ну, а, бува, підбиватимуть вас комсомольці: «Незаможництво! Середняцтво! Ідіть за нами! Виберім своїх надійних, кріпких, вірних членів, які наші інтереси захищатимуть! Не допустимо всякої наволочі до влади!» То ви не дуже з ними (тими комсомольцями) церемоньтеся. Прямо їм одкауйте:

— А одчепіться, бога ради! Ми й самі не допустимо. Наче ми не знаємо самі, кого треба вибирати, а кого не треба. Ходімо, значить, ще до кума Левка та доберемо...

· · · · ·
Значить, робіть це до перевиборів...

Щоб потім — тільки руку в потилицю та ш-шкряб! ш-шкряб!

— Оце так вибрали!!!

ДЯКУЄМО ТЕКСТИЛЬТРЕСТОВІ, ДЯКУЄМО Й СІЛЬГОСПТОВАРИСТВУ

Прочитаєш замітку товариша Підлісного «Ось чому не йдуть селяни до кооперативу» у цьому ж таки числі «Червоного степу» і гірко заплачеш...

Заплачеш та ще й скажеш:

— Ну й до чого ж уїдливий народ оці сількори! Вже й б'ють їх, вже й на смерть забивають, вже й хати їхньої цураються, а вони ж тобі ну ніяк не шануються... Так, наче це не до них, а хто й зна до кого!

Пишуть і пишуть, і пишуть!

Та ще ж пишуть про кого!

Ну подумайте! Текстильтрестові свиню вже підкладають.

Текстиль-тррррестові!!!

Наслав, мовляв, у наш кооператив шевійоту!

Та це вам погано? Та поший ти собі штани шевійотові, то на тебе всі собаки гавкатимуть!

Або жарни з «гусарського трико» спідницю жінці, то в неї півгосподарства свого вкладеш (у ту спідницю) і не оплатишся... Оце буде вещь!

А то позивали чортзна до чого... Давай їм малітону, велюру якогось паршивого, ситцю простісінького, матерії «в дорожку» та «з горошком», та «в цвіточках».

Текстильтрест — це ж вам не дурень якийсь, що не поміта, в чім діло...

Городські «мамзелі», ті аж б'ються за шевійот, а якась там Параска хіба буде вередувати?

А Підлісний ще й у газету зашкварить про це?

Та ніколи ж цього Текстильтрест не міг і подумати! Ніколи.

А коли воно так виходить, то самі селяни й винні... Потому — необразований народ.

Їм кажуть:

— Надівай кожуха! Він теплий...

А вони:

— Теплий кожух, та не на нас він шитий.

Виходить, що Текстильтрест мусить для селян якісь особливі кожухи шити?

Клопоту тільки з вами!

Попродали б уже, краще, коні й корови, плуги й боро-
ни, горшки й макітри та ходили б у шевійоті та в «гусар-
ському трико»...

Як гусари все їдно!

У городі таких багато...

Оце була б «змичка»!

А то...

Тепер про Сільгосптовариство.

«Купляє само по 50 коп. пуд зерна, а продає селянам
по 90 коп».

То це вам, товаришу Підлісний, погане товариство?..

Якого ж вам ще треба?

Це ж, гей, 40 копійок на пуді. Майже 100 процентів.

Ось побачите, як у товариства кишені тріщатимуть від
червінців за якихось місяців шість-сім.

А ви його лаєте!

Таке товариство, як Батурське, лиха не знатиме.

Коли самі селяни йому не покажуть...

**ПРО ТЕ, ЯК АВРААМ РОДИВ ІСАКА,
ІСАК РОДИВ ЯКОВА,
А ПЕРШИЙ ДЕРЖАВНИЙ РАДІОЗАВОД
РОДИВ ПОДАРУНОК ДЛЯ КОМУНИ
«БЕСАРАБЕЦЬ»**

І

Думаєте:

«Юринда! І навіщо про це в газетах писать? Саме тільки іскушенняє...»

Думайте, що хочете, а таки дочитайте до кінця. Бо як держрадіозавод родив подарунок для комуни «Бесарабець»,— вам і не снилося.

Ото ж «Бесарабець» — комуна. Стоїть вона собі в селі Петровському, Березовського району. Хоч і комуна, а темна стоїть. Бо нема у неї книжок ані листочка, ні тобі прочитати щось, ні тобі розуму звідки набратися.

І от шеф знаходиться! Знаходиться той шеф, тобто Перший держрадіозавод, і каже:

— Буду,— каже,— шефствувати над тобою, комуно ти наша «Бесарабець».

— Шефствуй,— каже «Бесарабець»,— шефствуй, радіозаводе, та швидше, бо ніякого терпіння в нас уже не вистачає, так культури тієї хочемо!

— Дайте ж,— каже шеф,— хоч приготуватися до шефства, хоч подаруночок вам на перший раз — книжок хоч сот із три назбирати... Щоб не з голими руками до вас їхати.

— Аж триста?— радіє «Бесарабець» — аж триста книжок! Та звідки ж ти такий для нас нежданий прилетів? Це ж очі у нас раптом у всіх порозплющуються!

Словом:

«Хай живе шеф — Перший держрадіозавод!»

Приїхали шефи... Приготувались, значить. Познайомілися. Перездоровкалися. Привіталися.

— Як ви тут? Темні, мабуть?

— А темні... Ховатись нічого...

— Нічого... Були темні... Забобони вас їли... Темнота вас гнітила... А тепер нічого того не буде більше! Нічого не буде!

— Чуємо! Не буде.

— Ось вам три сотні книжок!

— Ціла бібліотека!! Давайте!

— Хай живе-е-е-е-е!!! (і т. д.).

— Прощайте ж! Учїться! Просвіщайтесь!

— Прощайте, будемо, будемо...

І знову:

— Хай, хай-а-а-а-й!..

II

Поїхали. (Шефи, значить).

Стоять бесарабчани над пакунками.

— Розв'язуй, хлопці,— каже один,— виймай!

— Мені дайте, я розв'яжу,— каже другий, і у всіх руки від радості тремтять...

— Мені! Мені! Мені-і-і!

Розв'язали. Вийняли. Розхапали.

— Оця товста, мабуть, про хазяйство...

— Розгортай! Читай! Вголос читай, щоб усі чули. Щоб очі всім розплюшувались!

Розгорнули. Читають...

— Го-спо-да на-шо-го Ісу-са Хри-ста свя-та-я є-ван-ге-лія...

— О-о-о! Не бреші... Ану, дай я!

— На, читай...

— Од Мат-х-вея...

— Авра-а-м... родив Іса-ка, Ісак родив Я-ко-ва...

— Та ну? Давай другу! Розгортай! Читай! Це, ма-буть, про діла державні... Товстюща!

Читають.

— Би-и-б-лі-я...

— Тю... А ну цю!

— Ве-т-хи-й... за-ве-т...

— А ну цю!

— Кро-ва-ва-я любов... Ро-ман... у чотирьох час-тях.
Сочиненіє Петушкова.

— Роман? Чий Роман? Може, Сорока Роман? Хіба ж він у чотирьох частях? Він же на тій вулиці... Тьху! От сочиненіє!

— Непойнятно...

— Одклади книжечки ці. Запакуй у скриню...

— Хай полежать...

— Нащо в скриню? Раз од Матхвея, то давай, пригодиться. На цигарки од Матхвея дуже добре.

— Ну давай і мені. Що це? Ананія, Азарія і Месаїла? Ге... Це ті, що в печі не згоріли? Нічого, в цигарці аж зашкварчать... Кхе-хе...

III

Другого тепер має шефа комуна «Бесарабець».

Держшкірзавод шефствує.

Ото ж дивись, новий шефе, як люди роблять, та й собі роби так...

З голими руками й не потикайся.

ЯК КРАЩЕ ХАЗЯЙНУВАТИ?

Окремо чи в колективі?

Як на картинку подивитися, що ото в «Червоному степу» була намальована, то й дурень, мабуть, сказав би:

— В колективі таки краще...

А спитати б його: чому? То він би й почав:

— В колективі коло корита крант. А коло кранта корито. А з кранта вода біжить. А за сараєм один сіно возе, а другий жеребця буланого чистить, а жінка птиці видимо-невидимо годує. А хата під черепицею, із стовпами. А окремо: хазяїн потилицю шкребе, плечима хату підпираючи, і кінь насилу вже сопе, з голоду здихаючи.

Це, як на картинку. А як без картинки, то вам навіть Гарасько малий, що оце перші штанці з двома шлейками, перші в своєму житті, надів, так і той скаже:

— Ну його к цолту! Соб я ото йсов у колектив та на когось лобив? Хазяйнуватиму собі сам: со залоблю, те й матиму. Та ніхто мені голови не глизитиме.

А спитайте його, що він заробе та що він матиме, то теж знайде, що відповісти:

— Це не ваше діло.

Бо й справді, що в тому колективі? Що ото крант? Що ото кінь буланый чи, може, там їх і восьмерик? Та ну їх к свиням з їхніми буланями! Ти його чисть, гляди, а він тебе ще хвицне так, що й зуби визбираєш. А окремо як хазяйнуватимеш, то кобилу таку матимеш, що сам її хвиццай, кусай, що хоч роби, а вона тобі ні га!

Що ото в колективі сіна стільки? Так перевози ж його, скоси, згреби, склади! Та й знову: раз колектив, то це вже, значить, все по плану: орати по плану, сіяти по плану, косити, возити, мологити по плану. І спати, і гуляти, і... ну, одним словом, усяка тобі річ по плану...

А легко це?.. Нашому брату це все одно, що живим у яму лізь. Усі дні в тебе по плану розподілені.

А чи вгадаєш ти, коли саме до тебе сват із Викрута-сової приїде з бутильом?.. Куди ти в план свата всунеш?.. От і виходить юринда. А він приїде!

Як сам хазяйнуватимеш, то маєш повне право і тиж-день з ним кубрячити. Коли жито й перестоїть, і висипеться, то ніякий тобі колектив не гавкатиме... Хіба що Параска та ще діти. Так це ж дурничка. Парасці можна раз у зуби, та й замовчить. А колективу даси в зуби? Не даси. Бо він тобі такого покаже... свата....

— Робитиму сам!

А що ото в колективі крант? Юринда!.. Що з нього біжить? Вода! Чистісінька вода!.. А сам хазяйнуватимеш, так у тебе з кранта первачок закапає.

Приїде сват...

Ну, словом, ясно!

ДОВИБИРАЛИСЯ!

«В селі Мостовому селяни завжди мають звичку: як зібрання членів кооперативу, так і нове правління вибирати».

«Червоний степ»

Це в селі Мостовому, що на Первомайщині...

— А ге, дядьку Климе! Кидайте роботу, ходім на збори. Ви ж член кооперативу?

— Та член...

— Ну, то й ходім. Правління будемо нове обирати.

— А ми ж це коли обрали?

— Та вже тижнів зо два буде.

— Ого-го! За два тижні можна такого наробити... А як воно, це правління?

— Та недбайливе щось...

— Недбайливе? Значить ік дідьку його! Ось я зараз тільки підпережуся.

Зійшлись. Переобрали. Нове правління настановили.

— Орудуй. Приймай товари. Та на списки занось, на списки! Двері тим часом замкни, щоб не швендяли тут за крамом. Ревізійна комісія хай перевіре товари. Суточні їм заплатіть за роботу! Ну, гайда поки що по домах...

Розійшлися. Правління товари приймає. Ревізійна комісія перевіряє.

— А де ж це півдіжки оселедців, два пуди гасу, три казани, сім брусів, п'ять пудів солі й вісімнадцять аршинів ситцю в чорну доріжку? По книгах заведено, а його нема...

— Та це ж як ті попередні правління вибирали, то ревізійній комісії... Вона, звісно, не поїла усіх оселедців та брусів, та солі, та три казани... На суточні пішло. Продали та на суточні й повернули.

Прийняли товари...

А тим часом баба Мотря аж чотири рази насилу допхається ото до кооперативу, постоїть біля нього, а всередину не пускають.

— Зачинено. Приймка йдуть...

На п'ятий раз баба Мотря не витримала:

— Чуеш ти, Опанасе! А гукни-но сусіду. Ходім та правління, мабуть, нове виберемо.

— Тю! А це?

— Недбайливе це! Куди воно годиться! П'ять разів за сіллю йду, а воно не торгує.

— Та що ж... то й давай!

Зібралися. Переобрали. Те к бісам, нове берись за роботу! Приймай товари! На списки занось! Ревізійна комісія хай перевіре!

Перевірила ревізійна комісія:

— І другої півдїжки немає. Треба поїхать та привезти... А то чим же ви торгуватимете?

— Та коли ж його привезеш? Тут тільки одвернись на день, а вони тебе й перевиберуть... Ні, краще вже хоч над цим посидіти.

— Це правильно... Ну, сидіть!

Оце хотіли мостовчани останнє правління переобрати, а ревізійна комісія виходе та й заявляє:

— З товарів ото тільки два з половиною пуди списків і єсть... Може хай вони на мишей? Хай миші доправляють... Га?

— О ні, не можна! Треба нове правління! Миші навряд чи справляться так...

І порішили:

— Переобрати. Ревізійній комісії за труди доведеться дати фунтів хоч по десять — по п'ятнадцять списків.

ПРАЗНИКОВЕ

- Петлюро, ти плачеш?
— Бги-и-и... Жо-о-в-тень...
— Ну, то що?
— На Україні Жовтень... Бги-и...
— Та кинь к бісу!
— Бги-бги-и..., а в мене нема Жовтня... І Вкраїни...
у мене не-не-ге-ма... бги-и...
— Та начорта тобі Україна? Хіба тобі тутечки по-
гано?
— Бги-и-и... Хай ти скажишся...
— Нащо ж тобі вона?
— Бги-и... ге-ге! Якби мені Вкраїна, я б її скуб, я б її
пік, я б її їв, я б її по шматочках добрим людям давав за
впокоїння моїх родителів і за мою грішну душу... Бги-и...
дайте мені Вкраїни... хоч остілечки...
— Нема. Де ж ми тобі її візьмемо? На ось яблуко, я
на базарі вкрав.
— Не хо яблука... Кги-и... Вкраїни хо...
— Ну, на оселедця. Ти ж любиш оселедці.
— Оселедця без України не хо... кги-и...
— Та не пхикай! Піди до селян та робітників та по-
прохай, може вони тобі дадуть по...
— Кги-и!.. Не хо до робітників і селян... Битимуть...
Болітиме...
— А як болітиме, то якого ж дідька рюмсаєш? А ще
отаман... Дрянь ти, а не отаман. У нас теж була Україна...
По п'ять тисяч десятин було. А тепер?..
— Кги-и-и!..
— Ги-и-и-и!..
— Дайте, не минайте...

НА РОБОТІ

Нарис із студентського побуту

I

Нас троє. Я й ще два студенти-незаможники: Артюшенко й Петя Юрженко.

Увечері, як скінчилась остання лекція, я причвалав додому і засвітив у себе невеличку гніпалку без скла. Вона тремтіла кволим жовтеньким вогником і, не встигаючи спалювати з товстого гноту всю нафту, пускала в стелю кучеряву хмарку сажі.

Петя з Артюшенком вже третій день ганяють по місту. Нищать об мокрий брук підметки і мріють десь заробити грошей.

Це вони знову прийдуть пізно стомлені і роздратовані. Тоді ми почнемо розмови на філософські теми, що, мовляв, «не одним хлібом чоловік живий буває». Згадаємо по черзі про свої села, де, мабуть, зараз їдять гарячу картоплю з олією та огірками і, наговорившись уволю, сядемо за книжки.

А без них сумно.

Я розкрив книжку і безнадійно глянув у численні рядки.

«Попоїсти б»,— ворухнулось десь усередині.

Я знав напевне, що з учорашнього дня з'їдено останню шкоринку, а картоплі другий тиждень нема і в заводі.

Невважаючи на те, я з якоюсь дурною надією обшукав усі куточки, потім зібрав розгублені по столі крихти і потихеньку проковтнув їх.

Далі я знову сів до столу і рішуче встромив очі в середину рябої сторінки.

— Треба вчитись,— сказав я собі, й очі побігли швидко по сторінці згори донизу.

Тоді загомоніли за дверима Петя й Артюшенко, і в

слідуючу мить я побачив їхні веселі, надзвичайно зворушені обличчя.

Петро розмахував руками й хвилювався, немов у нього хтось хотів відняти цілу паляницю білого пшеничного хліба. А Артюшенко спокійним і міцним басом гримів:

— Не журись, Іване!..

Я глянув на обох незрозуміло й очікував на остаточне Петрове заспокоєння.

— Що трапилось? — спитав я нарешті в обох.

— Гарна, брат, штука трапилась!..

Це вони мені гукнули разом.

А потім Артюшенко густим, радісним басом додав:

— Завтра підемо на роботу!

— Знайшли??

— Знайшли — хліб грузить за Жеваховою горою...

У Райсоюзі... Вся наша артіль піде. Роботи вистачить!..

Мене підкинуло немов пружинами. Схопившись з місця, я переможно гукнув:

— Жи-ивем! Живем!..

Потім з радощів книжка бурхливо закрилась. Артюшенко, як сніп, упав на своє ліжко.

І ми з Петром теж спокійно заснули.

До ранку.

II

На Миколаївській — збірний пункт.

Зранку загомонала купка студентів-пролетарів. Потім вона почала рости, збільшуватись, жартувати і хвилюватись.

Чекали автомобіля-грузовика.

Ми прийшли, коли він саме загуркотів твердими колісьми перед артільлю.

— Го-го-го! Скоріш! Сюди!

Грузовик в'їхав у гущину, у півсотню молодих, здорових, безробітних пролетарів-студентів усіх одеських вузів.

— Гоп-гоп!.. Підсади!..

І через мить грузовик — повний.

— Дайош!

Жевахова гора — за Пересипом. Там працюють професійні гружчики. Ми перший раз ідемо, щоб змішатися з сірими сорочками, які погордливо ставляться до своєї праці і, мабуть, з презирством зустрінуть нашу невмілість!..

— Що? Хто? Ми не вмієм?.. Ого! Дайош!

— Ще й лекції там будемо читать! Теж не з порожніми головами...

— Тільки з порожніми животами,— кидає хтось з гущину.

Регіт, завзятість...

Весела дорога.

III

В Райсоюзі хліба — «видимо-невидимо».

Довгий ряд візників із своїми важкими широкими площадками.

Це повезуть у порт.

А ось ті гружчики.

— Ага-га! Братва, студенти! Дайош, пожалуйте!

А ми, як горобці з грузовика,— стриб, стриб, стриб!

— Здрастуйте, товаришу. Приймайте на роботу.

— Становись, заходь. Бери чергу. Скоріш!

І так просто зразу і зрозуміло робиться на душі:

— Свої ж люди. Ці не засміють і не подивляться з презирством.

А збоку — купка мурмулястих, суворих гружчиків тихо проміж собою говорять:

— Це своя братва. Не інтелігентики. Треба підсобить.

І підскакує до тебе старий гружчик, який ціле життя між лантухами, кладе тобі на плечі мішок і розповідає, як зручніше носити, щоб зберегти силу.

— До всього,— каже,— треба хисту.

Так кипить праця, а поміж працею жарти, розмови, сміх і коротка, уривчаста пісня.

Площадки гримлять до порту. За ними другі й другі.

Тоді за площадками наші рідні, селянські підводи. Бородаті дядьки, знайомі фургони. Теж на роботу приїхали.

— Гей, дядьку! Звідкіля ви? — чую, гукає Артюшенко до якогось підводчика.

— А що? Ми тутешні, з Одеського уезду.

— Бачу, бачу! Ви, мабуть, з Миколаївки, дядьку...

— О! Угадав. А почім ти знаєш?

— По шлеях бачу. Я Одеський повіт добре знаю.

— Хіба й ти звідтіля?

— Та недалеко.

Ми підходимо. Артюшенко здибав земляка. Слухаємо, про що вони там ведуть розмову.

— Чого ж це ти, парубче, аж тут опинився?

— А того: я ж студент. Послав, бачте, комнезам учитись на доктора, та харчів у торбу не поклав. От і доводиться заробляти.

Веселий сміх. А потім усі дядьки підходять до купи, зацікавлено оглядають нашу студентську «братву», знижують плечима і говорять:

— От тобі й маєш! На дохтора кажете?

— Еге ж, а оці хлопці агрономами будуть, якщо не повтікають додому з голоду.

— Як то можна? Хіба ж це таке діло? Щоб ото наші селянські хлопці та покидали таку науку через шматок хліба?

— А що ж маємо робити? Ось як перекидаєш за день тисяч з п'ять пудів, то не дуже тоді наука в голову полізе.

— А правда, це правда,— згоджуються селяни.— Як то можна? Це не діло. Треба зробити так, щоб у нас були свої агрономи та доктори.

— От і зробить,— під'юджує Артюшенко.— Приїдете додому та й розкажіть, що так і так.

— Це ж, гей, не діло! Треба зробити,— говорить немолодого віку селянин твердо і переконано.— Треба зробити, свої ж студенти. Хлібороби та квалі.

Потім про політичні справи, про Німеччину, про всі події, що творяться на білому світі.

Артюшенко палає, як вогонь, немов він хоче перелити себе в дядькову голову.

А вона круто повертає мозком і робить правдивий висновок:

— От супостати! Ні, це їм нічого не pomoжесться...

Це так про німецьких фашистів.

А з глибини хтось гукає:

— Гей, студва, не їжте кукурудзи, а то недовісок великий буде. До роботи! Дайош!

Всі ми розскакуємось, кожен на своє місце, схопивши в рот жменю кукурудзи.

Знову до мішків.

Знову праця, знову сміх і розмови про світові події.

А земляк на від'їзді гукає Артюшенкові:

— Прощайте, товаришу студент! Якось ми це діло зробимо, щоб ви учились, значить, не грузили отуто мішки...

— Добре, робіть! Побачимо.

І знову безперервна праця.

До вечора.

РЕКРУТИ

(З минулого)

I

Бувало, бахне зненацька, немов дишлом в груди заїде...
— Рекрути... зби-рай-ся!..

І от починаються три дикі дні, три беззоряні рекрутські ночі...

Подібно до того, як оту ватагу людей — все парубків — засудити на довгу кару, на заслання в невідомі країни... Засудить і дати їм три дні розкошувати. Виходить — немов перед смертю...

Наповняться хутори безнадійним прощанням і потоне у п'яному розпачі невимовне горе рекрутських родичів.

І буде чути, як хрусне під вишнями темної ночі не одне дівоче серце, зомліле від злої наруги.

А рекрути у жовтих башликах, з блискучими хрестиками на довгих, нахабно-дратуючих стрічечках поверх піджаків через груди — понадівають «набакир» нові козирки і придавлять у себе в грудях людське почуття, як жабу... Заллють його щедрими стаканами й почнуть тоді одгулювати свої останні дні.

II

Свирид — невеличке, засмоктане хлоп'я, має жеребка, виблискує попід хатами наваксованими «дудками». Халявки ті припадуть курявою, а він їх хусточкою обітре і вдавить закаблуками, як каторжний!..

Ще тільки другий день, а він уже тричі приходить прощатися...

На столі у нас розлилась страва і поперекидались пляшки. Сморід «Ласточки» — рекрутських папірос — сивіє під стелею буйними викрутасами.

Свирид б'ється п'яною головою об стіл і ридає божевільним ревом...

— Жисть ти наша закатарженна!.. На яку... я наплотив аж двоє, а ще троє у неї в животі!.. Піду тепер світ за очі, ой дядечку Кіндрате!.. ой тіточко Катерино!.. пропадуть вони, як цуценята з голоду!..

У мене починає свербіти десь глибоко. Потім сльози дурним горохом загаяють на піч у куток. І там слухає голопуза комашня, як «сповідається» рекрут...

— ...Оженили ж мене молодого... Пожив три годи й на призов!.. Куди я йду зараз, дядьку Кіндрате Явтухович?.. Нател!.. Ріжте мене! пийте нашу кров!.. Распрана... Ги-ги-ги!..

І затрясло ж його сердешного від риданнів!

І мати моя безпорадно жмакує хустку, витирає очі, а потім поправляє хрестика на грудях у Свирида...

— Прийдеш, сину, як одслужиш... Дай бог милосердний!.. Прийдеш... тоді...

— Ой, здохне моя конячка!.. і куди нас тепер баранів селянських тищами, тіточко, одправляють?! Проща-авай-те...

Пос-ледній но-ні-шній де-ньо-о-чо-о-к...
Гуля-а-ю...

— Ї-ї-х ти, лобода моя спориш!.. Прощавайте, разлюбезні!.. На вас, тіточко Катерино, надіюся нащот цуценят моїх... Давайте ще по чарці!.. Десь хлопці збираються... На базар підемо... Ух же й трясонем жидків за пейсики!.. Хах-ха-ха!..

А в самого очі такі червоні й невинні, як в отруєної дитини...

Потім батько плаче і співа:

...вітер подув, огонь погас.
От і слава вся про нас...

Мабуть, таке ж почуття нудить і Свирида... Він хоче крикнути, що не треба!.. Чому «барани»?.. І нікому не потрібні... Розбивай, значить, усел!.. Це такий бунт?

— Е-ех, жисть ти наша закатарженна!.. Темний ліс та ще й зелененький!.. Чи так, дядьку Кіндрате?.. Завтра, значить...

...Все перемішується в дикому незрозумілому хаосі. Туман пливе перед очима. І з того туману вискакує Свирид з «Ласточкою» в зубах, б'є божевільно закаблуками й, хитаючись, іде на вулицю...

III

Третьої ночі бряжчать шибки, виють собаки, перекидаються на хатах димарі.

Рекрути ідуть хуторами, витинаючи осатанілі пісні й шкодять по дорозі без глузду, без насолоди, і регочуться, як засуджені несправедливо на довгу кару.

Велике незадоволення, темне і страшне, мов дика звірюка, розриває кігтями власні болі, перевертаючись в рекрутську завзятість.

Лопотить сполохана на сідалі птиця, реве одв'язана скотина, розбігаючись жахливо по степах, торохтять вози, спущені з крутої гори у річку...

Тьохкає дівоче серце, готуючи рекрутам останню вечерю...

А вранці вийдуть вони зажурені й посідають на підводи.

Заграє хutorянська музика незграбного марша.

І гупання нахабного бубна переверне в грудях повну чашу народної туги...

Застогне синє небо законними матюками.

Тужливо заскиглить молода «московка» і старенька мати.

А дурне дівча похилиться в садочку, ховаючи від людей зруйновані надії...

IV

Всі вже сиділи на возах.

Тільки Свирид ускочив у свою хатинку і щільно закламкнув двері...

Довго його не було.

Потім Прісьчин високий вереск вирвався з хатки, різнув повітря й повис над збентеженим товпищем...

Музика урвала марша.

І всі побачили, як вийшов Свирид, химерно всміхаючись, і закурив «Ласточку».

— Ге-гей, Свириде, чого це в тебе руки в крові?..

Страшна мовчанка наповнила очі... Коні хропіли від насолоди, встромивши морди в шаньки з вівсом.

Свирид ударив об землю картузом і крикнув:

— Пріська привела мені ще одного рекрута... Христини справляйте без мене... Підіть скупайте його, карапуза...

Потім він скочив на фургона і, вирвавши у дядька віжки, пустив коні з копита.

V

...Забігши на базарі в Йоськову крамничку, Свирид зачепив худими раменами вбогі полицки з товарами... Кошки з рисом і з «канхветами» заgrimіли під ноги, розсипались по брудних дошках, розриваючи старі Йосьчині груди... Свирид набив кармани «Ласточками» і пряниками, перемішав солодоші з олією і з гасом і линув у діжку з малясом кухлик доброго, чорного дьогтю...

Йось стояв блідий, і руки йому дрижали від німого обурення...

— Понімаєш ти, жидюга, що в мене христини? — крикнув йому Свирид і гайнув далі...

Стражники дали рекрутам волю.

Вихор пройшов.

І покотився на город.

VI

А через 21 рік виріс Свиридів новобранець.

Оце ж він так тихо й радісно готується до Червоної Армії і з жахом слухає батькове оповідання про страшну рекрутчину...

Тіні минулого дивовижною низкою висовуються з-під розбитих єврейських рундуків.

І гинуть навіки!..

Свиридів новобранець радісно говорить батькові:

— От і моя черга прийшла постерегти нашу волю!..
Бувайте поки що здорові, тату...

27.III 24.

„ПИРИХВИРІЯ“

I

Вони стояли в містечковій кооперативній крамниці і їли «сливочне морожене» по гривенику за величезну шклянку (півпляшки).

За дверима під стіною стояла зелена скриня мороженщика: в ній були зачинені дві подібні до поважних польових барил жерстяні банки з жовтуватим пахучим снігом, що зі всіма витратами на виробництво, зберігання на льоду й пересування по «головній» вулиці містечка, коштували п'ять карбованців і на яких «фабрикант» Ілюха заробляв за день рівно триста відсотків.

Дві моторні молодіці з заляпаними вапном обличчями, немов на них сиділи невитримані горобці або інша капосна птиця, як величезними віялами, махали своїми важкими підтиканими спідницями, обтираючи віхтями «залізні товари», ящики, суху тараню, полиці, розганяючи павуків і наводячи скрізь веселу білість.

Готувались до міжнародного дня кооперації. І тому «потребілка не провадила торговельних операцій»,— всі товари були складені в один куток. Управа, розпарена й захекана, стояла коло каси й нищила по п'ятій, хто по сьомій шклянці пахучого й солодкого снігу.

Пахло олійними фарбами, гарячою покрівлею, гасом, таранню і ще чимось.

По вулиці ледачий вітер хвилинами підіймав шматки брудного паперу, куряву, дрібний пісок і нехотя заносив те все в «потребілку» і в зелену скриню, коли Ілюха накладав чергову шклянку.

Найважче було члену правління Шкарбенку. Він мав сім з половиною пудів щирої ваги, недавно втратив заїзнього двора й пивну і ще не встиг як слід призвичаїти своє

тіло до «війни проти приватного капіталу» в сільській кооперації...

— Ілю-у-ухо,— безнадійно хрипів він, обтираючи розтоплене сало з безмежних могил свого обличчя та з бичачої нерухомої шиї.— Ілюхо, провалився б ти, давай дев'яту!

Я увійшов якраз під той трагічний момент, як Шкарбенко пожадливо досмоктував з восьмої шклянки жовтувату рідину і гукав на Ілюху, чекаючи нової порції.

Управа одірвалась на хвилину від своїх шклянок, щоб недружно, розкидано зареготати з свого нещасного товариша і будь-як відповісти на моє привітання.

— А-а... е-е... м-м-у...— відгукнулись вони, і знову обзуби зацокали чорні, як земля, алюмінієві ложечки.

Я сів на якогось стола, понаглядав з чверть години за мазальницями, що привітно махали спідницями під самими носами управи, і попросив собі цигарок.

— Яких вам? — важко обізвався Шкарбенко хвилини через п'ять.

— Я думаю... «Согласіє» чи «Сальве»?

Пройшло ще п'ять хвилин. Я стоїчно спостерігав Ілюхину заклопотаність та поважність Шкарбенкову.

Потім я знов порушив загальну мовчанку.

— Дайте, мабуть, і мені шклянку морозива.

— Сей секунт...— обізвався Ілюха, подаючи мені в той самий момент повну шклянку.

— Операцій зараз не робимо,— обізвався, нарешті, й Шкарбенко.— Р-римонт... пирид празником.

— Та мені, власне, невелику й операцію... Он же зверху на діжці коробки з цигарками,— говорив я, копирсаючи ложечкою в морозиві.— Дайте коробку цигарок, от і вся операція.

По вулиці їхала гарба.

Коні мляво махали головами і нехотя піднімали хвости. За гарбою бігли приватні крамарі, запрошуючи «гражданіна» кожен до своєї крамниці.

— Низзя,— відповів мені Шкарбенко,— р-римонт. Сказано — операцій не робимо.

Гарба спинилась коло дверей, і чоловік увійшов до «потребілки».

— От пече, так пече, здрастуйте. Який є хліб та й той спалить к бісовому батькові.

Мовчанка.

Мазальниці почали:

Соловей, соловей,
Пта-шеч-ка...

— Вам що? — озвався Шкарбенко до нього.

— Мені? Та що ж, косу мені й брусок. Чисто ячмінь засмоктався й улякнув. Хоч на пашу скосить.

— Косу?

— Еге. Й брусок.

— А косу яку?

— Та ось виберу.

— І брусок?

— І брусок виберу.

— Низзя... Не робимо операцій... Міжнародний день об'єднання буде. Об'єднання коперації.

Чоловік тим часом витяг з-під лантуха тарані косу і голосно задзвонив у неї пужалном.

— Оце хороша. Скіки?

— Низзя, говориться... р-римонт... Що за чоловік.

Я не витримав і зареготав, забувши за морозиво.

— Стаканчик, стаканчик,— крикнув знадвору Ілюха. Але було вже пізно. «Стаканчик» випав з рук і розбився.

— Десять морожене і двадцять стаканчик,— підрахував Ілюха.

Голова правління кінчив свою порцію і став пояснювати покупцеві, «чому вони не роблять сьогодні операцій».

— Мажемо, прибираємо, миємо, замітаємо. Касу замкнено. Понімаєте?

— Ні,— обізвався той,— не понімаю. Хіба ж ви мені за косу платитимете? Я вам. Ось — получайте. Скіки?

— От чоловік! — знову прохрипів Шкарбенко,— сказано — низзя... Пойнятно?

Після цього пояснення у крамницю увійшов ще один чоловік.

То, власне, й був герой цього нарису.

Він поклав на застойку великі палітури з євангелія. На них ще не навіки був зашмарований хімічним олівцем золотий хрест і такі ж рамки. Власник цих палітурок повернувся до покупця.

— Ану. Що за коса? Дай поспробувать.

Коса перейшла йому до рук, він спробував її на коліно, потім подзюбав під вухо собі лезо її нігтем і, нарешті, ударив нею об касу.

Вона задзвеніла брязкотно, переливно.

Потім він повернувся до мене. Лице йому було на цім тижні поголено, вуса підстрижені так, як стрижуть харківські перукарі, і взагалі від його чобіт і від чорної «толстовки» йшло щось таке, що справляло на людину враження влади.

— Ви мені потрібні, товаришу. Зараз підемо до мене на квартиру. Ось тільки візьму двадцять п'ять штук «Сальве»,— сказав він, простягаючи мені руку.

«Візьмеш тридцять п'ять,— подумав я,— чорта лисого! Як «р-римонт»...— і сказав йому:

— А як же з чоловіком буде, що йому завтра ячмінь косить, а тут операцій не роблять?

Тепер він повернувся до управи.

— Які там операції? Ти член неможу?

— Я? — спитав покупець.

— Ну да.

— Я, товаришу голова, можна сказати, ще не член. Ну, всячески заяву подав і на собраниях повсігда буваю.

— Плати гроші. Оця ще мені пирихвирія... Ніякої у неї індивідуальності, ніякого ехвекту! — поскаржився він мені, тикаючи пальцем на Шкарбенка і решту управи.— Центр б'ється по з'їздах, щоб християнське господарство підняти, а ви тут бюрократничаєте з мороженого і косу чоловікові задержуєте. Тільки ситуацію псують.

Голова РайКНС * (це був він) говорив, не кваплячись і ніби зовсім не турбуючись, яке враження справлять його слова на присутніх. Він говорив м'яко, але категорично й переконано.

Далі він узяв з діжки коробку «Сальве», вийняв двадцять п'ять копійок і поклав на касу.

— Передай мого наказу — у неділю на зібрання в т'ят-рі імені товариша Вовка в дев'ять годин ранку усім неможникам,— звернувся він до чоловіка з косою і, розчинивши свого «портфеля» з золотими хрестами, вийняв відтіля чистого бланка й написав «наказ».

— Ходімте, товаришу,— скомандував потім голова РайКНС мені.

І ми вийшли на «головну».

* Районного комітету неможного селянства.

На «головній» міститься державна аптека, райвиконком, сільськогосподарський клуб, театр імені товариша Вовка, два пивні буфети, далі йде сельбудинок і аж у кінці — церква.

Ми докурили свої цигарки і мовчки підкидали чобітьми важкі хмарки куряви, прямуючи до мосту, що лежав через «суху річку».

Біля мосту «на сухопутті» грілися три величезні човни, догори черева проти високого липневого сонця. Від спраги з них повиступала смола й розлилась по дощаних ребрах, що відверто світили широкими щілинами. У ті щілини поволі вросли спориш і лобода.

Було тихо. У повітрі бракувало «кислородного воздуха», як зненацька зауважив голова РайКНС.

Я через силу показав рукою на човни.

— Флот... Це навіть — міноноски?

— Це? Поробили ми були весною для половоддя. Сніга були, всякий ехвект міг вийти. Ну, поробили, так і лежать. Половоддя почти що не було. Оно-но-о, здається, моя пирихвірія їде. Куди ж це вони? — повів він очима по вулиці.

Я подивився в той бік і побачив, що з-за церкви котиться якась підвода, але не тільки людей на ній, а навіть коней, що її везли, не міг розгледіти. Все було обкутано хмарою куряви.

Підвода повернула і покотилась униз по «головній».

Ми спинились і стали на неї чекати.

— Що в нас сьогодні? — спитав голова, вдивляючись у підводу. — Четвер?

— Четвер, — ствердив я.

— То це вони на засідання ком'ячейки. А що ж то в них за гніденька? Де вони її доп'яли? Не було ж на тім тижні.

Підвода порівнялася з нами.

У полугарбку на свіжому сніні сиділо троє паруб'яг у товстих сорочках і босі. На одному горів червоний картуз і на околиці невеличка зірка.

— Стоп, — сказав голова РайКНС, взявши гніду за уздечку.

Хлопці привіталися.

— Куди це?

— На засідання. Буде?
— Повинно. Здається, в сельбуді збирається ячейка.
— Скоро почнеться?
— Мабуть, за годину почнеться. А коли це ви гніду?
— Позавчора.
— Скільки оддали?
— Вісімдесят три.
— О, багато, багато. Переплатили,— помахав головою голова РайКНС і став дивитись гнідїй у зуби.

Хлопці посміхнулися.

— Тце! — голосно клацнув язиком голова.— Дак вона—третячка! Ну, тоді не переплатили. Молодці. А віз?— спитав він, торсаючи за колесо, від чого втулок мелодійно задзвонив.

— Віз зробили — драбини й ящик, а хід перетягли, у нас тепер свій коваль є.

— А-а... Ну, паняйте. Я прийду. Ходімте, товаришу.

Ми повернули ліворуч і стали спускатись під косогір.

— Ось і мій центр,— показав голова РайКНС на невеличкий будиночок під червоною залізною покрівлею.

— Квартируете тут?

— Да, квартирую.

— А то хлопці звідкіля?

— Хлопці? То хлопці з пирихвирії. Колектив. Десять верст відділя. Весною заснував я тут чотири колективи. Дав цим хлопцям четверо коней, плуга, землю, а тепер вони ще двоє коней купили, ще два пукарі дістали, також і всяку всячину. Жита стоять тепер у них такі, як в економії. Оце й гніденьку прикупили. Нічого, матка хороша. Обробатують хлопці.

— А вони де були раніш?

— Хто, вони? Батраки. З батрацького, словом, класу.

Ми увійшли в невеличке подвір'я, огорожене високим парканом і кущами густого бузку, за якими блищала зелена латочка води.

— У вашому «центрі» справжня дача,— засміявся я.

— Да, маєток, дійсно, буржуйський. Хазяйка на базарі салатою спекулізує та кури скуповує. Заходьте.

В сніях і в кімнатах було напівтемно і не така спека, як надворі. Я з насолодою переступив поріг і в знеможі заплутався ногами в рябенській доріжці, що лежала на жовтій блискучій підлозі.

Голова РайКНС нагнувся, поправив доріжку.

— Проходьте сюди,— сказав він, показуючи дорогу в свою кімнату.

Я увійшов у кімнату голови і впірнув у плетене з білої лозички скрипуче крісло. Голова сів коло столу, почав ритися в невеличкому стосі. Шукав бюлетені IV з'їзду комнезамів.

Поруч зі мною в куточку стояла давно не мазана гвинтівка. Я написав на ніжному шарі піщуги, що спокійно лежав на цівці, прізвище голови і став розглядати «маузера», що лежав поруч на канапі. На стіні ще висів на ремінці одріз і шабля з попсованою мухами білою ручкою. На цвяшку висів кожухок голівин і брезентовий плащ з кобкою і червоною зіркою на ній.

Голова все рився в бюлетенях, а я почав розглядати блискуче від золотих риз покуття.

З червоного накутника звисала кисея, подібна до тієї, з якої молоді роблять собі «фату». На ній лежали дві червоні крашанки з золотими літерами «Х. В.», трикутні коробочки від «лебж'єго пуха», шматочок жовтої свічки й маленьке грубеньке евангеліє в рудій шкурі. В самому низу стояв у білій сріблястій ризи Микола чудотворець. Навколо його голови під склом звисав віночок з білого воску з зеленими листочками. Над Миколаєм стояла, здається, «казанська богоматір», а над «богоматір'ю» — «младенец Ісус» з блакитною кулею і хрестиком в тоненьких рученятах. І на самій горі — «тайная вечеря» в золотій оздобі та на дереві красуня Соломія з широченним блюдом у руках і з заюшеною в крові головою Івана Христітеля на ньому.

Познайомившись з розкішним іконостасом, я взяв руду брошуру й прочитав на ній якесь антирелігійне назвисько... Друга книжечка була «Краткий курс політeкономии в вопросах и ответах». Більш книжечок не було.

— То скажіть же, товаришу,— звернувся я до голови,— в якій справі я вам потрібен?

Голова спинився, нарешті, на однім бюлетені і, поклавши його собі на коліна, сказав мені:

— Я оце повернувся з четвертого Всеукраїнського з'їзду комнезамів з Харкова.

— Так.

— На неділю я дав приказа про райзібрання незаможу, на якому по всіх вопросах з'їзду буде один докладчик — сам я.

— Так.

— Но всячески пирихvirія не знає за всякі закордонні привілеї і прочу нашу з буржуазними салютними соглашателями політику, і треба про це все зробити хорошу доповідь.

— Цілком погоджуюсь, що треба.

— Так от я цю доповідь доручаю вам. Приходьте о десятій годині в тіятр, перша доповідь ваша про міжнародне та внутрішнє становище. Матеріали ось.

І він подав мені бюлетень з'їзду з доповіддю тов. Затонського й купу газет.

— Розберіться тут як слід і налягайте побільше на сознание, а також на сільське господарство.

Я взяв бюлетень і відмовився від газет. Ті ж самі числа були в мене дома.

Ми вирішили, що треба порозумітися з райпарткомом з приводу доповіді — чи не забажає райпартком призначити іншого доповідача.

Голова заявив, що такої «канцелярії» з боку райпарткому не буде, і я став шукати свого бриля.

— Почекайте, товаришу,— спинив мене голова,— ви ще потрібні мені.

Я подумав: якого «приказа» ще віддасть мені цей категоричний голова, не питаючи ні моєї згоди, ані вважаючи на мій час? Він остаточно виростав у моїх очах спокійним і мудрим Зевсом «пирихvirії», з підрізаними у Харкові вусами й поголеним обличчям.

— Я вас слухаю, товаришу,— покірно озвався я.

— У моєму районі, можна сказати, ще різні попівські, а також релігійні забубони дійсують... Треба почати з ними уперту і категоричеську війну. Доручаю цю справу вам. Перед кожним зібранням не зможу в неділю ви мусите, поки будете у моєму районі, читати по одній лекції і розповідати про ці забубони, що я кажу. Ну, всячески не говоріть, що бога нема. Підходьте до цієї справи більш матеріалістично, значить з путніми матеріалами.

— Добре,— погодився я й на це, пригадуючи, що в моїй кишені лежить папірець виконавчого бюро пролетстуда, яким доручають мені провадити антирелігійну роботу на селі.

— А до якої мови більше привичаїли ви свою аудиторію? — спитав я голову.

— Як-то? Не поміаю.

— Ну, що з ними — по-українському говорити чи...

— Не-е, говоріть по-простому, старайтеся перейнять мій розговор, бо вони, оця пирихvirія, сильно ото понімають, як я їм що кажу, ні одного слова не забувають. Так і ви действуйте.

Я погодився й на це.

Голова КНС захопив під руку свій «портфель», і ми пішли на засідання комосередку.

III

Отже, містечко це, як і будь-яке містечко або село на широких степах Радянської України, може розповісти безліч оповідань із часів революції.

Принаймні сюжетів цікавих має воно в своїй глибині невикористану силу...

І бродять вони, нікому не відомі, поки не впливуть на поверхню напівзабуті й далекі.

Так думав автор, як бачите, не дуже хитро, слухаючи темного вечора оповідання одного пропаханого землею чоловіка, під копицею свіжої кошениці в полі.

Авторові після коси трохи поширпувало лівого бока, щеміло в підшвах од стерні та фіалкових будяків, але вуха захоплено настобурчувались на кожне слово.

— І от зібралось нас туди на вигін, де тепер братерська могила і «народна трибуна», видимо-невидимо.

Ще не встигли червоні відступити за кладовище, що по дорозі на Павлівське, як по селу пішли страшні чутки, що їх розбито на всіх чотирьох фронтах, Червона Армія потонула в Чорному морі і йдуть тепер побідителі-добровольці встановлювати порядки. І треба нам іти червоних добивати, інакше ми все одно єсть погибші люди із нашими дітьми і сім'ями, за те, що червону власть у себе піддержували.

Виліз на столика Микола Савич, такий був соціаліст, грамотний добре і служив за красної власті, хоч сам і заможний чоловік був. Став він на столика, у груди себе б'є, доказує:

«Погибший ми єсть народ, коли не підемо добивать червоних. Я у них був, їхні діла знаю і знаю, що вони — наші вороги»,— а сам сорочку на собі роздирає, і сльози, як горох, котяться...

І пішли ми за ним. Хто не хотів,— гвинтівками того гнали, одного вчителя трохи на місці не вбили, щоб ішов. Опісля взнали, що він комуніст, а проти своїх ходив, сердега, на повстання.

Посунули нас хмари на станцію — двадцять верстов.

«Поїзд буде їхать, ешалон комунічеський,— командував за отамана Микола Савич,— не піддайсь, граждани!»

Перемішалися ми з вилами, з лопатами й рушницями... Отамани літають на конях... на станції смертельні стоять під стінами начальники й кондуктори... А там десь наші будочниковим ключем рейки розгвинчують. У-ух, страшно дивиться, як летить повним ходом паровоз і гуркотять повні народу вагони, а перед ними вірна смерть і грабіж.

І от налетів поїзд, ахнув і пішов з громом і з блискавкою під косогір, розриваючи людей і заливаючи кров'ю рейки.

Двинула наша орава, затопила, рознесла в цури, як вихор дикий, не тямлячи, що робить, для чого зашморг на свою шию надіває...

Опісля того, може знаєте, у городі Єлисаветі був багатющий Шатов.

Так увечері якось моя молодиця зайшла за чимось до Миколиної. Цокотять собі баби, а моя дивиться — щось із клуні виходить і в садочок.

«Хто то,— питає моя,— в садку у вас тиняється?»

«Та хто ж там? Може, шалапуга який убрався. Тепер же лазить їх...»

Розійшлись вони, а моя потім мені й доносить:

«У Чорнегів охвицер Шатов ховається».

І прожив він у них щось тижнів з два, потім з денкінцями зв'язався й не стало.

...Знову почали червоні напливати, а в селі вже зовсім інші балачки пішли. Народу нашого уже не звернеш ні в який бік. Одне слово — комуністична агітація майже в кожній хаті, як вогонь горить...

І попливла пожежами історія боротьби з «соціалістами» Миколами Савичами і з безліччю до них подібних. Майнули червоні шлики, шпигуни у драних свитах, хазяїни, що ховали тих шпигунів.

Виринали такі знайомі неможливі постаті із знайомими словами, і перед стомленими очима немов бушували по темному степу озброєні різноманітним знаряддям села.

Тихо шаруділа кошениця, немов зітхаючи за мертвими борцями.

А чорне високе небо звисало круглим дармом і точило над полями зорі, як золоту картоплю.

Іноді одна зоря проскакувала в дірочку, відривалась і прожогом летіла безвісті, зникаючи десь у далеких незнайомих світах.

А тихі, трошки скрипучі слова падали в стерню і жевріли вугіллям прийдешнього й писали гаряче-криваві літери нових імен.

І думалось:

«Хто запише їх у книгу революції, цих польових героїв? І хто збере у чорний список лихих заміри ворогів, які заховали вовчу свою помсту по садах і ярах?»

Тепер вони з овечою покорою пруть у нову громаду, пристосовуючись до нового життя...

Хто відрізнити їх тепер у безконечній ватазі, що так, немов би дружньо, тирлується під сонцем завойованої робітниками диктатури робітничого класу?»

Автор мрійливо шукав того, хто відрізнити, і скоро побачив, що «пирихвірія» не спускає з ока своїх ворогів, не гасить у собі класової непримиренності до них...

IV

У неділю, коли в усіх трьох церквах містечка ударили в усі дзвони, тобто саме в той урочистий момент, як «батюшка йдуть» через ограду в паламарку, до театру стали підходити люди гуртками й поодиночі.

Іменем Вовка театр назвали тому, що в містечку був колись комуніст Вовк і він загинув від білих бандитів.

Колись театр імені комуніста Вовка був найкращою крамницею купця Файнлейба, з якої, як прийшов час, повикидано шафи, полиці, ящики та порожні бочки і поставлено перші стовпці, що з них повинна була вирости селянська сцена.

Пізніш, за часи вже непу, колишній военком N-ської дивізії Прокопенко *, що розминувся з партією і пішов блукати по світу, з'явившись неждано в містечку, взяв

* Дуже шкода, що розповідати в цьому нарисі як слід про Прокопенка, людину справді знаменну, то було б проти законів архітектоніки, а то б міг вийти, може, найцікавіший розділ.— I. M.

театр в оренду. Власними руками він понамальовував нові декорації, понаписував гасла з епохи військового комунізму, збудував сцену «за останнім словом техніки» й зробив сорок ослонів для глядачів.

Тоді райком та райвиконком відібрали у Прокопенка театр.

Відїжджаючи в самій білій сорочці і в тих же «літніх» штанях, з ціпочком та вузликом, з цілушкою хліба, він,— розповідають,— посміхався, дивлячись на свою працю, і говорив, що він кваліфікований фахівець — котляр із пароплавів — і знайде правду десь далі й вище. Але з того часу про нього ніхто не чув жодного слова.

Тепер місцеві аматори потроху ламають під час вистав Прокопенкові декорації, а замість його гасел на білих стінах з'явилися нові рядки літер: «Зміцнімо заповіді Ілліча!» і ще багато інших про Червону Армію та про освіту.

Але посередині, як тільки увійти, поруч з великим свічадом, з стіни впадає в око два коротких, написаних чорними літерами рядки:

ХОЧИШ МИРА?
ГОТОВСЬ К ВОЙНЕ!

Так завжди коротко й ясно, з такими ж короткими й ясними помилками висловлювався Прокопенко.

Цього гасла ніхто не наважився порушити, хіба що, може, це зробить новий завсельбудинку, людина з Прокопенком не знайома і в цих краях не бувала.

Рівно о десятій годині я підійшов до театру і читав оголошення голови КНС про зібрання.

Тут же гуртувалися незаможники. Вони то йшли в приміщення театру, то знов виходили курити, чекаючи на початок.

Я увійшов до театру і побачив за столом голову, який рився в знайомому стосі бюлетенів та газет.

Він уже рівно годину сидів отак-о за столом і погукував зрідка на присутніх:

— Не розходьсь! Зараз почнемо.

Голова назустріч мені підвів голову й привітно посміхнувся:

— Ось і добре. Йдіть. Зараз почнемо.

Проїшло ще півгодини. Прийшло два секретарі. В театрі вже сиділо люду на всіх сорока ослонах. Тоді голова відкрив зібрання і взяв собі слово перед доповідями.

Він говорив про обставини, що в них відбувся ІV Всеукраїнський з'їзд комнезамів, а я, не розуміючи й десятої частини його промови, робив дивовижний винахід, що «пирихvirія» його розуміє майже цілком.

Далі була моя доповідь «про міжнародне та внутрішнє становище», під час якої я робив надзвичайно цікаві й корисні спостереження, приміром, разів з двісті цікавіші від самого цього оповідання.

Це — з яким захопленням, з якою увагою слухачі розглядали рота й простягали з комірив довгі, жовто-землисті шні. Здавалося, що вони (слухачі) готові проковтнути не лише західних імперіалістів, але разом з ними й самого доповідача.

Я говорив доти, доки голова не потяг мене ззаду за сорочку і сказав напівголосно, але так, що «пирихvirія» добре чула і в бороди собі пустила стриманий сміх.

— Мабуть, годі, товаришу.

Тоді я спинився і сів. А голова устав і почав говорити про з'їзд.

Голова до геніальності просто розв'язував і пояснював у своїх «докладах по всіх вопросах» питання з'їзду.

Так, пам'ятаю про «культурний скот» він висловив щось дуже подібну до ось оцієї думку:

«Хай вони йому (куркулеві) поздыхають і жеребці, і бугаї, раз він бере п'ять рублів за вдар, значить за матку. Такого культурного скоту наша власть не буде салютно піддержувать, а также і пирихvirія не повинна вести на злучку з таким контржеребцем свої пролетарські кобилиці, для чого ми самі зробимо собі пункта».

Але остаточно сили «пирихvirії» я відчув лише в поточних справах.

Пекучим питанням «поточних» був прийом до організації нових членів.

Секретар сільКНС зачитав список нових осіб, що подали заяви про вступ і зборами сільКНС були вже затвердені.

Я слухав незнайомі й знайомі прізвища, не надаючи цьому актові великої ваги і уже збираючись вийти з театру. Але в ту хвилину мене вразило одне ім'я. Я прикипів до ослону і, дуже зацікавившись, став чекати, як будуть затверджувати список.

— Товариші члени політичного комітету не зможу, — сказав голова, коли секретар прочитав останнє прізвище. —

Що можете ви сказати за цих лиць, що хотять стать під наш червоний прапор власті робочих і крестьян?

Після короткої паузи голова додав:

— Сознательна пирихвирія повинна сознательно признавати, з ким має діло, щоб не приласкать на своїх грудях якусь гадюку, якусь непотрібну мечту...

Стали обзиватись, щоб обговорювати кожного окремо.

Тоді я побачив, що цей голова не тільки в гнідїй кобилі тямить, а кожного бідняка й середняка в селі знає, як облупленого.

Мені зробилось невимовно весело.

Один паруб'яга, коли йому було дано слово пояснення, для чого він хоче бути членом організації незаможних селян, говорив довго і красномовно про завдання організації.

— Безумовно, корисний член,— кинув хтось.

Але голова одним словом зруйнував симпатію більшої частини аудиторії до нового члена.

— Дизиртир,— сказав він твердо.

Всі затихли, а паруб'яга зашарівся й присів на ослона.

— Та ще й злісний. Два роки дизиртирував і сусід підбивав... ич який брехуняка ехвектний.

Після цього знайшлося ще кілька членів, що цю заяву ствердили.

Начитали якогось дідка з сивою, олійною борідкою, у драній свитині.

— Нічого, дід,— озвався хтось,— колись у шахтах працював, шахтар, значить, пролетарій.

Дід був радий, і я був радий.

Голова підвівся й сказав:

— Куркулям продається за півкварті — п'яниця, шпигун і денікінцям показував, де євреї поховались, як погром був.

Знову сумно.

Дідок вийшов з театру, шапку насунувши. А голова викликав уже іншого.

— Ви, громадинин,— говорив він іншому,— дітей хочете вчити. Це дуже гарна з вашого боку апеляція, а чого ж ви раніш по закутках у млині нашіптували про «комзлідні»?.. Я теж тоді молов... Пам'ятаєте, у Мошка? А тепер ради дітей... Нет, мабуть, товариші члени політичного комітету незаможу, уздержаться — на півроку кандидатом його, а там побачимо.

Знайшлись ще члени, що чули подібне.

Мій подив до голови щоразу зростає, збільшувався. Я вже, не тямлячи себе, почув ім'я, через яке залишився на «біжучі справи».

— Чорнега Микола,— начитав секретар.

— Хто знає що-небудь про цього громадянина? — спитав голова.

— Чоловік підходящий,— сказав хтось із кутка,— він член шкільної ради, чистосердечно, можна сказати, працює. За школу повсігда турбується.

Голова мовчав і обводив усіх присутніх суворим поглядом.

— Хто скаже більше?—запитав він на цей раз гостро. Аудиторія мовчала.

— Може ви самі од себе скажете, громадянин? — звернувся голова до Чорнеги, а тому вже почало мінітись обличчя.

— Що ж я скажу?

— Ну, так, як перед попом, сповідайся і кінець. Вказуй всю свою передмову.

— Нема чого сповідатися й виказувати.

— Нема-а? Товариші, хто пам'ятає повстання проти червоної влади?

Пройшла гробова мовчанка.

Потім почулись голоси:

— Всі пам'ятаємо.

— Ніхто не забув...

— Та й не забудемо.

— А хто пам'ятає громадянина, що плакав на трибуні перед народною темною масою нашого селянства?

Тиша стала гущіша.

І в ній я відчув, як скупчувались зловісні заряди грози.

— Хто пам'ятає отамана на рижому жеребці, який служив раніш у червоних?

Я здригнув і побачив, як очі всіх впилися в Чорнегу.

— Всі пам'ятаємо,— озвалась маса з ослонів.

А голова продовжував запитувати, щораз дужче підіймаючи голос.

— Хто скомандував розгвинчувати рейки, як ішов назустріч червоний поїзд? Так як же ти, злочинець радянського народу, котрий ще і всяке падло буржуйське переховував, посмів поткнути криваві очі свої серед незамож-

ників і, продавши недавно корову за дванадцять червінців, за яких маєш повний сарай хліба, крім рогатого й кінського скоту, тепер подавать заяву у нашу організацію?..

— Да, да... так... га! ах, сук...

— Товариші члени політичного комітету незаможу! Ми повсігда повинні мати свою індивідуальність, свій класовий голос, щоб не допустити отакої куркульської пирихвирії і проклятої мечти, як цей гражданин, у свої ряди незаможу,— чулись мені натхненні й грізні слова такого звичайного голови, у якого іконостас у п'ять рядів.

Чорнега не міг оборонити себе удруге роздиранням сорочки й сльозами. Він мусив був тікати.

Ми виходили з театру з почуттям великої відповідальності і незвичайної єдності й сили.

Чулось подекуди:

— Ич, артист! Сволота... Ариштантюга...

Я стояв у великому гурті, ми закурювали із одного чийогось кисета, і мене несло кудись далеко, в припадні далі, на теплих хвилях людського дихання.

ІЗ ЦИКЛУ „ТРИНАДЦЯТА ВЕСНА“

ХТО І КУДИ?

Столичний день котиться громохкою хвилею. Тяжко перевантажені поверхи трестів, комбінатів, штабів великої соціалістичної індустрії перетинають просторинь гудінням телефонів. Піднесені до найвищого ступеня більшовицькі темпи людей і машин сплітаються в єдину переможну музику реконструктивних днів.

Країна буде соціалізм.

І з виру подій впадає в око рельєф електрифікованої мапи — огненною брунькою з мережі степів, лісів, залізниць, індустріальних центрів СРСР. Напруженим сегментом впливає замислене над планами великих робіт чоло пролетаря, вождя, непомітної робітниці з якоїсь фабрики, голови сільради з далекого району, члена ВУЦВКу в грубій вовняній хустці. Марш піонерів. Загін червоноармійців на велосипедах. Тяжке авто. Соковите урчання елегантного мотора. Яскраво освітлені вікна Центрального Комітету партії.

Людський потік шумить і клекоче. Тільки годинник на будинку біржі нікуди не поспішає, зупинився вгорі й заснув у спогляданні, забутий від людей, що не хочуть згадати марно й короткої миті.

О десятій годині вечора — потяг на Миколаївщину. І ви стоїте на пероні двірця з валізкою в руках.

Ви врзались у степи. Вогні столиці пропливли грядями тремтливого перламутру і зникли нагорі в улоговині. Тепер ви можете подумати про перспективи своєї подорожі.

Ви вже хочете «приступити до думання», але за кілька хвилин довідуєтесь, що в одному вагоні з вами їдуть люди з найдалших кутків Союзу, з найвіддаленіших міст і

районів, і їдуть вони туди, куди їдете й ви; і в кожного з них — справа надзвичайної ваги, справа невідкладна, страшенно цікава і, головне, така, що ви собі й не уявляли. Утворюється велетенський комплекс справ, що титульними, червоними літерами спалахують, ніби на колосальному сувої, списаному ударними гаслами генеральної реконструкції життя.

Але ви ще не уявляєте собі, як то воно буде надалі. Ви ще міркуєте про те, як в округовому місті Миколаєві, так би мовити, в провінції, ви зупинитесь у тихому номері готелю, і це буде остання ваша міська зупинка, звідки вже вирушите ви в село, в те саме село, що тепер нове і ще не зовсім вам відоме, щоб не сказати — не відоме вам зовсім.

В те село, де селянин колись повільно розпитував вас: «А як же воно там у городах, про що пишуть у газетах, чи воно й справді буде війна і чи ото ж таки й справді треба йти в колективи?» Село, де вечорами — тоскна парубоцька пісня, а на другому кутку вулиці заводять собаки. Де дід Юхим, відомий найширшому читачеві з творів Остапа Вишні, зачіпався возом за телеграфний стовп і доводив уперто й невтомно, що вся політика Радянської влади — «юринда».

Одно слово — село, що про нього ще буде час поміркувати, а тим часом ви — на широких вулицях Миколаєва, робітничого міста, і їдете ви до готелю, щоб посісти на кілька день тихий номер.

І лише опинившись у конторі готелю, того самого готелю, де завжди були до послуг ваших майже всі кімнати, ви помічаєте, що сталося щось надзвичайне, а саме: померла провінція. Нема її.

Вам коротко й категорично заявляють, що з цього приводу вільних кімнат немає і невідомо, коли будуть. Це по-перше. А по-друге — в чергу нема чого записуватись, бо вже є чимало записаних раніш.

Тоді ви їдете до другого готелю, але там ваші надії розбиваються щент і остаточно.

Готелі переповнені.

З готелю до готелю пересуваються черги людей з валізами, з дорожніми мішками, з вузликами, кошолочками.

І що воно за люди? І куди їдуть?

— Ким переповнені готелі? — безпорадно питаєте ви, стоячи посеред вулиці, не маючи де прихилити голову.

А на відповідь вам з дверей готелів шугають курсанти,

агрономи, землеміри, освітяни, бригадири, трактористи; агротехніки, голови райвиків, інспектори, колгоспники, двадцятип'ятитисячники, студенти сільськогосподарських інститутів — люди з заклопотаними, зосередженими обличчями, люди, що прибули з села до міста, люди, що пересуваються з міста в село — на нове, невідоме, невипробуване захватне життя, що пахне бадьоро і терпко, як перші бруньки навесні.

Тоді ви майже фізично відчуваєте, як падають мури, що одвічно стояли між селом і містом.

Падають під нестримною навалою людської хвилі, що котиться від села до міста, від міста до села.

І раптом — злилося, зашуміло в одному велетенському річищі, що початок йому — в глибоких надрах робітничого класу та трудящого селянства, а напрямок — соціалізм.

На майдані заторохтіли підводи. Чи то не куркулів вимела із села бурхлива хвиля колективізації, викинула їх на брук, ліквідуючи коріння експлуатації — останній капіталістичний клас.

Так, це куркулі. Учора вони ще стріляли з одрізів.

Люті в своїй класовій зненависті до робітників та колгоспців, але позбавлені сьогодні можливостей експлуатувати, вони з затиснутими зубами йдуть на одведені їм місця.

Через них, мов ріка через пороги, перекотилася сповнена класової борні людська робітна повінь і, керована більшовицькою партією, рівно, могутньо розлившись ушир, пливе єдиним річищем — до соціалізму.

Йде більшовицька весна славетного тисяча дев'ятсот тридцятього року.

...Місто пульсує напружено день і ніч.

День і ніч.

Суднобудівний завод випускає газету «Тривожний гудок». На заводі недовиконано програму за січень місяць.

— Лютим перекрити січневий прорив!

В окружком партії, в окрвиконком, в окрзу — тривожний дріт телефону, нервова абетка телеграфу, спішна депеша райвику — доносять останні відомості з фронту посівкампанії. Ще не все насіння зібрано. Ще не всі трактори відремонтовано. А термінів уже не лишається!

Тільки дні!

Тільки години!

І люди зсовують брови, стискають кулаки, людям уперта зморшка перетинає чоло, люди в робітничих засмальцьованих піджаках говорять спокійно і вперто:

— Назад ні кроку. Поступки жодної. Райони суцільної колективізації, підтягнись. Людей, не гідних керувати великим процесом усупільнення, колективізації сільських господарств, ліквідацією куркуля як класу, весняною посівкампанією, людей, що плентаються в хвості, байдужі до грізного ентузіазму мас,— таких відкидати, як непотріб!

І знову гудуть телеграфи — з міста до села, з села до міста. І ви майже фізично відчуваєте, як падають мури, розстріляні революцією, розхитані соціалістичною епохою, повалені, нарешті, могутнім натиском робітничого класу.

Людська повинь підхоплює вас і несе в нове, ще не відоме вам село.

Вперед! Вперед! В соціалістичний наступ!

КЛАСИ В БОРНІ І В ДОКУМЕНТАХ

Року тисяча дев'ятсот дванадцятого, вересня 3 дня, явились до Еразма Львовича Будковського, миколаївського нотаря, в контору його, що містилася по Глазенапівській вулиці, в будинкові № 16, відомі йому особисто — селянин села Привільного, тієї самої волості, Херсонського повіту і губернії, Петро Гаврилович Кузьмичов, та висунські міщани — Михайло та Єфрем Хомовичі Дмитренки, в супроводі особисто йому, нотареві, відомих свідків — дворянина Костянтина Петровича Мозилевського, малинського міщанина Григорія Вікентійовича Кучера та миколаївського міщанина Якіма Олексійовича Бевериці, і оголосили, що вони, Кузьмичов та Дмитренки, чинять акт про купівлю-продаж нерухомого майна такого змісту: Петро Гаврилович Кузьмичов продає Михайлові та Єфремові Дмитренкам своє право на 266 десятин і 1000 кв. сажнів землі, з приналежним правом на будівлі, садиби та обзаводи — при хуторі Ново-Никопині, що межує з півночі — з землею Романа, Андрія, Кирила та Архипа Карчєбних, із сходу — з землею Івана Кононова, з півдня — з землею селян села Привільного, і з заходу — з річкою Громоклеєю та з землею Едуарда Лінке...

Дмитренки платять Кузьмичову шістдесят п'ять тисяч сімсот шістдесят шість карбованців.

Акт цей затверджується старшим нотарем херсонського окружного суду і при цьому стягається мита: кріпосних тисяча вісімсот сорок вісім карбованців п'ятдесят дев'ять копійок, актових три карбованці, публікаційних — шість карбованців і канцелярських вісімдесят копійок. Херсонська скарбниця видає квитка за № 18698, Кузьмичов одержує від Дмитренків гроші сповна, і Дмитренки, року тисяча дев'ятсот дванадцятого, листопада 10 дня, долучають до своїх маєтностей клаптик свіжої земельки, розміром на 266 десятин і 1000 кв. сажнів.

Потому вони відправили в привільнянській церкві хвальний і разом подячний молебень господу-богові за його щедроти, а дома влаштували бенкет, і на онomu бенкеті сало та горілка плинули, мов та ріка Громоклея...

Отже, було це того самого року, як на каторжних лєнських пісках, волею останнього руського царя і самодержця, пролилася кров борців за соціальне визволення трудового люду...

Кров... і горілка, смерть борців... і ствердження куркульського життя й добробуту на кістках наймитів. Яка звична для царя та його сатрапів-міністрів атмосфера «державної діяльності»!

Але Дмитренкам не треба було клопотати собі голови думками «державного масштабу». Для цього були до послуг хутора Ново-Никопин намісники царя — привільнянський урядник та становий пристав. Дмитренкам лишалося тільки гнати варварським способом кривавий наймитський піт і справно платити хабарі.

Вони так і робили.

За темною божницею лежав чарівний амулет,— купча кріпость,— що хоронила їх від усілякої злої напасті, взаконювала право на визиск і була постійним, невичерпним джерелом «моральної» підтримки в дальших господарських прагненнях братів Дмитренків.

Хто, яка сила в світі могла захитати це їхнє «право», сплачене, крім покупної ціни, ще й кріпосними, актовими, публікаційними та канцелярськими видатками?

Навіть сама думка про таку силу здавалася братам Дмитренкам за неймовірну та смішну.

І от... пролетарі та сільська голота року тисяча дев'ятсот сімнадцятого раптом і вщент зруйнували це «право», а радянські землеміри згодом перевели на землях Дмитренків радянський землеустрій, за яким на тих самих

землях почав сіяти пшеницю незаможник та колишній дмитренківський наймит.

Дмитренки, разом з Едуардами Лінке, з поміщиками Дудниками та Подарьовшами, з куркулями й бандитами, сказано боронили свої «права». Їхня кмітливість, невгамовність і впертість були не менші від їхньої класової люті. І коли тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року Віра Василівна Подарьовша, чорнява «монашка», стара дівка (садистка й ханжа) розстрілювала з кулемета тих, хто «посмів»,— їм усім радісно і зловтішно стискалися серця.

Але воля пролетарів і наймитів була незламна.

І от Дмитренкам залишається, нарешті, сама лють, купча кріпость і надія.

Надія на прийдешнє, надія на те, що знову настануть часи, коли можна буде відслужити подячний молебень і вивернути з кісток і з м'язів наймитів усі збитки. І ця надія не кидала їх ні на хвилину. Вона давала їм силу для продовження боротьби. Вона, купча кріпость, та страшна жадоба повернути своє панування бадьорили Дмитренків.

Але історія стала ще невблаганніша.

Кероване пролетаріатом, трудове селянство починає з'єднувати свої розпорошені господарства. Страшне слово соціалізм, як бич, свистить у вуха Дмитренків. Колгоспи, сози, артілі — удар за ударом вибивають ґрунт з-під ніг Дмитренків. Важкий похід реконструкції, розгорнений соціалістичний наступ досягає, нарешті, найвищих темпів.

І одного дня Дмитренки бачать, що район, незважаючи на їхній скажений опір, суцільно колективізувався, і в Баштанці палає не легендарна «неопалима купина», а справжній куш колгоспівців, созів, артілей.

І хоч Дмитренківський хутір, що належить до Антонівської сільради, давно вже зветься «Прогрес», але це аж ніяк не рятує жодного куркуля, жодного експлуататора не тільки з хутора «Прогрес», а й з цілої Антонівської сільради.

Трудове селянство, незаможники, наймити, партизани, колгоспники-середняки — всі разом, зцементовані робітничими бригадами і двадцятип'ятитисячниками, затиснули в шорсткі, мозоляві долоні коріння куркульського класу і потягли його з радянського ґрунту.

І там, де їм бракувало власних сил, вони кликали на допомогу ударні бригади з сусідньої сільради, з ближчого села. Вони просто і впевнено, з незламною вірою в свою

соціальною роллю, творили історичну справу, що нею вславлюється тринадцята весна великої революції.

З документів цієї весни довгі роки черпатиме історик революції.

Дев'ятого лютого на допомогу Антонівській сільраді виїхала бригада, п'ятдесят шість незаможників та середняків-колгоспників, з села Єрмолівки. Це та сама Єрмолівка, що в її колгоспі також пробували були господарювати куркульські приборчаники. Це вони минулого року після жнив ухвалили на правлінні созу таку постанову:

«Слухали про могорич у зв'язку з успішним закінченням уборки хліба. Ухвалили реалізувати на це 27 крб».

Єрмолівка давно розігнала те правління. Давно зібрала посівфонди і приготувалася до весняної більшовицької сівби. Єрмолівка впоралася з своїми куркулями і їде на допомогу Антонівській сільраді.

І внаслідок — Єрмолівка хоронить у себе документ, який вона показує з гордістю:

С в о т к а

1/III-30 года.

Мы ныше питписаны Актив села Ивано-Захаривки Антон, сель Рады Петро Сныцар, Кошоло, Мизенко, Кравець, т. Сандул Єлисавета, Гонта и так дале Дана ця Свотка Єрмоловский с-Раді в том, що мы Више зазначений октив виносим Вылику пошану за те що она надислала нам ударну бригаду посыпке посев материала такихто от Єрмоловск. с/Рады Харламов Ф. та Бутенко Т. и Позняка Л. откотрых мы побачели вылику працю що віт 13.II.30 заготовылы разного посив материала в каличестви 285 пуд, а також наладили коліктивну працю в нашому колгоспу А також Роскуркулылы де кылькость куркулів в киль. 4-х котрых высылаємо загальными зборами за межы Украйны а також по спилки живого и мертвого Ромененту:

Пидпись Актива Сныцар Петро, Т. Кравець, Шкуренко Ів., Гонта Тимофій, Сандул Єлисавета, Крута Олександра...

Дмитренкам ні на що було сподіватися. Принаймні на те, що «вдячне населення» залишить їх у їхнім куркульським гнізді, сподіватися не доводилось.

Але жити — значить сподіватись.

Доки живе чарівний амулет — стара, пожовтіла від часу купча кріпость, доки нагадує вона про минулу дмитренківську силу і можновладність, — не вмирає надія.

Дмитренки готувалися до від'їзду. Родина зашивала хатне барахло в великі лантухи. Повільно й методично збиралися в далеку подорож.

— Виряджаємо, гадів, одітих, узутих. Не так, як вони нас, гади — розстрілювали і з мертвих знімали, як у Паризьку комуну здівалися...— говорили ермолівські неможники.

Але для Дмитренка то все була суєта.

Для чого? Хіба в барахлі суть, коли треба прагнути основного і сподіватись на основне.

Хазяїн суворо зсунув брови. Хазяїн дивився в «перспективу»... І його мало обходили дріб'язкові клопоти родини. Тільки як з'явилися неможники, як насунуло люду, щоб садовити Дмитренків на підводи, вивожати за село, тоді ворухнувся хазяїн, повів плечима...

І тоді випав у нього з-під поли документ, що починався так:

«Року тисяча дев'ятсот дванадцятого, вересня 3 дня, явились до Еразма Львовича Будковського, миколаївського нотаря...»

Неможники підняли і зацікавились. А «хазяїн» глухо, з найглибших глибин свого черева загарчав.

В цьому «документі» жила його надія.

І вона впала.

18. III 1930.

ПОЕЗІЇ

ІЗ СІЛЬСЬКИХ ДЖЕРЕЛ

Благословенна рука
Робітника і рільника!..

Д.м. Загуд

* * *

Нехай і вам підземний гул пророчить,
Як дзвінко б'є до сонця джерело,
І день у бризках віднімає в ночі
Рожево вітряне весло...

Прислухайтесь до пісні громової,
В ній ще реве потужно контрабас,
І лопають в огні джерел набої,
Мов б'є секунди мільярдний час.

І в ті так чітко вдарені секунди
Почуйте, як здіймається орел
І як дрижить тоді всесвітній ґрунт
Од пісні дружньої джерел!

1923.

* * *

Знову костер у полі,
І таке язикате полум'я.
Вечір запахнув смолами,
І тепер він пахне до болю.

І тоді варили їжу,
Булькотіло тоскно у грудях.
І тоді хтось темний і ніжний
На снопі мені голову зрубав...

І знову костер далекий
Торгує червоним золотом.
Тільки... у грудях немов лелека
Клацає чітко молотом.

Ох, ти ж, серце моє наклепане,
Огневій, як костер на вітрі,
І роз'ятрюй такі далекі
Комуністичні літери.

1923.

І ШЛИ ПОЛКИ ЧЕРВОНІЇ

Ой йшли полки червоної
Та й через село.
Ой як тоді на серденьку
Весело було!

Ой був, був
Козаченько.
Пішов бить воріженьків,
Пішов бить воріженьків,
Дівчину забув...

Покохала щирим серцем,
Душу віддала,
А восени козацького
Сина привела...

Ой що ж, що ж
Тепер буде,
Як батько не прибуде,
Як батько не прибуде...
Ой що ж тоді...
Що ж?

Прийшла чутка-листівочка,
Що батько живий,
Хоробро десь рубається
Козак бойовий.

За край, край
Свій Радянський
Б'ється з лютим панством,
Б'ється з лютим панством

За Радянський
Край.

Стало легше на серденьку,
Крила відросли.
Ждали з сином коханого
Та й добре жили.

Ой де ж, де ж
Ти літаєш?..
Щодня чи згадаєш,
Щодня чи згадаєш,
Як у бій ідеш?..

Пройшла зима, пройшла люта,
Настала весна.
Живе влада Радянська —
Скінчилась війна.
Ой день, день
Пролітає,
Другий наступає,
Другий наступає,
А козак
Не йде...

Уже ж полки червонії
Волю здобули
Та й в Радянську Україну
Із війни прийшли.

Ой рік, рік
Ще минувся...
Козак не вернувся,
Козак не вернувся
У бою поліг...
1923.

ОЙ ЩО Ж ТО ЗА ШУМ УЧИНИВСЯ?

(Комсомольська пісня)

Ой що ж то за шум
Учинився?
Комсомол на Вкраїні
Народився.

Страшні ж то були
Ті родини —
У лиху, у криваву
Годину.

В червону купіль
Опустили,
Кулеметом його
Охрестили...

Радянським вогнем
Гартували,
Захищати братів
Научали.

Прозвали його
Комсомолом,
І пішов він рости
Все угору.

Та й виріс міцний
Та великий,
Та й гукнув на Вкраїну
Гуком-криком:

«Гей, ви, юнаки,
Всі зберіться

Та в ряди комсомольські
Становіться!

Та й підемо ми
Воювати.
Чи не вхопить ворогів
Вража мати!

Мов хмарою ми
Всі посунем,
Згоримо у вогні
За комуну».

Ой що ж то за шум
Прокотився?
То буржуй з переляку
Затрусився.

1923.

П'ЯТИЛІТТЯ

Ще звечора зачервоніли стяги,
Встромившись держаками в цеглу стін,
Лиш перша темінь злегка полягла
Поміж провулків на каміння спати...
Я містом йшов веселою ходою,
А в серці ніжно шелестіли птахи,
Та все червонії махали крила,
Мов гвардія із домовин устала,
Щоб підпалити закликами світ.
А вранці город загудів трубою
І оксамитом тяжким затремтів,
Розвіявся червоними шовками
Й пожмаканим широким кумачем...
Ой полум'я надій, трояндо ала!
Куди подітись маємо з тобою,
Коли майдани ряснуть шинелями,
Кашкетами, папахами, коли
Під чобітьми співають весняні
Пісні розквашенії тротуари,
І тепла грязь між пальців чавкотить,
І поклики братерства линуть з Руру,
І самокати реготять грудьми
Залізними і дихають бензином
Під самий ніс сполоханим панам,
А в коротеньких колушках вусаті
І білозубі вояки на рукавах
Стрічки вогненні з білими крайцями
По вулицях, як серце революцій,
Несуть — і піснею їм стелять шлях?!
А в серці ніжно птахи шелестять
Та все червонії махають крила,
Мов Армія Червона язиком
Вогненним нині запалила світ!.

1923.

ДО СІВБИ!

Я чую рáнкове гудіння,
Я бачу дóсвітні вогні,
І під крилине лопотіння
Співають третії півні.

І день дорогою слизькою
Бреде із вирію в село,
І пахне свіжою травою
Його блакитнее чоло.

І люд прокинувся вéселий,
Сипнув із хат на мокрий двір.
Комора — скрип! Гуде оселя,
І нишпорить хазяйський зір.

Мов грати, борони зубаті
Рижіють під іржавим сном.
Пора, пора вам погуляти
За гостроносим череслом!

Вставайте, браття хлібороби,
Сокиру в руки й молоток,
Штельваги й барки ми поробим
І приготуем батіжок.

Поки земля злегенька дише,
З-під снігу глянувши на світ,
Поки вітри не заколишуть
Чарівний і зелений цвіт.

Порою тою приготуем
Скотину й збрую до сівби,

Леміш у кузні загартуєм,
Зерна насиплем у торби.

І стрінем березіль погожий
Четвериками на полях,
Де зяб куняє чорнокожий,
Розлігшись вільно на шляхах.

То наша доля нас чекає,
Чи ж ми не в полі поросли?..
О праце вільная, святая,
Коли і де тебе знайшли?

Не відаю того, не знаю,
То тільки сонце весняне
В черствій душі моїй заграє —
До праці серце спалахне.

Сталю леміш, готую зерно,
Лоскоче в грудях пилюга,
А потім грузне в сиру землю
У борозні моя нога.

І всі ми підем борозною,
Що плуг жовтневий проорав,
Блажен, хто з долею степною
Леміш червоний повінчав!

Я чую р'анкове гудіння,
Я бачу д'обсвітні вогні,
І під крилине лопотіння
На працю кличуть нас півні.

1923.

ДОЩОВЕ

Свіжій, душе, росою весен,
По мокрих тротуарах
Стрибай горобчиком напруженим...
Поки кудлатяться по небу хмари,
Скупайся в дощовій калюжі
І в каламутне плесо
Прозоро булькни камінцем.

У м'язах накрутив пружину
Якийсь штукар,
І я й незчувся, як
За краплями дрібними дремену
І підставляю картуза...
А він, бешкетний дощ, на спину
З-за рогу вистрибнув...

Ого, який раптовий бризнув!
І райдуги не видно ще...
Щоб випрати білизну
Святим дощем —

Скоріш під труби відра,
Корита й шапки!
Пороснув, як горох обідраний,
На бляхових покрівлях лопають крапки...

Немає візників — порозкисали.
Один лиш, бачу,
Галопом пре якогось комісара.
Ото життя собаче! .

Було б якраз доцільно
Шмагнуть вздовж вулиці наввипередки
з ним,
А він портфелем хромовим так пильно
Од свіжого дощу обличчя затулив.

В калюжах бульби вже кружляють,
Зіллялись з сизою стіною,
А дощ уперто мовчазною
Січе дрібницею, гуляє.

Рядки виблискують камінні,
Скупались в теплім рівноденні,
І наливається коріння,
Під камінцями полоненне.

Бубнявіє зелене листя.
Вмивається дорога сива,
І кришталевеє намисто
Раптово розсипає злива.

І мріється: над яриною
Пливають благословенні хмари
Громами й мокрою весною.
І ми радіємо недаром.

Що крапля — оживає сила,
І дметься під землею зерно,
Мов свіжа кров біжить джерельна
У змучені радянські жили.

1923.

ЛІТНЄ

Горбаті спини дідуганів
В зелених кучерях біліють,
І димарі куняють п'яні,
Останнім сном іще німіють.

І дмуться в досвітній задумі
Руді стодоли сліпоокі.
А черногуз стирчить на клуні
Такий похмурий і високий.

Але за мить — батіг заляска,
І гейка чередник до ставу,
І дітлашнею вигін рясне,
Луною позіхне діброва.

Зацокотить чавун в колесах —
То валки в степ гримлять пекучий,
Де в синяво-прозорім плесі
Пірнають співуни летучі.

І пухнуть жовтим околотом,
Тяжіють житом-колосками
Снопі сухим колючим злотом,
А ми виспівуем косами.

Вода в барилі тхне сосною,
Під возом лялька галасує,
А ми січем понад межею,
Стерня у п'яти нас цілує.

І холодком останнім духом
У коши поле розпинаєм.
Охляв мішок, в барилі сухо,
Та з повним серцем ми вертаєм.

.1923.

ЧЕРВОНИЙ ЖОВТЕНЬ

Повітря вогке. В небі сіре шмаття
Тіпається, над головою маячить.
Волів би вигук в далечінь послать я,
Туди, де ріднее село мовчить.

Леміш загулений вже спочиває,
І срібне чересло рижіє під стіною,
Похмуро скот солому ремигає,
І суне осінь мокрою імлою.

Робота скінчена. В засіках зерно сите
Бубнявіє і, пилюгою вкрите, спить.
І хліборобський лоб, стома потами змитий,
Не дметься думою і не болить.

Я знаю: там життя щорічно засинало,
І селянин натруджену лапу ссав,
І пухом лебединим все зима вкривала,
Поки гукне задрипана весна,
І в мозок цвяхами заб'є турботи,
І на ріллю холодну тьохне багатом.
Прокинеться село — і до роботи,
А потім знов замре зимовим сном.
І так без краю... Тільки самогоном
Стьобала доля в свято по горбу,
Та іноді з важким земним поклоном
Ніс селянин хлібець неситому попу.

Пройшло, пройшло! В туман поринуло навіки.
Червоний Жовтень запалив село.
І бачу нині я нового чоловіка,
Нове життя, я чую, загуло.

Там, де корчма була на роздоріжжі
І дикий лемент п'яних голосів,
Там сходить сонце радісне й погоже —
Там наш сельбуд тепер загомонів,
І де снував павук свої тенета грубі,—
Повіяв вільний вітер степовий,
На злих руїнах стали наші клуби,
І прапор наш палає вогневий.
Дзвенить бадьоро свіжеє повітря,
А в серці гаряче бринить струна,
Що промайнуло довге лихоліття,
І творчая гряде в село зима.

1923.

РІЗДВО

Скрегоче сніг під полозками,
Мороз гринджолами рипить,
Колядки бродять між хатами,
Щоб на півкварти заробить.

Вже торохтять книші в торбині...
Найкращу хату вибирай —
Там ковбаса і чарка нині.
Різдвяний шум і п'яний рай.

Там холодців крутих доволі,
Смачних багато пирогів.
І шлунки важчають поволі
В хазяйновитих куркулів.

Веселий гвалт, пісні різдвяні —
Туди з колядкою гайда!..
А в цю хатину й не заглянем,
Що поколупана й руда.

Що тяжкий сум скрутив морозом
І замережує вікно.
Стоїть убога при дорозі,
Різдво, чи ні — їй все одно.

Там діти про кутю й не мріють,
Тремтять від холоду в кутках,
А тут різдво гуля, п'яніє,
Тут самогонка в бутелях!

В убогій хаті помирає
Орач голодний, а сім'я
І свято сите проклинає,
Й того, хто в розкоші гуля.

1923.

ДЕНЬ ПОХОРОН

Чорні крила...
Чорні з червоними крила смерті
В повітрі мають.
Від краю до краю
По світу.
Чорні крила —
Душа робітників, розірвана жалобою,
Стогне...
Чорні крила порошить серпанок холодний,
Як вапна невимовної туги.

Сніг.
Хуртовина скорботи мільйонів.
Чорні крила всесвітньої втрати.
О природо,
Проклята.
Чорні крила в повітрі.
Смерть...

Ілліч!
Ти помер...
Тіло твоє ховати
Йде всієї землі Революція.
Б'ють гармати.
Аж до Китаю від Норвегії
Завмерла
Праця.
Нема життя
Тепер...
Ленін.
Ти
Лежиш мертвий хіба?..

А ми
Як?..

Ленін незабутній,
Ленін любимий...

А нас мільйони від краю до краю,
Лава
Непорушна,
До комунізму піде твоїм шляхом,
Ілліч.

Чуєш, сурми заграли?
Чорні крила.
Сніг.
Грім
Несподівано вдарив.
Ти, великий, не переміг
Крапки кривавої в мізку?
Ти, що світом здвигнув
І запалив
Безсмертним полум'ям нас,
Ти згас?!

Ні!
Знаєм,
Що вінок комуністичної перемоги
Тобі принесем —
Знаєм.
Геній твій, учителю великий,
Буде з нами —
Знаєм!

Чом же чорні крила мають смерть?
Б'ють гармати.
Це тебе, Ілліч,
На сажень від Кремлівської стіни
У домовину?..
Тебе...
О, сили прокляті.
На землі
Горя
Від незміримої втрати
Ущерть...

1924.

ВЕСНЯНИЙ ЗАСПІВ

Із-за
Воріт
У мерехтінні
Прозоро-синяве гудіння —
вітер весни.

Віє
Вітер
Над перелогами,
Перебігає гони-дороги —
турбує сни.

Вітер
Гуляє,
Гуде, голосить,
Рілля виблискує у росах —
в росах весни.

Сонце
Гаряче
Болото сушить,
І рілник завтра у поле рушить —
зникають сни.

Насталю чересло гостроносе,
Загартує коваль лемеша,
І підемо в раннії роси.
Чую — вітер голосить: рушай!

Перевіємо яру пшеницю —
Тільки зерно до зерна впаде.
Будуть сни оксамитові снитися,
Буде сонце гулять золоте.

Загорну борозну бороною —
На м'яке положу урожай.
Чую, вітер гуде за горою:
— Гей, товаришу, в поле рушай!

І засіємо ж лоно родюче!
Засміються в полях ячмені!
— Буде людям і буде мені...—
Чую, вітер гукає пахучий.

Вітер
Гукає,
Гуде, голосить...
Рілля виблискує у росах —
в росах весни.

1924.

СТАРИЙ СТАВ

Оцей став
Та він дуже старий,
Жабуриння в ньому зеленаве
І кушир по ньому бурий...

Оцей став
Та загруз мулом,
І оськи він колисав, колисав,
Поки й поснули...

І снять куширеві грона,
Обсідені комарами.
Ходить пропасниця без заборони,
Ходить темними вечорами.

Це вже й не став — калюжа.
Тільки й хлюпошуться в ній хрещеники.
І ніколи вітрець її не завівсюжить,
Не пожене веселих гребеників.

Сходились оце селяни.
— Все нема коли вирізать
(За роботою окаянною),
Щоб не тягло, мовляв, сирістю.

Все нема коли за роботою,
А підчинки жисть требує.
Доки ж нам отако в болоті,
Як та азійська сербія?

Оцей став
Та він дуже старий,

І гудуть тепер йому славу
Тільки болотяні комарі.

А я згадую місто веселе
Й на бульварі свіжинь водомета...
Ех, ви ж, села мої, радянські села,
Як же чорно живете.

І нема вам коли за роботою,
Тільки з землею поратись чесно...
Лети ж, душе моя!.. З робочими р'ятами
На крилах червоного шефства!
1924.

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

Вечір на землю спадав.
Плуталась ніч-вовкулака.
Стали вози коло ставу,
Чую — дитина заплакала.

Серце моє обізвалось
На таку ліричну тему:
Довгі, смутні перевали
І — далеких земель поеми.

Розвели між возами багаття,
І як стало червоно горіти,
Браття мої!.. Я знову,
Знову побачив ті літери.

Пломеніли вони червоно
І складали слово «Комуна».
І грали в небесній короні
Зорі-луни...

В казані ворушилась картопля
І були такі лагідні люди.
І хотілось почути хоч трохи,
Ну, як воно далі буде.

І сказали переселенці:
— Буде блакитна комуна,
І в ній крилаті лєнінці
Будуть грати на сонячних струнах!

Серце моє обізвалось
На таку радісну тему:
Перевали за перевалами —
До нового життя поеми.

1924.

САЙ

I

Сай, рижий Сай,
борода кущами
 (та й заріс він у ню
 до самого кореня!).
Ходить так і живе так,
мов весь світ прощає
за те, що тіло йому,
як коневі,
зморено.

Сяде в гурті на ланпачину
Сай, рижий Сай, борода кущами,
поки не прийде ряба його жінка Мокрина
з повним ротом одчаю.

— Ой Саю!
Чом ти сидиш тут,
рудий гавкитаторю?
Знов забиваєш людям баки?
Чом ти...
 а грім би на твого тата!
з дому тікаєш? Ой Саю!..
То він їй:
 — Ба-лакай!..

II

Сяде в гурті незграбний Сай,
і слово його—дволемішна скиба—
хрипко в грудях йому заграє,
неймовірно глибоко.

Слово його — за коперацію.
Слово його — за царство небесне Леніну...
Слово — за нашу жизнь і працю,
за нашу жизнь
земельную.

Вечір заходить горбатий.
Голови тихо д'землі
хилить гурт бородатий,
хилить без слів.

Вперто, суворо — на згоду.
— Життя тепер яка?
— Звісно, тепер для народу,
словом, для трудяка.

Мокрина:
— Аж не видно! Що нарабишся
вдень, а він наливає...
Встали. Небо далеке блідне.
Сай додому вертає.

III

У Сая не перша жінка,
у Сая жінка друга.
Дітей усього восьмірко —
від обох — кру́гом.

Школярів тільки Дмитруха,
а Мотька то та... пропаща.
Дмитруху Сай слуха:
про Леніна зна краще...

Трое бігає з грижами,
одне вломило ногу.
А Сай... аж червоний, рижий —
про «житню» думає строго.

А Сай одвіз продподаток
рівно фунт до фунта!
Гляне: сарай та хата.
— Стоять на совєцькому ґрунті!

Сай піддержить школу.
Сай ізробить страхопку...

Гляне:

команда гола...
— Де ж їм набрать обновки?..

Сам. І ніхто не pomoже.
(Коні ж у мене й пукар).
Не піду старцювать в незамóжа!
Є там! Голіші руки...

Ех, 'би скувать колектива,
ех, 'би його скувати!..
І оце Сайкове пиво
починає в гурті шумувати.

Сай, рижий Сай,
борода кущами
(та й заріс він у ню
до самого кореня!).

Ходить так і живе так,
мов весь світ прощає
за те, що тіло йому,
як коневі,
зморено.

Ходить так
і говорить Сай:
— Духу б вам, хуторяни, совецького духу!..
Хіба ж такого стругнули раю,
невиданого, слухай...

1924.

С Е Л О

(Із циклу „Думи про Україну“)

По степах,
По глибоких ярах,
По німій, безголосій країні
Ти мовчало в глухих бур'янах
І чаїло пригнічений жах,
Мурмулясті зігнувши
Коліна.

Заривалося
В землю «чужу»,
У покрадені ворогом ниви.
Вийде ніч на широку межу,
Чує: стогін, придушений шум,
Чує крик орачів
Полохливий.

Гляне
День із розірваних хмар,
Мужиків виганяє до праці.
І тяжким дряпаком плугатар
Зарива в борозну свій тягар
Без надій, без поради,
Без рації.

І мовчало...
І чаїли жах
Орачі у тяжкому тумані...
Поки Жовтень зацвів на ножах,
І пішло гомове по ярах:
«...Повстаньте, голодні
І гнані!..»

Повстало! Рвонули
Вперед,
На поміч червоним загонам.
За горло
Брехливе Петлюру!
Сокири
На золото
Впали
Погонів.
І стерли закляті мури,
Звернули
Підкопані скелі,
І стали —
Червоні
 радянській
 села!..

По степах,
По червоних степах
Та по вільній Радянській Україні
Променистий розкинувся шлях.
І пройшло голосне по хатах,
Що постали великі
Зміни...
1924.

КРИТИКАМ

Це треба б замість передмови
Перед кожним рядком віршу,
Бо ви ж за кожне слово
Тупим серпом заріжете...

Бо з ваших всесвітніх законів
Про «розвій і спад лірики»
Не одного поета серце схолоне
І згаснуть огні, хоч би як горіли.

А я радився лиш з хуторянами,
І сказали вони — пробуй!
Пиши: робимо, робимо, робимо,
А серце сходить бур'янами.

Пиши, випила кузька пшеницю
(Це тобі не на заводі),
Пиши: сниться нам, сниться
Нового життя повноводдя.

Пиши:
Мурахи-комахи
Сірі кольори,
В рядняних штанях,
А світять зорі...

Ставляй таку передмову
Перед кожним рядком віршу —
Краплю селянської крові,
Щоб різать було трудніше!
1924.

Селянино!
Йди за
заповітом
ЛЕНІНА
щоби всі
селяни на
світі разом
з тобою
святкували
десяті ро-
ковини
ЖОВТНЯ

Вся даль-
ша наша
праця — це
шляхи, на
які нас
вивів Жов-
тень і його
творець
ЛІЛІЧ!

МИ ТРУБАРИ

Ми трубари.
Ми голос воли.
Ми голос сонячних трояв.
За нас вожді високочолі
І справедливий, дужий гнів
Ми знов сталевими рядами
Під згуки гімнів і пісень
Селяни
І гордами
Залізану міль несе!
Наш дужий кліч!
Наш поступ вільний!
Непереможні ми!
Ми —
сильні!
Гей, сильні ми, Ілліч!
Гей, сильні ми!

Ми —
як титани
Як велетні, ростем, ростем.
І знаєм:
Цялий світ повстане
В вогнем, як маком заросте
І чуємо:
Ідуть! Ідуть —
зі Сходу Дивного Народи,
І не дадуть, о, не дадуть,
Щоб бог і чорт нам перешкодив.
Нехай в борні упав один.
Нехай і безліч нас окопає.
Але наш запал —
молодий
І меж йому немає.
Він палає

восьмий рік
Століття він горів
— підземко.
Тепер ми в ают!
Ми —
трубари!
І знаєм:
трубим не даремно.
Всесвітній Жовтень вже пливе
І потрясає окопани!
І живе
У мільйон —
— серцях —
— титанів.

І. Микитенко.

**ЖОВТЕНЬОВА РЕВОЛЮЦІЯ ДАЛА ПЕРЕМОГУ РОБІТНИКАМ І СЕЛЯНАМ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
ХАЙ ЖИВЕ СВІТОВИЙ ЖОВТЕНЬ!**

Поетія І. К. Микитенка «Ми трубарі», опублікована в газеті
«Червоний степ» 7. XI 1925 р.

ЧИМ ГАЗЕТА НАМ КОРИСНА

Був на селах дим-туман,
Тяжко було жити.
Там шахрайство, там обман,
Там людину вбито.
Хто врятує, допоможе
Вирватись з лабетів?
Вже не скажем: «Боже, боже!»
Лиш: «Спитай газети!»

Ниви нам забур'янились,
Хліб не став родити...
То колись ми лиш молились,
Ниньки ж що робити?
Де поради нам шукати,
Як дійти секрету?
Треба, мабуть, нам дістати
Знов таки ж... — газету!

В школі кепсько нас навчали,
Діток наших бито.
То колись ми все мовчали,
Мороком укриті.
Нині — годі! Скажем: «Дзуськи!»
Не колись живете.
Вчіть нас добре, а то можна,
Можна і... в газету!

Та й свою тепера маєм,
Висить у сельбуді.
Хоч маленька, а навчає
Служить вірно людям.
А коли чогось не тямим

(Зразу ж не складете),
Що ж, тоді ми запитаєм
Справдішню газету...

І вона нам все з'ясує,
Вкаже добру путь,
Бо газета добре чує,
Люди як живуть.
Бо газета добре бачить,
Де злочинство є,
Де закон не так тлумачать,
Де брехня встає.
Й поведе нас на розумне
Та на шлях ясний...
— Нумо ж бо, селяни, нумо,
За газету й ми!

1925.

МИ ТРУБАРИ

Ми трубарі,
Ми голос волі,
Ми голос сонячних громів...
За нас вожді високочолі
І справедливий, дужий гнів.
 Ми знов сталевими рядами
 Під звуки гімнів і пісень
 Селами
 І городами
 Залізну міць несем!
Наш дужий клич!
Наш поступ вільний!
Непереможні ми!
 Ми —
 сильні!
Гей, сильні ми, Ілліч!
Гей, сильні ми!
 Ми —
 як титани,
Як велетні, ростем, ростем.
І знаєм:
 Цілий світ повстане
Й вогнем, як маком, заросте.
І чуємо:
 Ідуть! Ідуть —
 Зі Сходу дивного народи.
І не дадуть, о, не дадуть,
Щоб бог і чорт нам перешкодив.
Нехай в борні упав один,
Нехай і безліч нас сконає...
Але наш запал —
 молодий

І меж йому немає.
Він палає
восьмий рік,
Століття він горів
— підземно...
Тепер ми в льот!
Ми —
трубарі!
І знаєм:
трубим не даремно.
Всесвітній Жовтень вже пливе
І потрясає океани!
І потрясає!
І живе
У мільйон —
серцях —
титанів.

1925.

УРОЖАЙ

О земле, велетнів роди!

П. Тичина

I

На вигоні, край села,
Понад гаєм-садом,
Гей, там нині зацвіла
Велика громада.
Зацвіла вона, заграла,
Гомоном пішла.
Заблищали ясні рала
Поміж рясних лав.
Задзвенів там колос в колос,
Зерно в зерно — дзень!
Ще й лунає буйний голос
Радісних пісень.
Ходить сніп в китайці красній,
Гордий та важкий...
Бородою трусить ясно:
— Гляньте, ватажки! —
Промовляє пишно-гречно
До наших людей.
— Здрастуй, друже мій сердечний!
Урожай іде!..
На вигоні, край села,
Понад гаєм-садом.
Гей, там нині зацвіла
Велика громада!

II

Ідуть — од праці чорні
І ніжні од землі.

То вітер їх пригорне,
То — сонце на чолі.
Отой рудий, могучий,
Суворий хлібороб.
Які слова кипучі,
Який упертий лоб!
Та де ж ти виріс, брате,
І хто тебе вродив?
Яка Велика Мати
Дає такі плоди?
Ось він прапор одводить.
Стає. І каже він:
— Вродило нам! І вродить!
І голос той, як дзвін.
— Даю, велика земле,
Даю тобі чолом!
Забудь минуле темне —
Було, та загуло...
Тепер ми он!..— І гладить
Очима лемеші...
А трактор йому радо
Татахнув — зашумів.

III

Слався, слався, урожаю,
Слався і шуми.
Це ж ми вільні походжаєм
І будуєм
Ми!
Грає вітер прапорами,
Ще й співають тричі.
Ходить сонце за горами —
До комуни кличе...
1926.

ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ

Я молодий, в мені вогонь завзяття,
Іще в руках тремтіння од чепіг,
А йду я в лави яснозорі, браття,
В Червону Армію, гей, до своїх!

Я молодий. Бушує кров у жилах,
І на руках підняв би землю я!
То не співай же так мені журливо,
Кохана дівчино моя...

Сказала б ти: «Ставай в ряди, мій гожий,
Іди й, як мур, на захист волі стань,
Нехай од вас дрижать серця ворожі,
Нехай ясна горить багнетів грань!»

Дивись на мене: руки мені чорні,
А пальці, чую, сильні, мов із криці,
Одну тебе моя рука пригорне,
Та ще пригорне вірною рушницю.

Ідем, ідем! Гей, браття командири,
Ви завтра скажете нам: «Становись!»
І станем всі ми непохитно, щиро,
Прощай же, люба й вірна, не журись!

Прийду у славі: рідним хліборобам
Й робітникам не заплямую стяг.
В державі нашій лад самі-бо робим,
Самі викохуєм її в боях!

1926.

ЛИСТ

...Спасибі, дорогий брате, що ти прислав грошей Вітькові на книжки, я купила за них хорошу ікону — благословеніє Марфі

...люб'яща твоя сестра.

Тихий краю,
болотяний став,
дика над ровом калино!..
Одержав од вас листа,
і знову
мій біль
ізринув.

І знову мій крик
жагучий
тамую... Ніяк не втамуеш!
Ех, краю! Ти чуеш,
як падає серце в кручу?
Що відповім я?
Що напишу вам,
мої школярі-небожата?
Як мене обгорнула сумом
ваша кохана мати?

Яке ж я скажу вам слово,
коли в серці моему —
хмара?
Ви ж бо любов комунара
кинули в скриньку попову.
Що ви зробили?
З якого закону?
(Подумайте, ви ж — не раби?)

Виходить,
що тую ікону
вам комунар купив!

Той, що в борні смертельній,
в бурі огнених злив,
серце своє спалив —
за вас, мої рідні, темні!

Ні, сестро!
Не буде ніколи!
Під богом життя острожне!
Ось виросте член комсомолу —
твій Вітя! Твій син
— безбожник!

І скаже тобі він:
— Мамо,
я вірю в залізо!
І стане провалля між вами,
бо дерева він не візьме!

Скаже тобі він:
— Мамо,
я вірю тільки в машину
(могутній товариш невпинний!),
молюсь їй новими словами.

І скаже Левкові:
— Брате,
та годі твого туману,
коли великодне свято
сьогодні гряде
Дніпрельстаном!

І скаже він:
— Сестро, Марфо!
Шашіль поїв ікону!
Та я ж —
на сонячній арфі
перебираю мікрони.

До всіх, до всіх вас він скаже:
— Годі!

Погляньте
на мій
зріст!

Я —
на Всесоюзному
заводі!

Я —
комуніст!

Ви ж,
що від поту й крові,
від чорних своїх мозолів
несли свій дар попові,
(нащадки рабів!) —
Гляньте на сина!
Могучий?

Гляньте! Та я ж —
творець

Так їх, Вікторе! Лучче!..
Крий! Молодець!

1927.

НА ЧОРНІЙ ЗЕМЛІ

Поема

Дорогій товаришці Зіні Ен

I

Глушина. Бездоріжжя широке.
У полі поплювує злегка ніч.
Я бреду навмання. А назустріч —
Чиесь роз'ятрене пломенем око.

А чи людське воно, чи вовче — не знаю.
На ниви поплювує злегка ніч.
І десь, за далеким гаєм,
Когось... ховає —

сич.

А око з темряви ятриться,
Стікає червоним жаром і плаче.
Я іду. А в груди — сполохана птиця.
І знову я сліду не бачу.

Тільки пахнуть отави, отави
Свиріп'яним нічним вином.
Гех, ви межі!.. таємні, давні,—
З-попід ніг у степи табуном.

Підійду. А коні хропуть,
І не видно їх (коней) у темряві.
Тільки хлопці на мене ждуть.
Як багаття — їх душі яскраві.

Ну, сідай... Напечем бараболі,
Ось Петруша прийшов од пана.

Сю ніч буде нам аж до рання
Про батрацьку розказувать долю.

Нависають темряв океани,
І пливуть невідомі весни.
І чому так ганебно людина хляне,
Хоч яка роботяща і чесна?

І пливуть по молочній дорозі
Табуни чорноземних мрій,
А ніч у останній знемозі
Кліпає вогкими віями.

Залізні брязкають пута,
Вгрузають копита в землю.
І біжу я — малий, невзутий
Усе далі... І темно... темно...

Раз пройшов із гоней у гони
Задуманий думами батько,
А на возі хлопчисько — в долоні
(Трубою) став дико гукати:

— Та чого ж ти з вірвочкою, тату,
Пішов через лан, аж до гаю?
Там місце прокляте!
На кого ж ти нас покидаєш?..

Та піди, поклонися пану,
Може визволе він з біди.
А вмирати ж, таточку, рано,
Бо не видно ще нас з лободи.

Батько став над межею твердо
І пішов уперед. Міряв...
І вгрузали ноги, як верби,
Аж в хлопчиська не стало зневір'я.

* * *

Над селом моїм плакала осінь,
Як мене посилали до шинку.
Він стояв на вітрятому розі,
А пообіч — калюжа ринку.

Пропікав долоню полтинник,
— Не згуби мені, чуєш, гаво!
— І куди такий світ дитину?
Батько матері:
— Р-рота роззявила!..

І ходив за півквартами часто,
Потім вірші веліли читати.
А за це мені чарка:
— Драсте! —
І до дна мусив я випивати.

Над селом моїм плакала осінь
І здригалися верби зелені.
А тепер... Ой, не віриться й досі,
Що прийшов Володимир Ленін.

Комсомольці ідуть вечорами
І завзято співають «Шума».
Аж луна шумить за зорями
Молодими, зеленими думами.

* * *

Пам'ятаю блискучого «царика»;
Приїздив і узяв телицю,
І пахтіло у хаті цигаркою,
А на гудзики страшно й дивиться.

Закричав він... і батька стьобали,
А за ряднами плакала мати,
І так боляче й темно стало
У порожній, обшарпаній хаті.

* * *

Голубіли небесні кручі,
А по них — білорунні отари.
— І який там пастух? — Ми гадали з Пе-
трушею,
З бур'янів розглядаючи хмари.

А самі за овечок забудем.
Ой, ускочить у шкоду ватага!
Ну, та й буде ж це нам! Ох, і буде
Від батьків батога.

Щоб до школи копійку на зиму,
— На роботу, агей, на роботу!
Чуй, Петрушо, скажи там усім,
Як хто має із нами охоту.

Зорювали лиш перші жита,
Ми вп'ятьох до Секрета * збирались.
Кожен з нас,— мов тривожний птах,
Мов дорослим, нам груди рвались.

І пішли ми шукать заробітків.
А самі такі сірі горобчики,
На кийках через плечі — свитки,
І з-під шапок нечесане клоччя...

* * *

Була неділя,
І старі робочі
В брилях сиділи під казармою.
А куховарки —
мили горщики,
Здо-ро-о-ві, мов на цілу армію.

Один
Полтавський дід в широких штанях
Казав:
— Со-о-бача жисть по якономіях...—
А ми вп'ятьох,
Мов п'яні —
від балачок тих напівсонних...
І раді б слухати без краю
Усе нових й нових
Бувальців,
Та ніч
надавлювала вії
Волохатими пальцями.

* Тобто до поміщика Варун-Секрета, серед земель якого лежало село Рівне (упоряд.).

І всі лягали спати покотом,
 А парубки й дівчата —
 під скиртами.
 У нас кийки були під боками —
 Справжніми стали наймитами.
 Будив прикажчик нас —
 арапником.
 Точнісінько, як сіре бидло.
 А дід мене за вухо —
 дряп,
 Бо сон солодкий, як повидло.

Протерли очі...
 Поставали в ряд.
 Прийшов пригінчий і підгінчий.
 І зараз в маті і в перематі.
 — Ти —
 на сапання!
 — Ти —
 орать!
 — А ти —
 косить!
 — А ви, мишва,—
 полоти!

Повели парубків до скоту.
 Нас на весь день загнали в просо
 (мов ті жуки, поміж осотом).
 Кандьор привозили на возі,
 Як глянеш — черви!
 — Щось нема охоти...

Надвечір
 Б'є мене пристрітом,
 Ламає спину, крутить кістку,
 У животі і біль і пустка.
 — Накиньте чорну хустку.
 — Чорну хустку!..
 Якесь дівча... А я
 лиш головою об долівку злісно.

Рощот в суботу.
 Маєш: півкарбованця!
 — Гей, Петре, буде нам на сорочки.

Та вдома... грошики-горьованці
Батьки пропили до копіечки.

* * *

Над селом моїм плакала осінь
У ті дні, як ходив я до шинку.
І щоразу я бачив на розі
Незнайомую п'яную жінку.

Їй обличчя було бурякове,
З-під хустини — посивілі коси,
Синяки під очима, і кров
Із розбитого кимось носа.

Я лякався її, а вона
Завжди лається й кліпа очима.
— Ах, ти, вилупок... на!
Іди, на — ковбаси і хліба.

А колись розридалися хмари
І в жалобі дорога хиталась,
І знайшли її десь у кошарі —
Вона мертва, як кістка, лежала.

Але довго мені під стовпом
Ще ввижалася жінка і сльози.
І весь світ був страшним синяком
На вітрястому п'яному розі.

І весь світ напивався і падав,
І хитались дороги ведмежі,
А по них шинкарі, як гади,
А над ними вставали пожежі.

* * *

Ще ходили вірвечкою в школу
Ми тривожного п'ятого року,
І загадував вчитель доволі
Нам нових, незнайомих уроків.

Якось раз мене і Петрушу
До кімнати закликав на час.

— Треба, хлопці, попа нам зрушить,
Бо він ворог лютий для нас.—

Ворушилось у грудях таємне,
І відважно обличчя горіли.
Ми повинні сказати чемно:
«Нам не треба, щоб ви нас учили».

Від попа горілчаним духом,
А рука із кишені: л-лясь!..
І крутив нам до крику вуха,
Щоб «закону» навчити нас.

Гомоніли тривожно парти,
У Петруші нап'ялися жили.
Піп зайшов. І гукнули... без жартів —
Тільки й мелькнули рясина крила.

А село оточили козаки,
І пішов нагайковий свист...
Школярі ж ще люди ніякі,
В них ще й розум дитячий і хист.

Ми додому ішли під обіди,
І забігли до вчителя знову,
А він лячний чекає і блідий —
Цок... і двері на клямку нервово.

— Заберіть, закопайте десь поки...
Розумієте... чуєте, діти? —
А по вулиці коні козацькі,
Ми додому ішли під обіди.

Ще й дражнили собак біля мосту,
Де козацький загін зупинився.
А десяток до вчителя «в гості» —
Він з вікна нам у спину дивився.

І була з нами дівчина Зоя,
Край села її драния хата.
Уночі нас зібралось троє.
— Чуєш, Зою, а де ж нам копати? —

І копали в садку під грушею
Таку рівну й глибоку яму.
Книги в скриньку складав Петруша,
Загортали всі трое руками.

Загортали. А в грудях стукоче,
То серця горобцями докупи,
І розкрились так широко очі,
Бо хто скаже — то всіх нас загубить.

* * *

В селі ж на пізній зяб орали,
Вїдалися червою в землю.
Проходило по грудях рало.
В роботу вгрузнуть. Правда що.
Гаття! Скородить пухирями.
Буркун. Курай. Невчасний дощ
Над селами й над хуторами.

Та лайкою, завглибшки сажень,
Чужих не зореш перелогів.
Утриматись немає змоги,
Коли гречки на панськiм дражнять.

А тут: од рання до зорі
Шкребе, аж рвуться мотузочки,
Надметься, викрутить сорочку
Орач на щуплі гузирі.

Самий
 Варун-Секрет
(А скільки їх на світі буде!..)
Землі посів...
 Недарма кажуть люди,
Що аж
Із пельки йому пре!

* * *

Був піт гіркий на жорсткім полі
Й кривавиця із мозолів,
Лиш заспокоєння ніколи
На чорній не було землі.

Її ми рили, мов комахи,
Та в праці — лиш саме прокляття.
І йшло руйною і прахом
Даремне орачів завзяття.

Куди летіли весни
І осені шуміли?
І сні які ходили,
Творили темну месу?

Ой дні з туману... Роки
Із дикого туману.
Прийшло воно глибоке
Із нетр землі — кохання.

Уже Петруші двадцять.
Ковбані карі — очі.
Не вб'є проклята праця
Той шум в крові робочій!

На Зою ж оком інший...
Ой темна, драна хата!
Націливсь дука хижий —
І рада бідна мати.

Куди летіли весни
І осені шуміли?
Які тривожні сили
Нову творили месу?

* * *

Побреду в жита дорідні,
Упірну в Дунай глибокий,
Вип'ю полум'я західні —
Кров заграв на житі ходить.

А в житах шепоче зрада:
«Мужикові хрест тяженний».
І бреду, житам не радий,
Прагне волі дух мій земний.

Земляним хрестом чорніють
Аж чотири там дороги,
Розпинається і мріє

Вдалині село убоге.

.
Довго сяяли — і сталось!
Впала крив'яна роса.
В жовтень жито запалало,
Жовтнем брязнула коса.

II

І грюкнув раптом грізний грім,
І градові по небу хмари.
Гей, неба буряного чари,
На ворога загуркотіть!

Не хрест розп'ятий — битий шлях
У всі кінці всесвіту
Простягся вільно на полях,
Де поросли червоні квіти.

.
Упірну в жита дорідні,
Побреду в хвилясте поле.
Грають полум'я західні,
В житі — шелести про волю.

Пітьпідьомкає зарані
Перепел перепелиці
— Пітьпідьом! Тів-тів! Кохана...
Добре в житі нам плодиться...

Скачуть коники зелені,
М'язи — крицеві пружини.
А у мене повна жменя
Наголоватків є синіх.

Добре в житі побродити.
Колосок лоскоче жовтий.
Зерно, золотом налите,
Скоро рине з околоту.

Бляском мрійливі омани
Плинуть ген над краєвидом.
Житу жарко. І в пошані
До землі поникло видом.

І волошками рябизна
Рясносиніми рядами
В русім колосі навмисне
Грає в жарти між житами.

Зранку коси поклепали,
Обійшли хвилясту ниву,
І жниварка задирчала,
Крутить крила полохливо.

Жарко жити. Жати жито.
По стерні дерчать граблями,
Жмуття туго оповити
Перевеслами-стрічками.

За жниваркою —
дівчата.
Гей, піснями степ укрито.
Зародило ж як багато
Жовто-русого нам жита!

* * *

Мовчать степи.
Пишаються і мріють.
В знеможі сонце падає до ніг,
Приїдуть завтра возії,
Загуркотять
Під гарбами
Дороги.

За возом віз —
І спорожніє поле,
Бо вже надходить возовиця
Близько.
І ляжуть у стоги високочолі
Снопи
На стоговиську.

І радістю наллємо серце вщерть,
Коли щасливий день настане,
І ми прокотим

Дорогий товаришу
Зіні Н.

На
чорній землі
(поема)

Приніми ти до праці;
Ох твої парії,
людино...
Д.м. Загуд

... Глибина Бездаріття. широке.
У темі потьлює дзвіка ніч...
Я бреду навмани... А на зустріч —
Сесь роздірене піломенем око...

Сторінка автографа поеми «На чорній землі».

По снопах гарманом,—
Й, неначе злото,
Зёрно потече.

* * *

Скрипить мій віз.
Поволі коні йдуть.
І ще вози
Й вози —
За нами.
Всі тяжко навантажені
Снопами.
І цілий день
Везуть,
везуть,
везуть.

І шлях натружений наш закурів.
Уже візаються колеса
В порох.
А ми везем
При сонці
І при зорях.
І видно колію нам
До стогів.

О літо!
Де ж твій золотий ячмінь?
Не бачу в полі
Буйної пшениці.
Лиш розтяглись, мов гайворонь,
Копиці
І пророста
отава
по стерн.

А ти, о більшовицькая земля!
У злогах
Розсипаєшся врожаєм.
І знову заплідниться
під ножами
Плугатарів,

Як черево,
Рілля.
І знову груди житом проростуть
Зеленим
Над осінніми полями.
Вже квадратів ген чорніють плями,
А ще снопи везуть,
везуть,
везуть.

* * *

Було втоми й перевтоми,
Щоб тік завітчати стогами.
Куди майнули, невідомо,
Тижні з короткими ночами.

Співали раз півні вечірні,
Співали другі опівночі.
Гей, радосте моя безмірна,
Ти машиновкою пророчиш.

Копаю рів. А вечір гусне.
На стоговиську тіні. Пізно.
Тут завтра оживе залізо
Й пшениця в барабані хрусне.

Впряжем у вирла коні добрі,
Привод зубатий тяжко руше.
За день багато ми ізробим —
Стоги в скирти переворухим.

* * *

Увечері везем машину,
Кілками тяжко припинаєм.
Чи ж буде завтра нам година?
На зорі тільки позираєм.

І довго пахне оленафтом,
Чадить в подвір'ї жовтий гнотик
А серце б'є на кожний дотик,
Що в небі хмари —
чорна вата.

* * *

А гайда, коні!
 гайда!
 гай!..
Перебива соломотряс.
З-під барабану вигортай
По пуду золота зараз!

Давай роботу трійчакам!
Над током крутить курява.
Гу-гу! Та не звикати нам —
Машина жвава і жива.

На скирті ходять скиртники,
Навильні добрі підіймай.
Егей, робочі юнаки,
Шпаркiш! Солому подавай!

* * *

Сполкоми, сполкоми,
Новий ти світе!
На призьбі в Пахоми
Жінки і діти.

На призьбі в Пахоми
Таке говорять,
Таке говорять —
Не всидиш вдома.

Не втерпиш вдома
(І жінка й діти!..)
Сполкоми, сполкоми,
Новий ти світе!

Не рано ж, не рано...
Таке говорять —
І про яроплани,
Думками д'горі!

Не рано ж, не рано,
А діла, діла!

От — школа драна,
Це б ще сиділи...

— Ніхто нас не зломе,
Ніколи в світі! —
...Тихенько вдома,
Поснули діти.

* * *

І чого тобі, Зою, блукати
Коло плеса, де вітер, як весла?
Ти ж сьогодні і свій продподаток —
Десять пудів — до крихти одвезла.

І чого тобі, Зою, бродити?
Осокори... Ну, що, осокори?
То зрадливее листя тремтить,
І зелені підморгують зорі.

Слухай, Зою! Як би ж то Петруша.
Може б, рушили разом, утрьох.
Тільки пугачі тугу порушать.
Тільки пугачі...

Ох!..

* * *

Та як пішла берегами,
Поспитати вітру,
Що розгойдує гілками
В зеленім повітрію.
— Поспитаю... Мо', розкаже,
Стрепене, завіє,
Звідкіля
Пускали кулі
Гвинти нарізні?
Мов кували
Зойки
Вражі
Ті сірі зозулі.

— Ой ти, рваний пустодзвоне,
Ти зелений вітре,

Чи не чув, не бачив літом
Вояків червоних,
А між тими вояками
Товаришів двоє?
Вітер жахне між гілками...
Звивсь...
— Дурненька

Зоя!..

.

Під вербою жовтавее листя,
Запеклася на листі іржа.
Пролетіли дощі буревисті
І не скажуть, що тут він лежав...

Тільки брязнуло серце набоем
І упало в холодну траву,
А його на коня... за собою...
І за ними лиш вітер загув.

За селом десь кати гайдамацькі
Вирізали зорю на чолі.
Десь розірване тіло юнацьке
На червоній... на чорній землі.

Десь спадають вітри на могилу,
І не зна того Зоя, і зна...
Хай гудуть панахидами верби,
І знаменами вітер гуля.

То ж його на прапорі червонім
Крапелиночка крові блищить.
Загуляй, розгуляй, пустодзвоне,
Хай аж туга моя зашумить.

* * *

Сполкоми, сполкоми,
Та ви, комнезами!..
Говорив Пахома,
Прощаючись з нами:
— Грюкали, грюкали,
Сучі вояки,
Ех, би вас дрюком!..

(Радісно так,
Що йдем у робфаки).

Каже Пахома:
— Гей хлопці, хлопці,
Та до перелогів
Не згубіть оці ви
Ген гони-дороги...

* * *

Лобода, буркуни, спориші
Не ростуть по червоній росі.
Гей, рушаймо, товариші!
— Всі готові, чи?..

— Всі!

Торби на раменах,
А зорі — з серця.
До червоного міста
міст!

Чи викрешем зорі?

Удар!

В робфакове море —
жар!

1923—1924.

ВОГНІ

Поема

Чуеш — сурми заграли?..

Вдивляюся
В далекий слід.
О пісне бурі, де ти, де ти?
Прийди! Грими, дзвени, як мідь,
Як сталь, гартована в багнети
Вогнями й муками століть!

І, може, я в тобі знайду
Ті дні,
Забуті, неповторні,
Коли у ніч
Глуху,
Руду,
В старому,
Дикому саду
Сокири кров пускали чорну.

Як праці люд вставав в огнях
В дні воскресіння України,
І в муках тяжких і
в боях
Вперед новий мостив
їй шлях

Крізь смерть
Та крізь
Руїни.

О пісне бурі, де ти, де ти?
Прийди! Грими! Дзвени, як мідь,
Як сталь, гартована в багнети
Вогнями й муками століть!

Розділ перший

На Гончарівщині — тополі
І кладовище на горі:
Глибокий вколо нього рів,
Де трави пахнуть, наче смоли.

Там далі — тин і сивий сад,
За садом — хата і стодоли,
І хміль цвіте, і виноград
Схилився гронами додолу.

В саду і яблуні, і сливи —
Землі неораної дар.
І на подвір'ї сам Гончар
Сидить кремезний, мовчазливий.

І що йому? Землі до біса,
Хоч сам не сіє, не оре,
Винбарі, ковані в залізо,
Він із засіків лиш бере.

То що ж йому? Село не писне,
Бо голе все та ще й дурне.
Лиш, може, погляд ненависний
Як хто, мов каменя, жбурне.

«Та це пусте. Не варто слова.
А от життя. Коли б хто знав!
Посватав наймичку з любові,
Так, ніби шал тоді напав.

Було обшарпане. Ну, голе!
Лиш то і користь, що краса.
Ті очі! Плечі! А коса!
Прийшов і взяв. Купив за поле.

Найняв музиків аж чотири,
А що накликав мужиків!
Та, мов ті птахи в дальній вирій,
Цей день весільний одлетів...»

Гончар закрутить грубий вус,
І тіль лице йому потьмарить,

Сидить і мовчки, глухо марить:
«Невже ж любові не діждусь?..

Все думалось: а мо', забуде,
В розкошах тіло розцвіте,
Наверне серце на дітей,
І з наймички та будуть люди.

Ох, помилився...»
Дні і ночі
Олені стиснуті уста,
І кров під шкірою густа
Переливається пророче...

Вона своїх забудь не може.
Лиш крик затисне: стережись!
«За що караш, милий боже,
Кому літа мої здались?»

«Ну, коли так, то знай, проклята,
Що твій господар, бог — Яким
Тебе примусить жити з ним
Покірно, по закону, свято!..»

* * *

Гончар братів скликає в гості:
— Вари, Олено, з вишні чай.
Давай нам закуски.

Ступай
Умийся, ти... коросто.

У мене жінка ще зелена,
Сирицею від неї тхне.
Ти чуєш? Госпожа Олена!
Нічого, вимну.. Ге-ге-ге!

Потіш братів! (Снага і піна.)
Олено! Чу! Піди сюди.
Перед столом! І на коліна!
Хоч раз Якому догоди.

І знов покрутить грубий вус.
Наллється кров'ю ряботиння.

— Нехай хоч тим задовольнюсь,
Вволи хоч це моє хотіння.

Брати всміхнулись: «Вже й Яким!
Жагу від батька взяв на спадок,
Чи то б бував такий випадок,
Щоб не корились перед ним?»

Вишнівка з тикви потече,
Як кров густа, на скатертину.
— Ставай, кажу... моя дружино,
Дивись на нас, не зводь очей.

Ставала... Гніву, а не злості
Вмістити груди не могли.
Покинуть? Це сказати просто —
Адже закон докупи злив.

Гончар поб'є її камінням,
Нехай лише покине двір.
Він пустить чорний поговір.
Уб'є навіки їй сумління.

Ставала... І в німій розпуці
Вогнем пашіло їй лице.
— Якиме, володарю куций,
Ох, як заплатиш ти за це!

* * *

І так жили. Щодня Олена
Гострила гнів та все кляла:
І сад, і яблуні, і клени,
Й дітей, що Гончару дала.

Сини росли — йому підмога.
І навіть погляд їм такий...
Олена ж гляне на дорогу —
Ідуть похмурені дядьки.

Проходять повз. Очей не зводять.
Забагатіла!.. Бач яка! —
І стане їй до муки шкода,
І переказує батькам:

— Ви ж продали... А він купив,
Та чом мене ви не спитали? —
Сини ж росли та підросли
Та кожний із Олени кпив.

Яким до них і заговорить,
І порегочуть вони втрюх,
Коли татуньо на заповори
За шкоду маму киди в льох.

Забули вже й казати «мамо».
Лиш тільки: «Ну, там. Іжте... Ви...»
А в серці материнім — яма.
І гнів, який не задавить.

* * *

Мені згадалось: дні, заливи...*
Не раз застукувала ти,
Як ми в саду трусили сливи
Й ховали потім під хрести.

А ти не сердилась... Дивилась,
(А в очах стомленість і біль),
Нас тільки хлопці твої били,
Отой Свиридко та Василь.

І ми не знали: чом Олена
На нас собак не нацькує?
І реготали, мов шалені,
І знову брались за своє.

Розділ другий

Роки минають, йдуть в непам'ять.
І на дев'ятій аж весні,
Коли нові гримлять пісні
І у прийдешнє світле манять,
Ти знов зустрівася мені.

В президії з'їзду... То постать її!
І скрикнув я раптом:
— Олено!

* Тут у значенні «зливні дощі» (упоряд.).

Та як же це ви? Звідкіля? З Баглаїв,
Де яблуні, берег і клени?
У вас же хазяйство... То як же це ви,
Що з нами — під прапор жовтневий?
А хутір далекий?
А край степовий?
А сад ваш густий яблуневий? —
Йї зморшки рясні круг упертих очей
Заграли вінком променистим.

— Немає! — сказала. І так гаряче
Звучали слова урочисті.
— Немає хазяйства, нема й Гончара.
І я вже тепер не Гончарка! —
І ніби у полі вогонь догоряв.
Здригнулась.
І в очах — мов хмарки.

Рукою хустину відкинула... Йде.
Упало на плечі волосся.
І наче гарячим, бурунним дощем
Те слово її пролилося:

— Тоді, як почула я вперше оце:
«Повстаньте, голодні і гнані!»
Так тьохнуло серце... І наче в лице
Хтось радісний лагідно глянув.

— Та ви ж не голодні, Олено, були,
Було усього вам доволі,
Вам поле оралось, сади вам цвіли,
Вночі шелестіли тополі.

І знову здригнула... Розсипала жар,
Між пальців зажмакала хустку.
— Жартуєш ти, хлопче! Був паном Гончар,
Та в серці моїм була пуста.

Тоді ж, як летіли ті сонячні дні,
Тоді воно вперше заграло,
І вибухнув скований, праведний гнів,
Як наші загони вставали.

У мене серце. Ще не вмер
Навіки гнів мій... Що судилось,
Нехай же станеться тепер!

Ну от.
Летіли, мчали бурі,
За командиром молодим
Повстали Драна
І Баюри,
І кризь вогонь нові ряди
Ішли під місяцем.
Блищали
Вночі лопати і ключки,
І біля двору мого стали.
— Виходь, Якиме!
— За ланки,
— За нашу кров,
— За піт гарячий,
— За одробітки,
— За дітей

давай нам відповідь!

І наче

Гула земля...
— Чом стоїте? —
Хтось крикнув...
— Бий! Заходь кругом,
Бо він не вийде... Десь сховався!

А я сиділа за вікном,
І в серці біль останній рвався.
Свиридко кинувся до мене:
— Там ваші дядько! Ваші всі...
З Баюрів люди... Мамо! Нене!
Рятуйте! Вийдіть та просіть,
Може, помилують, а я —
Подамся в ліс, до батька. Мамо... —
І затрусився, і зів'яв.
Бо що сказала я?

— Не з вами.

Не по дорозі, хлопче, нам!

То знов була така Олена,
Які стоять за ворітьми.

Які ідуть... І гнів шалений,
Мій гнів воскрес в єдину мить,
За батька, за своїх дідів,
Що десь на панщині вмирало,
За всіх жінок, чий вік зітлів
І дні без радості пропали,
За все, за все, та ще й за себе
Я прокляла їх...

До людей

Я вибігла.

Затихли...

Небо

Десь від пожеж було руде.
У полі тихо. На гробках
Хрести — на місяць.
На тополі
Затріпотів, ховавкнун птах,
А люди ждуть... І коси голі
Не дзенькають...

— Кажи, Гончарко,—

Промовив дядько,— де Яким?
(В обличчя блиснула цигарка
І димом пихнуло крутим).

— Нема Якіма. Він утік,
Він десь на вас готує кару.—
І разом блиснули круті
Їх вила.

— Не втечеш, Гончаре!

— Кажи, Олено! Чуєш-бо?!

— Ми з ним розплатимось!

— Ми вловим! —

А я під ожеред соломи
Вже підкладаю коробок
Із сірниками й швидко тру,
З середини сухої смичу.
І перший блиск мені в обличчя
Осяяв путь мою стару.
— Нема Якіма! Хай не буде
Й його проклятого кубла!

І зашуміли буйно люди,
Аж знов земля мов загула,

А за соломою — стодоли,
Комори, хата і хліви.

— Хай не вертається ніколи!

Господи, благослови! —

А заграви гудуть, шумлять,

А люди кинулись до коней.

— Немає коней!

— Взяв Гончар!

І тільки стукало у скроні

Та серце рвалося до хмар.

Від блисків поле й клени видко,—

Немов шкварчала кров на них.

І раптом крик.

З-за клунь Свиридко

Метнувсь левадами і зник...

Куди ж подався він? — До тата!

* * *

І по селу тривожний дзвін,

Вже розгорілась добре хата,

Та з лісу — Гончарів загін!

Кричать, гудуть:

— Рубайте клени!

— Добру ж не гинути дарма.

— За нами, наймичко Олено!

— Тепер ти з нами, не сама.—

За ворітьми жінки товпою:

— Чи то Олена, чи мара?

— Несе одріз!

— Кладе набої!

— Це зустрічати Гончара!?

— Його ж, його!

Палахкотіли, мов огонь.

А він —

попереду свого

Загону мчить. І коло скронь

Набрякли жили, й чуб кудлатий

Без картуза рудим кущем

Розвіявся.

— Гей, не вбивати,—

Хрипить,—
 падлюку! Запечем
Ї живою, як картоплю...—
І вже од коней пара б'є,
З роздутих ніздрів — кров і піна
Й землі під ними не стає.
Вірвались. Шлях загородили.
 — Бий з рову, хлопці, гей!
 — Вперед!!!

Щоб людям світу не чадили,
Нехай їх дідько забере! —
Як грім святий, в борні голота!
— На смерть господарів лихих! —
Гей, біла їх червона чота,
Поки останній не затих...

Тільки Василь на кладовищі
Страшні прокльони прокричав
І зник.
Все вище, вище
Вогонь здіймався і сичав,
Мов над червоним попелищем —
Удари й виблиски меча.

* * *

Від грізних вил і дзеньк і полиск,
Рушає в путь моя рідня,
Мені тепер єдина доля,
І я сідаю на коня
І поруч з дядьком в путь незнану
З піснями месників веду.
Куди приїду? Де я стану?
Де смерть нежданую знайду?
О, не було думок тривожних,
Бо йшло нас стільки голих душ!
Хай поле дальне і порожне,
І в небі зляканість і глуш.

Розділ третій

Олена розповідає далі

— Ми йшли вперед. Гули пожежі,
Ми не спинялися й на мить.
Хай ворог гине, хай горить.
Вже пуза він не розпереже.

Там на фронтах бійці червоні
Рубають панство до ноги,
А ми фургони, збіжжя, коні
І хліб збираємо для них.

А тут чутки (бодай не чути!),
Що десь з'явився отаман,
Що неприступний він, мов пан,
І, як сам чорт із пекла, лютий.

Ішли чутки, погрози, гул,
А тут —

весна над головою,
Шумують води, зносять мул,
Регочуть міццю крижаною —
Стрічають сонячний розгул.
Ми продрозверстку — по зернині...
Нам порохина й то ціна!
Нехай куркуль від люті вие,
А ями виберем до дна.
Для нас була одна команда,
Один лиш клич тоді:

— Вперед!

Не боїмось твоєї банди,
Страшний отамане Чурет.

Твоя відвага вовком вие,
В ній тільки помста, хміль і кров,
Та ми, як випростали шиї,
В ярмо не втиснемо їх знов!
Ти може син якого пана?
А може, панський посланець?
Гуляй, душе розбійно-п'яна,
Але настане й твій кінець!

Умреш, як всі твої, без суду,
Кипить, вирує наша лють.
Уже давно багнета ждуть
Твої залляті кров'ю груди.

І знов шукаємо по селах,
Дрижать дороги і степи.
Душа — мов той безодній келих,
З якого ще ніхто не пив.

Із нами йшли і буря й сонце
У ту щасливу й грізну путь.
Ні! Не загинуть, не помруть
Весни і волі оборонці!

* * *

Аж раптом — банда. До ревкому...
Шаблями блись!
— Труси!!! Труси!!

Об камінь крешуться підкови.
— Ревкомє! Де ти, сук-кин син? —
А отаман:

— На бога й чорта!
Шукай проклятих бунтарів!

Коня здіймає дибки гордо,
І ніч розстріляно вгорі
Зітха набоями... Гримить
Об брук копитами тривожно.

— На бій летіте, незаможні!
На смерть за те, щоб краще жити!
Бо вже з гвинтів розбито двері,
Вже над ревкомом готить,
Дзвенять шаблі. І сніг паперів
В огні звивається, тріщить.
Хтось поливає гасом жито,
Хтось кида віхоть.

...Ватажок!!

Хто він? Хрипить, кричить бандитам:
— Шукай Олену!..—

Ватажок!

Ні, не благає він, не плаче,
Лиш погляд кидає звірчаний
І раптом в суддів він плює.
Плювок солоний і гарячий,
Він обпалив мені лице.
Хтось замахнувся топірцем...
— Прощайся, виродку собачий!

І знову я тоді відчула,
Що світ на світ повстав в боях.
У серці смерть — шаленим гулом
Та смерть: хоч їхня, хоч моя.

Я одвернулась...

Поплигло
Червоним сном перед очима...
Вже більш не бачила нікого,
Бо навіть тінь того старого
Пішла
навіки
за Якимом.

Давно поблідли ліхтарі,
Над містом прокидався ранок,
І сонця щерблений рубанок
Скривавив голову зорі.

Ми розійшлися. Чорні очі
Прощально блискали з орбіт,
А може сон тривожних літ —
Ця постать буряна жіноча?

Ні, я ще бачу рух грудей
І чую поклики натхненні —
Та сама жінка в шум буденний
Тепер урочисто гряде!

Благословляю буйний слід
І дні нові, що йдуть за ними
З минулих бур, огнів і диму
До радісно ясних побід!

І може знов, як буде клич,
Не захитаються кордони,

І підемо трощить корони,
Ти знов піднімеш грізний бич...

Ти знову будеш на коні...
Тоді всміхнись мені привітно:
Ми разом понесем побідно
Останні грози і вогні!
1923—1925.

ЕПОХИ

(Тарасові Шевченку)

Людство промовляє
трьома розтрубами фанфар —
Шевченко, Уїтмен, Верхарн.

П. Тичина

Я так люблю
мою Україну убогу,
що прокляну святого бога,
за неї душу погублю.

Т. Шевченко

Перемагає той, за кого сила
історичного розвитку.

В. Ленін

I

І він з'явився.
О народі!
Твій геній виріс в драній хаті,
на дикім полі, де не родить
пшениця,
кров'ю не поляята,

де кріпаки в ярмі ходили,
де продавали їх у карти...

Та влада пана Енгельгардта
збороти велетня — безсила!

О юність!
Гей, жени, Тарасе,
жени ягнят на пасовисько...
Рости, мужній —
для свого класу
та набувай огненних блисків.

Не знаєш? Ні?
І тепло-юно
серця стискалися натхненно.

— Оксанко, ти ж така розумна...
— Тарасе, ти ж один для мене...

Оксанко! люба, мила,
коханеє дівча,
нас вітром полонило
й навіяло печаль.

Прощай навіки-віки,
бо твій Тарас — пропащий.
Чи ж буде чоловіком
великеє ледащо?

Але за мене думай.
А я лиш співу сум —
свої огненні думи —
тобі я принесу...

III

Шумить Нева.
Тарас виходить,
в тумані перед ним столиця.
— Тут полягло мого народу
підмурками для кам'яниць...

Іде вже вільний.
Академік.
А думи в серці так печуть!

— О царю! Ця нестерпна тема...
Кому я нею заплачу!

Та вам же, вам, пани «братове»!
І гнів хвилює із очей...
Вам не купить моєї крові,
що в жилах огнено тече!

Над кобзарем вам не сміятись,
о не сміятися!.. Скавчать!
На вас, катюги біснуваті,
я покладу свою печать.

Настане день, впадуть буруни,
впаде на вас народний гнів.
І пронесуть по світу луни
думки і поклики мої.

Так. Я пізнав тепер гетьманів!
Не він визволення несе...
Не заспіваю я про пана.
Хай гнів їх божий розверзе!

Я Гонту підйму із праха,
я воскресу Залізняка!
Хай грізна тінь їх
в сьйві жаху
до помсти люд мій заклика...

Іде Тарас.
І мріє «Сном».
І вимальовує плакати.
І перед бронзовим Петром
стає.
І почина писати:

«Це той первий,
Що розпинав
Нашу Україну...
А втора я доконала
Вдову сиротину...»

Густіша ніч.
Нева бушує.
По тротуарах гулко
йде він.
Та хто гіганта ограбує?
Хто вкраде огнені ідеї?

IV

Твое ім'я —
грозою стало.
Воно імперію трясє.

І вже ти ходиш за Уралом
і муштру лютюю несеш.

Степи... Казарми... Пан єфрейтор...
Незмінні подихи норд-осту...
Лиш геній пекло це перейде
і зрине духом в високості!

Лиш геній в серці племінь зносить,
переживе надлюдську драму
і гнів свій дужий, стоголосий
пошле із бурями й вітрами.

О де твій край?
І де Оксана?
Де кріпаки —
твої брати?
За них співати не охляне
Тарас, великий побратим.

Ти над порожніми полями
в неволі
волю їм куеш.
І носиш думи у халяві
Й криваві сльози нишком ллеш.
Не вб'є ні муштра,
ані цар
твого надлюдського запалу.

Впадуть корони і капрала!
Готуйте, бунтарі, удар!

V

Ой доле,
бідна твоя доле.
Ти йшов могучий, наче дуб,
а як вертали із неволі,
то в тебе... сивий, сивий чуб...

Душа окрадена жандармом.
Лиш бунту вкрасти не могли!
І ти носив його не дарма
і ним старий той світ палив.

VI

Це ж ти побачив пароплава,
Дитя Фультона і Уатта.
І ти сказав їм:
— Слава, слава!
Бо пожрете ви біснுவатих,
бо інквізиторів не стане,
згорять вони в ревучій паші!
Пожре машина безнастанна
і їх і весь той світ пропащий.
Це ж ти прорік нам геніально
про дар великого Фультона,
мов чув ти громи привітальні
й Комуни сонячні загони!

Пройшов віки
твій голос гнівний,
і нас запалює він нині.
Твоє пророцтво — безсумнівне
про визволителя-машину!

• • • • •
Палає обрій дальній
на Заході і Сході.
О громи привітальні
залізу і свободі!

Встають на прою останню,
ідуть пролетарі!
В великому змаганні
їм сяє кров зорі.

Ідуть на бій рішучий,
На сей останній бій.
І в променях сліпучих,
Комуно,— шлях тобі!

То став на ясних гранях
Великий Чоловік:
— Останнього змагання
нехай святиться Вік!

І дух його не зникне.
Огонь між нами лє він.
Ім'я його велике,
Ім'я безсмертне —
Ленін!

1926.

ДОДАТКИ

ЛЮТИЙ

Поєма

Глава перша

I

Вже третій рік. Від Риги на Карпати,
В Галичину зруйновану, на Львів...
І знову безліч положили спати —
В чужих полях годуем гробаків...
І знову гуркотом тяглись обози,
Гармати й кухні, і червоний хрест,
Ще хлюпала грязюка по дорозі,
І під набрюшником щемів компрес.
Ще уночі світили ясні зорі
І мрії нехотя у голові
Чмелями ворушилися на горе,
І чулися прикази бойові,
І свердлом ревматизму у сугавах
Крутило дико й розпирало кість...
І на розвідку сунула застава —
До ранку їх лиха година з'їсть...
І доведеться ранком землякові
За коцувайкою новою шкодувать,
Були на чоботях нові підкови,
І гроші мав... Додому написать,
Щоб батька й чоловіка не чекали...
(За ним підхвებель дуже шкодував!)
І далі так... І хрестики чіпляли,
І корпусний в шпиталі заглядав.

II

А з того боку визирали німці,
Той батьків син, а той собі юнак,
А той в рові листа готує жінці,

Тремтить рука і не зведе ніяк,
Сьогодні любій шле він поцілунок
(Коли б дізнатись, чи вона жива),
А потім хай ворожий подарунок
Зустріне ця гаряча голова.
Не все одно?.. Адже не видно крак
Шматованою стьошкою пливуть
Жахливі дні, і ми вже не чекаєм,
Загинув час... А може, привезуть
Сьогодні ще гов'ядини живої —
Дізнатись можна про своїх жінок,
Про байстрюків від полонених... Гоїть
Не треба венеричних болячок.
Нехай гниють — однаково, чи з ними,
Чи так... Ми дивний перейшли кордон
Поза життя, поза часи, і димом
Послався в голові і в серці сон.

III

І на сідлі ремінному трясучись,
І з люто роздратованим полком
Під зорями небесними ідучи,
Мішаючись із кіньми і багном,
І витягаючи з багна повозки,
І кишки тягнучи із живота,
Ми слухаєм, як куля заголосить,
Цурпалками шарахне висота,
Обсипле подарунками нам плечі,
Незчуєшся, коли вона дряпне,
Не відомо, чиї замовкнуть речі,
Не відомо, хто солодко засне.
Славетні й ситі в штабах генерали
Ще ділять землю й ставляють людей
Живих на вбій, а мертвих поминали
В наказах бувшими... І не смертей
Жахались наші недобиті роти —
В ровах варили кирпичевий чай,
Смерділо людським стервом у болоті
За благоденствіє, за рідний край,
За господа і за царя п'яного...
А потайки під шинелями тлів
Шматок кривавий труту вогневого,
І Лютий місяць здалеку світив...

Глава друга

I

Хто перший був — я прізвища не знаю.
Чиї уста святі ригнули нам
Сніп жару й полум'я?.. Ми пам'ятаєм
Лиш самокати біля штабу. Там
Переполохані були обличчя,
І сумно генерал їм шепотів,
А по ланах сирих не трижди тричі —
Стократ блаженний грім прогуркотів,
І вже нам звістки розпирали груди
(Не стримати всередині заряд!),
І обезлюдені пустились люди
З ровів на площу. «Скинута царя!» —
Реве перенапруженеє море,
Розхристані і бліді різники
Братерство славлять, обнімають гори,
І галичанки в'яжуть їм стрічки.

II

Зачервоніло й зацвіло повітря,
Розвіялось волосся по лобах,
Прилипло ковтуном... Куди нам дітись
І по яких нам ринутись шляхах!?

III

Прийдімо, Лютий, поклонімось богу,
Бо нам не випить воду у Дніпрі,
А тут з ножами вийшли на дорогу
В торби ловити буйнії вітри.

І Лютий по ланах розвіяв крила,
Сипнув ластівочками вдалечінь,
Де народжалася Жовтнева сила —
Більшовиків плодила уночі.

16. III 1923.

УКРАЇНА

Поема

Сліпа, зневірена, обдерта,
Ти наймичкою у панів
Розпродала синів
На аукціоні смерті.
Як в жебрака, твое квиління,
Мов скрип ярма,
Нудьги
І ліні;
А в очах той вишневий сік —
Кривавих сліз
Потік —
Ячить, мов крик:
— Заліза!

Не ременем шматуйте тіло!
В гною, соломі — годі, годі!
Лиш на розпеченій колоді
Шаткуй-но, кате, вміло
І не щади ні чорних м'язів,
Ні кості, ані жил...
Як у вола — у мене сил,
Як у вола — слухняні в'язи.
І ге-е-е-й!..

Тягла вантажний віз,
Аж різались колеса.
На спині закипало плесо,
А хоч би промінь...
(Дальні леза!)

Хоч би той блиск —
страшних заліз.

Нащо ж здалась минула слава
І отаманів, і бунчужних?

Синій і дмись під закаблуком,
Зпілсудчена Варшаво,
Муруй в'язниці — чорний саван
Собі на карк, на спину й руки.
О, дай лиш час. Тяжкі цеглини
Проб'ють і твій проклятий лоб!
Собі, собі муруеш гроб
На час безславного загину.
Ти пам'ятаеш дні, походи,
Як робітник і селянин,
Цей мур, злютований в один,
Твоїх катів жбурнув за Броди?
Ти пам'ятаеш дні повстань?..
Даремні, маршале, в'язниці.
Бо вже тремтить остання грань,
Мов гостра тінь страшної криці.

А тут, в Союзі Радеспублік
Вогонь незміряний цвіте...
Ні, Україна не розгубить
Своїх синів, своїх дітей!
То тільки спогад про старчиху,
Сліпу, зневірену, обдерту...
Не жди її, Європо, смерті,
Тепер сама на ладан дихай...
Вже над тобою поклик грізний
Гуде й з моєї України,
Що встала з праху і руїни
В своїм безсмертнім героїзмі
І що дійшла крізь сто проклять —
Нової сонячної мрії.
Дивись, як очі її горять,—
То блиск самої індустрії!

Від Дніпросонця путь твоя,
Республіко незламних Рад,
У глиб нових, ясних декад
Неси своє ім'я!

1927 р.

НОЧЬ В МОНАСТЫРЕ

I

И вот:

в глаза летит крутящаяся пыль
И ветер по скирдам сугробы наметает,
И только в балках вымерзший ковыль
Лебяжим пухом иней осыпает.
И мы идем, и вязнет на ходу
Нога в сугробе. И в руках застыли
Двустволки. Видишь — по снегам к пруду
Мережкой тонкой зайцы след прошли.
Он здесь залег. Он спрятал страх в сугроб,
Он рыщет глазом, он поводит ухом...
И выпрыгнул... Лети из дула, дробь,
Над легким следом, над лебяжим пухом.
Так целый день. Охотничья страда
Приходит к вечеру. И степь пред нами
Гудит от ветра. В облаках звезда
Продрогшими раскрылася лучами.
Остановились. Ветер, степь и снег.
Стеклом разбитым вздрагивают горы.
И нам, притомленным, давно бы в пору
Душистый пар из мисок и ночлег.
Куда ж теперь свои направить ноги,
Когда вокруг безбрежье, снег и жуть?
Среди сугробов не найдем дороги,
Назад не выйдем на знакомый путь.
Но где-то лай и гарью потянуло,
Там рождество хлопочет над кутьей,
«Флорищенскою пұстынью» пахнуло
Над скользкою тропинкой снеговой.

II

— Кто в этот час святой удел тревожит
Обители? Паломник или плут?
— Охотники. Шатаясь в бездорожья

С пути мы сбились и теперь мы тут.—
И дверь скрипит. И, звякая ключами,
Послушник вводит нас в широкий двор.
В луне морозной чуть блестят лучами
Часовни, замкнутые на запор.
Давно вечерня отошла. И ныне
О трапезе мечтает монастырь.
Мороз и звезды бродят над пустыней,
Рождественскую охраняя ширь.
И нам отводят келью. И в матрацы
Мы падаем. И сон приходит к нам.
Но в дверь стучат...— Пора, вставайте, братцы!
Идите перед трапезою в храм!

III

— Какого черта! Целый день бродили.
Теперь молиться? Это не для нас!..
Зачем вы нас, послушник, разбудили?
— Увы, таков игумена приказ.—
И мы, едва передвигая ноги,
Согретые, послушнику во след
Идем. (В обители приказы строги,
И прегрешениям здесь места нет).
Летучей мышью, легкой и бесшумной,
К моим ушам клобук приник. И вот:
— Чего кричишь, охотник неразумный?..
Помолишься, а там и ужин ждет.
За трапезой и пития, и яства.
Икра, балык, кутья и ветчина...
Для нашего смиреннейшего братства
Здесь дань сугубая припасена.
А после... Вы в монастыре бывали?
Мы рождество такое разведем,
Что все угодники не ожидали...
Так не грустите ж, братцы, ни о чем!
Коли угодно... можно богомолку...
А за труды... Пожертвуйте на храм.—
Блестят глаза. Тайком и втихомолку
Клобук приник к внимательным ушам.
Но мы идем в молчании суровом,
И рядом с нами в гулкой темноте
Нас раздражает непристойным словом
Служитель умершего на кресте.

IV

В лицо пахнуло ладаном и воском,
Бормочет иерей и хор гремит.
Кадило, вздрагивая дробью жесткой,
Пред богомолками круги чертит.
И бабий визг, и рокотанье хора
Церковная нам выплеснула пасть.
В чаду от ладана колючим взором
Ощерилась монашеская страсть.
...Довольно будет пьянства и разгула
В ночи, приветствующей рождество.
А здесь дрожит от дьяконского гула
В коробке застекленной божество.
Здесь Вифлиему тропари поются,
Здесь иерей бормочет кондаки,
Но рясы между богомолок вьются,
Но черные клонятся клобуки.
А сердце там — за ужином обильным,
Среди бутылок и широких блюд...
Благослови же ладаном кадильным
Монашествующих желудков труд.

V

Горит вино в бутылках золотое,
Балык севрюжий светит белизной...
Мы собрались в игуменском покое
Случайной и шумливою толпой.
Здесь не кутья разваренной пшеницей
В глубоких чашках тяготит столы,—
Здесь четвертей широкая страница
В стекле сокрыла сумрак пьяной мглы.
И, сладострастно повиты ленью,
Монахи сгрудились вокруг столов,
Чтобы отведать вкупе приношенья
Обманутых молитвой мужиков.
Пусть они встречают свой сочельник
Разваренной капустой и пшеном,
А здесь монах — распутник и бездельник —
Привык свой ужин поливать вином.
И вот пошла уже за чашей чаша...
Не могут более монахи ждать.
Сейчас, сейчас завьется и заплашет

Распаренная богомолка рать...
И вот огромен, тяжек и бездумен,
В рождественском сиянье желтых свеч
Приподымается седой игумен
И пьяную он начинает речь.
— Святые братия! Я должен ныне
Вам рассказать, как родился Христос.
Как отроком скитался он в пустыне
И как утер он фарисеям нос.
Новозаветным вы не верьте бредням,
Что женщина без мужа родила...
Марию приютил Иосиф бедный,
Когда любовь Марии расцвела.
Она к колодцу вечером ходила
С кувшином за студеною водой.
В ней воспаленная играла сила,
Когда к ней путник вышел молодой —
Мария в благодати расцветает.
Мария долго жаждала любви.
...Уже дитя под сердцем закипает
И материнская тоска в крови.
И он родился, как и все детишки,
Когда окончился законный срок,
С тех пор пошли знакомые делишки,
Народ дурачил всяк, кто только мог.
Он, может быть, был мудрецом и богом,
Но только здесь заметить должен я,
Что за глухим Флорищенским порогом
Для вас игумен — бог и судия.
Гуляйте ж, братия, во славу божью!
Эй, богомолки, начинайте пляс...
Свои уста не осквернил я ложью,
Вполне правдоподобен мой рассказ.—
Что было дальше, рассказать нам трудно.
Мы плюнули с досады и ушли.
От пьяной похоти, от пляски блудной
Разгульный чад в мозгу мы унесли.

VI

Опять в матрацы мы упали. Пухом
Туман глаза усталые застлал.
А пьяный гул еще тревожил ухо
И до заутрени не затихал.

И вот пришел и стал у изголовья
Необычайный и чудесный сон:

...Нет пúстыни. Протяжный и суровый,
Под облаками распластался звон...
То звон труда, звон молота стального
Промчался закипающей струей,
И скопища народа трудового
Прошли взволнованною чередой.
И видел я, как падали короны,
Как шел пожар, как рушились дворцы,
Как размалеванные в лоск иконы
В костер бросали с громом кузнецы,
И рождество вставало огневое
Могучего всемирного труда...
И видел я крещенье боевое,
Как поднялись в неколебимом строе
Готовые к сраженью города.

Э Б И Н

ИВАН СИНИЦА

(Поэма)

Раскинулась необозримо
Уже кровавая заря,
Гроза Артуром и Цусимой,
Гроза Девятым января...

А. Блок *

I

Не слышен гром у Порт-Артурских стен,
И русского не треплет ветер флага,
Но помнят все «Корейца» и «Варяга»,
Цусиму и трагический Мукден.

И он прошел по неизвестным странам
В степи Маньчжурской, средь пустых дорог...
Поля, засаженные гаоляном,
Топтал изношенный его сапог.

И под его папахою кудлатой
Бродила мысль о сыне и жене,
Давно покинутых в тот день проклятый
За сивой далью в снежной стороне.

Он был, как все, таким же рядовым,
Шинель под номером, второй во взводе,
Хунхузов бил и видел пушек дым,
Иван Сеница — звался на заводе,
Но здесь, в огне, в мучительном походе,
Не назывался именем своим.

II

Чугун тяжелый извлечен из раны,
Больничная забыта тишина.
Иван домой является неожиданный,
Его встречает в старой кофте рваной

* Из поэмы А. Блока «Возмездие».

Худая и голодная жена.
И дни проходят в поисках работы,
Но Петербург морозен и жесток,
Молчат домов суровые высоты,
И всадник над Невой одинок.
Крутится снег над мостовою грубой,
Случайный ветер в улицах поет,
Вдали дымят путиловские трубы —
Там медленный пульсирует завод.
Туда, туда его шаги приводят,
Он видит вновь знакомые места,
Несется пас и грузный молот ходит,
Летит огонь с железного листа,
Сквозь дым и жар, как ветер легковейный,
Огромный мех струил...
Отсюда взят...
И в мастерской литейной
На прежнее он место поступил.
С утра до вечера костром дымится,
Захлебывается, звенит завод.
И вот он сызнова Иван Синица —
С лица горячий отирает пот.
Суров и горек черствый хлеб рабочий,
Труд подневольный груб и напряжен,
Среди конвертеров до поздней ночи,
Зубами злобный зажимая стон,
В рубахе, разодравшейся на клочья,
В поту и гомоне хлопочет он.

III

В те дни воинственного произвола
Рабочий люд под игом изнывал,
Ночь шла за днем походкою тяжелой,
И медленно вокруг царского престола
В рабочем море поднимался вал.
Охранка хитростью, как паутиной,
Рабочие кварталы оплела.
И в подневольные вонзался спины
Горбатый клюв двуглавого орла.
Ходили слухи тайные в народе...
Но кто посмеет в голос закричать,
Что час пришел, что нечего в свободе
Страдания и смерти ожидать?..

Что хлеба нет, что умирают жены,
Что слишком долгоден наш трудовой,
И мрак в подвалах гнилью зараженный
Клубится тучами над головой...
Но кто посмеет выйти на дорогу
В рассветный час, в холодную зарю?
Когда зубатовщина смотрит строго:
Кто непокорен богу и царю?
Когда дворец за крепкими штыками
В ночи, как привидение, стоит,
Когда жандармы водятся с попами
И поп Гапон на митингах шумит...

IV

Уж не дымит за Нарвскою заставой
Высокая фабричная труба.
Пришло седьмое.
Близок день кровавый.
Что забастовщикам несет судьба?..
И замирает сердце у Ивана...
Он с ними, с ними движется туда,
Где посреди бастующего стана
Горит надеждою душа труда,
Где в каждом сердце дышит упование,
Где каждый мыслит, верю горя,
Нести свой страх, надежды и страданья
К престолу всемогущего царя.

И случилось так: написано прошение,
Назначен день для встречи роковой.
С иконами, хоругвями и пенем
Пойти к «нему» покорною толпой.
Иван домой приходит в упоенье:
— Царь нас поймет. Недаром он один
Над нами властвует. Нести прошение
Пойдут со мною и жена и сын.

V

Уходит ночь. И снова день проходит.
Уходит день. И вновь встает заря.
Девятый день сквозь холод января
Над Петербургом медленно восходит.

VI

Иван в толпе. Иван идет с народом
 За черной рясою в мороз и снег.
 Но отражается под небосводом
 Сапог солдатских торопливый бег.
 Не удержать стремительного роста
 Толпы. Еще последний поворот...
 Дошли. И вот у Троицкого моста
 Толпе навстречу выстроился взвод.
 — Остановитесь!.. И ни шагу дале...
 Здесь — серая солдатская стена
 Навытяжку в сиянье острой стали,
 Упорства заскорузлого полна.
 Они продрогли, и мороз колючий
 Кусал им щеки, едок и суров...
 Над ними встало голубою тучей
 Дыхание заиндевелых ртов.
 К ним выбежали с белыми платками,
 Крича: «Товарищи!.. стрелять нельзя!»
 Но сумрачно за острыми штыками
 Глядели в снег смущенные глаза.

VII

Глядел дворец холодною громадой,
 И запах конницы, и дым костров
 Несокрушимою взошли преградой
 Толпе, собравшейся со всех концов.
 — К царю пустите!.. Мы пришли за делом...
 Он выслушает и рассудит нас! —
 Кричит Иван. И снова загудела
 Толпа, предчувствуя тяжелый час.
 — Здесь нет царя...— фельдфебель отвечает,—
 В отъезде он... Эй, лучше разойдись.—
 И крик жестокий эхо повторяет,
 И отражает голубая высь.
 — Здесь нет царя!..— И в воздухе морозном,
 Несется вдаль, волнуясь и паря,
 Тревожный крик, мятущийся и грозный:
 — Товарищи! Здесь нет, здесь нет царя!..—
 Но среди солдат уверенно и хмуро
 На правом фланге появилась вдруг
 Затянутая стройная фигура —
 И вот рожок прорезал визгом слух.

И офицер прошел перед рядами,
А люди двинулись грудь на грудь
Горячими и душными телами,
Ему свободный преграждая путь...
И в тишине солдаты ожидали,
И солнце загоралось на штыке...
И только крылья башлыка взлетали
Над офицером с шашкою в руке.
— Назад! Назад!..— Винтовки на прицеле
Глядят в толпу... И дрогнуло кругом
От выстрелов... Завыли, засвистели
Заряды обжигающим свинцом.
Но хода нет... И падают рядами...
Зарделся снег сверкающей росой.
И задрожала площадь под шагами,
Рассыпанными воющей толпой.

И слышно:

— Смирно!..—

В воздухе повисли
Штыки щетиною перед толпой.
— Пли! — Залп... Опять. И заметались мысли
Ивана... Он также рядовой...
— Зачем? Зачем? — Он объяснить обязан,
Что привело его теперь к дворцу...
Но крик его меж грохота и лязга
Уже не слышен... По его лицу
Катится пот. Решимостью последней
Глаза сверкают. И за весь народ
Иван, как смерть, уверенный и бледный
На офицера двинулся вперед...
Сверкнул клинок. Раздался свист протяжный
Горячий череп треснул пополам...
Иван упал. И протянулся влажный
След, залюбившийся к его ногам.
А сзади сын, зверенышу подобный,
Напружился, собрал остаток сил,
К убийце прыгнул и зубами злобно
Он выхоленную ладонь схватил...
Но острый штык ему вонзился в тело...
Был визг и хрип...
А в небе над толпой
Кровавым заревом заря лилела

Над трупами, над снегом, над рекой...
И веры не было. Она с туманом
Рассеялась, как дым, как снег, как сон.
Народ нельзя было позвать обманом.
Он знал теперь:
Один властитель — он.

VII

Дымился пар над улицами алый,
Мороз над переулками прошел.
С и н и ц а - с ы н, проглатывая талый
Кровавый снег, пошатываясь брел.
Рукою детской зажимая рану,
Он клялся кровью павшего отца
Отмстить иль пасть. Он чуял гнев неожиданный,
Что разметет всю пададь до конца.
И в детском сердце страшная вставала
Любовь к свободе. В топоте шагов
Он слышал гром «Интернационала»,
Пожаров гул и рокот голосов.

Э И Б Н

ЕДУАРД БАГРИЦЬКИЙ

„ДУМА ПРО ОПАНАСА“

[Переклад]

.
4

Журавлина сива згряя
В небі височенько...
То не твій талан літає,
Україно-ненько?

Гей, твоїми синь-степами
Сіромаха скачє,
Котить вітер кураями,
Та ще й ворон кряче.

Сходить сонце і в тривозі
Пада на дорогу.
Ниньки двоє на дорозі —
Опанас і Коган.

Що на битую дорогу
Шквара, пил лягає;
Комісар, товариш Коган,
Барахло скидає.

Сонце буйний промінь стеле
І на тілі танє.
— На, Панько, а як застрелиш.
Забереш останнє.

Я штанів не пожалію,
Знадобляться вдома,—
Все ж колишній продармієць
Ще й добрий знайомий!..—

Сходить сонце, гарт міцніє,
Ой, буде посуха,
В кукурудзі вітер вие
Опанасу в вуха:

— В борозні ходив з волами,
Бився ти солдатом..
Чи ж тепер блакитним ранком
В степ виходиш катом?

І розпнута диким часом
Голосить округа:
— Опанасе! Опанасе!
Катюга! Катюга! —

Вереци, приблуда-кобче,
Та лети за хмари;
І беззбройного ти, хлопче,
Та невже удариш?..

І долина вовком вие
Від Дністра до Буга,
Звір і камінь, і травина:
— Катюга! Катюга! —

Сонце променем, як сіллю,
Опанасу в очі..
Він в журбі, як на похмілля,
Убивать не хоче.

Чи від спеки тої злої
Очі потомились?
Повернувся:
— Три набої
Тільки залишилось.

Кров — на серце ляже грузом,
Я з журби загину,
Утікай же в кукурудзу —
Я випалю в спину!

Не звалю тебе ударом —
То розгулюй з богом. —

Підсуває окуляри,
Всміхається Коган.

— Опанасе, роби чисто,
Мушку геть намащай.
Бо незручно комуністу
Тікати, мов собаці!

Вправо річка у тумані —
Нікуди тікати,
Зліва — німці-хуторяни
Й вартові на чатах.

Краще я в степу широкім
Від кулі загину!.. —
Тільки постріл одинокий
У полі пролинув.

Іздригнувся Коган слабо,
Коган тільки охнув,—
І почав хилитись набік,
Падати потроху...

Від залізного удару
Над бровами згусток,
Заирнеш за окуляри —
Холодная пустака...

З Чорномор'я по дорогах
Пил шалений разом.
Носом в пил зарився Коган
Перед Опанасом...

5

Де широкий шлях підбитий
Ще й Плесо Дністровське,—
Кличе хлопців на бандитів
Командир Котовський.

Він долину озирає
Весело і радо,
Під ним коник аж сіяє
Білим рафінадом.

Жеребець підніме ногу,
Опустить другу, —
Наче пробує дорогу,
Стежку степову.

А з камінного краю,
З-за крутого рогу,
Ескадрони вилітають
Просто на дорогу...

Від приварку пикам гладко,
Гей, ти, наша доле!
Амуніція в порядку,
Наче при Миколі.

Головами крутять коні,
А хвостами трижди.
За Махном іде погоня
Вокурат як тиждень.

.

Не шумить над берегами
Молодее жито, —
За чумацькими возами
Схованка бандитам.

Самогон в шатрі оружнім,
Там гуляють двоє:
З отаманом пан бунчужний,
З шибайголовою...

— Треба нам з більшовиками
Покінчить відразу.
Покрутись перед полками
Та віддай наказа! —

Як не трахне батько наш
По столу рукою,
Як не гупне батько страшно
Об землю ногою:

— Нумо, видай перед боєм
Сала всім до точки,

Нумо, вибий перед боєм
Днища зо' всіх бочок!

Щоб до кулеметів руки
Самі прикипали,
Щоби хлопці із-під шапок
Чортом позирали!

Щоби порохом узявся
Широкий Дністер,
Щоб Котовський задушився
Та з горя й помер!..—

.

Сходять стрілами зірниці,
Пада ніч незграба,
Гавкають руді лисиці
На чумацький табір.

За безмежний рев бичачий
Душі не сховаєш..
Ой, життя, життя собаче,
Над Дністром сконаєш...

А за темними возами,
Та за буйними чубами,
Де хропли рубаки,
Умиваючись росою —
Росою гіркою,
Сонце підвелось до бою,
Сонце-забіяка...

6

Ну і стислися долоні,
В них криві шаблюки;
Ну й злітають коні дибки,
Мов вихрі з розпуки.

Коні стелються, мов стріли,
Над шляхами скачуть,
На повозки налетіли,
На морди волячі.

Ходить вітер над возами,
Нестриманий зовсім.

Козакує пред бійцями
Григорій Котовський.

Над конем шаблюка грає
Їм на безголів'я,
Аж кашкет йому сповзає
З голеного тім'я.

Гей танцює кінь, летючи,
Плечі скачуть разом...
Виривається назустріч
Гривун Опанасів.

— Лети, конику мій дикий,
Копитами двигай,
Шабля, куля або піка
Здобуде комбрига!..—

Налетіли і стовпились,
Стикнулись конями,
Враз шаблі перехрестились
Кривими струмнями...

У комбрига бойовая
Душа зайнялася,
Він зплеча перетинає
Шаблю в Опанаса.

Розрубавши шаблю, кинув
Із очей огнями:
— Покажи хоробрість, сину,
Тепер кулаками! —

У комбрига мах «ядрьоний»,
Тяжчий за свинчатку,
Розгорнувся — та з розгону
Шарах у сапатку!

.....
Опанасе, що з тобою?
Звісив головою...
Нікому його підперти,
В траву шкеребертя...

А під лівим оком скраю
Сине заливає..
Мовчки падає на спину,
Долоні розкинув...

Опанасе, нашу долю
Розвіяно в полі!..

7

Балта — непогане місто,
На добру колодку:
Тут і ягода розкішна
Й виноград солодкий.

На базарі день співає,
Кавуни, редиска;
З каланчі собі ганяє
Голубів хлопчисько.

Опанасе, і не знав ти
В бур'яні, на полі,
Що поїдеш через Балту
Трактом малохольним;

І що будуть слідом баби
Поглядом журиться,
І штовхне тебе до штабу
Ворожа рушниця.

Ой, чумацькії простори
Пропали навіки,
Коридори в коридори,
Ще й двері великі...

В коридорах в шар лежала
Курява під ноги,
Й Опанаса проводжали
До того штабного.

Штабний допитом керує,
Має стару звичку —
Він цигарку пропонує,
Запалює «спичку».

— Гражданін, скажіть тим часом
(Не хитріть зі мною),
Довго ви гуляли разом
З Нестором Махною?

Дайте відповідь правдиву,
Щиру до останку,
Скільки в нього того дива —
Шабель на тачанку?

Дай же відповідь не зразу,
Покумекай трохи,
Скільки в головную базу
Влазило оброку?

Чи знайома вам округа,
Де Махна залізли? —
— Що я знав: коня, підпругу,
Шаблю та одріза.

Як летіло вдаль серденько,
Не скажуть словами:
Україна, моя ненька,
Билась під конями!

Як ішли колеса громом,
Аж летіли хмарки,
Знає Гайсин і Житомир,
Балта і Вапнярка!..

Вивертали буйно груди
В дим, в «жестянку», в бога!..
Одного я не забуду:
Як помирав Коган...

Молодецьку ту дорогу
Не перейдуть ноги,
Коли впав товариш Коган
Впоперек дороги...

Ну, штабний, мотай башкою,
Присувай чорнило:
Ось цією-о рукою
Когана убило!..

Пропадай же, Гуляй-Поле.
Молодее жито...
Опанасе, наша доля
Туманом повита!..

8

Опанасе, йди сміліше,
Дивись веселіше!
Ой, не гукнеш, ой, не тупнеш,
Кулаком не стукнеш!

Стали пальці, як карлюки,
Не вдержать шаблюки,
Ой, настав останній вечір

.

ПРИМІТКИ

До третього тома увійшли твори І. Микитенка, майже зовсім не знайомі сучасному читачеві: репортаж про подорож за кордон «Голуби миру», вибрані фейлетони, нариси і поезії.

В межах жанрових розділів твори розміщені в хронологічному порядку.

При підготовці текстів максимально зберігалися мовні особливості письменника.

ГОЛУБИ МИРУ

Репортаж «Голуби миру» становить дуже важливу і мало висвітлену в літературознавстві сторінку творчої й громадської біографії І. Микитенка. У листопаді й грудні 1928 року І. Микитенко біля двох місяців подорожував як радянський письменник і журналіст по Німеччині, Польщі й Чехословаччині. Свої враження від мандрівки він виклав у публіцистичних нарисах «Голуби миру». В одному з листів весною 1929 р. І. Микитенко писав, пояснюючи назву своїх подорожніх нотаток: «...це назва іронічна, бо Ви ж знаєте, які вже там з тих західноєвропейських буржуїв голуби...»

З погляду налагодження молодого українською радянською літературою зв'язків з революційною літературою Заходу велику вагу мають відбиті у «Голубах миру» зустрічі І. Микитенка з Ф. Вайскопфом, Й. Бехером, К. Грюнбергом та іншими німецькими письменниками, його присутність як секретаря ВУСППу і редактора журналу «Гарт» на організаційних зборах пролетарських письменників Німеччини тощо. В наступні роки ці зв'язки дістали подальший розвиток, зокрема під час візиту на Україну групи німецьких письменників у 1929 р. і особливо в час Всесвітньої конференції революційної літератури 1930 р. у Харкові.

У репортажі знайшла своє відбиття ідейна боротьба між ВУСППом та ВАПЛІТЕ, яка велася тоді з великою гостротою.

Репортаж «Голуби миру» друкувався в журналі «Гарт» протягом 1929 року (№ 2—11). Тоді ж уривки з нього були надруковані в російському перекладі у журналі «Красное слово» (№ 3—4).

В наступні роки репортаж виходить окремим виданням українською мовою («Голуби миру. Подорож за кордон», ДВУ, Х., 1930) і тричі російською («Голуби мира. Перевод с украинского, ГИЗ Украины», Х., 1930; «Голуби мира. Поездка за границу. Авторизованный перевод с украинского П. Зенкевича», ГИЗ, М.—Л., 1930; «Голуби мира. Поездка за границу», «Советский писатель», М., 1934).

Уривки з цього твору двічі були надруковані окремими книжечками: «Один день у Львові», вид-во «Західна Україна», К., 1930, і «У Львові», «ЛіМ», Х., 1930.

У 1932 р. твір вийшов у Тбілісі в перекладі грузинською мовою.

У 1932 р. цей репортаж був уміщений без змін у виданні: І. Микитенко, Твори. Том третій. Голуби миру. Х., «ЛіМ», 1932.

Подається за виданням 1932 р.

Автограф твору не зберігся.

1. У 1928 р. М. Куліш написав п'єсу «Мина Мазайло», яка значною мірою була присвячена національним питанням. В образі національно обмеженого прибічника старовини «дядька Тараса» і недобитка білогвардійщини «тьоті Моті» драматург вивів двох протилежно настроєних і водночас близьких одне одному представників відмираючих суспільних сил — українського і російського міського міщанства, ворожого і чужого радянській дійсності.

П'єса «Мина Мазайло» викликала різноманітні відгуки і послужила об'єктом літературних дискусій. Критика уже в ті роки вказувала на наявність у творі помилкових суджень, викликаних діяльністю М. Куліша як президента ВАПЛІТЕ.

2. Мається на увазі критик Б. Коваленко.

3. Іона Шевченко — театральний критик тих років, виступав у пресі під псевдонімом «Іона Вочревісущенський».

4. М. М. Крестинський — повноважний посол СРСР у Німеччині, дипломат ленінської школи; у 1937 р. став однією із жертв культу особи.

5. Тобто ВАПЛІТЕ.

6. У 1928 р. І. Микитенко закінчив Харківський медичний інститут по спеціальності невропатологія. Подорож до Німеччини давала І. Микитенку можливість познайомитися з роботою берлінських психіатричних клінік.

7. 8. 9. Карл Грюнберг (нар. 1891 р.), Йоганнес Бехер (1891—1958), Сланг (псевдонім Фріца Гампеля, 1895—1932) — німецькі пролетарські письменники-комуністи, активні борці проти фашизму.

10. Вільгельм Пік (1876—1960) — видатний діяч німецького і міжнародного робітничого та комуністичного руху; з 1928 р. — член Виконкому Комінтерну; після арешту вождя німецького пролетаріату Е. Тельмана В. Пік у 1935 р. був обраний головою ЦК нелегальної Комуністичної партії Німеччини. З моменту утворення НДР (1949) до кінця життя був президентом НДР.

11. У п'єсі М. Куліша «Народний Малахій» (1927—1929) головний герой — божевільний, а окремі сцени відбуваються у психіатричній лікарні.

12. Роман К. Грюнберга вийшов 1930 р. у Харкові, у видавництві ДВУ, під назвою «Рур в огні».

13. Й. Бехер, К. Грюнберг, Е. Вайнерт (1890—1953), Сланг, К. Петерсон, К. Гун (нар. 1902 р.), Б. Ляск (нар. 1878 р.), О. Мюллер-Гльоза (нар. 1892 р.), П. Кернер (справжнє прізвище Шрадер, 1900—1962) та інші німецькі пролетарські письменники, переважно комуністи, котрих називає І. Микитенко у цьому розділі, були активними борцями проти фашизму, вірними й послідовними друзями Радянського Союзу. В наступні роки майже всі вони зазнали переслідувань з боку гітлерівців, чимало з них загинуло, чимало поневірялось у еміграції. Лише одиниці не витримали суворих випробу-

вань і з часом відійшли від колишніх ідеалів (К. Клебер, 1897—1962, Г. Поль, нар. 1902).

14. Тут мається на увазі український поет і перекладач С. В. Масляк (1895—1960), який після Вітчизняної війни жив у Львові і працював викладачем ЛДУ.

15. Псевдонім українського письменника О. А. Слісаренка (1891—1934).

16. У 1928 р. в газеті «Комуніст» були надруковані нариси Ф. Крушини про перебування у Кельні.

ФЕЙЛЕТОНИ І НАРИСИ

Фейлетони Петра Буня

Протягом 1923—1926 років І. Микитенко опублікував у одеських періодичних виданнях понад 130 нарисів, фейлетонів, статей, оповідань та інсценівок. Чимало прозових та віршованих фейлетонів було надруковано в газеті «Червоний степ» під псевдонімом Петро Бунь. Ці фейлетони були дуже популярні серед селян Одещини, як і твори молодого Остапа Вишні.

До цього тома відібрано 22 коротких фейлетони, що дозволяють простежити, як розвивався хист Микитенка-сатирика.

Автографи цих творів не збереглися, фейлетони подаються за газетними текстами.

З новим роком!

Надруковано в газеті «Южный селянин» 30.XII 1923 р.

Маленький фейлетон

Як і кілька інших коротких сатиричних творів І. Микитенка, цей фейлетон друкувався без назви під рубрикою «Маленький фейлетон».

Надруковано у газеті «Червоний степ. Сільська газета губернського комітету КП(б)У, губернського виконавчого комітету Рад, губернської ради профспілок Одещини» 4.I 1924 р.

Маленький фейлетон

Надруковано у газеті «Червоний степ» 9.I 1924 р.

Маленький фейлетон

(Трохи науковий, трохи так собі)

Надруковано у газеті «Червоний степ» 20.I 1924 р.

«Народний лицар», або Петлюра — панська шкура

Надруковано у газеті «Червоний степ» 22.I 1924 р.

Піп та водостічні труби

Надруковано у газеті «Червоний степ» 10.II 1924 р.

Маленький фейлетон

Надруковано у газеті «Червоний степ» 21.II 1924 р.

Як Пузик та Чикало на закони всі начхали

Надруковано у газеті «Червоний степ» 6. IV 1924 р.

Не фейлетон, а чистісінька правда

Надруковано у газеті «Червоний степ» 1.V 1924 р.

Маленький фейлетон (Чисто науковий)

Надруковано у газеті «Червоний степ» 11.V 1924 р.

Вік живи—вік учись!

Надруковано у газеті «Червоний степ» 22.V 1924 р.

Релігія поросяча, ягняча і цуценяча

Надруковано у газеті «Червоний степ» 5.VI 1924 р.

Ковбаса. Празникове оповідання

Надруковано у газеті «Червоний степ» 19.VI 1924 р.

Як наші селяни «Червоний степ» виписували

Надруковано у газеті «Червоний степ» 10.VII 1924 р.

Одна зірка на все село

Надруковано в газеті «Червоний степ» 31.VIII 1924 р.

До перевиборів Рад

Надруковано в газеті «Червоний степ» 12.X 1924 р.

Дякуємо текстильтрестові, дякуємо й
сільгосптовариству

Надруковано у газеті «Червоний степ» 7.XII 1924 р.

Про те, як Авраам родив Ісака, Ісак родив Якова, а
Перший державний радіозавод родив подарунок
для комуні «Бесарабець»

Надруковано у газеті «Червоний степ» 1.V 1925 р.

Як краще хазяйнувати?

Надруковано у газеті «Червоний степ» 25.VI 1925 р.

Довибиралися!

Надруковано у газеті «Червоний степ» 28.VI 1925 р.

Празникове

Надруковано у газеті «Червоний степ» 7.XI 1925 р.

На роботі

(Нарис із студентського побуту)

Надруковано у газеті «Южный селянин» 25.XI 1923 р. Автограф не зберігся.

Цей нарис, у якому відтворені епізоди голодного студентського життя початку 20-х років, становить значний інтерес і як матеріал до біографії письменника, і як ілюстрація взаємовідносин молоді радянської інтелігенції з трудящим селянством та міським пролетаріатом.

Рекрути

(З минулого)

Нариси, фейлетони, оповідання 1923—1924 рр., які І. Микитенко друкував у одеській пресі, відбивають ранній період його творчості. Значна частина цих творів писалася «на злобу дня», часто на безпосереднє замовлення редакцій, і з часом значною мірою втратила своє літературно-естетичне значення. Проте ряд нарисів цих років за своєю побудовою, художньою розповіддю, і описами вже наближається до оповідань. Всі ці твори мають виразний публіцистичний характер і становлять важливий перехідний етап у творчості І. Микитенка.

Нарис «Рекрути» дає уявлення про цю сторінку творчості І. Микитенка.

Написаний він на матеріалі спогадів І. Микитенка про призов у дарську армію в рідному селі Рівному.

Автограф не зберігся.

Надруковано у газеті «Червоний степ» 27.III 1924 р.

„Прихвирія“

Як відзначала тодішня критика, в цьому нарисі зроблена «вда-ла спроба намалювати позитивний тип районного селянина-активіста. Голова РайКНС — нова ділова людина, що її народив Жовтень» (З передмови до окремого видання нарису в 1929 р.).

Написано восени 1924 р. Цьому нарисові передував цикл нарисів про роботу рівнянського комнезаму «На селі (Подорожні враження)», що друкувався в одеських «Известиях...» влітку 1924 р. під час перебування І. Микитенка на літніх капікулах у рідному селі.

«Пирихvirія» вперше надрукована у 1926 р. в збірці оповідань І. Микитенка «На сонячних гонах» (ДВУ, X). Пізніше нарис друкувався у другому виданні збірки «На сонячних гонах» (вид. «Український робітник», X., 1929) і того ж року вийшов окремою книжечкою у серії «Дешева бібліотека красного письменства», що випускалася видавництвом «Український робітник». Вміщений також у вид. І. Микитенко, Твори. Том перший. На сонячних гонах, «ЛіМ». X., 1932.

В архіві письменника зберігається розклейка цього нарису, зроблена за виданням 1932 року. В цій розклейці, що, очевидно, готувалася до «Вибраних творів» у 1936—1937 рр., є чимало стилістичних поправок рукою І. Микитенка, спрямованих здебільшого на те, щоб очистити мову героїв твору від «суржику», розмовних просторічних елементів, які І. Микитенко, як і багато інших українських письменників початку 20-х років (в тому числі Ю. Яновський, Остап Вишня та ін.), вважали своїм обов'язком об'єктивно передавати у художніх творах, цим самим фіксуючи об'єктивний стан у мовній практиці, що склався на Україні внаслідок русифікаторської політики царського уряду, а також під впливом бурхливих подій громадянської війни, міграції величезної кількості людей, повернення до своїх домів мільйонів українських селян з фронтів імперіалістичної та громадянської війни тощо.

У виданні 1932 р. знято розгорнені назви розділів цього нарису; очевидно, це зроблено для того, щоб позбавити твір зайвого гумористичного звучання. У розклейці 1936—1937 рр. ці назви розділів також не фігурують:

«Розділ 1-ий, в якому автор їсть морозиво і вперше знайомиться з «пирихvirією».

Розділ 2-ий, про гніду кобилу й антирелігійну пропаганду.

Розділ 3-ій, що теж безпосередньо стосується нарису: на цьому читач може переконатися, лише дочитавши нариса до кінця.

Розділ 4-ий, де читачеві повинно конче розвиднитись».

Автограф твору не зберігся.

Друкується за розклейкою з архіву письменника.

Із циклу „Тринадцята весна“

Цикл нарисів під загальною назвою «Тринадцята весна» написаний у лютому—березні 1930 р., коли І. Микитенко працював уповноваженим по проведенню колективізації у Баштанському районі на Николаївщині, допомагав редакції баштанської газети «Степова комуна» в її роботі.

Нариси з цього циклу друкувалися весною 1930 р. в газеті «Комуніст».

Окремим виданням нариси вийшли у видавництві «Гарт» 1930 р. та у видавництві «ЛіМ» 1932 р.

Тут подаються за останнім виданням. Автограф нарисів не зберігся.

Свою творчість І. Микитенко, як і багато інших прозаїків та драматургів, починав з віршів. Сам письменник так писав про свої перші роки в літературі:

«Літературну діяльність я почав 1920 р. в с. Нечаївці. Саме життя викликало її початок, раз у раз спонукаючи шукати дійових засобів агітації. Як завідувач підвідділу позашкільної освіти Нечаївського волвиконкому, я писав агітаційні вірші та невеличкі п'єски на різні кампанії»*.

Після приїзду в Одесу на навчання в кінці літа 1922 р. І. Микитенко перші місяці пише вірші і українською і російською мовами. Російських віршів було, щоправда, небагато. У записній книжці І. Микитенка кінця 1922 р. ми поряд з записами російських віршів тодішніх одеських поетів знаходимо його невелику антирелігійну «Поему о Христе и боге» і студентську пісню «Взвивайся, плат!» Декілька російських віршів І. Микитенка було опубліковано в одеській пресі.

Восени 1922 р., вже студентом I курсу Одеського медінституту, І. Микитенко вступив у робітничий літературний гурток «Потоки Октября», що провадив свою роботу в заводському районі при «Клубі Ілліча». Там він познайомився з багатьма письменниками, переважно російськими, що представляли літературний світ тодішньої Одеси, зокрема з Е. Багрицьким, Л. Славніним, Т. Тесс, С. Кірсановим. Учасники гуртка читали й обговорювали свої твори, вели пристрасні суперечки на різноманітні питання літературного і культурного життя. «Там я вперше почув сувору і теплу робітничу критику й дістав літературне виховання, що визначило мій дальший шлях і все моє літературно-громадське майбутнє...» — писав І. Микитенко у 1936 р.**

Про свою літературну роботу цього періоду І. Микитенко досить критично згадував 1930 р. в автобіографії: «Я почав писати виключно вірші. Вони ніколи не були майстерними, але, кажуть, в них був темперамент. Перший вірш був надрукований 7 листопада 1922 року в день 5-ої річниці Жовтневої революції в одеській газеті «Известия». Це була перша моя надрукована річ.*** Називався вірш «Сьогодні свято». Він був агітаційний, надрукований на першій сторінці крупним цицери і багато ночей не давав мені спокою. Вірші я потім писав кілька років. Вони друкувались в газетах і журналах, поема «Огні» вийшла окремою книгою в Держлітвидаві України. Але ця робота не задовольняла мене, не давала творчої розрядки. Тому я почав писати прозою»****

* Іван Микитенко, На фронті літератури. 1927—1937. Статті, доповіді, промови, «Радянський письменник», К., 1962, стор. 294.

** Там же.

*** У замітці «Початок творчого шляху» (в одеській газеті «Чорноморська комуна» 5.IX 1957 р.) кандидат філологічних наук М. Д. Родько уточнює це твердження І. Микитенка і доводить, що першим опублікованим твором письменника є віршований цикл «Жито», надрукований в одеських «Известиях...» без підпису 2.IX 1922 р.

**** Цитоване видання, стор. 286.

Під час перебування в Одесі І. Микитенко з осені 1922 р. до кінця 1926 р. близько 130 разів виступав у пресі з поетичними творами, підписаними або власним прізвищем або псевдонімами чи криптонімами. Переважна більшість цих творів з'явилася на сторінках газет «Известия Одесского губкома КП(б)У, губисполкома и губпрофсовета» (й літературно-художнього додатку до них), «Южный селянин», «Червоний степ», «Юнацька правда» журналів «Шквал» і «Силуэты», а також періодичних «Агітзбірників» одеського окрсельбуду. Крім того, в архіві письменника залишився ряд поезій, які не були надруковані. Деякі з них мають характер перших поетичних спроб, деякі мають виразно автобіографічне забарвлення і, очевидно, саме в зв'язку з цим не призначалися для друку.

У поетичному доробку І. Микитенка не все написано на однаковому художньому рівні. Поряд з глибоко ліричними поезіями зустрічаються і навмисно спрощені вірші, написані у формі ярмаркового «райошника», або ж такі, що носять сліди надто поспішної авторської роботи.

До цього видавця відібрані поеми і вірші, які дають уявлення про різні жанри поетичної творчості І. Микитенка. Крім того, у додатках вміщено ще дві поеми, а також зразки поетичного перекладу І. Микитенка та його творів, написаних у співавторстві з Е. Багрицьким.

Оскільки точні дати написання віршів не завжди можна встановити, при розміщенні творів упорядник керувався датами їх першої публікації.

Нехай і вам підземний гул пророчить...

В архіві І. Микитенка зберігається переписана від руки збірка віршів під назвою: «Іван Микитенко. Сільські джерела. Поезії 1922—24 рр.» На ста п'яти сторінках цього чистового рукопису вміщено 40 віршів і поема «Мужики». Збірка відкривається епіграфом із Д. Загула. Переписана вона, очевидно, десь на початку 1925 року; вірші, вміщені в ній, датуються 1922, 1923 і 1924 роками, розміщені вони не в хронологічній послідовності, а довільно.

Частина поезій цієї збірки надрукована в одеській періодиці («Весняний заспів», «Старий став», «Село», «Літо», «Новобранці», «Степ», «Вокзал», «На вахті», «Пароплав», «Підводний човен», «На мотоциклі», кілька уривків з поеми «Мужики»). Переважна більшість віршів нав'яна спогадами молодого автора про рідне село, про дитинство і юність (звідси походить і назва збірки «Сільські джерела»). Менша частина несе на собі виразний вплив нового для І. Микитенка середовища — великого портового міста («Вокзал», «Пароплав», «Підводний човен», «Дошове» та ін.).

Вірш «Нехай і вам підземний гул пророчить», в якому молодий поет проклинає духовні джерела своєї поетичної творчості, відкриває рукописну збірку. В рукопису цей вірш не датований. Орієнтовно його можна віднести до початку 1923 р.

Друкується вперше.

Знову костеру у полі...

Друкується вперше за рукописною збіркою «Сільські джерела». Орієнтовно датується початком 1923 р.

Ішли полки червоні

Ця пісня, написана на мотив української народної пісні «Копав, копав криниченьку...», була популярна у 20-і роки і згодом стала народною.

Вперше надрукована у збірничку пісень «Красная гармошка». Комсомольський пісенник. Составили Юфко, Байтальський, Ів. Микитенко, И. Вершинин», видання одеського губкому КСМ, Одеса, 1923.

Пізніше пісня друкувалася без підпису у газеті «Червоний степ» 19.VI 1924 р.

У 1960 р. вміщена у вид. «Пісні та романси українських радянських поетів». Бібліотека поета. Упорядкував Г. А. Нудьга, «Радянський письменник», К.

Автограф не зберігся.

Подається за першодруком.

Ой що ж то за шум учинився?

Написана на мотив старовинної української «Пісні про комарика». Як зазначає літературознавець Г. А. Нудьга, ця пісня стала широко популярною і збереглася у народному репертуарі до наших днів.

Надрукована вперше 1923 р. у збірнику «Красная гармошка». Пізніше друкувалася без підпису у газетах «Червоний юнак» (Харків) 1.I 1924 р. і «Червоний степ» 5.VI 1924 р. з підзаголовком «Комсомольська пісня». Входила у пісенники: «Пісні комсомольські» (1925), «Червоний пісенник» (1925), «Комсомольський пісенник» (1926) та ін.

1960 р. увійшла до збірника «Пісні та романси українських радянських поетів». У цьому ж збірнику упорядник Г. А. Нудьга подає ще одну народну пісню на слова І. Микитенка — «Партизанську» («Розвивайся, прапор Жовтня»). Оскільки ця пісня входить у п'єсу «Бастілія божої матері» (див. том V), тут ми її не вміщуємо.

Автограф не зберігся. Подається за першодруком.

П'ятиліття

Надруковано в газеті «Южный селянин». Еженедельная сельско-хозяйственная газета. Бесплатное приложение к газете «Известия...» 1.III 1923 р., до 5-ї річниці Червоної Армії.

Автограф не зберігся.

Досівбі!

Надруковано в газеті «Южный селянин» 18.III 1923 р.

Автограф не зберігся.

Дошове

Надруковано у газеті «Южный селянин» 31.V 1923 р. Звірено з автографом у рукописній збірці «Сільські джерела». В рукописі під віршем стоїть дата — 1922 рік. Це свідчить про те, що частина друкованих в одеських газетах віршів І. Микитенка була написана значно раніше від часу їх першої публікації.

Літнє

Надруковано у «Літературно-научному додатку» до газети «Известия...» 3.VI 1923 р., а також у журналі «Сільськогосподарський пролетар», 1923, № 5.

Звірено з автографом у рукописній збірці «Сільські джерела», де цей вірш має назву «Літо».

Червоний жовтень

Надруковано у газеті «Южный селянин» 3. XI 1923 р.
Автограф не зберігся.

Різдво

Надруковано у газеті «Южный селянин» 23.XII 1923 р.
Автограф не зберігся.

День похорон

Надруковано у газеті «Червоний степ» 1.II 1924 р.
Вірш написаний як відгук автора на всенародний день жалоби 27 січня 1924 р.— день похорону В. І. Леніна.
В архіві І. Микитенка зберігається машинописний варіант цього вірша з авторськими поправками чорнилом і олівцем. Подається за цим варіантом.

Весняний заспів

Надруковано у газеті «Червоний степ» 27.VI 1924 р. Звірено за автографом у рукописній збірці «Сільські джерела».

Старий став

Надруковано у журналі «Шквал», 1924, № 1.
Звірено з автографом у рукописній збірці «Сільські джерела».
Став, про який пише І. Микитенко, і зараз існує на далеких околицях містечка Рівного, батьківщини письменника.

Переселенці

Надруковано у «Жовтневому збірнику» (ДВУ, X., 1924).
Подається за автографом у рукописній збірці «Сільські джерела».

Сай

Це один з найвідоміших віршів І. Микитенка. Вперше надрукований під назвою «На совєцькому ґрунті» в газеті «Червоний степ» 31.VII 1924 р. Потім під цією ж назвою був уміщений у «Жовтневому збірнику» 1924 р. У трохи переробленому вигляді і під назвою «Сай» друкувався у кн. «Червоний шлях, Читанка-декламатор. Уложив М. Панченко», вид. «Червоний шлях», X., 1925, а також у «Збірнику статей та матеріалів по кооперативній пропаганді», вид. Одеського комітету політосвітчика, 1926 р.

В архіві письменника, крім рукописного збірника «Сільські джерела», є зошит, датований 1927 р., з написом «І. Микитенко. Сай

(Поезії)». В ньому переписано лише два вірші — «Сай» і «Лист». Цілковито можливо, що цей зошит становив підготовчий матеріал для збірника вибраних віршів І. Микитенка.

В останньому варіанті (1927 р.) вірш має ряд доповнень і переробок порівняно з першими публікаціями під первісною назвою «На совєцькому ґрунті» та з автографом у рукописній збірці «Сільські джерела».

Подається за рукописним варіантом 1927 р.

С е л о

Надруковано у газеті «Червоний степ» 8.VI 1924 р. Звірено з автографом у рукописній збірці «Сільські джерела».

До циклу «Думи про Україну» належать іще вірші «Новобранці» й «Степ», які теж друкувалися в 1924 р.

К р и т и к а м

Друкується вперше за автографом із рукописної збірки «Сільські джерела».

Ч и м г а з е т а н а м к о р и с н а

Надруковано під псевдонімом «П. Бунь» 25.X 1925 р. у газеті «Червоний степ», де І. Микитенко з жовтня 1925 р. по лютий 1926 р. вмістив 16 віршованих фейлетонів і нарисів під загальним заголовком «Оглядини і секрети нашої дядини газети». Вірш «Чим газета нам корисна» — зразок агітаційної, «прикладної» поезії І. Микитенка.

Автограф не зберігся.

М и т р у б а р і

Надруковано в газеті «Червоний степ» 7.XI 1925 р.
Подається за цією публікацією.

У р о ж а й

Надруковано в газеті «Червоний степ» 21.VII 1926 р. і в додатку до газети «Вісті» (під назвою «Культура і побут»), № 34 за 1926 р.

Автограф не зберігся.

Ч е р в о н о а р м і е ц ь

Надруковано у газеті «Червоний степ» 28.VIII 1926 р.
Автограф не зберігся.

Л и с т

Надруковано у журналі «Гарт», 1927, № 4-5.

Звірено з автографом з рукописного зшитка «Сай».

Епіграф до вірша взятий із листа сестри І. Микитенка, селянки з Рівного.

Н а ч о р н і й з е м л і

Наснажена особистими враженнями І. Микитенка, поема «На чорній землі» в поетичній формі відбиває життєвий шлях, пройдений молодим письменником.

Ціла низка уривків з цієї поеми (під назвами «Возовиця», «Машинівка», «Майстерня», «Туга Зоїна» та ін.) друкувалася з вересня 1923 р. по літо 1924 р. в «Известиях...», здебільшого з приміткою: «Із поеми «Мужики» (такою була первісна назва твору).

В архіві письменника поема «Мужики» вміщена у рукописній збірці «Сільські джерела», де вона датована 1923—1924 рр. Поема складається із вступу і 18 епізодів. В архіві є також чистовий рукопис пізнішого варіанта цієї поеми вже під назвою «На чорній землі». Його можна віднести до кінця 1924 — початку 1925 року. Порівняно з першою редакцією цей варіант значно ширший і довершений. Він складається вже з 34 віршованих епізодів.

Друкується з незначними скороченнями саме за цим автографом.

В обох варіантах поема має присвяту «Дорогій товарищі Зіні Ен», що стосується дружини письменника З. Г. Микитенко, яка під псевдонімом «Зінаїда Ен» виступала з віршами в періодиці 20-х років і належала до одеської організації «Гарту».

Вогні

Вперше уривки з цієї поеми були надруковані в журналі «Червоний шлях», 1925, № 6-7. Окремим виданням надруковано у 1927 р.: І. Микитенко, Вогні. Поема. ДВУ, Х. У 1928 р. уривки з поеми «В огне» в перекладі російською мовою Є. Мархасова друкувалися в газеті «Харьковский пролетарий».

Автограф поеми не зберігся.

В архіві письменника є перша й друга верстки поеми «Вогні» для книги «Вибраних творів» І. Микитенка, що готувалась до 20-річчя Жовтня, але так і не була видана. У цій редакції поема значно відрізняється від того варіанта, в якому вона друкувалася раніше. Тут поема докорінно відредагована самим автором і скорочена майже на 150 рядків.

В цьому томі поема друкується за варіантом 1936—1937 рр., що відбиває останню авторську волю.

В окремому книжковому виданні 1927 року в кінці поеми зазначено: «Задумано 1919, Писано 1925—27 рр. Одеса — Харків». Під другою версткою в архіві І. Микитенка дата вже інша: 1923—1925 рр. Оскільки поема «Вогні» цілком написана в дусі тієї романтичної піднесеності, яка була властива поезіям І. Микитенка першої половини 20-х років, можна погодитись із другою датою, проставленою самим письменником.

Епохи

(Тарасу Шевченку)

Вперше надруковано в газеті «Известия...» 11.III 1926 р. в день 65-х роковин з дня смерті Тараса Шевченка. У журналі «Життя й революція», № 3, за 1927 р., поема вміщена в переробленому й доповненому вигляді, з епіграфами (що подаються тут) і прологом, в якому відбилися загальноприйняті в той час хибні соціологічні погляди на гетьманство й Запорозьку Січ (у цьому виданні пролог не подається).

У 1957 р. поема увійшла до «Антології української поезії в чотирьох томах» (Том третій, Держлітвидав УРСР, К.) за газетним текстом.

Тут подається за текстом журналу «Життя й революція».

Автограф твору не зберігся.

У журнальному варіанті порівняно з першою публікацією додано 25 рядків, чимало рядків перероблено, одна строфа знята:

Літа проходять,
та ідеї
не тонуть в огненній душі.
Ти піднімаєш Прометея
і світиш помстою ножі...

Д О Д А Т К И

Л ю т и й

Наприкінці 1914 р. І. Микитенко закінчив за прискороною програмою курс навчання у Херсонському військово-фельдшерському училищі і вже 1915 р. сімнадцятирічним юнаком потрапив як «лекарський помічник» на фронт імперіалістичної війни.

Коротка поема «Лютій» цікава як відбиття особистих вражень письменника з часів світової війни. Написана вона десь на початку 1923 р. або раніше. Поема не закінчена.

Друкується вперше за автографом з архіву письменника.

У к р а ї н а

Поема написана 21—23.XII 1927 р. в Харкові. Надрукована під назвою «УРСР» в газеті «Комуніст» 25.XII 1927 р. Друкується з скороченнями за автографом з архіву І. Микитенка.

Н о ч ь в м о н а с т ы р е

Як учасник літературного гуртка «Потоки Октября», І. Микитенко познайомився з багатьма одеськими письменниками. «Разюче враження справив на мене своїми віршами, шевелюрою, орлиним поглядом і щербиною у верхніх зубах Едуард Багрицький. Цього майстра я й досі високо ціную»,— писав І. Микитенко 1930 р. у своїй автобіографії*.

Про те, що І. Микитенко глибоко шанував творчість цього поета, свідчить той факт, що в його студентській записній книжці кінця 1922 р. знаходимо ретельно переписані деякі вірші Е. Багрицького («Москва», «Осень»), які на той час ще не були надруковані.

Е. Багрицького та І. Микитенка єднали дружні стосунки, внаслідок яких ними було опубліковано кілька творів, написаних у співавторстві: поеми «Ночь в монастыре», «Иван Синица», «На смену». Поеми друкувалися в одеських «Известиях...» під криптонімами «ЭИБН», «НЭБИ», «ЭБИН» (від перших літер імен і прізвищ — Едуард Багрицький, Иван Никитенко).

Ці твори мають виразно злободенний характер. Так, «Ночь в монастыре» написана на антирелігійну «різдвяну» тему; «Иван Синица» — до 19-ї річниці «Кривавої неділі».

Автограф поеми «Ночь в монастыре» не зберігся. Друкується за газетною публікацією 25.XII 1963 р.

* І в а н М и к и т е н к о, На фронті літератури, стор. 285—286.

Иван Синица

Надруковано 22.I 1924 р. в «Известиях...» Автограф не зберігся.

У 1960 р. одеські літературознавці М. Устенко та А. Владимірський надрукували цю поему в першому номері журналу «Советская Украина» з короткою передмовою, де виклали умови створення поеми і дали їй таку характеристику:

«Поэма «Иван Синица» — поетически завершенное произведение двух известных советских писателей, созданное на заре их творчества. Эта поэма также свидетельствует о любви И. Микитенко к русскому рабочему классу, знанию им русского языка. Поэма «Иван Синица» не была известна широким кругам советских читателей. Не была она напечатана в собраниях сочинений Микитенко и Багрицкого. Одесская газета «Известия», в которой она была опубликована, является библиографической редкостью. Однако поэма «Иван Синица» — весьма интересная страница творческого содружества украинского советского писателя И. Микитенко с русским советским поэтом Эдуардом Багрицким». («Советская Украина», 1960, № 1, стор. 104—105).

В 1964 р. ця поема була надрукована в журналі «Юность», № 2.

Едуард Багрицький. Дума про Опанаса

Переклад І. Микитенком «Думи про Опанаса» цікавий як дебют письменника у новому для нього жанрі, а також як перший український переклад цього відомого твору російської радянської літератури.

Поема була опублікована влітку 1926 р. в газеті «Комсомольская правда» і того ж року — в журналі «Красная новь», № 10. Над перекладом І. Микитенко працював наприкінці жовтня чи на початку листопада 1926 р. (судячи з дат у студентському конспекті, де на двох сторінках зроблено переклад кількох десятків строф з 7-ї і 8-ї частин поеми). Переклад не закінчений.

Переклад початку і кінця поеми не зберігся.

Друкується вперше за автографом з архіву І. Микитенка.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	Стор.
1. І. К. Микитенко <i>Фото 1927 р.</i>	4—5
2. І. К. Микитенко в Берліні. <i>Фото 1928 р.</i> . . .	48—49
3. Поезія І. К. Микитенка «Ми трубарі», опублікована в газеті «Червоний степ» 7.XI 1925 р. .	305
4. Сторінка автографа поеми «На чорній землі» .	327

З М І С Т

ГОЛУБИ МИРУ.	Стор.
Репортаж про подорож за кордон	
Частина перша	7
Частина друга	40
Частина третя	145
Частина четверта	172
ФЕЙЛЕТОНИ І НАРИСИ	
Фейлетони Петра Буня	
З новим роком!	193
Маленький фейлетон	196
Маленький фейлетон	199
Маленький фейлетон (Трохи науковий, трохи так собі)	201
«Народний лицар», або Петлюра — панська шкура	203
Піп та водостічні труби	207
Маленький фейлетон	209
Як Пузик та Чикало на закони всі начхали	211
Не фейлетон, а чистісінька правда	213
Маленький фейлетон (Чисто науковий)	215
Вік живи — вік учись!	217
Релігія пороссяча, ягняча й цуценяча	219
Ковбаса. Празникове оповідання	221
Як наші селяни «Червоний степ» виписували	226
Одна зірка на все село	228
До перевиборів Рад	230
Дякуємо Текстильтрестові, дякуємо й Сільгосптовариству	232
Про те, як Авраам родив Ісака, Ісак родив Якова, а Перший державний радіозавод родив подарунок для комуні «Бесарабець»	234
Як краще хазяйнувати?	237
Довибиралися!	239

Празникове	241
На роботі (Нарис із студентського побуту)	242
Рекурти (З минулого)	246
«Пирихvirія»	250
Із циклу «Тринадцята весна»	
Хто і куди?	266
Класи в борні і в документах	269

П О Е З І Я

Із сільських джерел

Нехай і вам підземний гул пророчить	277
Знову костер у полі	278
Ішли полки червоної	279
Ой що ж то за шум учинився? (Комсомольська пісня)	281
П'ятиліття	283
До сівби!	284
Дощове	286
Літне	288
Червоний Жовтень	289
Різдво	291
День похорон	292
Весняний заспів	294
Старий став	296
Переселенці	298
Сай	299
Село (Із циклу «Думи про Україну»)	302
Критикам	304
Чим газета нам корисна	306
Ми трубарі	308
Урожай	310
Червоноармієць	312
Лист	313
На чорній землі	316
Вогні	334
Епохи (Тарасові Шевченку)	350

Д О Д А Т К И

Лютий	359
Україна	362
Ночь в монастире	365
Иван Синица	370
Едуард Багрицький. Дума про Опанаса (переклад)	376

П Р И М І Т К И

Список ілюстрацій	401
-----------------------------	-----

Микитенко Иван Кондратьевич
Собрание сочинений в шести томах, т. 3
(На українском языке)

Редактор *М. Л. Мандрика*
Художній редактор *В. П. Кувъ*
Оформлення художника *Д. Д. Грибова*
Технічний редактор *О. М. Лисовець*
Коректор *А. П. Блажевич*

Зам. 648. Вид. № 30 Тираж 20000 (1—15000). Формат паперу 84×108/32. Друк. фіз. аркушів 12,625+2 вкл. Умовн. друк. аркушів 21,42. Обліково-видавн. аркушів 19,7. Підписано до друку 26.IV 1965 р. Ціна 1 крб.
Т. п. 1965, поз. 61.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.
Київська книжкова фабрика Державного Комітету Ради
Міністрів УРСР по пресі, Воровського, 24.

1111.

„ИЗДАНИЕ ПЕРВОЕ“